

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
4-1 (33) 2023

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
4-1 (33) 2023

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
4-1 (33) 2023

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ**

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилшод Сафарбек Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Котиби маъҷул:

Сафарзода Манучехри Наҷот Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Искандаров Қосимшо Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Азамов Хурсанд Саидович Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ғуломов Ислои Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иззатова Муҳаббат Инноятевна Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иброҳимов Грез Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Файзуллоева Фирӯза Мадохиревна Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳоҷаев Давлатбек Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Худойдодова Шарофат Зардовна Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳолиқова Зайналбӣ Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муродов Баҳриддин Раҳмонович Номзоди илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: yestnik.kgu.tj. E-mail: rayot@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Ислон Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Изатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Yunusov Saidatam Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innoyatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Interfaculty Department of the Russian Language of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Te.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: 81'22.003

ТКТ: 83.4 З.

МАСЪАЛАҲОИ ХАРАКТЕРИ ИҶТИМОӢ ДАР РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР» - И ҚАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО

Зулфиев Г.Н., н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Насри реалистии тоҷик бо гуногунии жанрҳо ва вусъати гузориши масъалаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ дар охири садаи ХХ дар ҳаёти маънавии аҳли ҷомеа мавқеи бузург пайдо кард. Яке аз намунаҳои барҷастаи он романи “Дар орзуи падар”-и Нависандаи халқии Тоҷикистон Қароматулло Мирзоев мебошад. Романи “Дар орзуи падар” бо таваҷҷуҳ ба махсусиятҳои он дар миёни таълифоти дигари нависанда аз имтиёзи вижае бархурдор аст. Онро метавон намунаи сазовори романи иҷтимоиву ахлоқӣ номид. Дар роман бунёди оила бо маҷмуи мураккаботаш ба риштаи таҳқиқи бадеӣ кашида шудааст. Ба ҳамин сабаб романи “Дар орзуи падар” сазовори таҳқиқи гуногунҷанбаи илмӣ мебошад.

Мавзуи асосии романи Қароматуллоҳи Мирзо “Дар орзуи падар” тасвири зиндагии афроди як оила дар муҳити иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеаи муосир буда, дар он мочароҳии занашӯӣ, муаммоҳои оила ва тақдирӣ фарзандон хеле муассиру боварибахш мавриди тасвир қарор гирифтаанд. [10, с. 17]

Романи мазкур муваффақияти барҷастаи ҳунари адабии Қароматулло Мирзоев мебошад. Роман аз нигоҳи жанр романи ахлоқиву иҷтимоӣ аст. Нависанда ҳам мавзӯ ва ҳам қонунмандии таркибии жанро ба эътибор гирифта, тамоми сохтмони сюжетро бо имконоти мавзӯ ва жанр мувофиқ ва воқеияти рӯзгори зиеӣ ва сарнавишти инсонӣ ҳамзамонро дар он ҳунармандона таҷассум намудааст.

Ин асар соли 1987 дар ҳаҷми 145 саҳифа чун повест ба таъб расида буд. Соли 2009 қоркарди минбаъдаи он дар сатҳи роман, дар ҳаҷми 488 саҳифа сабабҳои ҷиддӣ дорад. Зеро, тасвири саргузашти инсон дар ҳоли инкишофи бисёрҷониба, рӯйдодҳои мураккаби зиндагӣ, амалиёт ва задухӯрдҳои серзиддиат, дар муносибат ба ашхоси ҷунбин дар замону макони муайян аз доираи имконоти повест берун, хоси роман аст.

Жанри роман имконият дорад, ки саргузашт ва қисмати ашхос, зиндагии мураккаб ва пурнизои ӯро зимни муносибатҳои гуногуни ҳаётӣ дар алоқамандӣ бо равиши рӯйдодҳои ҷамъиятӣ ва таърихӣ тасвир намояд. Аз ин аст, ки баъди дар шакли роман такмил ёфтани асар ҳаёти оилавӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсии қаҳрамони марказӣ Нозимӣ ва дигар қаҳрамонон бармало гардида, воқеаҳои таърихӣ давраи солҳои 70-90-уми асри гузашта таҷассуми воқеии худро пайдо карданд. Ҳамчунин, дар илми назарияи адабиёт собит шудааст, ки танҳо роман бо фарогирии манзараҳои зиндагӣ, вусъати ғоявӣ бадеӣ, дараҷаи таҳқиқи ҷамъабастҳои бадеӣ дар қиёси дигар жанрҳои эпикӣ – повест ва ҳикоя имтиёзи бесолика дорад. Роман дар сурате эътибори баланд дошта метавонад, ки ҳаёт ва муносибатҳои шахсӣ иҷтимоӣ одамонро амиқ ва ҳаматарафа инъикос карда бошад. «Дар воқеъ, аз лиҳози фарогирии ҳаёт ва муносибатҳои шахсии одамон дар мисоли Нозимӣ, Мушарраф, Мавлонзода, Шафии ва дигарон романи «Дар орзуи падар» эътибори баланди бадеӣ дошта, яке аз намунаҳои барҷастаи романи миллии тоҷикӣ дар адабиёти муосир доништа шудааст» [2, с. 29]. Ҷиҳати тасдиқи ин маънӣ адабиётшиносони ватанӣ Худой Шариф, Аълоҳон Афсаҳзод, Асадулло Саъдуллоев, Атахон Сайфуллоев, Абдучаббор Раҳмонов, Абдушуқри Абдусаттор ва ғайраҳо баҳои арзанда додаанд, ки инчо мо боназардошти сарфаи вақт танҳо андешаи мунаққиди машҳур Атахон Сайфуллоевро далел меорем, ки ҷунин гуфтааст “Романи “Дар орзуи падар” дар шакли ҳозираи комилёфтааш низ асари хубест ва саҳифаи тоза дар таърихи адабиёти давраи истиқлолияти Тоҷикистон махсуб меёбад” [8, с. 280].

Ба шакли роман даровардани повест ва зиёд шудани фосилаи замони ву мақолаи воқеаҳо созор омадааст.

Романи «Дар орзуи падар» хеле такмил ёфтааст. Адиб барои пуррагии мавзӯ ва боз ҳам амиқтар таҷассум кардани характери персонажҳо ба ин иқдом даст задааст ва бо комёбӣ низ мушарраф гардидааст. Махсусан, дар кушодани паҳлуҳои мураккабтари рафтори Нозимӣ ва Меҳрубон адиб ҳунари баланд нишон додаст. Хусусан, муносибати наслҳо дар рафтори ин ду шахс хеле хуб акс ёфтааст. Меҳрубон ба ҳама нуқсонҳои, ки падар дорад ва аз он норизост, падарашро бо як шавқи табиӣ дӯст медорад, барои бо ӯ будан талош мекунад ва садоқаташро нисбати падар ҳамаҷониба ба зӯҳур меорад. Ва баъзан бо вучуди хурдсол буданаш ба амалҳои падар назари танқидӣ дорад: «Айби худаш, - фикр мекард Меҳрубон.- Пир шудаасту ғами рӯзгору зиндагӣ надорад. Ба ҷуз шароб гӯё гапи дигарро намедонад. Шароб ӯро аз зиндагӣ маҳрум кардааст, хандасори ҳосу ом. Вале боз ҷонаш шароб. Суханҳояш бечо, бемаънӣ гаштаанд» [3, с. 158]. Ин ҷиҳати асарро академик Абдучаббор Раҳмонзода хеле хуб баҳо додааст: «Нависанда ҳамин паҳлуи характери Меҳрубонро бо маҳорати баланд таҷассум кардааст. Ҳамин аст, ки романи мазкур барои шинохти фардияти инсон ва эҳтироми волидайн маводи зиёди ахлоқӣ медиҳад» [5].

Дар романи «Дар орзуи падар» аз оғоз то анҷом ду масъала ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ҳамеша дар давоми сайри ҳатти сюжет якдигарро пурра менамоёнд, ки яке ҳаёти оилавии Нозимиву Мушарраф ва дигаре муносибати Нозимӣ бо ҳамкорон. Нависанда ба маърифати инсон ва тақдири вай аз ду паҳлуи як масъалаи маънавий – дарки табиати он тавачҷуҳ зоҳир мекунад ва муҳимтарин ҳислатҳои инсониро бо ин восита мавриди таҳқиқи бадеӣ қарор медиҳад. Дар тақдири инсон арзиши баланд доштани ахлоқи ҳамида, аз шуҳрат худдорӣ намудан, ба фиребгариву суханфурӯшӣ машғул нашудан, ба қадри оила, фарзандон расидан ва устувор нигоҳ доштани он маҳз тавассути ин ду масъалагузорӣ ҳалли худро ёфтааст. Аз маҳорати баланди эҷодии адиб аст, ки заминаҳои иҷтимоии низоҳоро бо ҳама ҷиҳатҳои мусбату манфиаш дар асар тасвир мекунад ва характерҳои мутафарриқро ба вучуд меоварад, ки ҳар кадом бо иҷтимоӣ ва муҳити имрӯза саҳт алоқаманд мебошад.

Романи «Дар орзуи падар» як асари серперсонаж мебошад. Хати сюжети роман аз силсилаи ҳодисаву воқеаҳои мантиқан ба ҳам алоқаманд муайян гардидааст. Нишон додани маънавияти пучи баъзе одамон, ки имрӯз дар истеҳсолот ва идораҳои ҷамъиятӣ вазифаҳои пурмасъул доранду гуноҳҳои азим содир карда, худро ба нодонӣ мезананд. Чунин аст мундариҷаи ғоявии асар. «Мо камбудии қаҳрамонҳоро мебинем, вале гуноҳи онҳоро андак, ислоҳшаванда пиндошта, барои барҳам додани намеқӯшем. Ана ҳамин тарзи муносибати мусоҳилакорона дар роман мавриди таҳлили бадеӣ қарор гирифтааст. Барои ҳамин «Дар орзуи падар» асари даврони бозсозист» таъкид мекунад Саидрамон Саидов [6, с. 7].

Ин нуқта ҳам қобили зикр аст, ки тамоми симоҳои романи «Дар орзуи падар» ба арзиши бузурги тарбиявӣ моликанд. Асарро ҳонда кас ба ҳулосае меояд, ки дар зиндагӣ саҳлгирӣ, дар ишқ булҳавасӣ, дар оиладорӣ бозӣ ва дар муомила ситеза раво нест, гуруру яқравии сари ҷаҳл боиси пушаймонӣ хоҳад шуд, раҳму шафқат ва ҳайру эҳсон талабҳои заминӣ буда, рашк ба беобрӯӣ ва хонавайронӣ мебарад. Падару модарон ба хоҳири фарзандон бояд аз бисёр хоҳишҳои дили худ гузаранд. Дар робита ба ин Аълоҳон Афсаҳзод бисёр бамаврид қайд менамояд: «Чарбзабонӣ ҷосуси дилҳост, илмро амал лозим аст донишро кӯшиш. Романи Кароматуллоҳи Мирзо «Дар орзуи падар» яке аз асарҳои мақбули адабиёти муосири тоҷик аст, ки алоқамандон онро хуш пазируфтаанд» [1, с. 9].

Нависанда масъалаҳои муҳими ахлоқиро ба миён мегузорад, ба тасвири дунёи мураккаби инсон мепардозад, барои он ки симои Нозимӣ, Шафий, Шаҳноз, Мавлонзода, Мушарраф, Меҳрубон барин одамон ба хонанда равшан шавад, шахсияти онҳо, дунёи ботинии онҳо маълум гардад, шаклу воситаҳои мувофиқро меҷӯяд. Персонажҳои мусбату манфии асар дар вазъияти гуногун- хурсандӣ, шодӣ, дар душвортарин лаҳзаҳои зиндагӣ ва ҳолатҳои гуногуни психологӣ тасвир ёфтаанд. Ба ин лавҳа диққат мекунем: «Тез роҳ мерафт модар, медавид. Дар ҳаёлаш Шоҳназар. Ганда ҳам бошад ӯ, гандаи худамон,

додараш – ворис, сарпарасташ. Як кас Мушаррафро озор дихад, ранҷонад, чашмаш сих мезанад, устухонҳояш тафс мекунад. Дидааст, ки чанд гоҳе апааш гум, паяш канда, ўро боз суроғ кардааст. «Кучо гуму гўр шуда рафт ин Мушарраф» гуфтааст. Мегўянд – ку «чанги хешон абри баҳорон», мегузарад, ҳаво зуд софу беғубор мегардад» [4, с. 174].

Дар роман як чиҳати ачиби созмони характерҳо ба мушоҳида мерасад, ки ба фикри мо, ҳам хуб асту ҳам бад: бештари қаҳрамонон дурўянд. Ин хислат дар маҷмуъ онҳоро ба ҳам шабех мегардонад, ба таъбири дигар, чунин тарзи нигориш нависандаро ба қолибсозӣ мебарад ва табиист, ки аз ҳар гуна қолиб кор гирифта ба қосибӣ майл кардан аст. Ин, албатта, чиҳати манфист. Бо вучуди ин, дар ҳамин шакли бархўрди персонажҳо Кароматулло Мирзоев ба қомебии муайяне ноил шудааст. Бахусус, дар офариниши образи Шаҳноза ҳунари баланди нависанда ошқор аст. Шаҳноза ба зоҳир духтарест «ба хирочи мамлакат арзанда». Ҳар гоҳ ба саҳни мактаб қадам ниҳад, гўё ҳама ба тамошояш мебаромадаанд. Вале Шаҳноза танҳо ба зоҳир зебо нест, вай ончунон лаҳни ширину гуворо дорад, ки Мушарраф шефтааш мегардад, натанҳо аз ӯ ҳунари тўрбофӣ меомўзад, балки вайро дар хонааш «мазахўрак» месозад. Нозимӣ Шаҳнозаро ба як калима - зиндагидўст тасвир мекунад, вале худ беҳабар аз маънии гуфтааш ба доми вай меафтад. Дар пайванди сарнавишти Нозимию Шаҳноза мантиқи фаъолияти силсилаи вусъатноки персонажҳо ниҳон аст. Ин мантиқ ба тадрич дар чараёни худифшоии иштирокчиёни воқеа тавзеҳ меёбад. Вобаста ба ин адабиётшинос Асадулло Саъдуллоев чунин андеша дорад: “Барои лаззат бурдан аз ҳусни худододи Шаҳноза “як чашм не, сад чашм дошта бошию нигоҳаш кунӣ он чавонмаргро”, мегўяд Мушарраф бо вучуди фиребхўрӣ зебогиҳои вайро эътироф намуда” [7].

«Дар орзуи падар» ба шакли қиссапардозии анъанавӣ навишта шудааст, ба ин истисно, ки пайдарҳамии замонию маконии воқеаҳо монанди қиссаҳои анъанавӣ қатъан риоя намешавад. Чунин табдили замонию маконӣ аз он ҷо имконпазир шудааст, ки қисса ҳамчун воқеаи анҷомёфтаи маълум нақл мешавад. Қиссапардозӣ ба насри қиссагии адабиёти классики мо хос аст. Вай ба ҳам пайвастании занҷири воқеа, бо роҳи табдили замону макон ба вучуд овардани мураккаботи риштаи воқеӣ банду басти асарро таъмин мекунад.

Чунин тарзи баён аз нақли воқеии шифохӣ ва давоми бевоситаи он- ҳикоя ва шакли вусъату камолёфтааш- қисса сарчашма мегирад ва ин чиҳат ба сарчашмаи аслии худ- нақли воқеии шифохӣ қаробати бевосита дорад. Тачрибаи адабиёти дигар халқҳо ва аз ҷумла адабиёти мо ҳам зинаи аз ин болотарро медонад, ки бо ду роҳ ба даст меояд. Якум, бо роҳи инкишофи дохилии ҳуди образ, ки аз амали идоравии мувофиқи ҳулку тинати ӯ сар мезанад. Реализми ҳақиқӣ бидуни мантиқи инкишофи ҳулку тинатҳо аз ҳолати бачагӣ баромада, ба сӯи камолот ҳаракат карда метавонад. Шаҳси қомиле, ки барои даъвиҳои бузурги инсонӣ бори камолоти маънавиро мебардорад, бидуни мустақилияти ҳулку тинат ба қору кирдор, ба доираи андеша ва тасаввур осуда будан наметавонад. Аз қаҳрамонони романи «Дар орзуи падар» киро шахсияти мустақилу барқамол гуфта мумкин аст? Нишонаҳои чунин шахсро каму беш фақат Абдушукур – шавҳари дуҷуми Мушарраф дораду бас. Сифатҳои мустақилият дар кирдори Қалтаи Мансур, аз повести «Дарди ишқ» ошқортар ба назар мерасанд, вале дар он ҷо ҳам шахсияти ӯ то охир қушода намешавад. Зимнан асарҳои Кароматулло Мирзоев дар ин маънӣ шояд ишора ба як вазъи ҳузновари замони мо - ба набудани шахсиятҳои барқамол ишора мекунад ва аз ҷаҳони буздиливу тангии имконияти амалии инсон дарак медиҳанд.

Тасвири шахсияти мустақил, фарде, ки авзои замонро пеш мебаряду тағйир медиҳад, муҳити воқеии иҷтимоиро ба вучуд меорад, тарзи дигари тасвири баёнро меҳақад. Ин гуна тасвир дар адабиёти русиву аврупоӣ аз решаи қолабӣ, мифологӣ ба вучуд омада, дар навъи аввал ба дараҷаи мустақилияти ҳайратангези шахсияти асари адабӣ мерасад ва дар навъи дувум – саҳнаи воқеиро ба вучуд меорад. Вобаста ба ин адабиётшиноси машҳури тоҷик Худой Шариф чунин назар дорад: «Дар ин навъи тасвир қобилияти лавҳаофарии нависанда ва имконияти эҷодии ӯ меафзояд ва тасвири чунин тасвир дар руҳияву андешаи хонанда асари амиқе мегузорад. Дар романи «Дар орзуи

падар» имконияти ба вучуд овардани ҳамин лавҳаҳои бадеии аксаран ғочевӣ хеле зиёд аст» [9].

Романи «Дар орзуи падар»-ро асари марҳилагӣ гуфтан нашоёд. Мавзую муаммоҳои мавриди тасвир қарорёфтаи он хоси ҳама гуна давру замон мебошанд. Масалан, кӣ кафолат дода метавонад, ки калоншавандаҳои дурӯя, аз қабилҳои Шафӣ дар собиқа набуданд, ё дар оянда намешаванд? Рӯи об омадани чунин ашхос ба табиати инсон ва ноҳамвориҳои ҳамешагӣ вобаста аст.

Ғояи романи «Дар орзуи падар» бо ғояи суннати адабии адабиёт ва хунари ҷаҳонӣ – муборизаи хайру шар ва пирӯзии некӣ ба бадӣ робитаи қавӣ дорад. Зеро ҳаёти ҳар халқу миллат дар дарозии таърих ба ғайр аз созандагӣ бунёдкорӣ ва ободонию эҷодкорӣ аз муборизаи бардавому пайвастаи хайру шар иборат будааст. Дар асари Кароматуллои Мирзо низ образҳои Абдушукур, Шохназар, Александр, домолло Муҳтоҷ ва монанди инҳо таҷассуми бадӣ ва зиштӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, романи “Дар орзуи падар” маҳсули афкори иҷтимоӣ ва таҷрибаи зиндагӣ ва нависандагии адиб аст. Дар баробари ин романи мазкур маҳсули раванди ягонаи адабии солҳои 70-ум то 90-уми асри гузаштаи тоҷик буда, нишони қадами устуворе ба пеш аст ва дар инкишофи минбаъдаи насри тоҷик ҳиссагузор аст. Пажӯҳиши мо як кӯшише дар шинохти раванди насри тоҷик дар мисоли романи “Дар орзуи падар” мебошад.

Мо дар он боварем, ки асари нависандаи заҳматписанд устод Кароматулло Мирзоев боз ва боз диққати аҳли таҳқиқро ба худ ҷалб менамояд. Зеро роман аз рӯи имкониятҳои жанрии худ фарогири мушкilotи ҳаёт аст ва дар ин майдони бурду бохт сухани ноғуфта хануз бисёр аст.

Адабиёт:

1. Афсаҳзод, А. Ҷеҳраи эҷодии нависанда /А.Афсаҳзод // Садои Шарқ. – 1994. – №3. – С.7-23.
2. Зулфиев, Г.Н. Идеино-нравственые и художественные особенности романа Кароматулло Мирзоева “В грёзах об отце” Г.Н. Зулфиев // - Душанбе: Самт, 2020. – 127 с.
3. Мирзоев, К. Дар орзуи падар: Повест ва ҳикояҳо /К.Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
4. Мирзоев, К. Дар орзуи падар: Роман ва қисса /К.Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 600 с.
5. Раҳмонов, А. Такмили тасвирсозӣ дар шинохти маънавии инсон /А.Раҳмонов// Ҷумҳурият. – 2000. – 9 нояб.- С.5.
6. Саидов, С. Сухан аз сиршти инсон. Ба повести Кароматуллои Мирзо «Дар орзуи падар» /С.Саидов// Садои Шарқ. – 1987. – №10. – С.3-63.
7. Саъдуллоев, А. Меҳри падарӣ кашид домон /А.Саъдуллоев// Тоҷикистони советӣ. – 1989. – 17 июн.- С.4
8. Сайфуллоев А. Уфуқҳои тозаи наср, ҷилди 3, Душанбе: «Адиб», 2012, 448 саҳифа, саҳ. 280
9. Шарифов, Х. Маънавияту харобии маънавӣ. Ба қиссаи «Дар орзуи падар»-и К. Мирзоев /Х.Шарифов//Адабиёт ва санъат. – 1991. – 3 окт.- С.6-8.
10. Шарифов, Х., Абдусаттор, А. Ҷилои ситораҳо, Душанбе: «Маориф», 2000, 134 саҳифа, саҳ. 17

МАСЪАЛАҲОИ ХАРАКТЕРИ ИҶТИМОӢ ДАР РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР» - И КАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба хусусиятҳои жанрии романи сечилдаи Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи ҷоизаи адабии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Кароматуллоҳи Мирзо – “Дар орзуи падар” сухан меравад. Ҳамчунин, оид ба масъалаҳои характери қаҳрамонҳои марказӣ, персонажҳои асосиву лаҳзавӣ, тарзи нигориши масъала ва чигунагии амалкарди характерҳо дар ҷараёни хати сюжет

тахлили адабиётшиносӣ сурат гирифта, оид ба пахлуҳои гуногуни хунари эҷодии нависандаи мумтоз таҳқиқи бадеӣ анҷом дода шудааст. Муаллиф дар асоси матни асосии роман бо таъба ба асару мақолаҳои адабиётшиносони шинохтаи ватанӣ ба монанди Аълоҳон Афсаҳзод, Худой Шариф, Асадулло Саъдуллоев, Атахон Сайфуллоев, Абдучаббор Раҳмонзода ва дигарон фикру андешаҳои худро асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, жанр, бадеӣ, роман, сюжет, мазмун, мавзӯ, образ, персонаж, характер, хислат, тасвир.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В РОМАНЕ «В ГРЕЗАХ ОБ ОТЦЕ» КАРОМАТУЛЛОХ МИРЗО

В данной статье речь идёт о жанровых особенностях трехтомного романа народного писателя Таджикистана, Лауреата государственной премии имени Абуабдуллох Рудаки Кароматуллох Мирзо - «В грезах об отце». Также проведен литературный анализ и далее исследованы характеры главных и эпизодических персонажей, акцентируя взгляд на способы передачи действий героев при описании сюжетной линии. Автор статьи обосновал свои рассуждения и мнения, опираясь на основной текст романа, а также на произведения и статьи известных отечественных литературоведов, таких как Аълоҳон Афсаҳзод, Худой Шариф, Асадулло Садуллоев, Атахон Сайфуллоев, Абдуджаббор Раҳмонзода и других.

Ключевые слова: литература, жанр, художественная, роман, сюжет, содержание, тема, образ, персонаж, характер, картина.

THE CHALLENGES OF SOCIAL CHARACTER IN THE NOVEL «IN THE DREAM OF FATHER» - BY KARAMATULLAH MIRZO

This article talks about the genre features of the three-volume novel of the People's writer of Tajikistan, the winner of the literary award named after Abu Abdullah Rudaki Karamatullah Mirza - " In the dream of father ". Also, a literary analysis was carried out on the issues of the character of the central characters, the main and minor characters, the way of looking at the problem and the way the characters act in the course of the plot line, and the subsequent research was carried out on various aspects of the creative art of the classical writer. Based on the main text of the novel, based on the works and articles of well-known domestic literary critics, such as A'lokhon Afsahzod, Khudoi Sharif, Asadullo Sadulloev, Atakhon Saifulloev, Abdujabbor Rahmonzoda and others, the author substantiated his thoughts and opinions.

Keywords: literature, genre, fiction, novel, plot, content, theme, image, character, character, character, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфиев Гадомад Нурмадович, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷ.Т., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 985167569, Поч. электронӣ: zulfiev.88@mail.ru

Сведения об авторе: Зулфиев Гадомад Нурмадович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985167569, электронная почта: zulfiev.88@mail.ru

Information about author: Zulfiev Gadamad Nurmadovich, candidate of philological sciences, dosent of Tajik literature department of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel.: 985167569, e-mail: zulfiev.88@mail.ru

ЧИГУНАГИИ ИСТИФОДАИ ВОЖАҶО ВА ИБОРАҶОВУ ТАРКИБҶО ДАР АШЪОРИ МЕҶРИНИСО БОБОБЕКОВА

Усмониён Н.У., н.и.ф.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Меҳринисо Бобобекова яке аз шоираҳои ширинбаёни адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб рафта, солҳост, ки дар қалби мухлисони худ маскан гирифтааст. То имрӯз маҷмуаҳои зиёди шеърӣ Меҳринисо аз қабилӣ “Замзамаи зебоӣ”, “Меҳробӣ розам – модарам”, “Оини Хуршед”, “Оҳанги зиндагӣ”, “Шароби нур” ва амсоли инҳо ба таъб расидаанд [4; 5; 6; 7; 8], ки аз пурқории муаллифи он далолат медиҳанд. Меҳринисо тавассути ин маҷмуаҳо миёни хосу ом шуҳрат касб карда, дар дили ҳаводорони сухани мавзуну дилкаш маскан гузидааст.

Шеърӣ Меҳринисо аз ҳар ҷиҳат хонданиву лаззатбахш аст, чи аз ҳайси забону услуб ва содагии тарзи баён, чи аз ҷиҳати қорбурди санъатҳои гуногуни бадеӣ, чи аз нигоҳи дарёфти мазмуну маъно. Аз назаррастарин хусусиятҳои ашъори Меҳринисо – ин қорбурди вожаҳо, ибораҳо ва таркибҳои наву обношуста, ҳамчунин, истифодаи воҳидҳои гуногуни халқӣ ба ҳисоб меравад, ки дар шакли ҳам калима ва ҳам ибораҳову ифодаҳо ва мақолу зарбулмасалҳо бозтоб ёфтаанд. Ин вижагиҳои сабқӣ дар эҷодиёти шоира нисбат ба дигар хусусияти ашъораш ҷилваӣ бештар доранд ва тавачҷуҳи ҳар хонандаи закиро ба худ бештар ҷалб менамоянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шеърӣ муосир тибқи назари аксари муҳаққиқон устод Лоиқ Шералӣ дар дарёфт ва эҷоди вожаҳову таркибҳои нави шоирона нисбат ба дигарон мумтозтару маъруфтар аст. Ҷамин аст, ки муҳаққиқи эронӣ Алиризо Иброҳимӣ устод Лоиқро “султони қудратманди вожаҳо” ном ниҳодааст [2, с. 216]. Дар шеърӣ муосири форсӣ бошад, муҳаққиқони эронӣ, аз қумла Алиасғари Шеърдӯст нақши Нодири Нодирпурро дар эҷоду пайдоиш ва тавлиди вожаҳову таркибҳои нав болотар аз дигар суханварон қайд намудаанд [16, с. 186].

Аммо, набояд инро ҳам фаромӯш кард, ки дар эҷодиёти аксари адибони хунарманд вожаҳову таркибҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки агар қисме аз онҳо бардошт ё нусха аз дигар шоирон бошад, қисмате мансуб бар ҳаёлу тафакқури фардии онон мебошанд ва дар қоргоҳи хунарии ҳуди онҳо парваришу нумуъ ёфтаанд. Муҳаққиқи тоҷик Умар Сафар дар ин маврид баҷо қайд менамояд, ки “шоир дар ҷаҳону қоргоҳи эҷоди хеш ҳамроҳ бо вожағони забон ба сар мебарад. Танҳо ӯ метавонад бо обу гили ин калимот зебоӣ бисозад, деворҳои нақшини рӯзгори моро бино кунад” [11, с. 142].

Яке аз ин шоирони хунарманд дар ин маврид Меҳринисо Бобобекова ба ҳисоб меравад, ки дар ҷустуҷӯ ва дарёфти вожаҳои наву тоза кӯшишҳои зиёде ба ҳарҷ додааст. Дар шиносӣ бо ашъори Меҳринисо вожаҳои зиёдеро метавон пайдо намуд, ки дар гӯш нав садо медиҳанд ва як навъ тароватро дар худ нухуфтаанд. Як хусусияти назарраси ин вожаҳо дар он инъикос мегардад, ки ҳарчанд ҷузъе аз онҳо, ба хосса ҷузъи решаи онҳо, дар китобҳои луғат ва умуман забони тоҷикӣ мавҷуд мебошанд, аммо дар шакле, ки шоира онҳоро қорбаст намудааст, ба назари ҳар кас наву тоза ҷилва медиҳанд. Ба инҳо мисол шуда метавонанд вожаҳои, амсоли: беихтиёрӣ [9, с. 109], беӯш [8, с. 107], бесӯй [8, с. 83], бехеш [8, с. 88], бодбодакҳо [7, с. 72], гулнамо [8, с. 125], гунаҳрам [9, с. 166], ғамоғӯш [9, с. 42], дамгарон [9, с. 149], дилвопас [9, с. 53], дилвопасӣ [9, с. 92], дилгазон [8, с. 220], дорам [9, с. 52], кавокибзор [9, с. 236], каснобадарқор [8, с. 83], мисраёк [8, с. 53], мӯидан [8, с. 49], навандӯзӣ [9, с. 112], навидак [8, с. 44], напарвоидан [9, с. 275], нимараҳ [9, с. 164], новақтӣ [8, с. 88], ноқучо [8, с. 109], ноҳондамехмон [8, с. 83], ношикан [7, с. 50], обитар [8, с. 48], пояндрӯд [8, с. 34], пӯпанакбаста [8, с. 47], равӣ [8, с. 131], роҳгир [8, с. 224], силсилаборон [9, с. 167], сияҳсор [8, с. 282], сӯяк [8, с. 30],

хардовар [8, с. 282], хасоташ [9, с. 93], чашмак [8, с. 44], чилгиреҳ [8, с. 241], шакаробод [9, с. 418], шахпарак [8, с. 227], шӯридасомонӣ [8, с. 65] мебошанд.

Чунонки дида мешавад, дар аксари вожаҳои боло як навъ тозагиву тароват ва руҳи махсуси шоирона мушоҳида мешавад ва хонанда фикр менамояд, ки онҳо ба пуррагӣ махсули эҷоди худи шоир ба ҳисоб мераванд. Дар мусоҳибае, ки шоира Меҳринисо Бобобекова бо Б. Абдурахим, хабарнигори “Паёми донишҷӯ” ба анҷом расонида буд, дар хусуси шеър ва робитаи вожаҳову калимаҳо қайд менамояд, ки шеър барои вай ҳамчун фарзанд аст ва аз ин ҷиҳат шоир доимо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин фарзандашро бо либосу пирахани зебо ва мувофику шинам биёрояд. Ин сару либос, чунонки шоира баён медорад, вожа ва ибораҳои зебо мебошанд [1, с. 12].

Суханони шоира Меҳринисо дар мавриди либоси шеър, аз назари мо, тамоман бачо мебошанд, зеро аслан шеър тавассути баёни зебову муассир ва услуби тоза ороишу зинат пайдо менамояд ва ин зебоӣ дар баёну услуб, бешак, пеш аз ҳама ба воситаи вожаҳову ибораҳо ва таркибҳои гуногун ба вучуд меоянд. Чунончи мо ин гуфтаҷоро дар мисоли ашъори шоира метавонем ба исбот расонем. Дар яке аз шеърҳои ба модар бахшидааш, Меҳринисо аз вожаи *гунаҳ* ва феъли *рамидан* вожаи мураккаби гунаҳрамро сохтааст:

Овози форамастро,
Чашми *гунаҳраматро*,
Шодиву ҳам ғаматро,
Ман ёд кардам, оча [7, с. 14].

Чи хеле ки дида мешавад, тавассути вожаи *гунаҳрам* шоира образи зебосе барои чашм ба вучуд овардааст. Феъли *рамидан*, аслан, ба ҳайвоноте амсоли оҳу, гизол ва монанди инҳо хос аст, ки дар худ як навъ нозукиву қамол доранд ва аз тарси дигар ҳайвонот доимо дар ҳоли тарс қарор доранд. Аммо шоира ин феълро дар баробари исми гуноҳ ба чашмони модари хеш алоқаманд намудааст ва мазмуни наvero дар ин маврид қорбасти кардааст. Чашми гунаҳрам дар шеъри боло дар маънои аз гуноҳ парҳезкунанда омадааст. Бояд қайд намуд, ки ин қабил вожагон ҳамчун гулҳои тару тоза маҷмуаи ашъори шоираро зинати махсус мебахшанд.

Яке аз вижагиҳои истифодаи вожагон дар ашъори Меҳринисо ба маънои дигар ба қор бурдани онҳост. Ин хусусият махсусан дар мавриди баъзе феълҳои тоҷикӣ чилваӣ бештар дорад. Аз ҷумла дар ин бобат метавон феъли доштанро мисол овард. Шоира аз ин феъл вожаи *дорамро* дар маънои *доро будан*, на маънои феълӣ истифода намудааст, ки ин тарз дар забони муҳовараи тоҷикӣ мустаъмал аст:

Меҳринисо надорад ҷуз меҳр ганҷи дигар,
Бо ганҷи меҳрубонӣ *дорам* будан ғанимат [7, с. 52].

Вожаи *дорам*, - зикр қардан бамаврид аст, - дар осори шоирони классик дар маънии ғаниву доро қорбурд нашудааст, ин тарзи истифода имрӯз танҳо ба услуби ғайриадабӣ ва забони муҳовара тааллуқ дорад. Ҳамин маънӣ вижагии услубии вожаи мазкурро инъикос менамояд.

Яке аз хусусиятҳои назарраси истифодаи вожаҳои махсусу дилнишин дар эҷодиёти Меҳринисо – ин ба василаи пасванди тасғир ё хурдсози –*ак* (-як) ба қор гирифтани воҳидҳои мазкур аст, ки вожаҳои амсоли *мисраҷ* [8, с. 53], *навидак* [8, с. 44], *рӯмолак* [7, с. 14], *сӯҷ* [8, с. 30], *чашмак* [8, с. 44] аз зумраи онҳо мебошанд. Чунончи дар шеъри “Хумор”, ки шоира онро ба модараш бахшидааст ва бисёр дилчаспу дилнишин мебошад, вожаи *рӯмол* тавассути пасванди тасғир истифода гардидааст:

Болину бистаратро,
Рӯмолаки саратро,
Тӯмори дар баратро,
Ман ёд кардам, оча [7, с. 14].

Хусусияти дигари шаклии баъзе аз вожаҳои бақоргирифтаи шоира дар он инъикос меёбад, ки онҳо тавассути пешвандҳои *бе-* ва *но-* истифода гардидаанд, чунончи вожаҳои *беихтиёрӣ* [9, 109], *бенӯш* [8, 107], *бесӯй* [8, 83], *бехеши* [8, 88], *новақтӣ* [8, 88], *ноқучо* [8, 109], *нохондамеҳмон* [8, 83], *ношикан* [7, 50] аз ин қабиланд. Пешвандҳои

мазкур, агарчи ҳар ду инкорро ифода мекунанд, вазифаҳои услубии чудогунаро иҷро менамоянд. Масалан, дар ҷойи вожаи *бенӯш ноӯширо* ва ба ҷойи *нохондамеҳмон бехондамеҳмонро* наметавон ба кор бурд. Аммо баъзан, дар ҷойи яке дигареро метавон истифода кард. Масалан, дар вожаи *новақтӣ* метавон пешванди *но-* ро ба *бе-* иваз кард, дар шакли *бевақтӣ*

Бояд зикр кард, ки нақши вожаҳои нав дар эҷоди истиораҳои шоира басо назаррас аст, яъне вожаҳои мазкур дар образфаринии мафҳумҳо ва пероста гардонидани онҳо вазифаи эстетикиро басо муассир иҷро намуда, дар образнокии мафҳумҳо ҷилваи маҳсус доранд. Аскар Ҳаким ҳам ҳамин вазифаи вожаҳоро дар эҷоди образҳои нави шоирона таъкид карда, ба низоми адабиёт дохил шудани образҳои наву обнашустаро тавассути корбурди ҳамчунин вожаҳо нишон медиҳад [13, с. 133]. Ин гуфтаҳо дар байти зери Меҳринисо дар мисоли вожаи *бодбодакҳо* ба назар мерасад, ки шоира ба василаи истиораи нави *бодбодакҳои ёд* образи нави *ёдро* ба вучуд овардааст:

Бодбодакҳои ёдам то Сурайё меравад,
Турнаҳои меҳри ман рӯ-рӯи дарё меравад [7, с. 72].

Дар шеъри зерин ҳам нақши вожаи *хасотаиш* дар бадеъ кардани суҳан назаррас аст, чун тавассути он шоира истиораи зебои *хасотаиши шавкро* сохтааст:

Хасотаиши шавқи ту шудам ман,
Бо бахти бадам чӣ чора созам?
То кай зи ҳичою ҳарзаи ту
Бо майли дилам ибора созам? [9, с. 93]

Хусусияти дигари вожаҳои нави бакоргирифтаи Меҳринисо аз ду вожа ба вучуд овардани вожаи зебои дигар дар маънои воҳид ва нав аст. Масалан, шоира тавассути вожаи *гунаҳ* ва феъли *рамидан* вожаи зебои шоиронаи *гунаҳрамро*, ки нав аст ва маънои бегуноҳу баиффатро дорад, ба вучуд овардааст:

Ба ҷуз аз қафо аз ин ишқ набувад, вале ҳанӯзам
Ба сари вафо нишаста, ба Худ *гунаҳрами* ту [9, с. 166].

Ҳамчунин, дар байти зер шоира ба воситаи вожаҳои *гам* ва *огӯш* вожаи дигари бисёр зебои шоиронаи *гамогӯширо* ба вучуд овардааст, ки маънои ҳадди зиёди гамгиниву андӯхмандиро дорад:

Ба огӯши фаромӯшӣ, гамогӯшиву хомӯшӣ,
Ту охир мешавӣ чӯё садоям, гуфтугӯямро [9, с. 42].

Хусусияти дигари бакоргирии вожаҳои нав дар шеъри Меҳринисо дар он инъикос мегардад, ки шоира баъзан аз вожаҳоеро, ки нав нестанд ва дар забони гуфтугӯи мардумӣ, яъне забони муҳовара мустаъмаланд ва дар забони классикон мавриди истифода қарор нагирифтаанд, дар ашъори ғиноияш барои баёни ҳолати ботинии хеш ба кор мегирад. Масалан, дар шеъри “Ҳеч андар ҳеч” Меҳринисо вожаҳои *каснобадаркор* ва *нохондамеҳмонро*, ки хоси забони гуфтугӯӣ ва шеваҳои тоҷикиянд, дар баёни ҳамин ҳолат истифода намудааст:

Мани ҳарчоиву *каснобадаркор*
Туро мисли ҳамеша мепарастам.
... Ман он *нохондамеҳмони* ғарибам,
Ки бошам ё набошам бармало, хайр [8, с. 83].

Худшиканӣ маънои аз худ раҳо шуданро дорад. Ин вожа дар луғатномаҳо вучуд надорад ва эҳтимол меравад, ки маҳсули ҳаёли шоиронаи Меҳринисо бошад. Меҳринисо тавассути ин вожа ибораи мутаноқизи *қафаси худшиканиро* сохтааст:

Ту дар он гӯшаи дилхоҳи анӯш,
Дили ман дар *қафаси худшиканӣ* [8, с. 284].

Хусусияти дигари ибораву таркибҳои мазкур тавассути алфози муҳовара сохта шудани онҳост. Дар онҳо яке аз аҷзо тобиши мардумӣ дорад, яъне дар забони гуфтугӯи мардумӣ истеъмол мешавад. Масалан, дар ибораву таркибҳои амсоли: абри рав [9, с. 47], ёди ғампӯш [8, с. 130], лабханди базӯриву дурӯғин [8, с. 84], наврӯзи ба дар [9, с. 112] ин хусусият ба назар мерасад. Вожаҳову ибораҳои нави мазкур дар ашъори шоира мақоми калидӣ ё ҷанбаи муҳими тасвиру образфариниро низ доро мебошанд.

Нависандаи маъруфи рус А. Фадеев дар хамин маврид дуруст қайд менамояд, ки нависанда барои тасвири мафҳумҳо дар баробари баҳри беканораи вожагон қарор гирифта, аз миёни анбӯҳи вожагон яке аз онҳоро, ки ҷиҳати тасвир ва асарбахшӣ мувофиқтар аст, интихоб менамояд ва бо ин роҳ ҷанба ва мавқеи калидии онҳоро фароҳам меоварад [12, с. 410].

Феъли *рав*, агарчи асоси замони ҳозира аст ва дар замони мазкур маънои амру фармонро медиҳад, дар забони муҳовараи тоҷикӣ дар маънои *раванда* низ истифода мешавад. Меҳринисо ҳам хамин тарзи истифода дар забони гуфтугӯйиро ба кор гирифтааст:

Ман аз доғи гули маҳтоб мечӯям гуноҳамро,
Паси *абри рав* ин фарёди бефарёд мемонад [9, с. 47].

Ибораи *ба дар* низ дар забони гуфтугӯйии мардумӣ дар маънои *рав* ё *раванда* ва ё *анҷомпазиру нопоянд* истифода мешавад. Хамин маъниро Меҳринисо дар ибораи *наврӯзи ба дар* дар маънои *наврӯзи раванда* ва *тезгузар* ба кор бурдааст:

Бемораму бефараҳ зи навандӯзӣ,
Наврӯзи ба дар дилам намебардорам [9, с. 112].

Вожаи *базӯрӣ* дар забони гуфтугӯйии тоҷикӣ дар маънои маҷбурӣ ё иҷборӣ истифода мешавад. Хамин маъноро Меҳринисо дар ибораи *лабханди базӯриву дурӯгин* ба кор гирифтааст:

Надорам болу парвозам муҳол аст
Аз ин ғурбатсарои қисмати хеш.
Ба *лабханди базӯриву дурӯгин*
Бипардозам ба таскини дили хеш [8, с. 84].

Дар таркибу ибораҳои бақорбурдаи Меҳринисо сахми эҷоди ҳуди шоира бештар ба назар мерасад. Ин равиш мавқеи Меҳринисоро дар сохтмону тархрезии ибораҳову таркибҳои нави забони тоҷикӣ тавассути мазмунофаринӣ ва тасвири шоиронаи ашӯ ва мафҳумҳо нишон дода, аз сӯйи дигар, истеъдоди вожаофаринӣ ва ибораоронии ӯро миёни дигар адибони муосири тоҷик дар даврони истиқлолият бозгӯйӣ менамояд.

Таваҷҷуҳи озоду бетаассуб ва ғайриҷаҳорҷӯбии Меҳринисо ба забони муҳовара ва истиқбол аз услуби гуфтугӯйиву роҷиҷи тоҷикӣ мучиби истифодаи вожаҳои зиёде гашта, ки махсуси забони мардуманд ва миёни қишрҳои гуногуни ҷомеа мавриди қорбурд қарор доранд. Яке аз хусусиятҳои махсусу назарраси ашъори Меҳринисо дар истифодаи алфози омиена чилвагар мегардад, алфозе, ки бештар миёни мардуми одӣ аз онҳо истиқбол мешавад. Ин қабил вожаҳо агар, аз як тараф, ба андешаҳои бадеи Меҳринисо лаззату завқи махсус бубахшанд, аз тарафи дигар, ҳусни суханҳои вайро бештар ва онҳоро заминитару воқеитар ва ба халқ наздиктар мегардонанд.

Истифода аз забони зиндаи халқ ва ё алфози мардумӣ дар ашъори Меҳринисо ба се тарз сурат гирифтааст: 1) тавассути вожаҳо; 2) тавассути ибораҳо; 3) тавассути ҷумла.

1. *Истифода аз вожаҳо*. Дар ашъори Меҳринисо чунин вожаҳои халқӣ қорбасти шудаанд, ки дар фазои зиндагонии оддии мардумӣ истифодаи рӯзмарра доранд: *алла* [7, 73], *алов* [9, 103, 138], *бафурча* [7, 118], *бефараҳ* [9, 112], *гушинагур* [8, 210], *кулча* [7, 32], *Лақу Пак* [8, 216], *лаҳча* [7, 116], *мила* [7, 40], *пурқорак* [7, 47], *пӯхтупаз* [7, 39], *пӯпис* [7, 118], *садқа* [9, 229, 459; 7, 10, 54], *самбӯса* [7, 116], *сандали* [7, 116], *сипанд* [8, 190], *танӯр* [7, 32], *тевина* [9, 68], *тӯмор* [7, 11, 46], *фас* [7, 118], *халос* [9, 409], *хасалов* [8, 241; 11, 404], *худой* [9, 251], *чобуқ* [7, 37], *ширмол* [7, 29].

Тавассути вожаҳое, ки дар забони зиндаи халқ истифода мешаванд ва ё ҳоси забони муҳовараанд, Меҳринисо ҳаёти воқеиро тасвир карда, ҳаёли хонандагонро ба ҳолоти гуногуни зиндагонӣ ошно месозад. Ин гуфтаҳои метавон дар шеъри “Алла, алла, алла” мушоҳида кард:

Нури чашми интизорам, аллаё,
Муждаори навбаҳорам, аллаё.
Эй таманнову тасаллои дилам,

Эътибори рӯзгорам, аллаё.
Алла, алла, аллаё,
Алла, алла, аллаё [7, с. 73].

Чунонки дида мешавад, унвони шеър, вожаи халқӣ аст ва онро модарони тоҷик хангоми хобонидани тифлони худ истифода менамоянд.

Дар шеъри “Қайнарато, салом” бошад, ки дар пайравии манзумаи маъруфи шоири эронӣ Шаҳриёр навишта шуда, аз 88 банди ҷаҳормисраи иборат аст, Меҳринисо вожаҳои зиёди халқиро мавриди истифода қарор додааст. Ин ҳолатро метавон дар яке аз бандҳои манзумаи мазкур мушоҳида намуд, ки дар ҳар мисраи муаллиф як вожаи хосси забони муҳовараро ба кор гирифтааст:

Чои алову *сандали*
Бо лахчаҳои *валвали*,
Хони *қуроқи* модарам,
Бо *тиккаҳои* махмали [7, с. 116].

2. *Ибораҳо*. Ҷуз аз вожаҳо дар ашъори Меҳринисо ибораҳои махсуси мардумӣ низ истифода шудаанд, ки услуби онҳо марбут бар тарзи муҳовара ё забони гуфтугӯӣ аст. Ин қабил ибораҳо дар ашъори Меҳринисо ҳамагӣ феълӣянд. Ибораҳои феълии мазкур дар ашъори Меҳринисо, дар навбати худ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1) ибораҳои феълии озодаи орий аз маҷоз, ки танҳо маънои аслии феълиро ифода менамоянд. Аз ҷумлаи ин ибораҳои феълӣ *арғушт рафтани* [8, 309], *қаҳрӣ шудани* [9, 96], *пазмон шудани* [8, 308], *тагорӯ кардани* [9, 135], *фараҳ доштани* [9, 246], *яхча бастан* [7, 119];

2) феълҳо ва ибораҳои феълии маҷозӣ, ки маънои онҳо тавассути ифодаи киноиву маҷозӣ ба вучуд омадааст: *бимурдан* [7, 46], *дил гум задани* ё *гум задани дил* [7, 33, 38, 46, 51, 68, 83; 10, 84, 147, 178, 307], *дил кашол будани* [9, 216, 271], *дил таҳ кашидани* [7, 51], *худой кардани* [9, 287], *чигар об шудани* [7, 59], *ҷон ба каф гирифтани* [7, 61], *ҷон шудани* [7, 55; 11, 148].

Намунае аз гуфтаҳои болоро метавон дар шеъри “Аз ёдҳо” дар мисоли феълҳои гум задани дил ва раҳгум задани мушоҳида кард:

Бар хароботаш *дилаи* гум мезанад,
Бар мазоре, ки чароғаш лола аст.
Дигар акнун зеҳн *раҳгум мезанад*,
Дар куҳаншаҳре, ки милёнсола аст [7, с. 33].

3. *Ҷумлаҳо* (*амсолу зарбулмасалҳои халқӣ*). Дар ашъори Меҳринисо ҷумлаҳои халқӣ дар шакли амсол ва зарбулмасалҳо қорбурд шудаанд. Онҳо афқору ҳаёлпардозии шоирро тақвият бахшида, дар таъсирбахшиву завқбахшии онҳо нақши шоистаро бар ҷой мегузоранд. Аз ҷумлаи амсоли мазкур яке “*бод додани коҳҳои куҳна*” мебошад. Маънои ин масал суҳанҷову гапҳои гузаштаро ба хотир овардан мебошад, ки аксаран сабаби ҷангу ҷидоли одамоне мегарданд. Масалан, Меҳринисо дар газале бо истифода аз амсоли мазкур мегӯяд:

Бар субути бегуноҳии гунаҳкорон басе
Коҳҳои куҳнаро ҳам бод мебояд намуд [8, с. 261].

Амсолу зарбулмасал баъзан дар ашъори Меҳринисо нисбат ба дигар васоити тасвир ҷилваӣ бештар доранд. Масалан, дар шеъри зерин ду мисол истифода гардидааст: “*То шамол / бод набошад, барги дарахт намечунбад*” ва “*Аз як каф қарсақ набаромадан*”. “*То шамол набошад, барги дарахт намечунбад*” яке аз масалҳои халқии миёни мардум паҳншуда ба ҳисоб меравад, ки маънои он бесабаб ба амал наёмдани коре мебошад. “*Аз як каф қарсақ набаромадан*” ҳам ибораи халқии дигаре мебошад, ки маънои он ба танҳои қорношоям будани касе ва ҷизе аст. Ин ибораи феълӣ ба ҷиҳати серистеъмолияш амсоли сойир гаштааст. Амсоли мазкурро Меҳринисо басо хунармандона ба кор гирифтааст:

Магӯ, ки мардум аз ҷӣ бевафоянд,
Вафои худ ба кас санчидай ту?
Набошад бод то, барге начунбад,
Кучо қарсақ зи як каф дидай ту? [8, с. 265]

Яке аз хусусиятҳои корбурди амсоли мардумӣ дар ашъори Меҳринисо иборат аз он аст, ки Меҳринисо онҳоро анқариб дар ҳамон шакле, ки дар забони зиндаи мардумӣ истеъмол мешаванд, мавриди истифода қарор медиҳад. Ин агар, аз як ҷиҳат, ба фаҳму дарки афкори бадеӣ шоира бештар кумак расонад, аз дигар ҷиҳат, дар воқеиву заминӣ гаштани суҳанони вай таъсири назаррас мегузорад. Тавассути мисоли мардумӣ ашъори Меҳринисо басо дилнишину завқбахш гашта, руҳи махсуси халқиро қабул мекунанд ва хусусияти ҷалбкунандагӣшон боз ҳам бештар мегарданд. Метавон қайд намуд, ки дар ашъори шоира Меҳринисо вожаҳову ибораҳо ва таркибҳои гуногун, ки қисмате аз онҳо маҳсули коргоҳи ҳунарии ҳуди шоира ва қисмати дигар мансуб бар забони зиндаи мардум мебошанд, бисёр воқеӣ ҳастанд. Тавассути корбурди воқеӣ мазкур мазмуннокӣ ва таъсирбахшии шеърҳои Меҳринисо бештар гардидааст. Аз ҷониби дигар, ба воситаи вожаҳову ибораҳои мазкур ашъори Меҳринисо барои хонандагони худ лаззати маънавӣ эстетикӣ бештар ато менамоянд.

Адабиёт:

1. Единство нации – желание Меҳринисо (Интервью журналиста Б. Абдурахим с поэтессой Меҳринисо) // Вестник студента, июнь 2011.-№ 10.- С. 10-12.
2. Ибраҳими, Алиризо. Взгляд на жизнь и тематику поэзии Лоика Шерали / Алиризо Ибраҳими // Вестник Таджикского национального.- № 4/5(143).- 2014.- С. 215-218
3. Икболи, Муаззама Аъзам. Поэзия и поэты в исламском Иране / Муаззама Аъзами Икболи.- Тегеран.- 1363.- 253 с.
4. Зехни, Т. Красноречие. Поэтика и краткие сведения об арузе / Т. Зехни.- Душанбе: Ирфон.- 1967.- 301 с.
5. Кандил, Асҳод Абдулҳоди. Предметы персидской поэзии / Асҳод Абдулҳоди Кандил. Перевод Фотимы Соҳанфикр.- Тегеран: Мысль молодого.- 1369.- 302 с.
6. Меҳринисо. Напеви красоти / Меҳринисо. Редактор: Б. Юсуфов.- Душанбе: Адиб.- 2001.- 95 с.
7. Меҳринисо. Ниша моих тайн – мама / Меҳринисо. Редактор: Аламхон Кучаров. – Душанбе: Адиб.- 2019.- 133 с.
8. Меҳринисо. Правила солнца / Меҳринисо. Редактор: Гурез Сафар. – Душанбе: Адиб.- 2011.- 319 с.
9. Меҳринисо. Музыка жизни / Меҳринисо. Редактор: Алишер Миррахим. – Душанбе. 2019.- 579 с.
10. Меҳринисо. Вино света / Меҳринисо. Редактор: Б. Юсупов.- Душанбе: Адиб.- 1996.- 158 с.
11. Сайфуллоев, Атахон. Поэзия чувства и мысли / Атахон Сайфуллоев // Голос Востока.- №12. 1982.- С. 99-105.
12. Сафар, Умар. Поэзия, поэт и поэтическое выражение / Умар Сафар // Вестник Таджикского национального.- № 3.- 2018.- 250 с.
13. Фадеев А. Язык художественного произведения / А. Фадеев // Русские писатели о языке.- Л., 1954.- С. 409-422.
14. Хақимов, Аскар. Водопад поэзии / Аскар Хақимов // Голос Востока.- №6.- 1977.- С. 115-139
15. Шариф, Худои. Развитие стиля и совершенство / Худои Шариф // Голос Востока.- №8.- 1982.- С. 96-104
16. Шеърдуст, Алиасгар. Современная поэзия Ирана / Алиасгар Шеърдуст // Исследовательский институт персидско-таджикской науки Посольства Исламской Республики Ирана в Таджикистане.- Душанбе.- 2012.- 476 с.

ЧИГУНАГИИ ИСТИФОДАИ ВОЖАҲО ВА ИБОРАҲОВУ ТАРКИБҲО ДАР АШЪОРИ МЕҲРИНИСО БОБОБЕКОВА

Дар мақола оид ба тарзи истифодаи воқеӣ забонӣ дар эҷодиёти шоираи муосири тоҷик Меҳринисо Бобобекова суҳан ба миён меравад. Чи хеле ки муаллифи

мақола қайд менамояд, дар эҷодиёти Мехринисо дар иртибот бар чигунагии истифодаи вожаҳо, ибораҳо ва таркибҳо баъзе хусусиятҳо ба назар мерасанд, ки нишондиҳандаи сабки суханпардозии шоира ба ҳисоб мераванд. Ин хусусиятҳо дар қиёс бо дигар вижагиҳои шеърӣ вай чилваи бештар дошта, таваччуҳи ҳар хонандаро ба худ ҷалб менамоянд.

Дар ашъори Мехринисо,- қайд менамояд муаллиф,- вожаҳои зиёде ба ҷашм мерасанд, ки дар дидаи ҳар хонанда нав чилва менамоянд. Яке аз вижагиҳои корбурди вожаҳо аз ҷониби шоира тавассути калимасозӣ сурати нав бахшидан бар онҳост. Ин навъ вожаҳо аксаран шоирона буда, бо маҷоз ва дигар васоити тасвири бадеӣ омехтаанд.

Калидвожаҳо: Мехринисо Бобобекова, сабк, услуб, тарзи баён, воҳиди забонӣ, вожа, ибора, иборайи шоирона, таркиб, истиора, таркибҳои халқӣ, танокуз.

СВОЙСТВО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛОВ, СЛОВСОЧЕТАНИЙ И КОМБИНАЦИЙ В ПОЭЗИИ МЕХРИНИСО БОБОБЕКОВОЙ

В статье речь идёт о свойстве использования языковых единиц в стихах современной таджикской поэтессы Мехринисо Бобобековой. Как отмечает автор статьи, относительно применения слов, словосочетаний и комбинаций встречаются некоторые особенности, показывающие стиль ее красноречия. Эти особенности по сравнению с другими представляются ярче и привлекают к себе внимания каждого читателя.

В стихах Мехринисо,- отмечает автор статьи,- использованы множество слов, которые в глазах своих читателей представляются по-новому. Одна из особенностей использования слов в стихах поэтессы является свойство ее строения, по причине которой слово приобретает новую форму и значение. Подобные слова в большинстве случаев приобретают поэтический облик, смешанные с аллигорией и других средств художественного изображения.

Ключевые слова: Мехринисо Бобобекова, стиль, способ выражения, языковая единица, слово, словосочетание, состав, поэтическое выражение, народные составы, парадокс.

THE PROPERTY OF USING WORDS, PHRASES AND STRUCTURES IN THE VERSES OF MEHRINISO BOBOBEKOVA

The article deals with the property of using linguistic units in the verses of the modern Tajik poetess Mehriniso Bobobekova. As the author of the article notes, regarding the use of words, phrases and compositions, there are some features that show the style of her eloquence. These features, in comparison with others, appear brighter and attract the attention of each reader.

In the poems of Mehriniso, the author of the article notes, many words are used, which in the eyes of their readers are presented in a new way. One of the features of the use of words in the poet's poems is the property of her structure, due to which the word takes on a new form and meaning. Such words in most cases acquire a poetic look, mixed with alligoria and other means of artistic representation.

Key words: Mehriniso Bobbekova, style, way of expression, linguistic unit, word, phrase, composition, poetic expression, folk compositions, paradox.

Маълумот дар бораи муаллиф. Усмониён Нозила Усмон н.и.ф., мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултети филология ва рӯзманигории Донишгоҳи давлатии Данғара. E-mail: nusmoniyn@bk.ru/Тел.: 900-85-38-48

Сведения об авторе Усманиён Нозил Усман, к.ф.н., заведующая кафедрой иностранных языков факультета филологии и журналистики Дангаринского государственного университета. E-mail: nusmoniyn@bk.ru/Тел.: 900-85-38-48

Information about the author Usmonyan Nozila Usman, candidate of philological sciences Head of the Department of Foreign Languages, Faculty of Philology and Journalism, Dangara State University. E-mail: nusmoniyn@bk.ru/ Tel.: 900-85-38-48

УДК:82
ББК:83.33
Р-61

ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Рахимов М.С., к.ф.н., ст. преподаватель
Таджикский национальный университет

Изучение словосочетания особенно важно для аналитических языков, к этой группе относится и таджикский язык. Словосочетания как предмет синтаксического исследования больше изучалась и анализировалась в общем языкознании. Таким образом значительные успехи в изучении этой темы можно наблюдать прежде всего в русском языкознании. В общем языкознании наиболее важные вопросы теории словосочетания всесторонне изучены и научно обоснованы. Поэтому мы не будем останавливаться специально на истории изучения словосочетания и его теоретических вопросах в общем языкознании.

Однако некоторые аспекты этого вопроса еще не до конца научно решены и нуждаются в детальном и всестороннем исследовании. Этой точки зрения в общем языкознании до сих пор уделяют должное внимание проблеме словосочетания, поскольку решаются вопросы грамматической сущности словосочетания, объема словосочетания, его формы и значения, отношения его к предложению и слова до сих пор менее акцентирован на разных языках и а также являются предметом споров, являются научными [10, с. 10].

В последние несколько десятилетий таджикские лингвисты уделяют больше внимания изучению свободных синтаксических выражений. Доказательством этой мысли может служить публикация многочисленных работ и статей на эту тему.

Относительно изучения словосочетания в таджикском языкознании, профессор Ш. Рустамов отмечает: «Таджикское языкознание... особенно в последние 20-30 лет сильно развилось. Менялся и совершенствовался способ исследования и открытия закономерностей многих языковых явлений, в том числе и словосочетания. Таджикские исследователи Ш. Ниязи, А. Мирзоев, Р. Гафоров, М.Н. Касимова, Б. Камолиддинов, М. Норматов, Д. Ходжаев, Э. Улугзода, М. Акрамов, С. Абдурахимов, С. Курбанов, Х. Камолова и авторы учебников по передовой науке того времени, особенно по учениям академика В.В. Виноградова и других известных исследователей, они подняли эту область таджикского языкознания на более высокий уровень, применили на практике новые теории и сделали новые научно-теоретические выводы на материале таджикского языка.

Синтаксис словосочетания проявляет синтаксические свойства отдельных слов и устанавливает правила их сочетаемости с другими словами, причем эти правила определяются грамматическими признаками слова как определенной части речи. Так, возможность словосочетаний типа *байрақи сурх – the red banner – красное знамя* определяется грамматическими свойствами сочетающихся имен: существительное как часть речи обладает свойством грамматически подчинять себе прилагательное, а прилагательное, как наиболее согласуемая часть речи, способно принимать форму, обусловленную формой существительного, что внешне выявляется в его флексии; словосочетания типа *нома навистан – to write a letter – написать письмо* также опираются на грамматические свойства сочетающихся слов: интересно, что в данном случае даже

само грамматическое свойство глагола (переходность) связано с необходимостью сочетаться, с определенной формой имени. Переходные глаголы не только способны подчинять себе имена, но и нуждаются в этом для выражения своей собственной семантики. Синтаксис словосочетания в общей языковой системе является переходной ступенью от лексико-морфологического уровня к собственно синтаксическому. Эта переходность обусловлена двойственностью природы словосочетания, которая заключается в следующем: словосочетание строится из отдельных лексических единиц, оно, как и предложение, структурно оформляется. Функциональная же значимость этих единиц другая — она не поднимается выше значимости лексических единиц.

Способы, которыми словосочетания (фразы) могут быть описаны как «незначительный» синтаксис в отличие от «главного» синтаксиса, имеющего дело с лингвистическими модулями коммуникативной стоимости, поскольку составлены некоммуникативные единицы. Синтаксическое описание любого языка облегчено, распределено в определенные текущие единицы выражения и исследовано их распределение в контекстах. Английский синтаксис – многослойная организация относительно немногих типов ее основных единиц. Двойная или двойная структура – одна из самых поразительных вещей о его грамматической организации. Фразы глагола имеют большую сложность, чем другие элементы предложения. Они могут содержать многократные глагольные формы, как, *We want to get started tomorrow morning* - *мо мехоҳем пагоҳ сахари оғоз намоем* - мы хотим начать завтра утром; они могут содержать многократные невербальные элементы как, *She did not think she would be invited to the conference* – *вай фикр намекард, ки ӯро ба конференсия даъват мекунад* - она не думала, что будет приглашена на конференцию; фразы глагола могут быть прерывистыми, прерваны номинальными элементами, *He wanted to have his photo taken* - *вай мехост, ки расми худро гирад* - он хотел взять свою фотографию. Все же, несмотря на эту большую сложность, мы находим фразы глагола в нескольких относительно простых образцах, которые тогда объединены, чтобы создать сложную серию различных типов. Разнообразие путей, которыми глаголы могут быть объединены в фактическом использовании, разрешает поразительному разнообразию образцов быть построенным на современном английском языке. Важно видеть их друг в отличие от друга, как используется в различных грамматических структурах, больших единицах, в частности. Глаголы выражают значения возникновения — действие, событие или положение дел. Совместимость лексического значения естественно устанавливает границы на развитии всех их синтаксических отношений. Копирование особых глаголов относительно дополнений требует уведомления из-за своей важности для других частей речи [12, с. 60-61].

В синтаксической структуре современного таджикского, английского и русского языках глагольные словосочетания занимают, пожалуй, самое важное место. Дело не только в том, что в речи эти словосочетания характеризуются весьма большой частотностью употребления, но, в первую очередь, в том, что глагольные словосочетания отличаются большим разнообразием структурных типов, которые, сочетаясь один с другим в пределах сложных словосочетаний, создают подчас синтаксические конструкции большой глубины и весьма сложного строения. Такое структурное разнообразие глагольных словосочетаний требует, прежде всего, их классификации по определенным типам, без чего невозможно приступить к грамматическому анализу этих словосочетаний. Стало быть, рассмотрение глагольных словосочетаний необходимо начать с определения ведущего признака, по которому мы будем классифицировать эти словосочетания (Бархударов Л.С.) Глагольное словосочетание – это языковая единица, в котором зависимое слово присоединяется к главному, выраженному глаголом, по смыслу и грамматическим категориям.

Необходимо помнить, что для каждого словосочетания обязательным является наличие подчинительной связи. Поэтому нельзя считать глагольными словосочетаниями:

- Сочетания, которые формируют грамматическую основу предложения: гули бунафш шукуфтааст - фиалки расцвели – violets flared, вай хайрон шудааст - он удивляется – he’s surprised, парандагон парвоз мекунанд, птицы взлетят – birds fly off, и т.д.;

- Сочетания, где глаголы являются грамматически равноправными и присоединяются друг к другу с помощью сочинительной связи: диданд ва донистанд - увидел и узнал – saw and learned, аммо даст накашидан - но не догнал – but didn’t catch up, и т.д.;

- Аналитические или составные формы глаголов, которые характеризуются отсутствием каких-либо внутренних синтаксических связей и выступают в роли единых словесных форм: кӯшиш мекунам – буду стремиться – will aspire, кор мекунам – буду работать – will work и т. д.

Словосочетания, в которых главный член выражен причастиями или деепричастиями, также следует отнести к глагольным. Например, глагольное словосочетание «аз хашм сурх шудан – покраснеть от злости – brushing with anger» практически равнозначно по смыслу со словосочетанием «аз газаб сурх шудан – покрасневший от злости – red with anger».

Словосочетание — это сочетание двух (или более) самостоятельных слов, связанных между собой подчинительной связью по смыслу и грамматически: китоб хондан – читать книгу – read a book, рӯзи гарм – теплый день – warm day. Словосочетания называют предметы, действия, признаки и т.д., но более точно, более конкретно, чем слова: хондан – читать – read, бо овози баланд хондан – читать вслух – read aloud, зуд – быстро – quickly, хеле зуд – очень быстро – quickly.

Глагол может сочетаться с наречием, например, возьмем глагол *speak*. Если мы хотим выразить манеру, в которой говорит человек, мы можем сочетать глагол *speak* с разными наречиями:

speak quietly – оромона гап задан – говорить тихо

speak softly – нарм гап задан – говорить мягко

speak quickly – тез гап задан – говорить быстро

speak slowly – охиста гап задан – говорить медленно

В словосочетании особенно живо и наглядно проявляется динамика языка, его постоянное обновление. С течением времени модели словосочетаний подвергаются значительным изменениям, отвечая потребностям языка в более точной, совершенной передаче мысли. Английские словосочетания, во многом опирающиеся на живые тенденции современного английского языка, представляют собой очень важный и актуальный объект исследования, ставившего своей целью изучение специфики языка. Выделение словосочетания в число основных грамматических единиц открывает возможность наиболее адекватно устанавливать закономерности непрерывного движения современного таджикского языка, зафиксировать сдвиги в его структуре [12, с. 54].

Таким образом, та часть синтаксиса современного английского языка, которую можно назвать учением о словосочетании, не только имеет право на существование, но и должна стать наряду с предложением предметом сугубого внимания лингвистов и преподавателей.

Изучение словосочетаний английского языка, может быть успешно решено только при наличии работ, освещающих отдельные частные вопросы, входящими составными частями в эту большую проблему.

Глагольные словосочетания с временными значениями занимают весьма значительное место в строе словосочетаний современного английского литературного языка.

Кроме того, специальное изучение глагольных словосочетаний с временными значениями с современным таджикским литературным языке, является необходимым «ввиду ток» исключительной важности, которую имеет категория времени в любом

языке. Так как «основные формы бытия есть пространство и время, бытие вне времени такая же величайшая бессмыслица, как бытие, вне пространства» [12, с. 26].

Почти каждый глагол может образовать с существительным сочетание. Однако принадлежность глаголов к определенной семантико-грамматической группе в некоторых случаях также играет ограничивающую роль в образовании словосочетаний.

В подобных случаях, следовательно, мы имеем свободное употребление предлогов — употребление, обусловленное лексической семантикой предлога [13, с. 89].

Зависимый компонент предложных глагольных словосочетаний с временными значениями всегда ограничен и лексико - семантически и грамматически. Словосочетания с существительными, обозначающие различные единицы времени, временные отрезки или связанные с представлением о времени, по значению делятся на следующие группы: обозначают действие и временной отрезок, в котором это действие совершается, например: дар асри XIII зиндаги кардан – to live in XIII century – жить в XIII веке [9, с. 22].

С определениями дигар – other – другой, аввал – first – первый, охир, охирин – end – последний, – оянда – future – будущий, порядковыми числительными и др. словосочетания обозначают действие, совершающееся во временной отрезок, соотносящийся с каким-то другим моментом. В этих словосочетаниях определение, являющееся обязательным – третьим членом, указывает на непосредственное следование одного временного отрезка за другим, например: дар соли дигар хизмат кардан – working in next year – работать на следующий год, дар рӯзи оянда чавоб додан – to give retire in future day – отпускать на будущий день, дар хафтаи охирин сунориш додан – to custom at the weekend – заказывать на последнюю неделю, дар шаби сенздаҳум расидан – to come in thirteen's day – прибывать на тринадцатую ночь и т. п. [10, с. 11].

Если третий необходимый компонент – определение является существительным – названием действия и процесса, то словосочетания выражают действие, совершающееся во временной отрезок, соотносимый с каким-либо другим действием, например: дар шаби никоҳ рафтан – to go at the night of wedding party – идти в ночь свадьбы, и т. п.

Обычно словосочетания с определениями порядковых числительных по структуре и по значению являются незаконченными: лишь при наличии второго определения – имени существительного или инфинитив, они приобретают совершенную форму, например: дар рӯзи дуюми мусобика омадан – to come in the second day of competition – приходиться на второй день соревнования, дар рӯзи чорум пас аз истироҳат ба кор баромадан – to come to the work in a fourth day after having rest – выйти на работу на четвертый день после отпуска и т.д. По грамматическим значениям глагольные словосочетания со спрягаемым опорным компонентом обычно не соотносимы и полностью соответствуют классам глагольных единиц. Глагольные словосочетания с неспрягаемыми опорными компонентами обычно не соотносятся с глагольными единицами.

Отдельную группу составляют словосочетания такой структуры: глагол и существительное, имеющее при себе два определения: порядковое числительное или слова, имеющие значение порядкового числительного и существительное – названия действия, процесса или инфинитив, например: аз рузи якуми мусобика гуфтан – to tell from the first day of competition – говорить с первого дня соревнования, аз рузи аввали таҳсили якҷоя дуст шудан – to be a friend from the first day of together studying – стать друзьями с первого дня (совместной) учебы и т.п. По значению эти словосочетания выражают действие, начало которого совпадают с временным отрезком, с каким-либо другим действием [12, с. 72].

Выделяются словосочетания, в которых вторым компонентом является существительное – названия лица или личное местоимение. Время действия здесь определяется по отношению к лицу, совершившему аналогичное действие, например: баъд аз маърузачӣ баромад кардан – to make a speech after speaker - выступить после докладчика, пас аз ӯ даромадан – to go in after him - входить после него. В общем, временном значении таких словосочетаний проявляется оттенок значения следования. В составе словосочетаний с предлогами (баъд аз, пас аз – *after* – *после*) имя собственное может также обозначать период, этап в истории, в литературе, например: пас аз Рӯдаки ба вучуд омадан – to come

from after Rudaki, происходить после Рудаки, пас аз Низоми навиштан – to write after Nizomi - написать после Низами и т.п. [12, с. 78].

Образование глагольных словосочетаний, выражающих временные отношения, ограничивается определенными семантическими группами слов.

Основное внимание уделено здесь, прежде всего тем структурным типам и видам словосочетаний, которые обладают наиболее значительным, наиболее обобщенным грамматическим содержанием и действия которых распространяются на значительный языковой материал. Анализ необходимых глагольных словосочетаний дан как в словосочетании, так и в предложении как момент анализа самого словосочетания, так как формальное выявление различия в словосочетаниях свидетельствует о различиях между разными типами словосочетания. В диссертации рассматриваются, главным образом, предложенные, послеложные и предложно-послеложные глагольные словосочетания с указанными синтаксическими отношениями.

Это обстоятельство вызывает необходимость при сравнении глагольных словосочетаний в таджикском и английском языках. Когда речь заходит о словосочетаниях с предложной связью, отличать предлоги от подобных им предложных словообразующих единиц, называемых послелогом или пост-позитивами.

Рассмотрим глагольные словосочетания с объектными отношениями.

Как известно, в формировании не только объектных, но и свободных словосочетаний особую роль играют предлоги. При этом зачастую бывает трудно отличить объектное словосочетание от свободного, например: ба боғ нигаристан – *to see the garden* – смотреть на сад.

Таким образом, материал, использованный в статье, был переведен на русский язык и использован на трех сопоставимых языках. Выше, в связи с объяснением важнейших признаков глагольных словосочетаний, было зафиксировано, что глагольные словосочетания состоят из двух лексических единиц, т. е. из двух слов, и служат для выражения сложных понятий на отдельные части. Все эти утверждения доказывают весьма заметное положение и большое значение глагольных словосочетаний в синтаксисе сопоставимых языков. Если к этому добавить, что таджикский язык является одним из аналитических языков, то ценность и важность изучения глагольных словосочетаний, как особой синтаксической единицы нашего языка, еще более возрастает. В этом смысле изучение типов словосочетаний, форм и правил их образования является необходимой частью грамматического образования.

Литература:

1. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Л.С. Бархударов. – М.: Высш. шк., 1966. – 200 с.
2. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д. А. Штеллинг. – 4 – е изд. – М.: Высш. шк, 1973. – 424с.
3. Валгина, Н.С. Современный русский язык / Н.С. Валгина. – М: Высш. шк, 2003. – 416с.
4. Виноградов, В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М., 1947. – 656с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷис. 2: Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – 371 с.
6. Фафоров, А.О. Ибораҳои феъли бо пешояндҳои асли дар «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Зайниддин Махмуди Восифи / А.О. Фафоров. – Душанбе, 2000. – 120 с.
7. Джамshedов, П.Д. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках / П.Д. Джамshedов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 175с.
8. Джамshedов, П.Дж. Очерки по сопоставительной типологии английского и таджикского языков / П. Дж. Джамshedов. – Душанбе. 1988. – 126 с.
9. Мирзоев, А. Глагольные словосочетания с временными отношениями в современном таджикском литературном языке: автореф..., дис... канд..., филол..., наук / А. Мирзоев – Душанбе, 1967. – 30 с

10. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 132 -122с.
11. Раҳимов, М.С. Предложная конструкция глагольных словосочетаний таджикского языка(с привлечением материалов английского языка): автореф..., дис..., канд... филол..., наук / М.С. Раҳимов– Душанбе, 2018. – 26 с.
12. Раҳимов, М.С. Предложная конструкция глагольных словосочетаний таджикского языка(с привлечением материалов английского языка): дис..., канд... филол наук / М.С. Раҳимов – Душанбе, 2018. – 166 с.
13. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. Москва 1957. – 285с.

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, АНГЛИСӢ ВА РУСӢ

Таҳқиқоти гузаронидаи мо ба хусусиятҳои луғавӣ-семантикии ибораҳои феълӣ бахшида шуда, нишон медиҳанд, ки қариб аз се ду ҳиссаи тамоми ибораҳои забони адабии ҳозираи тоҷик, ки дар адабиёти бадеӣ сабт шудааст, маҳз ибораҳои феълӣ мебошанд. Ибораҳои феълӣ аз рӯи сохт ва маъноӣ муносибатҳои синтаксисӣ дар забонҳои муқоисаванда мураккабтарин ва сермаҳсултарин гурӯҳи ибораҳо ба ҳисоб мераванд. Чунонки дар боло гуфта шуд, калимаҳои таркиби ибора ва ҷумла байни худ алоқаи грамматикӣ зоҳир мекунад. Алоқаи байни калимаҳо дар ҷумла алоқаи баробарӣ, алоқаи калимаҳои таркиби ибора бошад, алоқаи тобеъ ба шумор меравад. Алоқаи тобеъ се хел мешавад: изофӣ, вобастагӣ, ҳамроҳӣ. Интиҳоби яке аз хелҳои алоқа ба табиати морфологии калимаҳои таркиби ибора – чи калимаи асосӣ ва чи калимаи тобеъ марбут аст. Таҳлили ибораҳои феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва судманд буда, дар забоншиносии тоҷик дар муқоиса бо забонҳои дигар камтар тавҷуҳ шудааст. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур маҳз ба таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ-сохторӣ ҳамин масъала равона гардидааст.

Калидвожаҳо: ибора, ибораҳои феълӣ, таҳлил, сохтор, семантика, муқоиса, забоншиносӣ, синтаксис.

ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Проведенное наше исследование посвящено лексико-семантическим особенностям глагольных словосочетаний и показывает, что почти две трети всех словосочетаний современного таджикского литературного языка, зафиксированных в художественной литературе, являются глагольными словосочетаниями. Глагольные словосочетания по структуре и значению своих синтаксических отношений считаются наиболее сложной и продуктивной группой в сопоставляемых языках. Как было сказано выше, слова, словосочетания и предложения формируют между собой грамматическую связь. Связь между словами в предложении считается равноправной, а между словами в словосочетании – подчинительной. Различают три вида подчинительной связи: дополнительную, зависимую, примыкание. Выбор одного из видов связи связан с морфологическим характером слов, входящих в состав словосочетания, будь то главное слово или придаточное. Анализ глагольных словосочетаний в таджикском, английском и русском языках является одним из важных и полезных вопросов, которому в таджикской лингвистике уделяется меньше внимания по сравнению с другими языками. Поэтому данная статья посвящена анализу сравнительно-структурному исследованию данного вопроса.

Ключевые слова: словосочетание, глагольные словосочетания, анализ, структура, семантика, сравнение, лингвистика, синтаксис.

PHRASES VERB IN TAJIK, ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Our conducted research is devoted to the lexico-semantic features of verb phrases and shows that almost two thirds of all phrases of the modern Tajik literary language, recorded in fiction, are verbs phrases. Verbs phrases in terms of the structure and meaning of their syntactic relations are considered the most complex and productive group in the compared languages. As mentioned above, words, phrases and sentences will form a grammatical connection with each other. The connection between words in a sentence is considered equal, and between words in a phrase – subordinating. There are three types of subordinating connection: additional, dependent, adjacency. The choice of one of the types of connection is associated with the morphological nature of the words that form the phrase whether be it the main word or a subordinating one. The analysis of verbs phrases in Tajik, English and Russian is one of the important and useful issues, that paid less attention in Tajik linguistics compared to other languages. Therefore, this article is aimed at the analysis and comparative-structural study of this issue.

Key words: combination of words, verbs phrases, analysis, structure, semantics, comparison, linguistics, syntax

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов М.С. – н.и.ф., муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. **Тел:** (+ 992) 918929919

Сведения об авторе: Рахимов М.С. – к.ф.н. старший преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Тел:** (+ 992) 918929919

Information about the author: Rahimov M.S. candidate of philological sciences – senior teacher of the comprehensive University English Department of the Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Tel:** (+992) 918929919

ТДУ:82-3 (2-тоҷ)

ТКТ:83-4 (2-тоҷ)

Н-25

БАРРАСИИ ЧАНБАҲОИ МАВЗУИИ АШЪОРИ ҒАНИИ КАШМИРӢ

Нуров Н.Н., д.и.ф., Ғуфронов Р.М., докторант (PhD)-и
МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»

Яке аз махсусиятҳои шеърӣ шоирони сабки хиндӣ танаввуи чанбаҳои мавзуии он ба шумор меравад. Ба ин далел дар китоби «Поэтикаи ғазалиёти Абдулқодири Бедил» таъкид шудааст, ки дар сабки хиндӣ, хоса мактаби Бедил имкони ҳисоб кардани ин мавзуот мавҷуд нест ва ҳатто метавон изҳор дошт, ки шояд дар як ғазал фаротар 10 мавзӯ бо шеваҳои хоси шоирона тафсир шаванд [7, с. 264]. Ҳатто онҳо дар айни як ғазал ба чанд мавзӯ пардохтаанд, ки ин баъзан сабаби мавриди интиқод қарор гирифтани суханварон низ гардидааст. Мақсади аслии ҳар шоири ин сабк дарёфти мазомини наву тоза буда, ин омил сабаб гардидааст, ки ғазал аз мавзуоти меҳварии хеш дур биравад. Сируси Шамисо мегӯяд: «**Чунон ки медонем, ғазал дар асл шеърӣ ғиноӣ аст, яъне маънии асли ва қуллии ғазал ҳамеша ишқ ва баёни ошиқӣ будааст. Аммо дар ғазали сабки хиндӣ мазмунёбӣ боис шуда, ки ба ин маҳдуда иктифо нашавад. Дар натиҷа ҳар мазмун вориди ғазал шудааст ва мушоҳида мешавад, ки ғолибан ғазал сахнаи пандфармоиву андарзгӯӣ ва матолиби ирфониву ирсоли масал гардидааст.**» [12, с. 183]. Албатта ин маъноӣ онро надорад, ки ғазал комилан аз асли мавзуии хеш дур рафтааст. Ишқ ҳамона сармавзуии ашъори шоирони ин давр низ будааст.

Ғании Кашмирӣ ҳам аз намояндагони барҷастаи сабки ҳиндӣ мебошад, ки баррасии мавзуи шеърӣ ӯ аз аҳамияти зиёде бархурдор аст. Дар ғазали Ғанӣ низ ба монанди аксари шоирони ин сабк истиқлоли мавзуии абёт ба мушоҳида мерасад. Яъне, ӯ дар як ғазал тавонистааст аз чанд мавзӯ суҳбат кунад, ки ин хоси ғазали вай мебошад.

Мисол:

Эътимодест нест, бар гардун, ки дар вақти бино,
Рехт меъмори қазо ранг аз шафақ ин хонаро.
Таъби он шоир, ки шуд бо тарзи дуздӣ ошно,
Маънии бегона донад, маънии бегонаро.
Чашми ошиқ равшан аст аз партави дидори дӯст,
Шамъ нахли водии Айман бувад парвонаро.
Ошиқонро мешавад бахти сияҳ зилли ҳумо,
Шуъла бар сар афсари шоҳӣ бувад парвонаро.[4, с. 13].

Тавре дида шуд ғазал аз ҷаҳор байт иборат буда, ҳар байте бар сари хеш мазмуни алоҳида доранд. Шоир дар байти аввал аз бевафоии дунё сухан мекунад ва мегӯяд, ки бар ин дунё эътимод нест. Вале дар байти дуюм аллакай мавзӯ дигар аст. Ӯ ин ҷо аз шоирони шеърдузд интиқод намуда, таъкид мекунад, ки шоири табъаш бо дуздӣ ошнобуда, маънии шеърӣ шоири дигарро аз худ доништа бо он ифтихор мекунад. Дар байти сеюм мавзӯ ба ишқ мепайвандад ва шоир равшании чашми ошиқро аз партави дидори дӯст меҳисобад. Байти охири низ дар он маънист, ки барои ошиқон будани маъшук худ афсари шоҳӣ аст. Танҳо миёни ду байти охир робитаи маъноӣ эҳсос мешавад. Дар ҳарду байт сухан аз ишқ меравад. Вале бо вучуди ин дар ҳарду байт омадани парвона ҳамчун қофия нуқс аст. Аз ин рӯ, бо назардошти мушкилоте, ки дар сохтори ғазалҳои Ғанӣ вучуд дорад, тахмин кардан мумкин аст, ки байти охири аз ғазали дигари шоир бо ин қофия навишта шудааст.

Ба таври куллӣ ба баррасии муҳимтарин мавзуоти ғазалиёти Ғании Кашмирӣ мепардозем:

Мавзуи ишқ. Бо вучуди ин, ки ба мавзуи ғазали ин давр пандфармоиву андарзгӯӣ ва ирфону масал ворид гардидааст, вале ҷойгоҳи ишқ ва маротиби он дар девони Ғанӣ басо назаррас аст. Ӯ мепиндорад, ки ҳар иттифоқи дар масири ишқ тасодуфӣ ва зоеъ нест ва шукуфтани гул ҳатто ба гирияҳои андалеб вобастагӣ дорад:

Ҳеч тухме нест зойеъ дар замини поки ишқ,
Хандаҳои гул дамид аз гирияҳои андалеб [4, с. 36].

Шоир меъри камиву зиёдии ишқро бар ҳусни маъшук вобаста медонад. Хусну ҷамоли маъшуқа ҳарчи зеботар бошад, ишқ ҳамон миқдор афзун хоҳад гашт:

Ишқ афзун мешавад чун ҳусн мегардад зиёд,
То ту чорабру шудӣ чашмам зи шавқат гашт чор [4, с. 112].

Воқеан ишқ соҳиби иқтидорест, ки дар ҳеч чизи дигаре дида намешавад. Ишқ гоҳо шоҳро пеши гадо ниёзманд кардааст ва ба дарвешон иззати шоҳӣ бахшидааст. Ошиқони роҳи ҳақиқат вақте дар маҳфилеву маҷлисе қарор мегирифтанд ҳеч имтиёзе аз ҳам надоштанд. Чунончи Камоли Хучандӣ мегӯяд:

Нест дар маҷлиси мо пешгаҳу саффи ниол,
Шоҳу дарвеш надонанд кадом аст ин ҷо [10, с. 78].

Ғанӣ низ дар ин маврид мефармояд:

Ишқ бар як фарш биншонад гадову шоҳро,
Сел яқсон мекунад пасту баланди роҳро [4, с. 21].

Аз нигоҳи шоир ишқ сарҳади муайяну мушаххас надорад. Доми ишқ ҳам дар кӯҳҳо ва ҳам дар саҳроҳо вучуд дорад. Агар чунин набуд Фарҳод дар кӯҳи Бесутун ва Маҷнун саргаштаи саҳро намегашт:

Ишқро домест дар пасту баланди рӯзгор,
Кӯҳқан дар Бесутун, Маҷнун ба саҳро банд шуд [4, с. 82].

Носех дар адабиёти классикии мо маъмулан ҳамон зоҳиди риёкор аст. Дар ин байт Ғанӣ низ таъкид менамояд, ки бо вучуди он қадар ҳарфҳои сарди носех сӯзи ишқи ман кам нагардидааст:

Сӯзи ишқи мо зи ҳарфи сарди носех кам нашуд,
Гармии оташ намегардад зи сармо бартараф [4, с. 124].

Ғанӣ оташи ишқе, ки дар рӯзгораш уфтодааст шабеҳи ҳамон оташе медонад, ки дар рӯзгори орифи бузург Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ уфтода буд. Аз ин рӯ таъкид мекунад, ки маро на дори дунё ва на дори охират иштиёқ аст. Зеро сӯзи ишқи ман танҳо сазои он дорест, ки Ҳаллоҷ гирифтори он гардид:

На дори охират не дори дунё дар назар дорам,
Зи ишқат кор чун Мансур бо дори дигар дорам [5, с. 98].

Ғанӣ аз ошиқонест, ки чуз ишқ ҳеҷ либосе надорад ва дар ҳаёт танҳо сармои аслии ӯ ҳамин ишқ аст:

Ғанӣ, девонаи ишқам надорам ҳеҷ сомоне,
Нигаҳ медорам аз сармои дунё ҳамин мӯе [4, с. 161].

Ирфон. Бешак Ғанӣ аз ҷумлаи шоирони ориф ба шумор меравад. Нахустин чизе, ки моро ба ин андеша меорад, пеш аз номи шоир ҳамроҳ шудани унвонҳои ба монанди «Мулло» ва «Мавлоно» мебошад. Зеро ин ановин худ баёнгари аҳли ирфону маърифат будани ӯ ҳастанд. Дигар нукта он аст, ки дар аксари тазкираву сарчашмаҳо ӯ аз шогирдони шоир ва орифи номӣ Мулломуҳсин Фони Кашмирӣ қаламдод шудааст. Фанӣ дар он вақт аз саромадони аҳли ирфон маҳсуб меёфт ва Ғанӣ назди ӯ касби таълиму камолот кардааст. Аз ин ҷост, ки Ғанӣ дар роҳи расидан ба аҳдоф вучуди пири роҳнаморо шарт меҳисобад ва мегӯяд:

Солик нарасад бе мадади пир ба ҷое,
Бе зури камон раҳ набарад тир ба ҷое [4, с. 163].

Солик дар фарҳанги истилоҳоти суфия ба маънои сайркунанда ба сӯи Худо, ки модом дар сайр аст, миёни мубтадо ва мунтаҳӣ аст [8, с. 455]. Яъне касе, ки ба тариқи сулук ба мартабае мерасад, ки аз аслу ҳақиқати худ огоҳ шавад ва бидонад, ки ӯ ҳамин сурату нақш нест ва аслу ҳақиқати ӯ мартабаи ҷомеаи улухият аст ва солик дар роҳи расидан ба он ҳақиқат ниёз ба роҳнамоиҳои пири тариқат дорад. Ба қавли Ҳофиз ҳар кореро, ки пир ба мурид яъне солик мефармояд бояд бечуну чаро иҷро гардад, зеро пир аз расму роҳи манзилҳо огоҳ аст:

Ба май сачҷода рангин кун, гарат пири муғон гӯяд,
Ки солик беҳабар набвад зи роҳу расми манзилҳо [11, с. 31].

ӯ мафохими ирфониро низ ба қолаби ҳаёлотӣ хеш омехта гардонидаст. Чошнии ирфон ба гуфтораш чилваҳои дилпазир медиҳад [9, с. 503].

Ҷонро ба кӯи дӯст равон мекунем мо,
Яъне, ки кори ишқ ба **ҷон** мекунем мо.
Мутриб гар орзуи ту фарёди мо бувад,
Монанди **най** ба дида фиғон мекунем мо.
Машхур дар саводи ҷаҳон аз сухан шудем,
Ҳамчун қалам сафар ба забон мекунем мо.
Натвон чу **зоҳид** аз раҳи хушкӣ ба **Қаъба** рафт,
Киштӣ ба баҳри бода равон мекунем мо.
Моро чу шамъ марг бувад хомӯшӣ Ғанӣ,
Изҳори зиндагӣ ба забон мекунем мо [4, с. 10].

Дар ғазали боло калимаҳои **дӯст**, **ҷон**, **мутриб**, **най**, **зоҳид**, **Қаъба** аз истилоҳоте ҳастанд, ки дар ирфон ҳар яке маъниҳои ба худ хос доранд. Ба таъбири дигар метавон гуфт, ки ин истилоҳот дар осори Ғанӣ маънои рамзӣ доранд, ки барои кушодани онҳо бояд аз ирфону тасаввуф воқиф буд.

Юсуфи Миср тачарруд донад,
Пираҳан ҳеҷ кам аз зиндон нест [4, с. 65].

Калимаи «**фано**» дар луғат ба маънои нестӣ, маҳв шудан аст. Дар истилоҳ ба маънии фанои банда дар ҳақ, ки чиҳати башарияти банда дар чиҳати рубубияти ҳақ маҳв гардад [8, с. 628]. Ғанӣ дар ин байт баён медорад, ки ошиқи воқеӣ ҳатто дар ҳамон нуктаи ниҳони ишқ, ки фано шудан дар маъшуқ аст, сер аз ӯ намегардад ҳамчунон, ки моҳӣ дар ҳоли ғазо шудан низ талаби об мекунад:

Ошиқ ба фано сер зи маъшуқ нагардад,
Моҳӣ талаби об кунад гарчи ғазо шуд [4, с. 76].

Масъалаи дигаре, ки дар ирфони Ғанӣ чойгоҳи хос дорад, ин мавзуи фақр аст. Тавре дар ин маврид яке аз муҳаққиқони осори Ғанӣ Замира Ғаффорова мегӯяд: «Нахустин мазмуни ирфонӣ, ки таваччуҳи моро дар девони Ғанӣ ба худ мекашад, талқини фақр аст» [3, с. 258]. Воқеан Ғанӣ Кашмирӣ нафақат ин мавзӯро дар шеъри хеш талқин мекунаду бас, балки фақр мояи аслии зиндагии худӣ шоир низ ҳаст. Ривояте ҳаст, ки гӯё Ғанӣ ҳар гоҳ вориди хона мегашт, дари хонаро мебаст ва чун берун мерафт дарро боз мегузошт. Чун аз ӯ пурсон шуданд, ки чаро чунин мекунӣ? Дар ҷавоб гуфт, ки дар ин хона аз Ғанӣ дида чизи қиммате нест. Ин маъниро Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ низ ба назм кашидааст:

Ғанӣ, он сухангӯи булбулсафир,
Навосанчи Кашмири минупазир,
Чу андар саро буд, дар баста дошт,
Чу рафт аз саро, тахтаро во гузошт.
Яке гуфташ: -Эй шоири дилрасе,
Аҷаб дорад аз кори ту ҳар касе.
Ба посух чӣ хуш гуфт марди фақир,
Фақир ба иқлими маънӣ амир:
"Зи ман он чӣ диданд, ёрон, равост,
Дар ин хона чуз ман матое кучост?"
Ғанӣ то нишинад ба кошонааш,
Матой гаронест дар хонааш.
Чу он маҳфилафрӯз дар хона нест,
Тихитар аз ин ҳеҷ кошона нест. [6, с.257]

Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки шоир на фақат гӯяндаи фақр, балки дорандаи таҷрибиёти ин мактаб аст. Ӯ хешро дар камтарин мақоми фақр қарор дода, танҳо гардро маскуни мақоми хеш меҳисобад:

Дар фақр ҳеҷ кас набувад ошноӣ мо,
Наншаст ғайри гард касе дар сарои мо [4, с. 16].

Ғанӣ ва узлат. Ғанӣ дар замон ва маконе ҳаёт ба сар бурдааст, ки аксар шуаро аз чунин рӯзгор зиндагониро орзу мекарданд. Чаро ки аксари шоирон аз Мовароуннаҳр ва Хуросон рӯ ба Ҳинд сафар намуданд, то дар маҳфили адабии ҳокимони Темурӣ қарор гирифта, инъом ба даст оранд. Аммо Ғанӣ, ки мутаваллиди ҳамин хитта буд, ҳеҷ таваччуҳе ба дарбор надоштааст. Ҳатто пайваста саъй доштааст, ки аз дарбор дур бошад. Дар тазкираҳо қавлу ривоёти зиёде дар мавриди дурии ӯ аз дарбор зикр гардидааст. Аз ҷумла нақл аст, ки подшоҳи Ҳиндустон ба ҳокими Кашмир навишт, ки ӯро равонаи пойтахт намояд! Сайфхон ӯро талабида, таклифи рафтан ба Ҳинд намуд. Ӯ ибто намуда гуфт, ки: арз кунед, ки девона аст: Хон гуфт: Оқилеро чун девона бигӯем? Ӯ филфавр гиребони худ дарида равонаи хона шуд [1, с. 969]. Ва ё дар мавридаш гуфтаанд, ки «**ҷашм бар захрафи дунё, ки дар назари ориф қадри пари кохе надорад накушуда, Ба иллати он ғанӣ маънавӣ ҳам буда**» [1, с. 968]. Бо ин вучуд аксари маворид дар радифи шоирони аҳли дарбор зикре аз ӯ рафтааст. Муаллифи китоби «Нигоҳе ба торихи адаби форсӣ дар Ҳинд» Тавфиқ Субҳонӣ бинобар бар асоси таъриҳӣ ва даврони ҳукмронии шоҳон нигоштани китоб Ғаниро дар радифи шоирони дарбори Шохҷаҳон қаламдод кардааст. Дар ҳоле, ки худӣ ӯ дар боби марбут ба Ғанӣ аз дарбор дур буданаширо таъкид кардааст. Аз ин рӯ бехтар буд унвони сарлавҳаро «Шоирони замони Шохҷаҳон» номгузорӣ намояд ва ё шоирони берун аз дарборро дар бахши

алоҳида баррасӣ намояд. Ғайр аз ин девони худи шоир низ ифодагари барҷастаи дурии ӯ аз дарбору сиёсатмадорони давр аст. Ғанӣ ҳеҷ гаҳ бо чашми тамаъ ба хони подшоҳон чашм надӯхтааст:

Ба чашмам обу ранге нест хони подшоҳонро,
Ки дорад косаи дарвеш неъматҳои алвонро [4, с. 16].

Ғанӣ шукргузорӣ аз ҳамон вазъи нодорӣ хеш мекунад:

Мамнуни дасти кӯтаҳи хешам, ки пеши кас,
Берун накард сар зи гиребони остин [5, с. 14].

Нигоҳи интиқодӣ ба табақаи руҳонӣ. Албатта образҳои зоҳид, шайх, мухтасиб ва воиз ончунон ки дар шеъри сабки ироқӣ зуҳур кардаанд, дар шеъри сабки ҳиндӣ серистифода нестанд. Чун шоирони сабки ҳиндӣ низ дар шеърашон алайҳи руву риё мубориза мебаранд зикри ин ашхосро мекунанд, вале ба дараҷаи Ҳофиз як ринди харобитиро аз қаъри чоҳ баровардаву ба авҷи моҳ шинонида бо онҳо муқобил намегузоранд. Вале маъмулан ин ашхос бо ҳамон хасоисе, ки дар шеъри ироқӣ мазаммат мешуданд, дар шеъри сабки ҳиндӣ низ мавриди нақӯҳиш қарор гирифтаанд. Ғанӣ сабҳае, ки дар дасти шайх аст, нишонаи риё медонад ва ба ӯ мегӯяд, ки эй шайх чун дунё маконест, ки ҳарчи бикорӣ дар охират ҳамонро мегири, пас донаҳои сабҳа ба замин бирез. Бар замин рехтани донаҳои сабҳа ба он маънист, ки эй шайх риёро аз худ дур бисоз, зеро бериёӣ подоши охирати ту хоҳад буд:

Мастон ҳама хуфтаанд дар сояи тоқ,
Аз гармии хуршеди қиёмат бебок.
Дунё гӯянд мазраи охират аст,
Эй шайх бирез донаи сабҳа ба хок [4, с. 179].

Аз чеҳраҳои дигаре, ки шоир бо он меситезад ин мухтасиб аст. Ӯ дар осори хеш мухтасибро ҳамчун каси ҳалалрасон дар кори мастони харобот менигорад ва мегӯяд, ки равнақи киштии май ба рехтани обрӯи мухтасиби шаҳр марбут аст:

То оби руҳи мухтасиби шаҳр нарезад,
Мо киштии майро натавонем равон кард [4, с. 74].

Мухтасиб, ки ҳамеша ҳамчун ҳалалрасони базми боданӯшон аст ва шиканандаи чомҳои шароб, вале худи ӯ аз бӯи май чун истишмом кард аз рӯи мастӣ ба шикастани хумҳо шуруъ намуд. Аз ин рӯ, дар базми мо аз мухтасиб дида касе бадмаст нест:

То сараш аз бӯи май шуд гарм хумҳоро шикаст,
Ҳеҷ кас дар даври мо чун мухтасиб бадмаст нест [4, с. 45].

Дар байти зер шоир ба мухтасиб, ки душмани аслии шишаи шароб аст, танзомез мегӯяд, ки дар базми майпарастон мухтасиб он қадар иззатманд аст, ки чун меояд шиша ҷой бар ӯ ҳолӣ мекунад. Ҷой ҳолӣ намудани шиша ин ҷо ба ду маънист. Маънии аввал, ки танздор аст, ба эҳтироми мухтасиб шиша ҷойи хешро ба ӯ во мегузорад. Маънии дуюм, ки асли матлаби шоир ҳамон аст, ин ки чун боданӯшон мухтасибро мебинанд, шишаро пинҳон месозанд:

Ба базми майпарастон мухтасиб хуш иззате дорад,
Ки чун ояд ба маҷлис шиша ҳолӣ мекунад чоро [4, с. 1].

Дар муқоиса ба шайху воизу мухтасиб чеҳраи зоҳид дар шеъри Ғанӣ намоёнтар ба назар расида, шоир зиёд аз он ёд мекунад. Зоҳид ҳамчун истилоҳ ба маънии рӯйгардонанда аз дунё ва баҳраҳои дунявӣ омадааст [8, с.441]. Вале дар адабиёти мо он асосан ба як чеҳраи риёкор, ки тамоми афқору аъмолаш аз рӯи риёст, табдил ёфтааст. Масалан нахустин хислати зоҳид ин хушк будани он аст:

Натвон чу зоҳид аз раҳи хушкӣ ба Каъба рафт,
Киштӣ ба баҳри бода равон мекунем мо [4, с. 10].

Он қадар аз зоҳид нафрат дорад, ки ӯро беобрӯ меҳисобад ва мегӯяд, ки агар қадами ӯ ба дарё бирасад аз касофати қадами ӯ оби дарё хушк хоҳад гашт:

Зоҳиди беобрӯ гар бар лаби дарё равад,
Мешавад мавҷи ҳасир аз зӯҳди хушкаш мавҷи об [4, с. 35].

Бо вучуди он, ки зоҳид зоҳиран нафарест, тақводор ва насиҳатгӯ, вале дар суҳбати ӯ касе файз нахоҳад бурд:

Гар фил шави пой манеҳ бар сари мӯр,
Ғофил машав аз ҷавҳари теги пари мур.
Файзе набарад ҳеч кас аз зоҳиди хушк,
Сероб зи мавчи бурё натвон шуд [4, с. 177].

Пирӣ нишони камолу хирадсолорист. Яъне пир касе аст, ки таҷрибаи зиёди рӯзгор дидааст. Ӯ саршор аз розҳои зиндагӣ ва хираду маърифат мебошад. Аз ин рӯ ба қавли Ҳофиз бояд ба панди эшон гӯш андохт:

Пирон сухан зи таҷриба гӯянд гуфтамат,
Ҳон эй писар, ки пир шавӣ панд гӯш кун [11, с. 482].

Вале зоҳид бо вучуди он, ки пир гаштааст ва таҷрибаи зиёди ҳаётиро дидааст, аммо ҳанӯз хом аст:

Пир шуд зоҳиду аз рози дарун беҳабар аст,
Қади хамгаштаи ӯ ҳалқаи беруни дар аст [4, с. 39].

Аз нигоҳи шоир бояд пир нафаре бошад, ки худнамоӣ нанамояд ва тимсоли заковату хирад бошад. Мисоли зебӯе аз рӯзгор овардааст, ки агар абра кӯҳна шавад ӯро астар мекунад. Пир низ бояд дар ин ҳангом аз худнамоӣ худдорӣ намояд:

Зи худнамоӣ бигузар ба мавсими пирӣ,
Чу абра кӯҳна шавад беҳ, ки остар гардад [4, с. 75].

Баръакс ӯ дар ин ҳангом бояд сӯзу сафои ботинӣ дошта бошад:

Ҳокро гил бикун, аз гирия Ғанӣ дар пирӣ,
Ҳалқаи қомати хам қолаби хишти лаҳад аст [4, с. 46].

Ахлоқ ва ҳикмат. Баёни масоили ахлоқӣ дар шеърҳои классикии мо амрест маъмул. Зеро шеърҳои классикии моро бидуни андарз, панд ва насиҳатҳои ҳақимона тасаввур кардан номумкин аст. Аз ин рӯ, ин анъана яъне баёни масоили ахлоқиву ҳикматӣ дар шеър аз оғоз то имрӯз маъмул аст. Махсусан дар марҳалаи ривочи сабки ҳиндӣ мавзуи баррасии ахлоқиву ҳикмат дар шеър хеле рушд карда буд. Шеърҳои Ғанӣ низ саршор аз фардбайтҳои пур аз панду ҳикмат аст, ки инсонро аз олами ҷаҳолат ва торикӣ ба самти рӯшноии маънавӣ даъват месозанд. Ӯ аз мавзуоти мухталифи ҳаёт сухан мегӯяд. Мазомини ахлоқии матраҳ дар девони ӯ шомили масоили қаноат намудан, мазаммати дилшиканӣ, парҳез аз риёкорӣ, саркашӣ ва тамаллуқ, гӯшанишиниву хоксорӣ, парҳез аз мардумозорӣ мебошад. Аз ҷумла, дар мавриди ғофил намондан аз гузашти умр ва самаранок гузаронидани он мефармояд:

Ҳар дам ба регии шишаи соат нигоҳ кун,
Ғофил мабош аз сафари корвони умр [4, с. 116].

Ӯ инсонҳоро ба хоксорӣ даъват мекунад. Ҷоиз ба қайд аст, ки хоксорӣ барҷастатарин хислати ҳуди шоир низ будааст:

Тасарруф ончунон кардам диёри хоксориро,
Ки дар ҳар раҳгузар сад ҷонишин аз нақши по дорам [4, с. 132].

Дар ҷойи дигар таъкид медорад, ки набояд ба тавозуи душман тақя кард. Зеро метавонад он тақя боиси халокати ҳуди шумо гардад, ҳамчуноне ки сел боиси аз пой афтонидани девор мегардад:

Бар тавозуҳои душман тақя кардан аблаҳист,
Пойбусии сел аз пой афканад деворро [4, с. 33].

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки пайваста дар шеърҳои классикии мо матраҳ аст, ин маҳкум намудани мардумозорист. Ҳатто гоҳо шоирони мо ҷуз ин гуноҳи дигареро гуноҳ намеҳисобанд. Чунончи Ҳофиз мегӯяд:

Мабош дар пайи озору ҳарчи хоҳи кун,
Ки дар тариқати мо ғайри ин гуноҳе нест [11, с. 116].

Ғанӣ низ аз зумраи шоиронест, ки дар шеърҳои худ ин амалро маҳкум мекунад:

Чун беҳирадон беҳабар аз кор мабош,
Саргашта ба ҳар кӯчаву бозор мабош.

Тарсам, ки зи чашми аҳли биниш афтӣ,
Чун тифли сиришк мардумозор мабош [4, с. 178].

Муҳаққиқон Аҳмади Бумирӣ, Абдуллоҳ Восиқ Аббосӣ ва Муҳаммадамир Машҳадӣ дар мақолае таҳти унвони «Бозтоби адаби таълимӣ дар шеъри Ғании Кашмирӣ ва Шопури Техронӣ» масъалаҳои ахлоқии ашъори ин ду суҳанварро баррасӣ намуда, мазомини тарғибкунанда ва сифоти некро дар девони Ғании Кашмирӣ чунин овардаанд:

1.	Қаноат намудан	52 маврид
2.	Сухан гуфтан ба нармӣ	10 маврид
3.	Сукут	10 маврид
4.	Гушанишинӣ	7 маврид
5.	Хоксорӣ	6 маврид
6.	Таваккул	8 маврид
7.	Чамъ	93

[2, с. 8].

Баррасии чанбаҳои мавзуии осори Ғании Кашмирӣ нишон медиҳад, ки шоир дар сурудаҳои хеш ба мавзуоти зиёде таваҷҷуҳ намудааст. Шеъри ӯ ба мисоли шоирони зиёде ин сабақ аз абёти ҳақимонаву тарғибгари масили мухталифи ахлоқӣ саршор мебошад. Ишқ чун мавзуи ҷовидонии адабиёти мо низ дар меҳвари баррасиҳои шоир қарор дорад, ки бо масоили дигаре ҳам омезиш ёфтааст. Агарчи ӯ дар саросари як ғазал дар асоси як мавзӯ суҳан нарондааст, аммо тамоюли афкори ӯ ба ин ё он мавзӯ бе монеа эҳсос мешавад. Таҳқиқ дар чанбаҳои мавзуии шеъри Ғанӣ бори дигар собит мекунад, ки агарчи доираи матлабҳои фарогири ашъори вай хеле фарох аст, аммо ҳамин нукта эҳсос мешавад, ки маҷмуан онҳо ба талқини як ғояи меҳварӣ- тарбияи инсонии комил ва аз нигоҳи маънавий ташаккулёфта равона шудаанд.

Адабиёт:

1. Аслаҳ, Муҳаммад. Тазкираи шуарои Кашмир/ Муҳаммад Аслаҳ. Бо тасҳех ва ҳавошии Сайид Ҳусомиддин Рошидӣ. Ҷ.2.-Лохур.- 1023 с.
2. Бумарӣ, Аҳмад, Аббосӣ, Абдуллоҳ Восиқ Машҳадӣ, Муҳаммадамири. Бозтоби адаби таълимӣ дар шеъри Ғании Кашмирӣ ва Шопури Техронӣ. Фаслномаи мутолиоти Шибҳи қора. Донишгоҳи Сиистон ва Балучистон соли 13, шумораи 40
3. Ғаффорова, Замира . Қанди форсӣ/ Замира Ғаффорова. Фаслномаи фарҳанг, забон ва адабӣ форсӣ.- Шумораи 71-72. Техрон : -1395.-514 с.
4. Кашмирӣ, Ғанӣ. Девон/ Ғании Кашмирӣ. Таҳиякунанда ва муаллифи муқаддима Аҳмади Карамӣ.- Техрон: 1362х.-203 с.
5. Кашмирӣ, Ғанӣ. Мунтахабот/ Ғании Кашмирӣ. Тартибдиҳанда ва муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Абдуллоҷон Ғаффоров.- Душанбе: Ирфон, 1978.-214с
6. Лоҳурӣ, Муҳаммад Иқбол. Куллии форсӣ/ Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ.- Душанбе: Паёми ошно, 2008.- 778 с.
7. Нуров, Нуралӣ. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодирӣ Бедил/ Нуралӣ Нуров.-Хучанд: Ношир, 2020.-448 с.
8. Сачҷодӣ, Сайид Чаъфар. Фарҳанги таъбирот ва истилоҳоти ирфонӣ/ Сайид Чаъфар Сачҷодӣ.-Техрон:- Тахурӣ , 1370.-814 с
9. Субҳонӣ, Тавфиқ. Назаре ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд/ Тавфиқ Субҳонӣ .- Интишороти дабиристони Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ.- 1377.- 724 с.
10. Хучандӣ, Камол. Девон / Камоли Хучандӣ. Муаллифи пешгуфтор ва таҳиягари матни девон бо ҳуруфи тоҷикӣ ва форсӣ Абдуҷаббори Суруш.- Хучанд: Хуросон, 2015.- 1292 с.
11. Ҳофиз, Шамсиддин Муҳаммад. Куллийт / Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз. Мураттиби китоб ва муаллифи сарсухан Чамшед Шанбезода. – Душанбе: Ирофон, 1983.

12. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ/ Сируси Шамисо.- Техрон: Ромин, 1374 ҳичрӣ.- 312 с.

БАРРАСИИ ЧАНБАҲОИ МАВЗУИИ АШЪОРИ ҒАНИИ КАШМИРӢ

Мақола ба баррасии масоили мавзуи ашъори Ғании Кашмирӣ бахшида шудааст. Муаллиф саъй кардааст пеш аз ҳама тамоюли мавзуии ашъори суханварро муайян намояд.

Шоир мавзуоти гуногунро ба риштаи назм кашида, дар ин кор муваффақ низ шудааст, ки намунаи он ашъор дар абёти дар мақола дарҷгардида оварда шудааст.

Қайд гаштааст, ки бо вучуди майдони пандфармоиву ҳикматгӯӣ гаштани ғазали ин давра, мавзуи ҷовидонаи ғазал, ки ишқ будааст дар ғазали шоир пойбарҷост. Ӯ аз таҳқиқи чанбаҳои мавзуии шеъри Ғанӣ бори дигар собит намудааст, ки агарчӣ доираи матлабҳои фарогири ашъори вай хеле фарох аст, аммо маҷмуан онҳо ба талқини як ғояи меҳварӣ- тарбияи инсонии комил равона гардидаанд.

Калидвожаҳо: сабки ҳиндӣ, мавзуи ғазал, ишқ, Ғанӣ, ирфон, масоили иҷтимоӣ, хунари шоирӣ, ахлоқ, муваффақ, мақола, майдон

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕМАТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ПОЭЗИИ ГАНИ КАШМИРИ

Статья посвящена обсуждению вопросов поэзии Гани Кашмири. В первую очередь автор пытался определить тему стихов поэта.

Поэт использовал в поэзии различные темы и преуспел в этом произведении, примеры которого приведены в стихах, включенных в статью.

Отмечено, что, несмотря на то, что газель этого периода стала полем мудрости и советов, вечная тема газели - любовь остается в газели поэта. Из исследования аспектов темы поэзии Гани, он доказал, что хотя рамки его стихов очень широки, но они направлены на интерпретацию одной центральной идеи - воспитание совершенного человека.

Ключевые слова: индийский стиль, тема газели, любовь, Гани, мистика, социальные проблемы, поэтическое искусство, этика, успех, статья, сфера.

STUDYING THE THEMATIC ASPECTS OF POETRY GHANI KASHMIRI

The article is devoted to discussing issues of poetry of Ghani Kashmir. First of all, the author tried to determine the theme of the poet's poems.

The poet has used various themes in poetry and has excelled in this work, examples of which are given in the poems included in the article.

It is noted that, despite the fact that the ghazal of this period became a field of wisdom and advice, the eternal theme of the ghazal - love remains in the poet's ghazal. From the study of aspects of the theme of Ghani's poetry, he proved that although the scope of his poems is very wide, they are aimed at interpreting one central idea - the education of a perfect person.

Key words: Indian style, ghazal theme, love, Ghani, mysticism, social problems, poetic art, ethics, success, article, sphere.

Маълумот дар бораи муаллифон: Нуров Нуралӣ Норович, доктори илми филология, директори институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои ҷомеашиносии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Тоҷикистон, Хучанд), тел: +992 92 876 37 97, **E-mail:** nurali74@mail.ru

Фуфронов Ризвоншоҳ Мулоаминович, докторант (PhD)-и кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Тоҷикистон, Хучанд), тел: +992 92 9428033, **E-mail:** nurali74@mail.ru

Сведение об авторах: Нуров Нурали Норович – доктор филологических наук, директор Научно-исследовательского института общественных наук ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова», (Таджикистан, Худжанд), тел: +992 92 876 37 97, **E-mail: nurali74@mail.ru**

Гуфронов Ризвоншох Мулоаминович, докторант (PhD) кафедры классической литературы ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд), тел: +992 92 9428033, E-mail: nurali74@mail.ru

Information about the authors: Nurov Nurali Norovich – Doctor of Philology, Director of the Research Institute of Social Sciences of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”, (Tajikistan, Khujand), tel: +992 92 876 37 97, E-mail: nurali74@mail.ru

Gufonov Rizvonshokh Muloaminovich, doctoral student (PhD) of the Department of Classical Literature of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B.G. Gafurov” (Republic of Tajikistan, Khujand), tel: +992 92 9428033, E-mail: nurali74@mail.ru

УДК:8136+811.111(575.3)

X-66

ПОРЯДОК СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Холикзода А., к.ф.н., доцент

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Роль порядка слов в структуре предложения очень велика. Выполняя три основные функции (синтаксическую, коммуникативную и стилистическую), порядок слов присутствует в любом предложении. Без него нельзя построить ни одного предложения. Причем в каждом отдельном языке он имеет свои особенности. [10, с. 8]

Изучение структурной схемы порядка слов в предложении в таджикском языкознании началось лишь после 40-х годов, а его специальное исследование в простом двухсоставном предложении было проведено М. Норматовым. Автор подчёркивает, что каждый член предложения в таджикском языке имеет относительно закрепленное место и что порядок слов в предложении выполняет две функции — грамматическую и стилистическую. [8, с. 7]

Достижения таджикского языкознания в 1960-х годах нашли отражение в публикациях Б. Ниёзмухаммадова и профессора М.Ф. Исматуллоева. [6, с. 132-139]

Стоит отметить работу Н. Масуми, который высказал ряд интересных мыслей о структуре предложения в своих «Очерках» [5, с. 290-294].

Вопрос о структуре порядка слов в простом предложении таджикского языка в сопоставлении с английским в научной литературе имеет большое значение при сопоставлении. Только при сопоставлении данных языков по трем функциям порядка слов в отдельности можно четко представить структурную схему предложения в обоих языках и ясно видеть их схожие и отличительные черты.

По синтаксическим функциям эти языки сильно отличаются. Кроме подлежащего, которое в обоих языках стоит в начале предложения, остальные члены предложения (сказуемое, дополнение, обстоятельство, определение) располагаются как в таджикском, так и в английском языке по-разному.

Сказуемое в английском стоит за подлежащим, а в таджикском — в конце предложения, определение — перед определяемым — в английском языке, а в таджикском дополнение и обстоятельство.

Наряду с синтаксическим членением, члены предложения располагаются также в зависимости от их смысловой важности, т. е. коммуникативной нагрузки. Различие между формально-синтаксическим и смысловым членением в процессе коммуникации

нашло отражение в теории актуального членения. Если при синтаксическом членении предложения мы находим несколько связей между его пятью членами, то при коммуникативном наблюдается единственная связь — старого и нового сообщения в предложении.

Эти элементы предложения у разных лингвистов получили различные названия, но суть коммуникативной связи от этого не меняется. Рема (новая мысль) рождается на основе какой-то темы (старой мысли), т. е. предметом сообщения, его исходным пунктом является обычно нечто известное для слушающего и на основе этого, уже известного, сообщается нечто неизвестное — новое. В сочетании именно этих элементов (старого и нового) заключается сущность любого сообщения — коммуникации.

Синтаксическое членение предложения во многом зависит от коммуникативной функции порядка слов, т. е. они тесно связаны друг с другом. Каждый член предложения может выступать и как «старое» и как «новое». Подлежащее чаще является «старым», дополнение, обстоятельство места, времени, причины, цели одинаково могут выступать и как «старое» и как «новое», обстоятельство образа действия и сказуемое преимущественно несут нагрузку «нового». Нагрузка определения тесно связана с определяемым словом.

Чем свободнее порядок слов, тем он больше способен выполнять функцию выражения коммуникативной нагрузки членов предложения и, напротив, чем он связанные, тем он менее способен на это [7, с. 71].

Наблюдения показывают, что порядок слов в таджикском языке по сравнению с английским свободнее. В таджикском языке члены предложения обычно располагаются по принципу: сначала «старое», а за ним «новое». В английском не всегда так. Твердое расположение, как сказуемого, так и некоторых других членов предложения показывает, что при помощи порядка слов не всегда может быть выражена их коммуникативная нагрузка. Сказуемое всегда занимает второе место в предложении. Такое ограничение порядка слов в английском языке компенсируется в большинстве случаев грамматическим средством — употреблением артикля, так как артикль, обозначая определенность и неопределенность существительного, выражает его коммуникативную нагрузку в предложении.

Как в английском, так и в таджикском языке, кроме артикля имеется еще ряд определителей «старого» и «нового», прежде всего это местоимения и имена собственные, которые, тоже указывают на известность — неизвестность предмета.

Объективно-нейтральный порядок слов является стилистически нейтральным. Он противопоставляется стилистически значимому (экспрессивному) порядку слов, который возникает в результате инверсии.

Динамика речи не всегда предусматривает прямолинейное членение предложения, т. е. его стилистического или коммуникативного порядка. В некоторых случаях возможна и обратная последовательность — от нового к старому сообщению в предложении.

По Матезиусу возникает «субъективный» или экспрессивно-окрашенный порядок слов. При этом на первый, план выступает эмоциональный момент речи, стремление к большей выразительности сообщения. В устной речи это удается сделать логическим или фразовым ударением и интонацией. В письменной речи эту функцию выполняет порядок слов.

Поскольку эта функция порядка слов выступает в результате инверсии, последнюю можно подразделить на две категории: полную и неполную (частичную).

Перестановку сказуемого перед подлежащим именуют полной инверсией:

Рӯзи хуррами офтобӣ буд, он рӯз.

That was a fine shining day.

(Тот день был светлым, солнечным днем).

Thus ended Peggoty's narrations.

Ҳамин тавр накли Пеготи тамом шуд.

(Итак, рассказы Пеготи закончились).

Такая перестановка редка в обоих языках.

Неполная инверсия, как в таджикском, так и в английском языке наблюдается довольно часто, так как не все элементы «нового» ставятся по принципу: сначала рема, затем тема или сначала сказуемое, затем подлежащее, а лишь отдельные члены предложения «нарушают» нейтральную схему расположения слов. При этом грамматическое членение по структуре П-С остается неизменным.

Или наряду со свободным отмечают и твердый порядок слов в том или в другом языке.

О.Б. Сиротинина пишет: «Взгляд на функции порядка слов в русском языке существенно изменялся. Первоначальный взгляд на порядок слов как средство грамматической организации речи (А.А. Шахматов) сменился полным отрицанием грамматической роли порядка слов. Основной функцией порядка слов в русском языке стала признаваться либо функция выражения актуального членения (К.Г. Крушельницкая, И.П. Распопов). В результате очень широко распространилось и до сих пор бытует неправильное мнение о свободном порядке слов.

Т.Г. Порите: «Порядок слов в предложениях синтетических языков не нормируется грамматическими законами так строго, как в аналитических языках. Поэтому порядок слов в синтетических языках иногда называют свободным, а роль его в предложении ограничивают почти что одной стилистической функцией. Такого мнения придерживаются некоторые русские языковеды, например, К.Г. Крушельницкая, В.Г. Орлова. Наоборот, другие русские языковеды (М.М. Никитина и др.) указывают, что в русском языке порядок слов в предложении имеет не только стилистическое, но и грамматическое значение.

Академик В.В. Виноградов, выдвигая некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения, подчеркивает важность и необходимость широкого и глубокого исследования проблемы порядка слов в предложении.

Каждый из ученых-языковедов, выдвигая свою точку зрения, обосновывают ее конкретными фактами, но в решении структурной схемы порядка слов нет единого мнения.

Имеются различные точки зрения о том, что во флективных языках, как, например, в русском, порядок слов в предложении — свободный, а в аналитических, таких как в английском и таджикском — твердый. И в то же время некоторые языковеды утверждают, что в таджикском языке порядок слов не совсем свободен, а в английском — не всегда твердый, и что, по сравнению с английским, в таджикском языке наблюдается более свободный порядок слов. Или наряду со свободным отмечают и твердый порядок слов в том или в другом языке.

Отсюда можно сделать выводы, что двухэлементные предложения имеют возможность изменить свой порядок слов только 2 раза, трех-элементные—6 раз, четырехэлементные — 24 раза, пятиэлементные — 120 раз, шестиэлементные — 720 раз и т. д., причем варианты не повторяются.

Таким образом, при помощи такой математической формулы у нас появилась возможность практически проделать анализ над различными вариантами порядка слов в простом предложении английского, русского и таджикского языков.

«Особенностью математики является... универсальность ее применений. В любой области, где только удастся поставить задачу математически, математика дает результат с точностью, соответствующей точности постановки задачи... Математика выступает по отношению к другим наукам как метод формулировки количественных закономерностей, как аппарат для построения и разработки теорий, как средство решения задач. Влияние математики распространилось в настоящее время не только на точные науки..., но и на... некоторые области общественных наук. При этом математика служит не только средством исследования отдельных вопросов..., но также влияет на формирование новых понятий и теорий» [11, с. 330].

По словам Крушельницкой К.Г., все те факторы, с одной стороны, и общее содержание художественного произведения — с другой, обуславливают частоту, а

иногда и самую возможность употребления различных вариантов словорасположения [4, с. 206-216].

Чаще всего говорят о порядке слов в предложении, однако порядок слов внутри словосочетаний и сочинительных конструкций тоже обладает своими закономерностями. Расположение слов, связанных друг с другом грамматически или по смыслу, в виде цепочки – необходимое следствие линейного характера человеческой речи. Однако грамматическая структура очень сложна и не может быть целиком выражена отношением линейного следования. Поэтому порядок слов выражает лишь часть грамматических значений; другие выражаются с помощью морфологических категорий, служебных слов или интонации. Нарушение правил порядка слов приводит или к изменению смысла, или к грамматической неправильности языкового выражения.

Один и тот же основной смысл может выражаться с помощью разных порядков слов, причем изменение порядка может выражать актуализацию, т.е. указывать на те компоненты значения, которые наиболее тесно связаны с отношениями говорящего и слушающего. В английском языке, например, перестановка личной формы сказуемого левее подлежащего передает значение вопроса: **He is intelligent. Он умен, но Is he intelligent? Умен ли он?**

В некоторых языках имеется жесткий, или фиксированный порядок слов, если линейное расположение слов выражает синтаксические отношения между членами предложения. Например, в простом утвердительном предложении романских и германских языков подлежащее обязательно предшествует сказуемому, а в литературном русском языке определение, выраженное относительным придаточным, обязано непосредственно следовать за определяемым существительным. Если линейный порядок в такой функции не используется, то говорят, что в языке имеется свободный (или нежесткий) порядок слов.

В таких языках линейный порядок обычно выражает категории актуального членения или сходные коммуникативные значения (данное и новое, контрастивность и т. п., ср. Аммо **Али дар назди сардор мебошад. А Али у начальника и Дар назди сардор Али мебошад, а у начальника Али**). Порядок слов может быть свободным для синтаксических групп слов, но жестким для слов внутри групп (к этому типу приближается, например, русский язык); примеры языков, имеющих жесткий порядок и для слов внутри групп, и для групп внутри предложения – английский. В языках со свободным порядком слов нередки случаи, когда компоненты синтаксических групп разъединяются другими словами (например, теплое пьет молоко). В языках с жестким порядком такое возможно лишь в особых случаях, например, при выражении вопроса, ср. англ. **Who is he speaking to? С кем он говорит? Ў бо кӣ гап мезанад?** когда разъединяется группа дополнения.

В языке с жестким порядком слов, как английский, имеется достаточно много случаев инверсии, обусловленной неграмматическими факторами, например, факультативная постановка подлежащего после сказуемого в повествованиях и репортажах или после открывающих предложение наречий времени: **Let's go, suggested John. Давайте пойдём – предложил Джон. Биёед меравем,- таклиф кард Чон.**

Жесткий порядок слов непосредственно отражает синтаксическую структуру предложения (подлежащее – дополнение – сказуемое; определение – определяемое; предлог – управляемая им группа существительного и т.д.). Поэтому языки со свободным порядком и синтаксических групп, и слов, например, некоторые австралийские, считаются не обладающими синтаксической структурой в традиционном смысле слова. Нарушения жесткого порядка слов, как правило, неприемлемы для носителей языка, так как образуют грамматически неправильные последовательности; нарушения правил свободного порядка слов вызывают скорее впечатление «неуместности», т.е. несоответствия данного порядка слов принятому порядку изложения или ситуации речи. В современных грамматиках различают

обычный порядок слов, соответствующий общим законам мышления, и отступления от него, объясняемые языковой нормой или приемом стиля речи.

Порядок слов в предложении зависит от типа грамматического строя языка. В языках с флективным строем (славянских, арабском) порядок слов относительно свободен. В языках с аналитическим строем (таджикском) порядок слов относительно закреплён, фиксирован.

Предложение содержит члены предложения, занимающие определенные синтаксические позиции: предикативные, объектные, атрибутивные, обстоятельственные.

На базе четырёх отношений выделились подлежащее и сказуемое (связанные предикативными отношениями), дополнение, определение и обстоятельство. Система грамматических категорий словесных позиций и словесных конструкций образует синтаксис языка.

Место членов предложения определяется характером порядка слов - прямым или инверсированным. Во всех языках подлежащее препозитивно к остальным членам предложения. Порядок других членов предложения неодинаков. В таджикском языке сказуемое постпозитивно к другим членам предложения. При прямом порядке слов в таджикском языке подлежащее предшествует сказуемому, замыкающему предложение.

В таджикском языке каждый член предложения имеет относительно закреплённое место. В нейтральной речи подлежащее в начале предложения:

Arthur hesitated. (Voynichp.23) Артур сомневался. Артур боварй надошт [13, с. 18].

В таджикском языке позиция глагольного и именного сказуемого в любых типах предложений закреплена, как и постпозитивная по отношению к другим членам предложения:

I couldn't stop in that miserable house after mother died (Voynich p.6). Ман баъди вафоти модарам дар он хонаи пурғурбат зиёд истода наметавонистам [13, с. 12].

Порядок компонентов в составных глагольных сказуемых устойчив: на первом месте стоит смысловой глагол в деепричастной форме, затем вспомогательные глаголы (связка, модифицирующие глаголы):

I was sorry you could not come to me on Tuesday evening," Montanelli said, abruptly introducing a new subject. (Voynichp.9) Бисьёр афсӯс мехӯрам, ки бегохии сешанбе ту пеши ман омада натавонистӣ. (Войнич с.15) Я очень сожалею, что ты не пришёл ко мне во вторник вечером.

В таджикском языке второстепенные члены предложения, кроме обстоятельства места и времени, обычно находятся в середине предложения. По частотности грамматический порядок слов в таджикском языке является господствующим. В таджикском языке способами распознавания компонентов актуального членения является порядок слов, интонация, выделительно-разграничительные наречия и частицы. Вопрос об актуальном членении не получил ещё окончательного решения, и разработки его носит фрагментарный характер.

В трудах Т. Собирова (1973), З. Юсуповой (2006) и в работах А.А. Саидмамадова (1989, 1990) анализируются способы актуализации предложений русского и таджикского языков на основе материала художественной литературы, более или менее полно раскрывается данный вопрос.

Практически каждый вариант порядка слов с его грамматическими или смысловыми особенностями оказывается вовлеченным в сферу организации художественной прозы. Все варианты порядка слов с их смысловыми и различиями представляют большие возможности для выбора наиболее точных по смыслу, наиболее действенных конструкций, и, как показал анализ, в языке обнаруживается широкое и многогранное их использование.

Исследование показывает, что в таджикском и английском языках порядок слов состоит из единиц, между которыми существуют разнообразные связи и т.д. Можно обоснованно предположить, что эти особенности являются общими не только для

таджикского языка, но и для любого языка, в котором представлена подобная синтаксическая единица. Подводя итог проделанного нами анализа, можно сделать определенные выводы.

Твердость порядка слов в структуре предложения в трех сопоставляемых языках заключается только в двух членах предложения — это подлежащее и прямое дополнение (в таджикском — только прямое неоформленное дополнение, а в русском — дополнение, не оформленное падежным окончанием), формы, которых совпадают, т. е. подлежащее и прямое дополнение не имеют флективных окончаний, единственной отличительной чертой является их место в предложении. Неправильная расстановка этих членов предложения приводит либо к двусмысленности, либо к бессмыслице. В таких предложениях можно говорить о твердом порядке слов не только в сравниваемых языках, но и в других флективных языках.

В других типах предложений, т. е. в предложениях без прямого дополнения (в таджикском и русском — без неоформленного), можно говорить о свободном порядке слов, так как по предлогам, послелогам, суффиксам и падежным окончаниям нетрудно установить какую функцию в предложении выполняет то или иное слово (член предложения).

Использование либо всех возможных вариантов порядка слов, либо какой-то части главным образом зависит от структуры языка, группы языков. В аналитических языках такие возможности более или менее ограничены. Например, в английском — более, а в таджикском — менее ограничены, так как здесь, наряду с аналитическими формами, имеется и ряд флексий, сохранившихся от древне таджикского языка. Во флективных языках дело обстоит иначе, — в них порядок слов более или менее свободен. Например, в русском языке предложений типа «Кольцо жмет палец», «Мать любит дочь» не так много.

Таким образом, варианты порядка слов в языке разнообразны. Каждый из вариантов имеет преимущественную сферу употребления в зависимости от жанра или функционального стиля автора. Нейтральный порядок слов особенно характерен для научной и деловой прозы. Стилистический порядок слов распространен в разговорной речи. Он также используется в художественной литературе, особенно в поэзии.

Литература:

1. Виноградов В.Е. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения. — Вопросы языкознания, 1954, № 1, с. 3—25;
2. Войнич Э. Л. Ғурмағас. «Нашриёти маориф» - Душанбе. -1982.- 320 с. Тарҷума аз русӣ С.Улуғзода.
3. Зикриёев Ф.К. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Матн). ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. - Душанбе: Дониш, 1989. - 220 с. (В соавторстве Д.Т. Таджиева, Ш. Рустамова, Б. Камолиддинова).
4. Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. — М., 1961, с. 206—216.
5. Маъсуми Н. Очеркҳо ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Сталинобод, 1959;
6. Ниёзмухаммедов Б.Н. Синтаксис современного таджикского литературного языка- Душанбе: Ирфон, 1970.-264с
7. Ниёзмухаммедов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик.— Душанбе, 1965. — 91 с.
8. Норматов М. Порядок слов в простом двухсоставном повествовательном предложении таджикского литературного языка. Автореф. канд. дисс на соиск. учен. степени канд. филолог, наук. — Душанбе, 1968,23с
9. Расторгуева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка (таджикско-русский словарь).—М. 1954, с. 531 — 570;

10. Собиров А. Порядок слов в простом двухсоставном предложении в современном таджикском и английском языках. Автореф. канд. дисс. на соиск. учен. степени канд. филолог, наук.—Душанбе, 1973, 23с.

11. Философская энциклопедия: в 5 т. / глав. ред.Ф. В. Константинов.— М.: Советская энциклопедия, 1964. — Т. 3: Коммунизм — Наука. — 584 с.

12. Хаджиев Д. Г. Способы связи определения с определяемым словом в современном таджикском языке. — Душанбе, 1955.

13. Voynich, E. L. The Gadfly / E. L. Voynich. - L., 2001. - 340 p.

ПОРЯДКА СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена анализу и исследованию порядка слов в таджикском и английском языках. Изучение структурной схемы порядка слов в предложении в таджикском языкознании началось лишь после 40-х годов, а его специальное исследование в простом двухсоставном предложении было проведено М. Норматовым. Автор подчёркивает, что каждый член предложения в таджикском языке имеет относительно закреплённое место и что порядок слов в предложении выполняет две функции — грамматическую и стилистическую.

Исследование показывает, что в таджикском и английском языках порядок слов состоит из единиц, между которыми существуют разнообразные связи и т.д. Можно обоснованно предположить, что эти особенности являются общими не только для таджикского языка, но и для любого языка, в котором представлена подобная синтаксическая единица.

Ключевые слова. порядок слов, языкознание, анализ, исследования, язык, предложения, глагол, таджикский язык, английский язык, член, синтаксис, сказуемое.

ТАРТИБИ КАЛИМАҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва таҳқиқи тартиби калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ равона карда шудааст. Тадқиқоти шакли сохтори таркиби калима дар ҷумла дар забоншиносии тоҷикӣ танҳо баъд аз солҳои 40 оғоз гардида, таҳқиқи мушахасси он дар ҷумлаи соддаи дутаркиба аз тарафи Н.Норматов анҷом дода шудааст. Муаллиф таъкид ба амал овардааст, ки дар забони тоҷикӣ ҳар як узви ҷумла ҷои нисбатан собит дорад ва ҳамзамон тартиби калима дар ҷумла ду вазифа: грамматикӣ ва услубиро иҷро мекунад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ ва англисӣ тартиби калимаҳо аз воҳидҳои иборат буда, дар байни онҳо робитаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба таври асоснок тахмин кардан мумкин аст, ки ин хусусиятҳо натавонанд ба забони тоҷикӣ балки ба ҳар забоне, ки дар он чунин воҳиди синтаксисӣ оварда шудааст, ба таври ҳатмист.

Калидвожаҳо: тартиби калима, забоншиносӣ, таҳлил, тадқиқот, ҷумла, феъл, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, аъзо, синтаксис, хабар.

THE WORD ORDER IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the analysis and research of word order in Tajik and English languages. The study of the structural scheme of word order in a sentence in Tajik linguistics began only after the 40s, and its special study in a simple two-part sentence was carried out by M. Normatov. The author emphasizes that each member of a sentence in Tajik language has a relatively fixed place and that the word order in a sentence performs two functions – grammatical and stylistic.

The study shows that in Tajik and English the word order consists of units, between which there are various connections, etc. It can be reasonably assumed that these features are common not only to the Tajik language, but also to any language in which such a syntactic unit is presented.

Keywords: word order, linguistics, analysis, research, sentence, verb, Tajik language, English language, member, syntax, predicate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқзода Айниддин–номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. E-mail: aynijon@mail.ru, тел: (+992) 918-78-00-47

Сведения об авторе: Холиқзода Айниддин–кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и её методики преподавания факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. E-mail: aynijon@mail.ru, тел: (+992) 918-78-00-47

Information about the author: Kholiqzoda Ainiddin-candidate philological sciences, docent of the department of foreign languages and its methods of teaching, faculty of foreign philology, Kulob State university named after Abuabdullohi Rudaki. E-mail: aynijon@mail.ru, тел: (+992) 918-78-00-47

УДК:574.2 (2-точ)

ББК:28.23 (2-точ)

A-28

ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ ПЕДВУЗОВ

Асоева К.А., к.ф.н., доцент

Кулябский государственный университет им. Абуабдуллох Рудаки

В русском языке, кроме отдельных слов с самостоятельными значениями, из которых мы составляем в речи словосочетания и предложения, есть еще и более сложные языковые единицы, которые выражают те или иные мысли образно, эмоционально, неся при этом отпечаток неповторимого национального колорита. Такие единицы называются фразеологизмами. Издавна русский народ для обозначения предметов, признаков, свойств, действий, качеств, количества использовал не только слова, но и фразеологизмы.

Фразеологический состав языка огромен и включает в себя десятки тысяч единиц. Их изучением занимается фразеология (от греч. *phrasis* – выражение и *logos* – учение) – наука о фразеологическом составе языка. [2, с. 5]

Фразеология – это сокровищница языка. Сами единицы называются фразеологизмами. [1, с. 4]

«Под фразеологизмом понимается сочетание двух или более слов, выражающих понятие о чем–либо и соотносительных со словом или сочетанием слов по значению и грамматическим признакам». [1, с. 4]

Фразеологизмы часто носят ярко национальный характер. В них отражается история народа, своеобразие его культуры и быта. В некоторых устойчивых сочетаниях сохраняются архаические элементы – представители предшествующих эпох. Фразеологизмы не могут рассматриваться как «украшение» или «излишества». Подобная трактовка фразеологизмов встречается в некоторых работах и в данное время является устаревшей. [4, с. 87]

Фразеологизмы – это одна из языковых универсалий, так как нет языков без фразеологизмов.

По определению Н. М. Шанского, фразеология – это «раздел науки о языке, изучающий фразеологическую систему языка в её современном состоянии и историческом развитии». [6, с. 35]

Значение русского языка – важный фактор успешного овладения основами наук в школе, подготовки в вузах квалифицированных специалистов для всех отраслей народного хозяйства.

Наши наблюдения показывают, что выпускники таджикских школ, наряду с фонетическими, грамматическими, лексическими ошибками, в своей речи нередко допускают и фразеологические ошибки. Кроме этого, надо отметить, что у студентов очень незначителен запас фразеологизмов. Обучение фразеологии – один из самых

интересных, но и достаточно сложных аспектов в обучении русскому языку студентов филологических специальностей.

Для выяснения типичных ошибок в речи студентов в употреблении фразеологизмов было изучено большое количество письменных работ творческого характера, проверено с помощью фразеологических вопросников понимание студентами значения некоторых устойчивых сочетаний, проведены наблюдения над устной речью студентов. Все это помогло выяснить следующее.

Во – первых, наши студенты знают преимущественно фразеологизмы, которые встречаются в текстах художественных произведений, предусмотренных школьной программой, так как студенты национальных групп усваивают русский язык в основном через школу. Фразеологизмы, стилистически окрашенные, студентам известны меньше. Отсюда следует: необходимо обратить внимание на усвоение этого пласта фразеологических сочетаний.

Во – вторых, поскольку образность, выразительность и яркость речи в значительной степени зависят от умения пользоваться фразеологизмами, студенты проявляют большой интерес к изучению фразеологизмов и их употреблению. Но из – за недостаточно глубокого знания русского языка студентами допускаются многочисленные ошибки. Наиболее типичные из них следующие:

1. Неправильное понимание семантики фразеологизма. Например: он шел к другу на ночь глядя (фразеологизм употреблен в значении «темной ночью»); покупать kota в мешке – в значении «покупать ненужную вещь» и др.

2. Нарушение грамматической формы отдельных компонентов фразеологизма, объясняется слабым знанием русского языка и отсутствием некоторых грамматических категорий, свойственных русскому языку, в родном языке. Известно, что в таджикском языке нет категории рода и категории вида.

Так, встречаются ошибки: «яблоку некуда падать», «ложиться костью», «собираться с мыслями» (неправильное употребление вида глагола); «взять за дело», «кровь играет», «играться с огнем» (смешение возвратных и невозвратных форм глагола); «положить на долгий ящик», «нет стыда на глазах» (замена одного предлога другим); «смотреть удочку», «смотреть сквозь пальцев» (смешение падежных окончаний и форм единственного и множественного числа); «войти в тупик», «набивать себе в голову» (неточный выбор глагольных приставок).

3. Изменение лексического состава фразеологизма (замена одного слова другим, обычно синонимичным словом, вставка нового компонента), например: «откладывать в длинный ящик», «налить в рот воды», «ноги не стоят», «смотреть через пальцы», «язык хорошо висит», «подрубить под корень», «подвинтить гайки».

4. Нарушение лексической сочетаемости и управления фразеологических сочетаний. Например: «поднимать руку над ним», «они относятся друг к другу как кошка с собакой», «испортить кровь его».

В процессе изучения фразеологии русского языка мы обязательно учитываем типичные ошибки студентов – таджиков в употреблении фразеологизмов.

Лекции и практические занятия по фразеологии в национальных группах должны решать важные задачи: а) дать студентам общие теоретические знания по фразеологии; б) обогатить фразеологический запас студентов, выработать у них навыки правильного употребления устойчивых словосочетаний в устной и письменной речи; в) научить студентов подбирать синонимы и антонимы к русским фразеологизмам, а также идентичные им из родного языка.

Решить эти задачи на одних только аудиторных занятиях по современному русскому языку чрезвычайно трудно. В связи с этим параллельно с академическими занятиями проводим разнообразную внеаудиторную работу: организовываем групповые студенческие конференции, викторины, ответы на вопросы по фразеологии.

Закрепление и углубление теоретических знаний, полученных студентами на лекциях, осуществляется на семинарских занятиях, на которых особое внимание мы

обращаем на обогащение словарного запаса и развитие культуры устной и письменной речи студентов.

Методика проведения семинарских занятий по разделу «Фразеология русского языка» может быть различной. Наш опыт показывает, что целесообразно провести занятия по теории фразеологии с выполнением разнообразных по форме и содержанию письменных и устных упражнений и одно итоговое занятие – контрольную работу.

Первое занятие посвящается изучению вопросов: а) понятие о фразеологии; б) история изучения русской фразеологии; в) слово, свободное словосочетание, фразеологическая единица; г) принципы построения русского фразеологического словаря. На этом занятии студенты должны научиться разграничивать свободное словосочетание и фразеологизм, свободно пользоваться фразеологическим словарем. Каждый студент на первом занятии получает индивидуальное задание по выявлению происхождения и употребления одного-двух фразеологизмов и более глубокому изучению теоретических вопросов фразеологии. Результаты наблюдений студентов докладываются на итоговом занятии или на групповой студенческой конференции по культуре речи.

На втором занятии мы останавливаемся на вопросах:

а) классификация фразеологизмов в лингвистической литературе;

б) семантическая классификация фразеологизмов русского языка.

Студенты должны усвоить принципы классификации фразеологизмов, научиться практически разграничивать различные семантические типы фразеологизмов, подбирать в случае необходимости, идентичные фразеологические сочетания из родного языка. При этом мы обращаем внимание студентов на национальную специфику фразеологизмов, на то, что фразеологизмы дословно не переводятся. Для выяснения национальной специфики фразеологизмов считаем полезными задания сопоставительного характера, например:

Первое занятие. Подобрать к русским фразеологизмам идентичные из родного языка со словами **голова, рука, нога**: *светлая голова* (.....), *голова на плечах* (.....), *вертится в голове* (.....), *дырявая голова* (.....); *спустя рукава – небрежно* (.....), *ни одной живой души – пусто* (.....), *носить на руках – баловать* (.....), *валится из рук* (.....), *не покладая рук – старательно, не переставая* (...), *мастер на все руки – умелец* (.....), *отбиться от рук – перестать слушаться* (...), *на скорую руку – торопливо, наскоро* (.....), *прибрат к рукам – самовольно завладеть* (...), *рукой подать – близко* (...), *сложив руки – бездельничать* (...), *сходить с рук, рука об руку* (.....); *нога не ступала, поднять на ноги, стоять одной ногой в могиле и др.* [5, с. 23-30]

Второе занятие. Перевести с русского языка на родной язык предложения, в состав которых входят фразеологизмы, например: *мастер на все руки – панч панцааш хунар*, *Какая муха укусила – ...*, *Строить глазки (кому) – ...*, *Девка как репка – ...*, *Глаз не оторвать (от кого) – ...*, *Сильный как бык – ...*, *Жить на (за) чужой счет – ...*, *Бросать слова на ветер – ...*, *Сердце замирает (у кого) – ...*

Перевести фразеологизмов с родного языка на русский язык:

Аз қошу қавоқаш барфу борон меборад (быть сердитым, иметь плохое настроение), *нохунро аз гушт чудо карда намешавад (иметь близкие родственные узы)*, *аз як гиребон сар баровардан* (.....), *дасти надомат ба сар задан* (.....), *даст ба гиребон шудан* (.....), *ба пулдор кабобу ба бенул дуди кабоб* (.....), *дар болои сар бардошта гаштан* (.....), *гулуи касеро равган кардан ё ин кӣ касеро розӣ кардан* (.....), *офтобро бо доман пушонида намешавад* (.....), *думи худро хода карда гурехтан* (.....), *ба ҳама ош қати нашав* (.....).

Третье занятие посвящается изучению структурных и грамматических особенностей фразеологических единиц. Главная цель этого занятия – научить студентов различать структурные типы фразеологических единиц, правильно определять, какой падежной управляют фразеологизмы, в роли каких членов предложения выступают устойчивые словосочетания в предложении.

На четвертом занятии студенты занимаются изучением источников фразеологизмов и сферой их употребления.

Пятое занятие посвящается общему повторению раздела «Фразеология русского языка», выполнению творческой письменной работы с определенным заданием – раскрыть смысл фразеологизмов. На итоговом занятии мы предлагаем, например, такие фразеологизмы:

Смотреть во все глаза. Глаза на затылке. Как хамелеон. Работать как лошадь. Моя хата с краю. Быть на седьмом небе. Седьмая вода на киселе. Что посеешь, то пожнешь. Береги честь смолоду. Ученье – свет, не ученье – тьма. Привычка – вторая натура. Находиться между жизнью и смертью. Язык без костей. Ходить задрав нос. Жестокий (свирепый) как волк. В сон клонит. От всего сердца. Ни слуху ни духу.

Все эти разнообразные виды работ (устных и письменных) способствуют усвоению теоретических вопросов фразеологии и обогащению запаса фразеологизмов у студентов. Этому способствует и то, что наши студенты с первого курса ведут специальные фразеологические словарики.

Изучение фразеологии целесообразно завершить подведением итогов самостоятельной работы студентов над изучением специальной литературы по теме. С этой целью проводится по различным вопросам фразеологии. На подобных конференциях студенты выступают с темами: «Новые работы по фразеологии», «Роль фразеологии в устной и письменной речи», «Фразеологизмы с опорными словами глаз, око, очи», «Устойчивые сочетания с опорными словами рука, руки», «Фразеологизмы с опорными словами сердце, нос» и т.д. конференция заканчивается фразеологической викториной. Подготовительная работа к викторине ведется примерно по следующим вопросам:

1) Знаете ли вы значение фразеологизмов: *войти в историю, нож в сердце, в один голос, испокон веку, засучив рукава (усердно), ломать голову (усиленно думать), как снег на голову (неожиданно), сесть в лужу (оказаться в глупом положении), глаза на мокром месте (часто плакать), с глазу на глаз (наедине), оказать медвежьёу услугу (подвести кого-либо), находить общий язык (добиваться, достигать полного взаимопонимания)*

2) Знаете ли вы происхождение фразеологизмов: *зарыть талант в землю, положить руку на сердце,...*

3) Из каких произведений русских поэтов взяты следующие фразеологические выражения. Образец:

- « У сильного всегда бессильный виноват» - басня «Волк и Ягненок» И. Крылов;

- «Я волком бы выгрыз бюрократизм» - ?

- «И станешь у меня как масле в сыр кататься» - ?

- «Сказка – ложь, да в ней намек, добрым молодцам урок» - ?

- «Я памятник себе воздвиг нерукотворный» - ?

- «Печаль моя светла» - ?

- «И сердце вновь горит и любит –оттого, что не любить оно не может»-

- «Люблю отчизну я, но странною любовью!» - ?

- «А он мятежный, просит бури» - ?

- «Увы! Он счастья не ищет и не от счастья бежит» - ?

4) Кто подберет к данным фразеологизмам большее количество синонимов:

а) *небо и земля, из другого теста,*

б) *встал не с той ноги, не в духе,*

в) *в тот же миг, сию минуту,*

г) *набрать в рот воды, играть в молчанку,*

д) *летать в облаках, строить воздушные замки,*

5) замените фразеологические обороты одним словом: *собраться с мыслями (сосредоточиться), руки не доходят (некогда), сломя голову (быстро), отойти в вечность (умереть), подать к ногам (умолять), отдавать сердце (любить), кот наплакал (мало), настроить лыжи (убежать), сидеть на хлебе и воде (голодать),*

б) Определите какими падежами управляют следующие фразеологизмы: *голова у плечах (у кого?)*, *держат в голове (кого, что)*, *склонять голову (перед кем, перед чем)*, *рот до ушей (у кого)*, *оставить без рубашки (кого)*, *снять последнюю рубашку (с кого)*, *стирать с лица земли (кого, что)*, *быть квитым (с кем)*, *читать нотацию (кому)*, *готов сквозь землю провалиться (от стыда) (чего)*, *носить на руках (кого)*, *ни стыда ни совести (у кого)*, *одной крови (с кем)*, *одно лицо (с кем)*, *по пальцам можно пересчитать (кого, что)*, *раз плюнуть (чихнуть) кому*, *сидеть на печенках (у кого)*.

Система занятий студентов с фразеологическими оборотами может включать такие этапы:

1. Преподнести теоретические сведения о русской фразеологии;
2. Объяснение нового фразеологического материала;
3. Выполнение разных видов упражнений с целью закрепления изученного материала;
4. Повторение изученного материала;
5. Выполнение определенного упражнения с целью проверки знаний и навыков студентов.

Таким образом, систематически организованная работа по изучению фразеологизмов эффективна, поскольку она углубляет знания студентов о русском языке, обогащает их речь, знакомит с русскими традициями. И практика стимулирует работу студентов, они с интересом занимаются изучением фразеологии.

Литература:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка. – Волгоград: Перемена, 1993. – 152 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. Л: ЛГУ, 1946
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1, Душанбе, 1973.
4. Кожин, А. Н. Некоторые вопросы русской фразеологии / А. Н. Кожин // Русский язык в школе. 1969. № 3. С. 87 – 93.
5. Фразеологический словарь русского языка / под редакцией А.И. Молоткова .4-изд. стереотип .- М: Русский язык . 1990.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985.– 276с.

ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ ПЕДВУЗОВ

В статье анализируются типичные ошибки в речи студентов при употреблении фразеологизмов. Выпускники таджикских школ, наряду с фонетическими, грамматическими, лексическими ошибками, в своей речи нередко допускают и фразеологические ошибки. При этом мы обращаем внимание студентов на национальную специфику фразеологизмов, на то, что фразеологизмы дословно не переводятся. Главная цель этой статьи – научить студентов различать структурные типы фразеологических единиц, правильно определять, каким падежом управляют фразеологизмы, в роли каких членов предложения выступают устойчивые словосочетания в предложении. Изучение фразеологизмов углубляет знания студентов о русском языке, обогащает их речь, знакомит с русскими традициями.

Ключевые слова: Фразеологизмы, лексические ошибки, фразеологические ошибки, структурные типы, семантика, свободное словосочетание, идентичное, устойчивые словосочетания, традиция.

ОМУЗИШИ ФРАЗЕОЛОГИЯИ ЗАБОНИ РУСИ ДАР ГУРУҲҶОИ МИЛЛИИ ДОНИШГОҲОИ ОМУЗГОРӢ

Дар мақола хатогӣҳои маъмулӣ дар нутқи донишҷӯён ҳангоми истифодаи вохидҳои фразеологӣ таҳлил карда шудаанд. Хатмқунандагони мактабҳои тоҷикӣ дар

нутки худ дар баробари хатоҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавӣ ба хатоҳои фразеологӣ роҳ медиҳанд. Дар баробари ин мо тавачҷуҳи хонандагонро ба хусусияти миллии воҳидҳои фразеологӣ, ба маъноӣ айнан тарҷума нашудани воҳидҳои фразеологӣ ҷалб мекунем. Мақсади асосии ин мақола аз он иборат аст, ки ба донишҷӯён таълим додани навъҳои сохтори воҳидҳои фразеологӣ, дуруст муайян кардани воҳидҳои фразеологӣ кадом ҳолатро истифода бурда, дар ҷумла дар нақши кадом аъзои ҷумла ибораҳои устувор мебошанд. Омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дониши хонандагонро аз забони русӣ амиқтар мекунад, нутки онҳоро ғанӣ мегардонад, онҳоро бо анъанаҳои русӣ шинос мекунад.

Калидвожаҳо: Воҳидҳои фразеологӣ, иштибоҳҳои лексикӣ, ғалатҳои фразеологӣ, навъҳои сохторӣ, семантика, ибораҳои озод, ибораҳои якхела, устувор, анъана.

STUDYING PHRASEOLOGY OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN NATIONAL GROUPS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

The article analyzes typical mistakes in students' speech when using phraseological units. Graduates of Tajik schools, along with phonetic, grammatical, and lexical errors, often make phraseological errors in their speech. At the same time, we draw students' attention to the national specificity of phraseological units, to the fact that phraseological units are not translated literally. The main goal of this article is to teach students to distinguish between structural types of phraseological units, to correctly determine which case is used by phraseological units, and in the role of which sentence members are stable phrases in a sentence. The study of phraseological units deepens students' knowledge of the Russian language, enriches their speech, and introduces them to Russian traditions.

Key words: Phraseological units, lexical errors, phraseological errors, structural types, semantics, free phrases, identical, stable phrases, tradition.

Сведения об авторе: Асоева Комила – кандидат филологических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоева Комила - н.и.ф., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Information about the author: Asoeva Komila - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

ТДУ:8/81 (2-точ)
ТКТ:80/83 (2-точ)
О-42

ГУЗОРИШИ МАСЪАЛА ВА ТАРЗИ БАРАСИИ ОН ДАР ЖАНРИ МАҚОЛА

Олимиён С.Ш., н.и.ф., и.в. дотсент
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар инъикоси масъалаҳои фарҳанг мавқеи жанрҳои таҳлилӣ хеле бориз аст, зеро дар ин жанрҳо муаллифон проблемаро пайгирӣ ва таҳлилу баррасӣ менамоянд. Дар жанрҳои таҳлилӣ ҷаҳонбинии рӯзноманигор нақши муҳим бозида, дар тавлиди фикр ва дарку эҳсос кумак мерасонад. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва С. Гулов нигоштаанд, ки «дар жанрҳои таблиғӣ-публистӣ (*яъне таҳлилӣ*) ҳадаф, принципҳо,

манфиатҳо мушаххасан баён мешаванд, вале тафовути ин аз жанрҳои хабарӣ он аст, ки журналист онро ба воситаи калиде, тавзеҳе баён менамояд» [9, с. 5].

Мо инъикоси масъалаҳои фарҳанги дар жанри мақола таҳлил хоҳем кард, зеро мақола яке аз жанрҳои муҳими журналистика ба ҳисоб рафта, дар матбуот бештар истифода мешавад.

Мавзуи асосии мақола аз проблема ба вучуд меояд. Ба ҳамин сабаб мақоланавис бояд проблемаро дар маркази мақола гузошта, барои таҳлили он мавзуи интихобкардашро чуқур омӯзад. Дар баробари интихоби мавзӯ, факту далел, ақлу фаросат, ҷаҳонбинии муаллиф низ муҳим мебошад, зеро дар таҳлили мақола муаллиф бояд бо факту далел, фикри худро асоснок намояд, бо донишҷӯи дигар ҷиҳатҳо мавзуи худро бо паҳлуҳои дигар муқоиса карда, бо ҷаҳонбинии васеъ хулоса намояд. Дар ин маврид ҷаҳонбинии фарох ва донишу маҳорати таҳлилгарӣ доштани муаллиф низ муҳим аст. Зеро «дар журналистика мақола аз жанрҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, барои таҳлили воқеа, зухурот ва ҷараёни муҳиму мухталифи иҷтимоӣ истифода мешавад» [5, с. 148].

Жанри маъмули матбуот дар ҳамаи рӯзномаҳои мавриди таҳқиқи мо ба назар мерасад. Аммо ин гуфтаҳо маъноӣ онро надорад, ки нашрияҳои мавриди назари мо дар ин самт баробаранд. Аз ин рӯ, мақсад гузоштем, ки фарқи онҳоро ошкор карда бошем.

Бо номи «Аз тақлиди кӯр-кӯрона даст кашем» (соли 2013) мақолае аз ҷониби хунарпешаи шоистаи ҷумҳурӣ, коргардон Алиризо Раҳмонқулов дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба нашр расидааст. Мақола асосан оид ба либос навиштан шудааст, акси мавод низ ба мавзӯи мутобиқат дорад. Аммо ҳангоми мутолиаи мавод маълум гашт, ки муаллиф чанд масъалаи дигарро низ пайгирӣ намуда аз мавзуи асосӣ дур мондааст.

Муаллиф мақоларо аз суҳанронии Пешвои муаззамии миллат оид ба либоси миллӣ оғоз менамояд. Сипас, тарзи либоспӯшии ҷавонро масъалагузори намуда, ду воқеа ба ҷаҳони худ дидадо мисол меорад ва фикри худро пурра менамояд. Аз мутолиаи мавод бармеояд, ки ҳангоми мақоларо ҳамчун як нақли одӣ қабул хоҳад кард. Дар мақолаи мазкур масъалаи рӯз ба тарзи нақл қолабрезӣ шудааст. Камбудии дигар ин аст, ки муаллиф мавзуи либосро як тараф гузошта, ба ҷойҳои таърихӣ, аз ҷумла осорхонаҳо, театр, мақбараҳо гузашта, умуман дигар ҷиҳатҳо масъалагузори менамояд. Ин масъаларо низ як тараф гузошта, ба номҳои тарабхонаву мағозаҳо мегузарад ва мақоларо ба тариқи умумибайёнӣ хотима мебахшад. Албатта, сарлавҳаи мавод умумӣ аст, яъне метавон гуфт, ки сарлавҳа ба ҳамаи масъалаҳои дар мақола зикрфта мувофиқат дорад, вале тарзи оғоз, тарзи навиштан, акси мавод пайванди ҷузъҳои таъмин намекунад. Муҳимияти мақоларо баррасии асосан як проблема нишон медиҳад, фактҳо бояд дар алоқамандӣ ба ҳамон як проблема оварда шаванд.

Дар мавод ду аксро якҷоя намудаанд, ки дар яке ду ҷавондухтар дар тан курта, бо мӯйҳои кушода дар ҳоли қадамзани қарор дошта, нигоҳ ба ҳамдигар доранд ва дар акси дигар ду духтари нимурён дар болои санг нишаста, бо табассум ба сӯи ҳангоми менигаранд. Акси аввал ба намунаи либоси миллии мо на он қадар шабоҳат дораду акси дуюм тамоман мутобиқат намекунад. Ҳол он ки ин маводро бо акси ифодагари либоси миллии пурра қардан мумкин буд. Ба назари мо, ҳар ду акс ба талаботи ҷавобгӯ нестанд. Дар маҷмӯъ, дар мақола проблемаҳо сатҳӣ баррасӣ шудаанд, яъне муаллиф ба чанд масъалаи луқмапартоӣ намудаасту ҳалос. Ҳол он ки дар мақола як масъала бояд ҳамчун ба баррасӣ гардад, илочи ҳалли муаммо пешниҳод ва хулосаҳои дуруст бароварда шаванд. Аммо дар ин мақола мо чунин ҳолатро надидем.

Ба монанди мақолаи дар боло зикршуда дар ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» бо сарлавҳаи «Либоси танг ҳоси духтари тоҷик нест» [15] мақолае ҷой шудааст, ки муаллифи он донишҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Моҳихурӯсон Зокирова мебошад. Аз таҳлили муаллифи мақола бармеояд, ки либоси нимурёну танг ҳоси фарҳанги миллии тоҷикон нест, ин гуна либос ҳоси мардуми Ғарб мебошад. Матни мақоларо як акс пурра менамояд, ки дар он ҷавондухтар дар тан либоси танг ва дар

даст телефони мобилӣ машғули кори худ аст. Албатта, баробари дидани акс симои зани ғарбӣ пеши назар меояд. Муаллиф чунин мепиндорад, ки барои мардуми мусалмон ин гуна либос хос нест, зеро либоси танг низ гӯё касро ба назар урён нишон медиҳад. Ба тақвияти гуфтаҳои худ муаллиф аз паёмбари Исломи мисол оварда, фикрашро пурра месозад: Паёмбари ислом Муҳаммад (с) 1400 сол қабл чунин гуфта буд: Як гурӯҳ аз занони уммати ман пайдо мешаванд, ки ба тан либос пӯшидаанд, аммо урёнанд. Асҳоб дар таачҷуб шуданд ва гуфтанд, ки оё мешавад дар тан либос пӯшанд, аммо боз урён бошанд?!”.

Муаллифи мақола зикр менамояд, ки ҳамин гуна занҳоро имрӯзҳо дар кӯчаҳои шаҳр бисёр вохӯрдан мумкин аст, аммо занҳое, ки либоси миллӣ ба бар менамоянд, кам мебошанд. Дар хулоса муаллиф таъкид менамояд, ки бояд пӯшидани либоси миллии тоҷикӣ бештар шавад ва зани тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Мақолаи минбаъда низ дар ҳамин ҳафтанома “Фарҳанги либоспӯширо коста накунем” [16] аз тарафи донишҷӯи Донишкадаи иқтисодии Тоҷикистон Назокат Бурҳонова ба таъб расидааст. Ин мақола низ ба мақолаи донишҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Моҳихурӯсон Зокирова шабоҳати зиёд дошта, дар он сухан аз фарҳанги либоспӯшӣ меравад. Муаллиф нигаронӣ аз он мекунад, ки бонувон дар фаслҳои баҳор ва тирамоҳ бештар ин гуна либосҳоро ба бар намуда, фазои либосҳои миллиро коста мегардонанд. Барои маводи худро боварибахш намудан муаллиф суханони ду ҷавондухтарро иқтибос меоварад, ки якеаш тарафдори либоси аврупоӣ буда, дигаре ба бар кардани либоси миллиро афзал меҳисобад. Ҳарду мақолаи ин ҳафтанома як масъаларо пайгирӣ намуда, тарзи қолабрезии онҳо низ ба ҳамдигар шабоҳат дорад. Танҳо аз ҷиҳати ҳаҷм аз якдигар фарқ доранд. Аксҳои ҳарду мақола низ ҷавондухтари дар тан либоси тангу нимурён мебошад. Мақсаду мароми муаллифон низ якест, яъне зани тоҷик бо либоси миллии худ зебанда буда, либоси нимурёну танг ба ин миллат хос нест. Бояд зани тоҷик муаррифғари фарҳанги ғании худ дар олам бошад, на ин ки костакунандаи арзишҳои миллии худ. Муаллифи ҳарду мақола нигаронӣ аз он доранд, ки рӯ то рӯз сафи занони нимурён ё либосҳои тангдошта афзоиш меёбад. Дар хулосаи мақолаҳо муаллифон пешниҳод доранд, ки занону духтарон қазоват кунанд, зеро бо ин рафтори худ тамаддун ва фарҳанги миллиро аз байн хоҳанд бурд.

Мақолаи аввал дар сомонаи «Ҷумҳурият» буда, бештар ба либосҳои симои ғарбидоштаи ҷавонону занони тоҷик равона шуда бошад ҳам, вале муаллиф дар як масъала баҳсу мунозира накарда, ба чанд масъалаи дигар лукмапартоӣ менамояд. Аммо дар ду мақолаи ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» ин ҳолатҳоро вонахӯрдём. Муаллифон аз мавзуи интиҳобкардаи худ берун набаромада, то ҳадди тавоноӣ қолабрезӣ намудаанд.

Мақолаи дигар дар сомонаи рӯзномаи «Ҷумҳурият» – «Либоспӯшӣ меёер дорад» аз тарафи декани факултети муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Х. Самиев омодаву нашр шудааст. Масъалаи асосие, ки дар он баррасӣ мешавад, либоси ягона буда, мақола низ бо иқтибоси дастурамали либосҳои тавсияӣ оғоз мешавад: ««Дастурамали либосҳои тавсиявии хонандагон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ» аз 30 июли соли 2007 таҳти рақами 14112 боиси воқуниши гуногунранг дар ҷомеа гардид» [20].

Муаллиф ин иқдомро фоли нек арзёбӣ намуда, дар бораи либосҳои ягона сухан меронад, инчунин дар ин маврид дар бораи сатр, либосҳои варзишию корӣ, либоси хоб, либоси сайругашт ва либоси ягона маълумот ҷамъ оварда, паҳлуи мусбат ва манфии мавзӯро ба таври фишурда пешниҳод менамояд. Иброз медорад, ки ба либоси ягона гузаштан қобили қабул мебошад. Инчунин, ҷавонон набояд либосҳоеро ба бар намоянд, ки бо аксҳои хунармандони Ғарбу Шарқ ё навиштаҷот бо забонҳои хориҷӣ оро дода шудаанд, зеро ин рафтор ба он далолат мекунад, ки ин гуна ҷавонон, беэҳтиромӣ ба миллату фарҳанги худ дошта, фарҳанги бегонаро мепарастанд. Муаллиф ҳама паҳлуҳои масъалаи интиҳобкардаашро баррасӣ намуда, доир ба интиҳоби ранг,

матоъ ва тарзи ороиши онҳо фикру ақида баён доштааст. Инчунин, тарафҳои нолозиму барзиёди либосҳоро инъикос намуда, дар кучо бо кадом намуди либос будани инсон, аз рӯи одоб ва мувофиқи этикет пӯшидани ҳар як навъи либосро шарҳ додааст.

Дар мақола пайдарҳамии ҷумлаҳоро дидан мумкин аст. Дар мақолаи аввал ин ҳолат баръакс буд. Аз мутолиаи мақола хонанда оид ба ҳама намуди либоси зикрёфта кам ҳам бошад, барои худ як тасаввурот пайдо хоҳад кард. Муаллиф пеш аз хулоса чанд пешниҳод ҳам мекунад, ки қобили қабул мебошад.

Дар ҳафтаномаи «Миллат» мақолае зери сарлавҳаи «Юбка дониш намедихад» [18], нашр гардидааст, ки муаллифи он Сафаралии Мирзо мебошад. Номбурда либоси ягонро инкор намуда, иброз медорад, ки набояд бештар ба зоҳири инсон аҳамият дод, зеро юбка дониш намедихад. Муаллиф дар мақола аз фасли зимистон ёдовар шуда, иброз медорад, ки бо юбка дар сармои зимистон ба дарс ҳозир шудан ғайриимкон аст. Муаллиф қайд мекунад: «Пеш аз оне, ки сари танзими либоси донишомӯзон баҳсу муҳокимарониҳо шавад, касе масъалагузорӣ намекунад, ки чавонон тарзи либоспӯширо аз кучо мебинанд ва чӣ гуна пайравӣ мекунанд?. Фарҳанги либоспӯширо имрӯз муҳассилин аз телевизион ва намоишгоҳҳо, ки дар онҳо чорабиниҳо доир мегардад, мебинанду пайравӣ мекунанд» [18].

Муаллиф танҳо як паҳлуи мавзӯро масъалагузорӣ намуда, ҳолати либоси ягонро дар сармои зимистон дида мебарояд, танзими либосро инкор менамояд, бештар зоҳир не, балки ба танзим даровардани донишро қобили қабул медонад. Муаллифи мақолаи сомонаи «Ҷумҳурият» зери сарлавҳаи «Либоспӯшӣ меёр дорад» либоспӯширо низ этикети корхона ё муассиса дониста, ин амалро, яъне либосҳои тавсиявиро тарафдорӣ менамояд, чанд пешниҳод намуда, дар бораи чӣ гуна либос пӯшидан дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ақидаи худро баён мекунад. Мақолаи дигар дар ҳафтаномаи «Озодагон» бо сарлавҳаи «Ҳичоб ё дискотека: кадоме хоси фарҳанги мост?» [19] нашр шудааст. Муаллиф дар мақолаи худ дар иртибот ба ҳар зерсарлавҳа проблемаро матраҳ менамояд:

- Ҳичоб, фарҳанг ва мушкили Ҳукумати Тоҷикистон;
- Фарҳанги қафомонда;
- Зоҳир ё сатҳи дониш кадоме авлавият дорад?;
- Мақомот ва ҳичоб;

Рӯзноманигор аз воқеаҳои Берлин, ки ба ҳичоб вобастагӣ доштанд, ёдовар шуда, сипас масъалаи ҳичобро дар Тоҷикистон дида мебарояд, зеро мақсади асосии муаллиф низ таҳлили масъалаи ҳичоб дар ин кишвар мебошад.

Дар зерсарлавҳаи аввал аз мақомот, аз ҷумла, аз собиқ вазири маориф Абдучаббор Раҳмонов ёдовар мешавад, ки ба ҳичобпӯшии занон ва духтарон зиддият нишон додааст. Таъкид карда мешавад, ки маҳз аз боиси чунин зиддияти мақомот даҳҳо нафар духтарон аз таҳсил боз мондаанд. Ҳамчунин, дар ин қисмати мақола дастурамали тавсиявии аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодшударо зери таҳлил қарор додааст: «Баъдан Вазорати маорифи Тоҷикистон барои духтарон фарҳанги миллии либоспӯширо «нишон» дод. Имрӯзҳо дар аксар муассисаҳои таълимии кишвар овезаҳои махсуси намунаи либосро вохӯрдан мумкин аст. Дар ин гӯша барои духтарон дар баробари либоси тоҷикӣ, ҳамчунин доманҳои кӯтоҳу шим, яъне либосҳои аврупоӣ тавсия шудааст. Ин ҷо суоле ба вучуд меояд, ки бардошти масъулини маорифи Тоҷикистон аз ибораи фарҳанги миллии чист? Зеро он либосҳое, ки имрӯз барои донишҷӯён тавсия шудаанд, онро ҷузъе аз фарҳанги тоҷикиву либоси миллии гуфтан дурӯғи маҳз аст».

Ин қисми мақола бо масъалагузориҳо хотима меёбад. Зерсарлавҳаи дувум аз масъалаи интиҳобгардида оғоз ёфта, муаллиф бо чиддият гуфтаҳои мақомотро, ки «ҳичоб моли тоҷик нест, ҳичоб махсуси фарҳанги бегона аст» инкор менамояд. Зикр карда мешавад, ки то инқилоби Октябр занҳо ҳама дар сар рӯсарӣ дошта, дар шаҳрҳо бо фаранҷӣ мегаштанд. Рӯймолчаҳои имрӯза, ки хоси фарҳанги тоҷикӣ ҳастанд, пеш аз

инкилоб маъмул набуд. Аммо мақомоти имрӯза бе ягон далели муайян рӯсариро хоси фарҳанги тоҷик намедонанд.

Бо ҳамин гуна масъалагузориҳо муаллиф дар ин қисмати қор боз чандин фарҳангҳои ғайрро мисол оварда, ибронд меорад, ки магар «амалҳои мисли ришвахурӣ, шаробнӯшӣ, тамаъкорӣ чӯзи фарҳанги мо буданд?» Инчунин, чанд проблемаи рӯро ба тафсил баён меорад. Мавсуф дар мақола масъалагузорӣ намуда, менависад, ки мушкили мақомоти ҳукумати мо танҳо ҳичоб буда, ба дигар мушкилоти ҷомеа назаре ҳам наменамоянд.

Зерсарлавҳаи минбаъда «Зоҳир ё сатҳи дониш: кадоме авлавият дорад?» аст. Дар ин қисмати мақола муаллиф барои тақвияти фикри худ, аз мудирӣ шуъбаи таълимии Донишқадаи исломии Тоҷикистон Самад Сангов дар бораи ин масъала пурсон шуда, гуфтаҳои ӯро иқтобос меорад.

Дар ҳулосаи мақола, ки номи «Мақомот ва ҳичоб»-ро гирифтааст, муаллиф менависад: «Ба назари ман, бардоштани ин масоил ба ноухдабарой ва надоштани қобилияти роҳбариву бархӯрдор набудан аз донишҳои замонавии бархе аз мансабдорон сарчашма мегирад. Яъне, вақте ки тавон ва қудрати аз миён бардоштани мушкилоти беҳисобро надоранд, худрову мардумро бо чунин масоили сода машғул медоранд».

Мақола аз оғоз то анҷом сирф танқидӣ буда, дар он танҳо камбудии масъалагузорӣ шудаанд. Пайдарҳамии ҷумлаҳо, тарзи гуфтор, қолабрезии мавод, бо ҳамдигар тобеъ мебошанд.

Мақолаи дигар дар сомонаи «Ҷумҳурият» бо сарлавҳаи «Сатр танҳо нишони ифғат нест» (соли 2013) аз тарафи ходими илмӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои ҷумҳурӣ Виркан Музаффарпур нашр шудааст. Муаллиф сараввал дар бораи сатр чанд ҷумла оварда, сипас ду ҳадис аз китоби муқаддаси Қуръон ҳамчун далел иқтибос меоварад. Ҳадисҳоро бо лафзи сода ва оммафаҳм дар сатрҳои баъдина дарҷ месозад. Ӯ асоси сатрпӯшии занҳоро барои озодии онҳо дар ҳама ҳолати зиндагӣ медонад, аммо ибронд меорад, ки дар ҷомеаи имрӯза сатрро на ба хоҷаи озодӣ, балки барои таблиғот ба бар менамоянд. Аз ин лиҳоз, бештари мардум занҳои бесатрро ҳамчун зани беҳаё меонанд. Муаллиф дар мақола якҷанд масъалаеро матраҳ мекунад, ки боиси сатрпӯш шудани занҳо гардидаанд.

Масъалаи аввал бештари занҳоро шавҳаронашон, писар, бародар ё падаронашон маҷбурӣ ва бидуни хоҳиши худӣ онҳо ба сатрпӯшӣ водор менамоянд, то ба чашми дигарон ҳамчун зани солаҳа вонамуд бошанд;

Масъалаи дуюм он аст, ки сатрро интиҳоб намудани гурӯҳи занҳо тақлид ба мардуми турку эронитабор буда, ин намуд мӯд баръакс шаҳватбарангез мебошад;

Масъалаи сеюм, сатрпӯш шудани гурӯҳи дигари занҳо аз рӯйи бесаводӣ мебошад.

Барои тақвияти фикри худ мансуб аз масъули баҳши иттилоотии Қумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҷумҳурӣ Саодат Муъминова иқтибос меоварад, ки оид ба ин мавзӯ чунин гуфтааст: *“Бар асоси натиҷаи ин назарсанҷӣ, ҳафт дар сади занону духтарон дар пайравӣ ба қасе ва ё ба унвони “мӯд” сатри исломӣ пӯшидаанд. Ва аз ҷумлаи 55 дарсади заноне, ки иҷборан ҳичобпӯш шудаанд, беш аз 46 дарсади онҳоро шавҳарон, 3 дарсадро волидон, 2 дарсадро бародарон ва 3 дарсадро писаронашон водор ба пӯшидани ҳичоб кардаанд”* [20].

Ба андешаи ӯ сатр хоси занони нимҷазираи Арабистон буда, ба фарҳанги тоҷик бегона мебошад. Мавсуф мепиндорад, ки зани тоҷик бо атласу адрас ва рӯймолчаҳои гулдор зебанда аст.

Дар мақола зикр ёфтааст, ки дар ҷомеаи имрӯза ҳичоб ҳамчун тақлид ва барои гузаронидани амалиёти нопок аз қабилӣ терроризми динӣ бештар истифода бурда мешавад.

Мавсуф дар ҳулосаи мақола ибронд меорад, ки фалсафаи аслии ҳичоб василаи нигоҳдории ифғат ва покдоманист ва аз ҷиҳати Ислом барои озодона қору фаъолият

кардани занҳо монё намешавад. Дар Тоҷикистон озодии занҳоро қонун зери ҳимояи худ гирифтааст. Аз ҳамин сабаб, занҳои тоҷикро ҳочат нест, ки худро печонда барои ҷомеа мушкилӣ эҷод намоянд.

Дар мақолаи ҳафтаномаи “Озодагон” бо номи “Ҳичоб ё дискотека: Кадоме хоси фарҳанги мост?” муаллиф мақомотро гунаҳгор мешуморад, ки зидди ҳичобпӯшии занҳоянд. Ба андешаи муаллифи мақолаи дигар баръакс, ҳичобе, ки имрӯз бештари занҳо ба бар мекунанд, аз рӯи бесаводӣ ва тақлид ба дигар миллатҳо, ҳамчунин аз боиси фишори хонаводагӣ мебошад. Муаллифи мақолаи сомонаи “Ҷумҳурият” – “Сатр танҳо нишони ифбат нест” бар он назар аст, ки ҳичоби имрӯзае, ки занон ба бар менамоянд, шавҳатбарангезанда аст, на пӯшонандаи ифбат.

Муаллифи мақолаи “Ҳичоб ё дискотека: кадоме хоси фарҳанги мост?” танҳо аз Инқилоби Октябр ёдовар мешавад, ки занҳо дар сар рӯсарӣ доштанд ва мақомотро танқид менамояд, ки духтарони ҳичобпӯшро вориди муассисаҳои таълимӣ шудан намегузоранд.

Ба андешаи мо, муаллифи мақолаи сомонаи “Ҷумҳурият” – “Сатр танҳо нишони ифбат нест” масъалаи ҳичобро пурра ва фаҳмо таҳлилу баррасӣ карда тавонистааст.

Барои тақвияти мақолаҳои дар боло баррасишуда як мақолаи дигарро аз ҳафтаномаи “Миллат” мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ин мақола низ ба ҳичоб марбут мебошад. Мақола бо сарлавҳаи “Аз фаранҷисӯӣ то фаранҷипӯшӣ: ё зани тоҷик кай озод буд?!” [17] аз тарафи Фирдавси Рустам иншо гардидааст. Муаллиф дар ин мақола барои тақвияти фикри худ аз панҷ нафар иқтибос меорад, ки аз онҳо ду нафар зидди ҳичобпӯшии занон буда, ду нафари дигар ин амалро тарафдорӣ менамоянд.

Дар мақолаи сомонаи “Ҷумҳурият” – “Сатр танҳо нишони ифбат нест” муаллиф аз масъули бахши иттилоотии Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҷумҳурии Саодат Муъминова иқтибос овардааст. Дар ин мақола низ муаллиф айнан ҳамон гуфтаҳоро дар иқтибоси худ ҷой додааст.

Муаллиф пас аз ин иқтибос аз муассисаҳо ронда шудани духтаронро зикр намуда, нигаронӣ аз он дорад, ки аз боиси ин масъала бештари духтарон аз таҳсил қафо мондан доранд. Барои пурра ва мустақкам кардани гуфтаҳои худ як иқтибоси дигари Зарафо Раҳмонӣ – яке аз фаъолони умури занро, ки узви Ҳизби феълан мамнуи нахзати исломии Тоҷикистон буда, дар Би-Би-Си оид ба ин масъала сухан рондааст, бо тафсил меоварад. Ин иқтибос низ ҳичобро тарафдорӣ намуда, ин амали занонро ба бозгашти хуввияти миллӣ ва худшиносии мазҳабӣ арзёбӣ менамояд. Инчунин, ёдовар мешавад, ки аз боиси манъи ҳичоб дар муассисаҳо духтарони ҳичобдор аз таҳсил дур мондаанд.

Муаллиф чунин мепиндорад, ки ҳичобпӯшии занон бояд ба худӣ онҳо вогузор карда шавад, на давлат ва на волидон ба ин масъала даҳлат накунанд. Дар мақола боз як иқтибоси дигар ҷой дода шудааст, ки муқоисаи андешаи мардуми мо бо мардуми Эронӣ имрӯза мебошад. Дар ин иқтибос назари мардуми Эрон дар ҷодаи ислом авлотар доништа шуда, тарафдорӣ мегардад, зеро дар ин кишвар гӯё барои ҳичобпӯш шудани зан назари нек дошта, ҳичобро пӯшондани андому ифбат медонанд. Мардуми ватани мо дар ҷодаи Ислом қафмонда доништа шуда, гуфта мешавад, ки ҳичоб барои зани тоҷик маҳрумӣ аз ҳама чиз аст. Таъкид карда мешавад, ки барои дигар кишварҳои исломӣ барои ҳичобпӯшии занҳо тамоми шароитро муҳайё кардаанд, танҳо Тоҷикистон дар ин масъала зиддият нишон дода, ҳичобро моли бегона доништааст.

Дар ин мақола муаллиф ба гуфтаҳои дигарон бештар така намуда, боз як иқтибос овардааст, ки хилофи ҳичоб мебошад. Дар он гуфта мешавад, ки зани тоҷик ҳоло барои ҳичобпӯшӣ тайёр нест. Муаллифи иқтибос баён медорад, ки бо фишори хонаводаҳо ин амалро тарафдорӣ намуда, на барои озодихоӣ худ, балки аз рӯи фишор ин корро кардаанд. Ин гуна занҳо аз таҳсил бозмонда, аз рӯи гуфтаҳои хонаводаҳо ҳичоб ба бар намуда, хонашиниро ихтиёр мекунанд ва дар оянда ба танқисҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Аз ҳамин сабаб мардуми мо ҳоло мақсади асосии ҳичобро ба дигар маъно медонанд. Дар дигар кишварҳо ҳичоб барои озодии зан бошад, барои мо аз озодӣ

маҳрум кардани онҳо мебошад. Иқтибосдиҳанда ба ҳичоб тайёр набудани занҳои ватаниро бо тафсил шарҳ дода, онро таклиди кӯр-кӯрона ба Ислоҳ медонад.

Муаллиф дар мақола бештари баҳсро ба гуфтаҳои дигарон равона месозад ва дар охири ҳар иқтибос якчанд ҷумла оварда, сипас боз рӯ меорад ба гуфтаи нафари дигар. Дар ҳулоса муаллиф боз аз кадом ҷиҳат ба ҳичоб рӯ овардани занонро зикр намуда, дар охир саволро пешниҳод менамояд, ки сарлавҳаи мақола мебошад.

Ҳуллаас, аз мақолаҳои таҳлилнамуда дуто маҳсули қалами журналист ва дигаронаш аз мутахассисони дигар соҳа аст. Он маводе, ки аз тарафи журналистон пешниҳод шудаанд, бештар ба баҳс равона шудаанд ва мақолаҳои, ки аз тарафи мутахассисони дигар соҳаанд, бо тафсил зикр ёфта бошанд ҳам, дар онҳо баҳс камтар дида мешуд. Рӯзноманигорон бештар дар сари мавзӯи интиҳобшуда баҳс орофта, роҳи ҳалли проблемаро ҷӯё мешаванд. Мутахассиси дигар соҳа дар баробари кушода тавонистани мавзӯи интиҳобшуда ба кадом самт равона сохтани баҳсро на ҳамавақт сарфаҳм меравад. Албатта, аз уҳдаи пешниҳод намудан, маълумоти пурра ҷустуҷӯ кардан мебарояд, аммо баҳси асосиро журналисти нотарс, ки ба моҳияти масъала дуруст сарфаҳм меравад, ба роҳ монда метавонад, то ҳалли масъала ошкор шавад. Ба қавли И.К. Усмонов “... мақола ақидаи як кас дар бораи муҳимтарин воқеаҳои зиндагӣ, ин фикри шахсӣ аст, аммо бояд аз асосҳои илмӣ ва таҷрибаи зиндагӣ бархӯрдор бошад. ...жанри ҷиддӣ аст ва матни он таҳдиду дашиномро намебардорад” [11, с. 67].

Рӯзнома ва ҳафтаномаҳои интиҳобгардидаро то ҳадди имкон аз назар гузаронидем. Албатта, рӯзнома ва ҳафтаномаҳо дар баробари феврият, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба таҳлил ва шарҳ ниёз доранд.

Жанри мақола низ бештар ба проблема равона шуда, дар ошкор намудани мушкилоти ҷомеа нақш мегузорад, барои ҳалли онҳо масъалагузорӣ менамояд.

Албатта, бештари маводи ҷопшуда, ки проблемаи рӯзро инъикос менамоянд, дар шакли пухтаву амиқ омода шудаанд. Аз ҷумла, журналистон барои омода намудани маводи худ аз ҷанбаҳои гуногун истифода бурда, барои хонандагон маълумоти боварибахш пешниҳод намудаанд.

Адабиёт:

1. Азимов, А. Публицистика ва замони муосир / А. Азимов. – Душанбе, 2004. – 138с.
2. Бозоров, Н. Муносибати муаллиф бо рӯйдод ва факт / Н. Бозоров // Истиқлолият ва журналистикаи муосир. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2006.
3. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низомии нави ҷаҳон. / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 124с.
4. Ким, М. Н. Новостная журналистика / М. Н. Ким. – СПб, 2005. – С. 207.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / Муродов, М. . – Душанбе: Ирфон, 2014.– 255с.
6. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ. – Душанбе, 2014. – С.148.
7. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот / А. Нуралиев. – Душанбе: Деваштич, 2004. –146 с.
8. Пелт, В. Д. Информатсия в газете / В. Д. Пелт. – М., 1972.
9. Саъдуллоев, А., Гулов, С. Жанрҳои журналистикаи радио. – Душанбе: Эҷод, 2005.
10. Тертычный, А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 312 с.
11. Усмонов, И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
12. Усмонов, И. Назаре ба таҳқиқот дар соҳаи журналистика / И. Усмонов. – Душанбе: Эҷод. – 2008. – 64с.

13. Учёнова, В. В. Творческие горизонты журналистики / В. В. Учёнова. – М., 1979.

14. Черепанов, М. Проблемы теории публицистики / М. Черепанов. – М., Мысль, 1973.

Сарчашма

1. Қавонони Тоҷикистон, 2010. -18 август
2. Қавонони Тоҷикистон, 2011.-27 январ
3. Миллат, 2011. -2 март
4. Миллат, 2014. 19 март
5. Озодагон, 2012. -24 октябр
6. www.jumhuriyat.tj. – августи соли 2021

ГУЗОРИШИ МАСЪАЛА ВА ТАРЗИ БАРАССИИ ОН ДАР ЖАНРИ МАҚОЛА

Мақола ба таҳлил ва баррасии мушкилоти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар матбуоти даврӣ бахшида шудааст. Муаллиф маводҳои таҳлиро аз матбуот иқтибос ва таҳлил намуда, ба маҳорати касбии журналистон бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамояд.

Ба андешаи муаллиф, мавқеи жанрҳои таҳлилӣ дар инъикоси мушкилоти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ ва воқеан дар ҳамаи масъалаҳои мубрами замони мо хеле муҳим аст. Ин гурӯҳи жанрҳо қобилияти пурра ва ҳамаҷаҳади расондани ахборро ба хонандаи рӯзнома доранд, вале баъзан журналистон аз имкониятҳои жанр дуруст истифода бурда наметавонанд. Ин боиси ихтилофи мавзӯ ва мазмун, вайрон шудани пайдарҳамии воқеаҳо, интиқоли ахборот мегардад.

Муаллиф пеш аз шуруъ ба таҳлили мавод дар бораи вариантҳои жанрӣ аз гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ маълумоти илмӣ медиҳад, андешаҳои муҳаққиқонро таҳлил ва муқоиса мекунад, баъд бо истифода аз мисолҳои матбуоти даврӣ назарияҳоро таҳлил менамояд.

Дар ин таҳқиқот ба жанри мақола бештар таваҷҷуҳ дода мешавад. Ба гуфтаи муаллиф, мақола аз муҳимтарин жанрҳои публицистика буда, бештар дар матбуот истифода мешавад. Мавзӯи асосии он аз мушкилоти мавҷуда дар ҷомеа сарчашма мегардад. Ба ин далел рӯзноманигор бояд мавзӯро дар маркази матлаб қарор диҳад ва барои таҳлили он мавзӯро амиқтар кашад. Дар баробари интиқоли мавзӯ, факту далел, заковат ва хиради муаллиф ҳақонбинии муаллиф низ муҳим аст, зеро ҳангоми таҳлили мақола муаллиф бояд ақидаи худро бо далелу санад асоснок карда, ҷиҳатҳои дигарро донад, ақидаашро муқоиса намояд. мавзӯро бо дигар ҷиҳатҳо баён намуда, бо ҳақонбинии васеъ ҷамъбаст намояд.

Калидвожаҳо: жанр, мақола, жанрҳои таҳлилӣ, мавзӯ, мундариҷа.

ПОСТАНОВКА ВОПРОСА И СПОСОБ ЕЕ РАССМОТРЕНИЯ В ЖАНРЕ СТАТЬИ

Статья посвящена анализу и обсуждению социальных и культурных проблем в периодической печати. Приводя и анализируя аналитические материалы прессы, автор больше внимания уделяет профессиональному мастерству журналистов.

По мнению автора, очень важна позиция аналитических жанров в отражении культурных и социальных проблем, да и вообще во всех важных вопросах современности. Эта группа жанров имеет возможность полно и всесторонне донести информацию до читателя газеты, однако иногда журналисты не могут правильно использовать возможности жанра. Это приводит к несоответствию темы и содержания, нарушению последовательности событий, трансляции информации.

Прежде чем приступить к анализу материала, автор приводит научную информацию о жанровых вариантах отдельного жанра из группы аналитических жанров, анализирует и сравнивает взгляды исследователей, затем анализирует теории на примерах периодической печати.

В данном исследовании большее внимание уделяется жанру статьи. По мнению автора, статья является одним из важнейших жанров публицистики и чаще всего используется в прессе. Его основная тема вытекает из проблем, существующих в обществе. По этой причине журналист должен поставить проблему в центр статьи и глубоко изучить тему, чтобы проанализировать ее. Наряду с выбором темы, фактами и доказательствами, интеллектом и мудростью, важно также мировоззрение автора, поскольку при анализе статьи автор должен обосновать свое мнение фактами и доказательствами, зная другие аспекты, сопоставить свое мнение, тему с другими аспектами и завершить широким мировоззрением.

Ключевые слова: жанр, статья, аналитические жанры, тема, содержание.

STATEMENT OF THE QUESTION AND METHOD OF ITS CONSIDERATION IN THE GENRE OF THE ARTICLE

The article is devoted to the analysis and discussion of social and cultural problems in periodicals. Citing and analyzing analytical materials from the press, the author pays more attention to the professional skills of journalists.

According to the author, the position of analytical genres in reflecting cultural and social problems, and indeed in all important issues of our time, is very important. This group of genres has the ability to fully and comprehensively convey information to the newspaper reader, but sometimes journalists cannot correctly use the capabilities of the genre. This leads to a discrepancy between the topic and content, a violation of the sequence of events, and the transmission of information.

Before starting to analyze the material, the author provides scientific information about genre variants of a particular genre from the group of analytical genres, analyzes and compares the views of researchers, then analyzes theories using examples of periodicals.

In this study, more attention is paid to the genre of the article. According to the author, the article is one of the most important genres of journalism and is most often used in the press. Its main theme stems from problems existing in society. For this reason, a journalist must put the issue at the center of the article and delve deeply into the topic to analyze it. Along with the choice of topic, facts and evidence, intelligence and wisdom, the author's worldview is also important, since when analyzing an article, the author must justify his opinion with facts and evidence, knowing other aspects, compare his opinion. topic with other aspects and conclude with a broad worldview.

Key words: genre, article, analytical genres, topic, content,

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимиён Сабрина Шамсулло и.в. дотсенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара, **E mail:** journalist2020@mail.ru Тел.: +992-908-87-88-74.

Сведения об авторе: Олимиён Сабрина Шамсулло, к.ф.н., и.о. доцента кафедры журналистики Дангаринского государственного университета. **E mail:** journalist2020@mail.ru Тел.: +992-908-87-88-74.

Information about the author: Olimiyon Sabrina Shamsullo, the p.t. docent of department of journalist Dangara Stati University, **E mail:** journalist2020@mail.ru **Tel .:** +992-908-87-88-74.

ТДУ: 82-3 (2-гоч)

ТКТ: 82.3 (2-гоч)

Ш- 64

МУШКИЛОТИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ВАО

Шарипов С.И., н.и.ф., дотсент

МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”

Бархӯрдҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва адабӣ моро хушдор медиҳанд, ки дар раванди дастрасӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти аҳамияти иҷтимоӣ дошта муносибати ҷиддӣ ва касбӣ дошта бошем. Ба қавли муҳаққиқи соҳа Мансур Шоҳиён “Тарзу усулҳои нави паҳн намудани иттилоу маълумот ва роҳҳои оммавӣ гардонидани он, имрӯз ба масъалаи асосии соҳаи журналистикаи назариявӣ амалии Тоҷикистон мубаддал гардидаанд” [4, с. 71]. Чунин иттилоотро маҳз мутахассиси касбии соҳа метавонад дастрас ва ба омма пешниҳод намояд.

Баъд аз касби Истиқлоли давлатӣ имкон фароҳам омад, ки дар 10 муассисаи таҳсилоти олию касбии кишварамон мутахассисони соҳаи воситаҳои ахбори омма омода карда шаванд. Ба ҳамагон маълум аст, ки омодашавии журналистони оянда дар муассисаҳои мазкур гуногунанд. Чунин дигаргуниву тафовут, пеш аз ҳама, ба базаи моддию техникӣ ва сифати таълиму илмомӯзӣ вобастагии амиқ дорад. Имрӯз муносибат ба таълим ва омодакунии мутахассисони соҳа масъулият муносибати ҷиддиро меҷоряд. Ба таъбири профессор Муродӣ Мурод: “Дар замони имрӯз бо таъсири ҷараёни ҷаҳонишавӣ табиати рӯзноманигорӣ ва ҳамчунин ҷараёни омодагии касбӣ нисбатан дигаргун шудааст. Ба ин раванд ҳамчунин, рушди бемайлони техника ва технологияи инноватсионӣ, вусъат пайдо кардани доманаи компютер дастрасии оммавии интернет замина мегузорад” [6, с. 19].

Шароити зудтағйирёбандаи ҷомеа тақозо менамояд, ки барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ давлатӣ, таҳкиму суботи сартосарӣ ва воқуниш ба иттилооти ғаразнок нисбати Тоҷикистон мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи воситаҳои ахбори омма тарбия ёбанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик дар ин хусус ба маврид зикр намуда буданд, ки: “Рушди воситаҳои ахбори омма чун ҳамаи соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа ва давлат бидуни кадрҳои болаёқат ва мутахассисони варзида ғайриимкон аст. Мустақкам намудани заминаи моддӣ ва техникӣ шуъбаю факултетҳои дахлдор дар муассисаҳои таҳсилоти олии, ҷалби мутахассисони баландихтисос ва ботаҷрибаи соҳа ба раванди тарбияи кадрҳо, ҷорӣ кардани усулҳои нави таълим, ташкили студияҳои таълимӣ, ба роҳ мондани такмили ихтисоси кормандон дар дохили мамлакат ва хориҷ аз самтҳои асосӣ мебошанд” [6].

Масъалаи дар маҳалҳо тайёр кардани мутахассисони ВАО водор кард, ки ихтисоси рӯзноманигорӣ дар Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав (ҳоло Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”) таъсис дода шавад. Ин ба таъмини воситаҳои ахбори оммаи кишвар, бахусус маҳал бо журналистон иртибот дошт. Соли 2001-ум дар факултети филологияи тоҷик, шуъбаи журналистика ва ихтисоси рӯзноманигорӣ ташкил гардид. Дар ин давра ба донишҷӯёни аввалини ихтисоси рӯзноманигорӣ устодон Рустам Тағаймуродов ва кормандони собиқадори матбуот Ашуралӣ Ҷорӯбов, Тухфа Аҳмадова, Моҳшариф Қурбонова ва ҷанде дигарон ҷалб шуданд. Аввалин хатмкардагони ин ихтисос, ки шуморашон 15 нафар буданд, аз ҷумла Қурбоналӣ Қурбонов, Наргис Бозорова, Насим Ҳочиматов ва Сайёра Бадалова то ҳол бо фаъолияти эҷодӣ машғуланд. То соли 2006 шуъба дар муттаҳидӣ бо кафедраи адабиёти тоҷик фаъолият дошт.

Соли 2005 дар баробари ихтисоси рӯзноманигорӣ (аз рӯйи самтҳо), ихтисоси журналист-тарҷумон дар факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав ташкил ёфт. Хатмкардагони ин ихтисос ба ғайр аз фаъолияти

журналистӣ ба омӯзондани забони англисӣ низ машғуланд. Иختисосмандони соҳа, бахусус Восиф Пахлавонӣ, Умед Почоев, Сайдалӣ Дӯсматов, Фарзонаи Ҳабибулло, Машраб Қодиров, Камил Замалиев, Акмал Қурбонов, Зарина Мирзоева, Насиба Почоева ва чанде дигарон аз ҷумлаи мутахассисони варзидаи ин иختисос ба ҳисоб мераванд, ки фаъолияти назарраси эҷодӣ доранд.

Ҳоло дар воситаҳои ахбори оммаи маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ хатмкардагони иختисосҳои рӯзноманигорӣ (аз рӯйи самтҳо) ва журналист-тарҷумони Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав” рисолати журналистии худро бошарафона иҷро намуда истодаанд. Аксари онҳо кормандони Идораи телевизион ва радиои вилояти Хатлон буда, қисме аз онҳо намояндаи шабакаҳои телевизиониву радиои ҷумҳуриявӣ дар вилояти Хатлон мебошанд.

Аз соли 2017 дар назди кафедра бо мақсади рушди самти илмӣ-таҳқиқотӣ зинаи магистратура барои иختисоси рӯзноманигорӣ кушода шуд, ки то ҳол ин зинаи таҳсилотро зиёда аз 20 нафар донишҷӯёни фаъол бомуваффақият хатм намуданд. Хатмкардагони магистратура аз рӯйи иختисоси рӯзноманигорӣ, бахусус Фаромӯз Бобоев, Сайёҳат Ғуломова, Толибзода Толибҷон, Бобоҳонзода Ҷумъахон, Меҳроб Ҷӯраев, Манучеҳр Ҳасанов, Зеваршо Ғозиев, Меҳроб Эмомов, Марҳаб Рамазонзода, Омина Шокирова, Ибодат Холова, Акмал Қурбонов, Насиба Почоева, Зарина Мирзоева ва чанде дигарон ин зинаи таҳсилотро ба итмом расонида, бархе аз онҳо ба фаъолияти омӯзгорӣ ва илмию таҳқиқотӣ ҷалб гардидаанд. Кафедра аз рӯйи ду самт: публитсистикаи ноии тоҷик ва таърихи матбуоти маҳаллӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотиро ба роҳ мондааст.

Кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав бо факултету кафедраҳои журналистии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи байнидавлатии Тоҷикистону Русия”, Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ”, Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”, Муассисаи давлатии таълимии “Донишқадаи санъат ва фарҳанги Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода”, Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев” ва Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Данғара” ҳамкории зич дорад.

Кафедра бо Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, Шурои воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон, Академияи ВАО, ташкилотҳои байналмилаливу ҷамъиятии “Интерньюс”, “Хома”, “Қалам” ва ғайра дар самти коромӯзӣ ва баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорону донишҷӯён ҳамкорӣ дорад. Соли 2021 дар доираи як барнома аз ҷониби шарикони рушд барои бо технологияи муосири иттилоотӣ мучаҳҳаз гардонидани студияи таълимиву таҷрибавии назди кафедра кумак расонида шуд.

Дар давраи соҳибистиклолӣ ВАО-и кишвар ба таври бесобиқа рушд намуда, дар ин замина нашрияҳои гуногун ва радиову телевизионҳои давлативу хусусӣ, тичоративу ҷамъиятӣ таъсис ёфтанд, ки ҳар кадоме аз онҳо дар пуррасозии фазои иттилоотии кишвар саҳми муносиб доранд. Қайд намудан зарур аст, ки бо пуштибони аз соҳа бо дастгириву мусоидати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва Консепсияву Барномаҳои давлатӣ қабул шуданд, ки ин робитаву ҳамкории давлат, муассисаҳои таҳсилоти олию касбӣ ва идораҳои воситаҳои ахбори омма дар самти тайёр кардани мутахассисон боз ҳам тақвият бахшид. Яке аз чунин санадҳои муҳим “Барномаи тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси воситаҳои ахбори омма барои солҳои 2013-2017” ба шумор меравад. Барномаи мазкур бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2012, №686 тасдиқ гардида, барои амалӣ намудани бандҳои он тамоми муассисаҳои таҳсилоти олию касбии кишвар вазифадор карда шуданд, ки дар асоси он фаъолият баранд. “Тарбияи мутахассисони ба бозори меҳнат ҷавобгӯ бо болобарии сифати таълим ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ дар Низомномаи

таҳсилоти низоми кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон №22, аз 04.01.2017 чиҳатҳои меъёрию ҳуқуқии низоми мазкурро пурра асоснок ва барои истифодаи минбаъда қобили қабул эътироф шудааст. Мувофиқи он таҳсил дар ҳар се зина: бакалавр, магистр, доктор (PhD) тариқи низоми кредитӣ амалӣ мекунад. Вобаста ба талаботи низоми мазкур стандарти таҳсилоти олии касбии ихтисоси журналистикаи телевизион, нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои фаннӣ иваз карда шуданд” [7, с. 7]. Бо вучуди ҷалби донишҷӯён ба коромӯзӣ ва баъд аз хатм ба фаъолияти эҷодии журналистӣ ҳанӯз ҳам баъзе мушкилиҳо дар кори омода намудани мутахассисон дар кишвар, бахусус дар маҳалҳо ҷой доранд.

Омӯзишу таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз вазъи омода намудани мутахассисони воситаҳои ахбори оммаи маҳаллӣ дар муқоиса ба даҳ соли охир куллан дигаргун гардидааст, аммо бо вучуди ин ҳанӯз ҳам баъзе мушкилиҳо ҷой доранд. Онҳоро метавон чунин табақабандӣ кард:

1. Тақвияти ҳамкориҳои муассисаҳои олию касбии кишвар ва дар ин замина ҷалби олимону муҳаққиқон ба таълим дар донишгоҳу донишкадаҳои минтақавӣ ба омода шудани мутахассисон замина мегузорад. Ҳамчунин муҳим аст, ки барнома ва стандартҳои таълимии тахассусии ягона дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз ҷониби муҳаққиқону олимони устодони таҷрибадор таҳия гардида, аз рӯйи он мутахассисон омода карда шаванд. Ба таъкиди Алишери Абдумачид, “Фанҳои таълимии ихтисоси журналистика аз ҷониби як донишгоҳ, масалан, факултаи журналистикаи Донишгоҳи миллӣ, ки танҳо дар ин донишгоҳ факултаи журналистика аст, пешниҳод шаванд. Зеро баъзе аз фанҳои, ки дар ин соҳаанд аз барномаҳои таълимии русӣ гирифта шуда, вобаста ба онҳо адабиёт қариб нест” [2, с. 240]. Дар тақия ба ин зарур аст, ки устодону коршиносони соҳа аз минтақаҳои кишвар бо ҳам омада, дар таҳия намудани стандарту барномаҳои таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон тадбирҳои амалӣ андешанд.

2. Яке аз омилҳои муҳими таъсиррасон ба раванди омода шудани мутахассисони воситаҳои ахбори оммаи маҳаллӣ ба базаи кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олию касбӣ, бахусус мактабҳои олию касбии вилояти Хатлон вобастагии калон дорад. Ҳарчанд дар ду панҷсолаи охир дар Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав устодони дараҷаву унвонҳои илмидоштаи тахассусӣ рисолаҳои худро бо муваффақият ҳимоя намуда бошанд ҳам, ҳанӯз норасоии омӯзгорони дараҷаву унвонҳои илмидошта ва ҷалби онҳо ба таълиму тадрис ба назар мерасанд. Ҳарчанд бо андешидани тадбирҳои судманд ва ҷалби мутахассисону хатмкунандагони ихтисосҳои журналистика устодон ба корҳои илмию таҳқиқотӣ ҷалб гардида, рисолаҳои номзадӣ худро дар шуроҳои диссертатсионӣ амалкунанда бо муваффақият дифоъ намуда истода бошанд ҳам, ҳанӯз он ба талаботи замони муосир ҷавобгӯӣ нест.

3. Ба назари инҷониб ташкили мунтазами курсҳои тақмили ихтисосу бозомӯзии устодони муассисаҳои таҳсилоти олию касбии кишвар ва табодули таҷрибау тақвияти ҳамкориҳо дар самти таълиму таҳқиқот ба сифати омодашавии мутахассисони ояндаи соҳа замина мегузорад. Дар ин самт муҳаққиқи соҳа Сангин Гулов зикр менамояд, ки: “... зарурат ба миён омадааст, ки бо усули лагери тобистона бо ҷалби мутахассисони ватаниву хориҷӣ барои устодони журналистикаи МТОК курсҳои тақмили ихтисос аз рӯйи фанҳои нав ва технологияҳои нави иттилоотиву иртиботӣ гузаронида шавад. Чунин таҷриба дар солҳои 2006-2010 самараи хуб дода буд” [5, с. 18]. Агарчи дар ин самт курсу семинарҳои омӯзишӣ бо ҷалби мутахассисони ватаниву хориҷӣ барои устодони ихтисосҳои журналистикаи муассисаҳои таҳсилоти олию касбӣ ташкилу баргузор гарида бошад ҳам, он кам буда, тақвияти корҳоро дар ин ҷода тақозо мекунад.

4. Имрӯзҳо дар воситаҳои ахбори оммаи маҳаллӣ кормандони ғайрикасбӣ фаъолият доранд, ки чунин омил ба раванди омода кардани маводу барномаҳои радиоиву телевизионӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза зарур аст, ки ба донишгоҳу донишкадаҳои минтақавӣ қабули донишҷӯёнро ба шӯъбаҳои ғоибона ва фосолавӣ иҷозат диҳанд.

5. Ташкили студияҳои таълимиву таҷрибавӣ аз воситаҳои асосии таъсиррасон ба раванди кори омодашавии мутахассисони соҳаи воситаҳои ахбори оммаи кишвар мебошад. Чун дигар муассисаҳои таҳсилоти олию касбии мамлакат дар назди кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав чунин студияи таълимиву таҷрибавӣ аз соли 2013 инҷониб амал менамояд. Пуррасозии студияи мазкур бо дастгоҳу воситаҳои муосири техникӣ аз ҷумлаи муҳимтарин масъалаҳост, ки зери таваҷҷуҳи роҳбарияти донишгоҳ қарор дорад. Бо мақсади босифат гузаронидани таҷрибаи донишҷӯён дар назди Идораи телевизион ва радиои вилояти Хатлон ташкил шудани студияи таълимӣ ҳамкориҳои амалиро вусъат медиҳад. Ҷоннок намудани ҳамкориҳои дигар студияҳои таълимиву таҷрибавии муассисаҳои таҳсилоти олию кишвар ва тақвияти робитаҳо зарур мебошад.

6. Омили дигари таъсиррасон ба раванди омодашавии мутахассисони соҳаи воситаҳои ахбори оммаи мамлакат ҷорӣ намудани низоми имтиҳони маҳорат дар Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Сухбату пурсишҳо бо донишҷӯёну волидон маълум намуданд, ки беш аз 30 ҷисади дохилшудагон ба ихтисосҳои журналистикаи муассисаҳои таҳсилоти олию касбии вилояти Хатлон ва шояд ҷумҳурӣ донишҷӯёни тасодуфӣ мебошанд. Таҷдиду бознигарии имтиҳонҳои марказонидашуда ба манфиати кор мебошад.

7. Барои тақвияту таҳкими донишҳои назариявии андӯхташуда донишҷӯёни ихтисосҳои журналистика тибқи шартнома ба Идораҳои воситаҳои ахбори омма ба таҷрибаомӯзиҳои таълимиву истеҳсолӣ ва пешаздипломӣ сафарбар мегарданд. Ба таъкиди профессор Азимов А. “Таҷрибаомӯзии донишҷӯён қисми муҳими тайёр кардани мутахассисони баландихтисос буда, дар тамоми шаклу намуди воситаҳои ахбори омма гузаронида мешавад. Аслан, мақсади ҳар гуна таҷрибаомӯзӣ баланд бардоштани сатҳи қобилияти касбӣ, сайқал додани малака, маҳорати касбӣ ва истеъдод аст. Дар он чунин мақсади таълим чун тайёрии донишҷӯ ба фаъолияти мустақили эҷодӣ, татбиқ кардани дониши назариявӣ ба амалия, ба дараҷаи гузориш ва амаликунии вазифаҳои профессионалӣ дар назди ВАО меистад” [1, с. 31]. Вақт ва муҳлати таҷрибаомӯзиҳо бояд тибқи талаботи замони муосир ташкилу ба роҳ монда шавад. Зиёд намудани муҳлати соатҳои таҷрибаомӯзиҳо ба омода шудани мутахассисони соҳа мусоидат мекунад.

8. Чанд соли охир нақшаи қабули донишҷӯён ба ихтисосҳои журналистика қариб дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олию касбӣ иҷро намегарданд, ки ин ҳолат сабаб ва омилҳои гуногун дорад. Ҷалби ҷавонон ва донишҷӯён ба ихтисосҳои амалкунанда, пеш аз ҳама, ба фаъолияти назаррасу мавқеи устувор касб намудани журналистика дар ҷомеа иртибот дорад. Аз ин рӯ, ташкили суҳбату ҷорабиниҳои маърифатӣ ва таҳияи маводу барномаҳо аз рӯзгор ва фаъолияти журналистони соҳибмактабу соҳибэҳтиром зарур аст.

9. Зухури шаклҳои навидастрасиву пахши иттилоот тавассути Интернет ба раванди омодашавии мутахассисони соҳа бетаъсир нест. Имрӯзҳо баъзе аз корбарони сомонаҳои иҷтимоӣ дар ин самт фаъол гардида, ба кори воситаҳои ахбори омма таъсир мегузоранд. Донишҳои техникӣ журналистшавандаҳои оянда тибқи талаботи замони муосир набуда, дар ин самт ҷорӣ кардани робитаҳои амалӣ муҳим мебошанд. “Дар низоми омодагии касбии рӯзноманигорони насли нав аносири инноватсионӣ зери таъсири дархостҳои ҷомеа ва воситаҳои ахбори омма, ки мутахассисони аз ҷиҳати касбият баланд ва дорои иқтидори шахсию эҷодиро талаб менамояд, шакл мегирад” [5, с. 10].

Умуман, мутмаинем, ки бо ташкили конфронсу нишастҳо масъалаи таҳсилоти журналистӣ дар кишвар, бавижа дар минтақаҳо мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифта, барои ҳалли онҳо тасмимҳои дуруст ва зарурӣ гирифта мешаванд.

Адабиёт:

1. Азимов А. Таҷрибаомӯзи чун рукни муҳимтарини пайванди назария ва амалия дар журналистика / А. Азимов / Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон:

вазъят, мушкилот ва пешомад (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, 18 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – 312 с. – С. 30-33.

2. Абдумачид Алишер Назаре ба вазъи омодагии кадрҳои журналистӣ дар минтақаҳо (дар мисоли минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон) Алишери Абдумачид / Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъят, мушкилот ва пешомад (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, 18 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – 312 с. – С. 237-241.

3. Гулов С. Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: таҳлили вазъят, дастоварду мушкилот ва пешомад / С. Гулов / Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъят, мушкилот ва пешомад (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, 18 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – 312 с. – С. 16-19.

4. Мансур Шоҳиён Ниёзҳои кадрҳои ВАО-и муосир ва зарурати тақвияти корҳои таълимӣ дар самти тарбияи журналисти ҳамадон / Шоҳиён Мансур / Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъят, мушкилот ва пешомад (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, 18 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – 312 с. – С. 71-76.

5. Муродӣ Мурод Проблемаҳои таълими касбӣ дар шароити шаклгирии журналистикаи чандрасонаӣ / Мурод Муродӣ / Журналистика ва замони муосир (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. Барориши 2). – Душанбе: Аржанг, 2016. – С. 5-10.

6. Муродов М.Б. Баъзе масъалаҳои таълим ва омодагии касбӣ дар самти журналистикаи чандрасонаӣ / М.Б. Муродов // Журналистикаи байналхалқӣ –6. (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе: Истеъдод, 2014. – С. 19-27.

7. Роҳҳои тарбияи кадрҳои баландхаттисоси соҳавии журналистикаи телевизион (Мураттиб ва муҳаррири масъул: Муъминҷонов З.). – Душанбе, 2023. – 280 с.

8. Усмонов И.К. ва дигарон Таърихи журналистикаи тоҷик (Курси лексияҳо. Воситаи таълими донишҷӯёни факултет ва шуъбаҳои журналистика) / И.К. Усмонов., Н.К. Усмонова. – Душанбе, 2020. – 249 с.

9. Эмомалӣ Раҳмон Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2012. – 11 март.

МУШКИЛОТИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ВАО

Муаллиф дар мақола вазъи омода намудани мутахассисони воситаҳои ахбори омма, мушкилот ва пайомадҳои онро дар муассисаҳои таҳсилоти олию касбии кишвар, бахусус Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Ба таъкиди муаллиф дар соҳибкасб шудани мутахассисони соҳа якҷанд омилҳо таъсиргузоранд, ки муҳимтарини онҳо интихоби дурусти касб, тақвияти базаи моддию техникӣ ва кадрӣ, таҳияву амалӣ намудани стандарти ягонаи таҳсилот, ташкили дурусти машғулиятҳои таълимӣ, таҷрибаомӯзиҳо ва амсоли ин мебошанд.

Ҳамчунин муаллиф барои беҳтар шудани вазъи таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон якҷанд пешниҳодҳои судманд низ намудааст.

Калидвожаҳо: эҷод, журналист, иттилоот, воситаҳои ахбори омма, маҳал, мушкилот, пайомад, таҳсилоти журналистӣ, мутахассисон, назария, амалия, касб, моддӣ, техникӣ, илм, таҳқиқот, муассиса, олі.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ СМИ

В статье автор проанализировал состояние подготовки специалистов средств массовой информации, ее проблемы и последствия в высших и профессиональных учебных заведениях страны, особенно в государственном образовательном учреждении «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава».

По мнению автора, на карьере специалистов отрасли влияет несколько факторов, важнейшими из которых являются правильный выбор профессии, укрепление материально-технической и кадровой базы, разработка и внедрение единого стандарта

образования, правильная организация образовательной деятельности, стажировок и тому подобное.

Также автор высказал несколько полезных предложений по улучшению ситуации с журналистским образованием в Таджикистане.

Ключевые слова: творчество, журналист, информация, средства массовой информации, место, проблема, следствие, журналистское образование, специалисты, теория, практика, профессия, материально-техническая, наука, исследование, учреждение, высшее.

PROBLEMS OF TRAINING MEDIA SPECIALISTS

In the article, the author analyzed the state of training of media specialists, its problems and consequences in higher and professional educational institutions of the country, especially in the state educational institution “Bakhtar State University named after Nasir Khusraw”.

According to the author, the career of industry specialists is influenced by several factors, the most important of which are the correct choice of profession, strengthening the material, technical and personnel base, the development and implementation of a unified education standard, the correct organization of educational activities, internships, etc.

The author also made several useful suggestions for improving the situation with journalistic education in Tajikistan.

Key words: creativity, journalist, information, media, place, problem, investigation, journalistic education, specialists, theory, practice, profession, material and technical, science, research, institution, higher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Сангимурод Исмадуллоевич номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: (+992) 918-13-03-59. Суроғаи электронӣ: sharipov.sangimurod@mail.ru

Сведения об авторе: Шарипов Сангимурод Исмадуллоевич, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики факультета таджикской филологии Бохтарского государственного университета имени Н. Хусрава. Тел: (+992) 918-13-03-59. Адрес электронной почты: sharipov.sangimurod@mail.ru.

Information about the author: Sharipov Sangimurad Ismatulloevich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Bakhtar State University named after N. Khusrav. Tel: (+992) 918-13-03-59. Email address: sharipov.sangimurod@mail.ru.

ТДУ:8/81 (2-точ)

ТКТ:80/83 (2-точ)

О-42

РАВАНДИ ЧАҲОНИШАВӢ – ВУСЪАТИ БАҲАМНАЗДИКШАВИИ ФАРҲАНГҲО ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ (дар мисоли нашрияи Чавонони Тоҷикистон)

Олимиён С.Ш., н.и.ф., и.в. дотсент
Донишгоҳи давлатии Данғара

Қарни XXI бо дастовардҳои худ дар таърихи башарият беназир аст. Раванди босуръати ҷаҳонишавӣ, яқсоншавии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии умумиҷаҳонӣ, рушди бисолиқона техникаву технология, густариши ҷаҳонии ғайрифаъолияти васоити ахбори омма тавонистанд, ки сарҳадҳои миёни давлату миллатҳоро ба таври идоранашаванда убуру намоянд ва то андозае ормони башарият – гуфтугӯи тамаддунҳоро амалӣ сохта,

бештар аз ин, чихати манфии худро ба намоиш гузошта, ба бархӯрди тамаддунҳо оварда расонданд. «Дар раванди ҷаҳонишавӣ системаи байналмилалии ВАО ба миён меоянд, ки онҳо хислати миллӣ надоранд ё дар сурати хислати миллӣ доштанишон ҳам он ниҳоят хира мебошад... Системаи байналмилалии иттилоотӣ дар замони мо хислате пайдо кардаанд, ки пешгирии хавфи онҳо аслан номумкин аст» [3, с. 8-9].

Ин раванд – раванди ҷаҳонишавӣ боиси рушд ва босуръат таракқӣ ёфтани давлатҳо гардидааст. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванде, ки имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст ва бо баъзе ҷилвагариҳои худ маҳбуби инсоният гаштааст, дорои таъсирҳои манфии гуногуне ҳам мебошад. Ин раванди пуртазод кишварҳо, давлатҳои миллӣ, аҳли ҷомеа ва хусусан ҷавононро ба ҷолишҳои равонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯ намудааст.

Ба ҳамаи ин ҳолатҳо ҷаҳонишавии иттилоот мусоидат кардааст, ки омилҳои онро муҳаққиқон ба вучуд омадани системаи байналмилалии телевизион, радио, интернет, хусусияти байналмилалӣ пайдо кардани робитаҳои фардӣ электронӣ, ба вучуд омадани сайтҳои матбуот, радио ва телевизиони миллӣ, ки ба онҳо хусусияти байналмилалӣ медиҳад, ба вучуд омадани системаи алоқаи кайҳонӣ, ки системаи электроники ВАО-ро аз ҷорҷӯби миллӣ берун мебарад, нуфуз пайдо кардани агентҳои алоҳида ва хислати боэътимоди байналмилалӣ пайдо кардани онҳо, дастрас шудани ақидаҳои мухталиф ва дар ин ҷорҷӯб «худӣ» шудани ақидаи идеологияи давлатҳои бузург, «интернатсионалӣ» кардани фазои иттилооти «миллӣ» доништаанд [3, с. 8].

Имрӯз таъсири ҷаҳонишавӣ аз оила ва хонавода шуруъ мешавад. Оила ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеа буда, зеро таъсири ин раванд қарор дорад. Аҳли оилаи имрӯза, хусусан наврасону ҷавонон бо дастрасӣ ба техникаву технологияи муосир ва озодона истифода намудан аз он, вақти зиёди худро дар шабакаҳо ва расонаҳои иҷтимоӣ сарф намуда, пайрави идеологияҳои номатлуб ва фарҳанги фанованандаи ғарбӣ мегарданд. Табиати инсонӣ худ чунин аст, ки зуд ба омилҳои манфӣ моил мегардад. Натиҷаи ҳамингуна таъсирот аст, ки имрӯз арзишҳои суннати оиладорӣ ва робитаҳои ҳешутаборӣ коста гардида, ҳурмату эҳтиром, ки падару писар, дигар аъзои хонавода ва ҳешу таборон нисбат ба ҳамдигар доштанд, коста гардидааст. Ба ин оқибатҳои барои фарҳанги миллӣ ногувор истифодаи ғаразноки интернет аз ҷониби манфиатхоҳон боис шудааст: «воситаҳои аудиовизуалии хислати истифодаи инфиродӣ дошта, хислати байналмилалӣ ё минтақавии умумӣ пайдо карда, ба бозори афкори сиёсӣ ҷомеаҳо роҳ меёбанд. Дар байни онҳо мавзӯҳои таҳрибкунандаи одоб, таблиғи имтиёзҳои миллӣ ва низоми динӣ воমেҳуранд» [3, с. 9].

Яке аз проблемаҳои ҷаҳонишавӣ он аст, ки имрӯз ҷизҳои дар гузашта ғайриахлоқӣ ва мамнӯъ ҳамчун ҷизи хуб ва лозимӣ нишон дода мешавад. Албатта, ин амал бо ҳадафи муайян – бо мақсади вайрон кардани таркиби анъанавии ҷомеадорӣ кишварҳо сурат мегирад, аммо тавассути ҳамин воситаҳои ҷаҳонишуда ба мардуми кишварҳои олам талаққӣ мешавад. Масалан, тавре ки профессор Иброҳим Усмонов дар китоби «Назарияи публитсистика» менависад, «фаҳмиши неку бад низ яксон нест; дар ҷомеаҳои гуногун ин фаҳмишҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан, замоне дар филмҳо бӯсиданро нишон додан бад буд, ин амали ғайриахлоқӣ маҳсуб меёфт, вале имрӯз бӯсаро дар филмҳои телевизионӣ беҳтарин лаҳзаи ахлоқӣ меҳисобанд. Имрӯз матбуот, телевизион ва радио дар хусуси шаклҳои манфуртарини қатли одам бо тафсили ҷузъиёташ нақл мекунанд. Имрӯз мегӯянд, ки ин амалҳо хубанд, зеро бо дидани порнография чашм ба зиндагӣ кушода шуда, бадахлоқӣ камтар мешавад, бо дидани куштору зӯрӣ одам худро ба худҳимоя омода менамояд» [11, с. 70].

Ҷомеашиносон низ доир ба моҳият ва зарурати ахлоқи хоси миллӣ дар ҷомеаҳо (кишварҳо)-и алоҳида мавқеи мушаххасдоранд. Масалан, ҷомеашиноси маъруфи тоҷик Зафар Сайидзода дар китоби худ «Густариши ахлоқи миллӣ: посух ба паёмадҳои манфии ҷаҳонишавӣ» вобаста ба масоили ахлоқ чунин мегӯяд: «Ғановати маънавий барои комил шудани инсон бештар аз сарватҳои моддӣ аҳамият дорад. Ин иқдоми бузург ва ғановати маънавий ахлоқ аст» [8]. Воқеан ҳам, ахлоқ ин сарчашмаи тамоми комёбиҳо, унсуре муҳимми ҳаёти инсонӣ буда, барои ташаккул ёфтани инсон ҳамчун

шахсияти комил ва мавқеи худро пайдо кардан дар ҷомеа асос мегардад. Аз ин ҷост, ки бояд пояҳои устувории он нигоҳ дошта шавад.

Пахлуи мусбати раванди ҷаҳонишавӣ аст, ки имрӯз техникаву технологияи муосир барои омӯзиши илму дониш шароити мусоиде фароҳам овардааст. Тавассути он мо метавонем ба тамоми китобхонаҳои ҷаҳон пайваст гардем, адабиёт ва дигар маълумоти зарурии худро дастрас карда, мутолиа намоем. Лекин гап сари он аст, ки насли имрӯза аз он барои илмомӯзӣ то кадом андоза истифода менамояд?

Интернет барои шахсоне, ки талаби илм доранд, ҷаҳони илм аст ва ба гурӯҳи шахсоне, ки ҷоҳиланд, ҷаҳони ҷаҳолату гумроҳист. Мутаассифона, мушоҳида мешавад, ки аксарияти ҷомеаи имрӯзаи мо, алалхусус наврасону ҷавонон интернетро ҳамчун воситаи дилхушӣ эътирофу истифода намуда, вақти худро, ки қиматтарин дорой барои ҳар як шахс ба ҳисоб меравад, ба шабакаҳои расонаҳои иҷтимоие, ки ба сатҳи маънавияти онҳо таъсир расонида, фарҳанги фаношавандаи ғарбиро тарғиб менамояд ва онҳоро аз омӯзиши илму дониш дур мегардонад, сарф менамоянд.

Имрӯз зарурат пеш омадааст, ки шавқу завқи ҷавонон ба омӯзиши илму дониш бедор гардад, онҳо аз истифодаи васеи интернет ба манфиат қор гиранд. Ҷавонро бунёдгарон ва созандагонӣ ҷомеа меноманд. Аз ин рӯ, онҳо бояд он насл бошанд, ки ба масъалаҳо на аз рӯи зоҳирашон баҳо диҳанд, балки ғояву мақсадҳоро дуруст шинохтаву дарк карда, сипас ҳукм бароранд.

Мутаассифона, дунёи муосир бо ҳар он чизе, ки бо худ оварда истодааст, инсониятро ба кӯчаву ҷодаҳои торик бурда истодааст. Айни ҳол як қатор масъалаҳо пайдо шудаанд, ки барои инсоният ноошноянд. Эҳтимол, дар бораи ҳаллашон имрӯз фикр намешавад. Масалан, лаззатҳои гуногуне, ки инсоният ба туфайли технологияҳои рақамӣ бардошта истодааст, манзур сабукиҳои зиёде, ки технологияҳои замона ба мо овардаанд, шакл нест, рафта-рафта ба танбалии одамон боис гардад. Ҷаззобияти ин ҳама пешрафт мумкин аст инсонҳоро аз ноогоҳӣ ба иҷрои амалҳои маҷбур кунад, ки дар оянда ҷуброн кардани душвор гардад. Ба ҷойи эҳтироми байниҳамии инсонҳо кӯшиши ба иродаи худ тобеъ кардани дигарон дар зехни бархеҳо пайдо мешаваду барои расидан ба он талош мешавад, яъне вақте кӯшиши ба худ тобеъ кардани дигарон бо ҳар роҳ, аз ҷумла, таҳқири дигарон ва зӯрии ноаён сурат мегирад (ба воситаи интернет), хеле хатарнок мешавад.

Истифодаи васеъ ва ғайрмақсадноки интернет ҳам ба руҳу равони инсон ва ҳам ба саломатиаш зарари ҷиддӣ мерасонад. Миллате, ки дар чунин шароити ғарзаҳои ҷаҳонишавӣ ҳам аз ҷиҳати руҳию равонӣ ва ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ солим аст, ин асоси ояндаи дурахшони он ба ҳисоб меравад. Ин нуктаҳо хеле муҳиманд.

Истифода аз интернет бояд фарҳанги хоси худро дошта бошад. Муҳаққиқони соҳаи журналистика низ ибронд мебаранд, ки сару қор бо интернет тақозо мекунад, ки ба асл доштани тафаккур ё муҳтавои диққат шавад, духӯра набудани меъёри қонунгузорӣ дарк гардад, пеш аз қабули иттилоъ инсонӣ огоҳ будан, яъне, дониш, ки ҷӣ маълумотеро бояд қабул кард, матолиби сифатнокро шинохтан аз ин ҷумла аст [3, с. 9].

Ҷаҳони имрӯза бо идеологияҳои гуногуни ғарбпарастӣ ва тақлидгаронаи худ тавонистааст, ки ихтилофу бадбинӣ ва дигар омилҳои манфиро миёни ҷомеа ҷорӣ намояд. Имрӯз мушкilotи асосӣ он аст, ки ҳамарӯза тавассути васоити ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ ва телевизион фарҳанги гуногун, идеологияҳои манфӣ ва дигар ҷолишҳои номатлуб тарғибу ташвиқ карда мешаванд, ки ин ба фарҳанг, ахлоқ, муносибатҳои хонаводагӣ ва дар маҷмӯъ, ба тафаккури ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад.

Дар чунин шароите, ки таҳҷуми фарҳангӣ болои ҷомеаҳои анъанавии суннатгаро, ба мисли кишвари мо хеле сахт сурат гирифта истодааст, яъне талошҳои ворид намудани амалҳои фосидгарона бо ҳар роҳу восита ҷараён дорад, фаъолияти назарраси воситаҳои ахбори оммаи ватанӣ, махсусан, матбуот барои пешгирии онҳо ва бонги изтироб задан аз воридшавии онҳо муҳим аст. Зеро «ҷойи шубҳа нест, ки бо вучуди инкишофи воситаҳои электронии ахбор ҳар боре аз журналистика сухан ронем, бе гумон пеши назарамон матбуот ҷилвагар мешавад. Ин танҳо ба он хотире нест, ки

матбуот воситаи классикӣ ва шакли хаттии инъикосгари воқеияти иҷтимоӣ аст, балки воситаест зеҳнпарвар ва андешазо. Аммо яқинан ин андеша моҳияти ноҳида гирифтани расонаҳои дигари хабариро надорад» [2, с. 4].

Маҳз ҳамин омил – зеҳнпарвар ва андешазо будани матолиби матбуот хислати умдаи фарқкунандаи он аз дигар воситаҳои ахбор мебошад. Ҳарчанд ин хусусият дар маводи дигар воситаҳо ҳам дида мешавад, аммо асосан хоси матбуот аст.

Дар мавзӯе, ки мавриди баррасӣ қарор додан меҳоҳем, маҳз ҳамин ҷиҳати таъсирнокии матолиби матбуот – мавод барои андеша будани онҳо дар мадди назар аст. Яъне, маводи расонаҳои ҷопӣ то кадом андоза раванди ҷаҳонишавӣ ва вусъати баҳамназдиқшавии фарҳангу тамаддунҳоро инъикос карда, онро то кадом дараҷа ва аз нигоҳи худ пешниҳоди хонанда кардаанд, баррасӣ меҳоҳад. Мо дар ин мақола маводи ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» -ро мавриди таҳлил қарор додем.

Ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» 19 мавод: «Репи тоҷикӣ» ва ифрот.– 29.04.2010, Ҳазлҳои солинавии Гурез Сафар.–29.12.11, Чорабиниҳои солинавӣ барои сарбозон. – 29.12.2011, Филмҳои фаҳшу зӯрваридошта фуруҳта нашаванд. – 27.01.2011, Солшумории ниёгон. –29.12.2011, Соли нав ба Ҳазрати Исо чӣ вобастагӣ дорад? – 29.12.2011, Соли нави Масеҳӣ аз Миср мондааст. –29.12.2011, Бобои Барфӣ аз кучо омадааст? – 29.12.2011, Ҷаҳонишавӣ ба тарбия таъсир мерасонад – 27.01.2011, Рэп сароём ё не? – 2.02.2012, Зӯрварии хонаводагӣ ҷинойт аст – 29.03.2012, Шармидан аз ёд баровардем? – 20.06.2013, Интернетро дуруст истифода бояд бурд – 10.01.2013, Соли асп соли серҳосил аст – 26. 12. 2013, Соли асп: Кӣ хушбахт мешавад? – 26. 12. 2013, Арча – рамзи Соли нав – 26. 12. 2013, «Армуғон» – и солинавии «Билайн» –8.01.2015, Оши «сартахта» макрӯҳ аст – 11.03. 2015, Бизнеси сердаромад – 12.08.2015.

«Ҷавонони Тоҷикистон» ба соли нави масеҳӣ тавачҷуҳи хос зоҳир намуда, бо рубрикаи «Соли нав мурак бошаде...» ҳазлҳои солинавии шоир Гурез Сафарро бахшида ба мансабдорони самти идоракунии ҷавонону варзиш, инчунин, дигар чехраҳои шинохта, ба монанди раиси Кумитаи телевизион ва радио, раиси Иттифоқи журналистон, раиси Шурои ВАО-и Тоҷикистон, директори нашриёти «Адиб»-ро дар як саҳифа ҷоп кардааст [13].

Дар саҳифаи дигари ҳамин шумора бо рубрикаи «Дастгирӣ» чунин хабар дода шудааст: «Чорабиниҳои солинавӣ барои сарбозон». Ҳамчунин, дар ҳамин саҳифа шеъреро бо номи «Хоҳам ки соли нав соли зафар шавад» ҷоп шуда, бо сарлавҳаи «Солшумории ниёгон» доир ба солшумории ниёгон – яздиғурдии сосонӣ маълумот дода шуда, моҳҳои он номбар ва баробарии онҳо ба моҳҳои ба солшумории григорианӣ нишон дода шудааст.

Боз ҳам дар ҳамин шумора, дар саҳифаи дигар зери рубрикаи «Аз таърихи соли нав» [13] ду матлаб – «Соли нав ба ҳазрати Исо чӣ вобастагӣ дорад?» ва «Соли нави масеҳӣ аз Миср мондааст» нашр шудааст.

Матлаби якум алоқамандии таҷлили соли навро ба зодрӯзи ҳазрати Исо таҳқиқ намуда, дар асоси маълумоти сарчашмаҳо ҳеҷ алоқа надоштани онро таъкид мекунад. Дар матлаби дуюм ҳам сайри таърихӣ ба пайдоиши ин ҷашни қадимаи барои аксар аҳолии сайёра ошно сурат гирифта, хулоса мешавад, ки пайдоиши он ба Мисри қадим алоқаманд аст, ки баъдан дар кишварҳои алоҳида шаклу навъ ва вақтҳои гуногун доштааст.

Таҷлили онро дар кишвари мо, таври маълум ба барқарории Ҳукумати Шуравӣ алоқаманд дониста, ҳолати имрӯзаи ҷашнгирии соли нав барои мардуми мо ҷамъбасти ғаъолияти яқсола ва оғози соли нави тақвими қабулшуда дониста шудааст.

«Ҷавонони Тоҷикистон», дар маҷмӯъ, 4 саҳифаи ин шумораи худро, ки дар арафаи соли нави мелодӣ ба нашр расидааст, ба ин мавзӯ бахшида, боз ҳам бо рубрикаи «Аз таърихи соли нав» матлабҳои «Бобои барфӣ аз кучо омадааст?» ва «Бобои Барфӣ ба мо чӣ овард?» нашр намуда, доир ба Бобои Барфӣ ва пайдоиши ин асотир, то кадом андоза ҳақиқат доштани мавҷудияти Бобои Барфӣ ҳамчун шахси воқеӣ дар миёни халқҳои олам маълумот додааст.

Ба назари мо, идораи нашрия ба таваҷҷуҳи зиёд - чудо намудани 4 саҳифаи ҳафтанома (аз 16 саҳифаи худ) ба ин мавзӯ меҳаҳад таъкид намояд, ки таҷлили соли нав ба арзишҳои дини масеҳӣ ҳеҷ алоқаманд набуда, балки анъанаи ҷолиби фарҳангии аксар кишварҳои олам аст ва ҷашн гирифтани он дар сурате, ки мо ҳам чунин солшумориро қабул кардаем, ҳеҷ бадӣ надорад. Дар мавриди бобои Барфӣ ҳам ҳамин фикр талаққӣ мешавад, ки ҳадаф аз он тарғиби некиву накӯкорӣ аст. Дар матлабҳои зикршуда он нукта таъкид мешавад, ки ҳангоми таҷлил ба исроф ва вайронкориву беҳудӣ набояд роҳ дод. Дар матлаби «Соли нав ба ҳазрати Исо чӣ вобастагӣ дорад?» хатто як нуктаи муҳим ҳаст, ки мегӯяд: «...арҷаҳои сарсабзро беҳуда буридану ба хоҷири зеби 2-3 рӯза хушк намудан исрофкорист». Яъне, бо инъикоси ин мавзӯ, раванди баҳамназдикшавии фарҳангҳо - таъсири як анъанаи фарҳангӣ ба кишварҳои дигар аз нигоҳи мусбат арзёбӣ шудааст.

Ҳамчунин, ба андешаи мо, дар матлабҳои, ки ба таърихи соли нав бахшида шудаанду доир ба вақтҳои муҳталифи таҷлили он дар кишварҳои алоҳидаи олам маълумот додаанд, вобаста ба мавзӯ аз соли нави аҷдодии мо – Наврӯзи Аҷам ва таърихи он ҳам ёдовар шуда, бо ин маълумоти таърихии кишварҳои дигари олам муқоиса мешуд, боз ҳам беҳтар мебуд ва инъикоси воқеии мавзӯ сурат мегирифт.

Дар шумораи дигар бо рубрикаи «Баррасии қонун» зери унвони «Ҷаҳонишавӣ ба тарбия таъсир мерасонад» [12] матлабе нашр шудааст, ки лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» баррасӣ карда, андешаҳои муҳталифро вобаста ба қабули он бо зикри «ба назари баъзе аз коршиносон», «ба назари гурӯҳи таҳлилгарон» гирд овардааст. Ин ҷо андешаҳо доир ба зарурати қабули қонун ва андешаи хилофи он, мушкилоти тарбия дар ҷомеаи мо, воқитаҳои тарбияи дуруст дар кишварҳои пешрафта гуфта мешавад. Муҳтавои умумии матлаб изҳори нигаронӣ аз таъсири ҷаҳонишавӣ ба фарҳанги миллию коста гардидани ахлоқу одоби шарқӣна ва эҳсоси масъулият кардани ҳама масъулони тарбияи дуруст – падару модар, муаллим, муҳит мебошад. Аммо як ҷумлаи ин матлаб моро нигарон сохт, ки асарҳои «Футувватномаи султони» ва «Ахлоқи мӯҳсинӣ» ба Унсурӯлмаолии Кайковус нисбат дода мешавад. Чунин хатои дағал ҳам ба муаллиф ва ҳам ба идораи нашрия нанг аст.

Ба ақидаи мо, дар маҷмӯъ, дар «Ҷавонони Тоҷикистон» нашр шудани чунин матлаб, ки назари коршиносонро (бе зикри номи онҳо) хилофи Конститутсия будани қабули чунин қонунро мегӯяд, инчунин, сабаби бадахлоқ тарбия шудани наврасонро («ба назари баъзе коршиносон») ба вазъи ногувори иҷтимоӣ, муҳочирати маҷбурии волидон вобаста медонад, ҳамчун нишони воқеъбинии идораи нашрия ва ҷуръати он метавон арзёбӣ кард.

Дар ҳамин саҳифа доир ба муҳокимаи лоиҳаи қонуни мазкур дар шаҳри Роғун зери унвони «Филмҳои фаҳшу зӯроваридошта фурухта нашаванд» хабар дода шуда, мавқеи расмиро доир ба масъулияти падару модарон дар тарбияи фарзандон зикр мекунад. Инчунин, хабар дода мешавад, ки ҳангоми муҳокима шаҳрвандон фикрҳои худро баён дошта, гуфтаанд, ки дар нодуруст тарбия ёфтани фарзандон танҳо падару модар гунаҳкор нестанд. Як нафар пешниҳод мекунад, ки фуруши чунин филмҳо, ки фаҳшу зӯроварӣ доранд, манъ карда шавад. Нафари дигар мегӯяд, ки алоқаи волидон бо мактаб пурзӯр карда шавад ва имомхатибон ҳам доир ба ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, гуноҳ будани амалҳои ношоиста барои наврасону ҷавонон дар воҳӯриҳои судманд маълумот диҳанд. Ба назари мо, наشري чунин хабар, ки фикри шаҳрвандонро ҳам айнан меорад, арзишманд аст.

«Реп сароем ё не?» [14] – матлабест, ки зери рубрикаи «Андеша» нашр шудааст. Дар он қонуни инкишофи ҷомеа, ки падидаҳои нав падидаҳои кӯҳнаро иваз мекунад, дар маркази андешаҳои муаллиф қарор дошта, мисолҳо вобаста ба ҳамин зикр мешаванд. Масалан, гуфта мешавад, ки мусиқии Борбад дар замони худ шоҳкорӣ буданд, «Шашмақом»-у «Фалак» ҳам дар замони пайдоиши худ нав буданд, бо мурури замон ба классика табдил ёфтанд. Ба ҳамин минвол, таъкид мешавад, ки дар ҳафтаи соли Ҳукумати Шуравӣ вуруди фарҳанги ғарбӣ ва русӣ ба ҷомеаи мо амри табиӣ буд,

ки унсурҳое чун театр, синамо, симфония, драма, опера, балет ба чузъи фарҳанги миллии мо табдил ёфтанд, ки имрӯз бе онҳо фарҳанги миллии мо номукамал аст. Ба ҳамин минвол, аз эстрада истиқбол мешавад. Соҳиби андеша аз доираи санъат баромада, доир ба навғониҳо дар шеърӯ адаб, ҳаракати навхоҳии ҷадидия низ изҳори назар карда, мавқеи худро тақвият мебахшад.

Малик Неъмат, муаллифи ин матлаб таъкид мекунад, ки кишвари мо дар масири ҷаҳонӣ шудан қарор дорад ва мо хоҳем-нахоҳем, мусиқии компютерӣ, фонограмма, реп дар ҷомеаи мо ҳам рушду нумӯ хоҳанд кард. Ба ин сабаб, равшанфикрони тоҷик набояд барои онҳо монеа эҷод кунанд, балки барояшон замина фароҳам оваранд. Гуфта мешавад, ки ҳарчанд реп як навъи мусиқии аҷнабист ва ба фарҳанги миллии мо рабте надорад, аммо талаботи замон аст, зеро он ба маънои томаш як мусиқии иҷтимоист ва сарояндаи реп ба осонӣ андешаву хоҳиши худро дар он гунҷонида метавонад. Дар фарҷоми матлаб пешниҳод мешавад, ки шабакаҳои телевизионӣ барои рушди репсароӣ сабқати репсароёнро ташкил карда, воситаҳои ахбори омма хунари репсароии ҷавонони тоҷикро тарғиб намоянд.

Ба назари мо, идораи нашрия метавонист ин матлабро бо рубрикаи «Майдони баҳс» нашр карда, дар охир аз номи худ ба хонандагон муроҷиат намояд, то ки онҳо фикру андешаашонро доир ба он баён кунанд. Ин як навъ таҳриқ додани зехни хонандагон ва ҷалби онҳо ба ин мавзӯ мешуд. Аммо ин матлаб саросар аз таблиғи реп ва репсароӣ иборат аст. Чунин андеша пайдо мешавад, ки идораи нашрия ба мисолҳо, муқоисаҳо ва далелҳои муаллиф мувофиқ аст ва онро ҷонибдорӣ карда, дар як вақт, инчунин пешниҳоди ӯро ки гуфтааст, воситаҳои ахбори омма хунари репсароии ҷавононро тарғиб кунанд, иҷро намудааст. Дар зехни хонандагон ҳам ҳамин муқоиса шояд мавқеъ пайдо мекунад.

Аммо ба фикри мо, дар ин матлаб андешаи сатҳӣ ҳаст, ақидаи аниқу амиқ нест. Муаллиф мебоист доир ба он ки чӣ гуна театру синамо ба фарҳанги мо роҳ ёфтанд ва ба меъёрҳои милли мутобиқ гардонидани шуданд ва ё эстрадаро чӣ тавр хунармандони соҳибистеъдоди тоҷик ба руҳияи мардуми мо мутобиқ гардониданд, ё ин ки бо вучуди ҳама кӯшишҳо операву балет барои фарҳанги мо худӣ нашуд, изҳори назар мекард, баъд ба тарғиби пурраи реп мегузашт.

Ин мавқеи идораи нашрия ба назари мо нодуруст аст, ки ворид шудани намунаҳои фарҳангҳои бегонаро таҳлил накарда, ҷонибдорӣ мекунад. Ин ҷо бояд ҳадди ақал ишора мешуд, ки реп ва репсароӣ то кадом андоза миёни ҷавонон маҳбубият дорад, назари онҳо дар бораи он чӣ гуна аст, оё аксарияти ҷавонон онро қабул доранд ё баръакс. Лекин ҳеч андешаи дигар вучуд надорад.

Аз ин хабари васеъ чунин хулоса ҳосил мешавад, ки Соли нав чузъе аз фарҳанги мардуми мо мебошад, зеро он ба таври расмӣ ҳамчун оғози соли нави тақвимию роиҷ қабул шудааст. Инчунин, фикре пайдо мешавад, ки ҳар баҳонае барои як лаҳзаи хушҳолию дилоройӣ, махсусан барои кӯдакон ва он ҳам кӯдаконе, ки муҳтоҷи хушҳолиянд, хуб аст.

Дар шумораи дигар бо рубрикаи «Нигаронӣ» изҳори нигаронии хунарманди маъруфи кишвар Ортиқ Қодир доир ба химатрасонии яке аз ширкатҳои мобилӣ – «Армуғон»-и солинавии «Билайн». «Ҷазо» барои истифода аз забони тоҷикӣ?» нашр шудааст. Дар он аз хизматрасонии ба талабот ҷавобгӯнабудаи ширкати мобилӣ ва хиллаву найрангҳои он сухан рафта, барои бо ҳарфҳои кириллӣ ва забони тоҷикӣ навиштани паёмҳо нисбат ба ҳарфҳои латинӣ ду маротиба бештар маблағ ситонидани ширкат изҳори нигаронӣ карда мешавад.

Ин ҳам нишони раванди ҷаҳонишавӣ аст, ки бо густариши робитаҳо ва рушди техникаву технология доираи фаъолияти ширкатҳои мобилӣ хеле васеъ гардида, онҳо чандин кишварро фаро мегиранд ва бо фаъолияти худ баробари он ки мардумро фиреб мекунад, аз онҳо бо ҳар роҳу восита маблағҳои иловагӣ меситонанд, инчунин бо пешниҳоди ҳар гуна хизматрасониҳо боиси пайдо шудани анъанаҳои фарҳангии бегона дар миёни мардуми мо мегарданд.

Ҳамин тарик, дар ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» маълум мешавад, ки ба масъалаи раванди ҷаҳонишавӣ ва баҳамназдикшавии фарҳангҳо чиддитар муносибат накардаанд. Мутассифона, доир ба ин масъала дар ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» мавод кам ба ҷашм расид.

Ба назари мо, ин масъала ниҳоят чиддист, аз ин рӯ, мебоист аз ҳама ҷиҳат баррасӣ мешуд, танҳо ба ҷузъиёт ва мавзӯҳои умумӣ диққат дода, вазифаи ҳудро иҷрошуда ҳисобидан мумкин нест.

Ин нуктаи муҳимро набояд фаромӯш кард, ки ҷаҳонишавӣ ҷараёни баҳамназдикшавӣ, омехташавии фарҳангҳо ва таҳдид ба арзишҳои фарҳангии кишварҳои хурдро дучанд гардондааст. Дар чунин ҳолат вазифаи муҳимтарини расонаҳо ҳифзи арзишҳои миллӣ мебошад.

Ба назари мо, хоҳем-нахоҳем ба раванди ҷаҳонишавӣ ворид мешавем ва падидаҳои онро қабул мекунем гуфтан хилофи принципҳои касбии фаъолияти журналистӣ аст.

Адабиёт:

1. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон. / П Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 124с.
2. Журналистика ва замони муосир (маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе, 2013. – С.4
3. Замони муосир ва журналистика (материалҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2011. – С.8-9
4. Ким, М.Н. Новостная журналистика / М.Н. Ким. – СПб, 2005. – С. 207.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / Муродов, М. – Душанбе: Ирфон, 2014.– 255с.
6. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот / А. Нуралиев. – Душанбе: Деваштич, 2004. –146 с.
7. Пелт, В. Д. Информация в газете / В. Д. Пелт. – М., 1972.
8. Сайидзода З. Густариши ахлоқи миллӣ – посух ба паёмадҳои манфии ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2014. – С.
9. Саъдуллоев, А., Гулов, С. Жанрҳои журналистикаи радио. – Душанбе: Эҷод, 2005.
10. Тертычный, А.А. Жанры периодической печати / А.А. Тертычный. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 312 с.
11. Усмонов И. Назарияи публицистика. – Душанбе, 1999. – С.70

Сарчашма

1. Ҷавонони Тоҷикистон, 2011. – 27 январ
2. Ҷавонони Тоҷикистон, 2011. – 29 декабр
3. Ҷавонони Тоҷикистон, 2012. – 2 феврал
4. Ҷавонони Тоҷикистон, 2013. – 20 июн
5. Ҷавонони Тоҷикистон, 2013. – 26 декабр
6. Ҷавонони Тоҷикистон, 2014. – 2 январ

РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ – ВУСЪАТИ БАҲАМНАЗДИКШАВИИ ФАРҲАНГҲО ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ (дар мисоли нашрияти Ҷавонони Тоҷикистон)

Мақола ба масъалаи хеле актуалии замони имрӯза бахшида шудааст. Муаллиф мушкилот ва дурнамои баҳамназдикшавӣ, омезиши фарҳангҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ ба риштаи таҳқиқ мекашад. Дар мақола нақши матбуоти даврӣ ва масъулияти рӯзноманигор дар инъикоси воқеияти зиндагии имрӯза, воридшавии унсурҳои фарҳанги беруна, ҷиҳатҳои мусбат ва манфии ин зухурот баррасӣ карда мешаванд.

Дар асоси таҳлили назари муҳаққиқон ва маводи матбуоти даврӣ (**нашрияи «Ҷавонони Тоҷикистон»**) муаллиф ба масъалаҳои гуногуни таъсири фарҳанги беруна ба фарҳанги мардуми тоҷик, инчунин муносибати насли имрӯза ба арзишҳои фарҳангии миллии таваҷҷуҳ менамояд. Нақши рӯзноманигор аз як ҷониб ва сатҳи маърифати ҷавонон аз ҷониби дигар ҳамчун маҳаки нигоҳдории арзишҳои фарҳангӣ ва ҳам ҳамчун омили сустшавии арзишҳои миллии, пуркуватгардии вуруди унсурҳои фарҳанги бегона дар ин ҷараён нишон дода мешавад.

Муаллиф дар шарҳи зухуроти ахлоқӣ дар ҷомеа ба назари муҳаққиқони соҳаи журналистика, ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ таъя мекунад. Дар ҳамин замина назареро тақвият медиҳад, ки таъсири арзишҳои фарҳангии беруна батадриҷ ҷойгузини арзишҳои фарҳангии миллати тоҷик гардида, беҳтарин анъанаҳои фарҳангии ахлоқӣ аз байн меравад ва имрӯз масъулияти рӯзноманигор дар ҳифзи ҳамин арзишҳо бояд зоҳир шавад. Вазъияти кунунӣ хеле ғаёб будани сомонаҳои матбуоти касбӣ ва рӯзноманигорони касбиро талаб мекунад, то ки майлони номатлуб пешгирӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, арзишҳои миллии фарҳангӣ, жанр, рӯзноманигор.

ПРОЦЕСС ГЛОБАЛИЗАЦИИ – РАСШИРЕНИЕ КОММУНИКАЦИИ КУЛЬТУР И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЕ (на примере газеты «Молодёжь Таджикистана»)

Статья посвящена весьма актуальному вопросу современности. Автор рассматривает проблемы и перспективы конвергенции, слияния культур в условиях глобализации. В статье рассматривается роль периодической печати и ответственность журналиста в отражении действительности сегодняшней жизни, привнесении элементов зарубежной культуры, положительные и отрицательные стороны этого явления.

На основе анализа взглядов исследователей и материалов периодической печати (**газеты «Молодёжь Таджикистана»**) автор обращает внимание на различные вопросы влияния внешней культуры на культуру таджикского народа, а также отношения сегодняшнего поколения к национально-культурным ценностям. Роль журналиста с одной стороны и уровня образования молодежи с другой показаны как проверка на сохранение культурных ценностей и как фактор ослабления национальных ценностей, усиления вхождения элементов зарубежной культуры в этом процессе.

В объяснении нравственных явлений в обществе автор опирается на мнение исследователей в области журналистики, социологии и культурологии. В данном контексте усиливается мнение о том, что влияние внешних культурных ценностей постепенно вытесняет культурные ценности таджикской нации, лучшие культурные и нравственные традиции исчезают, и сегодня на журналисте лежит обязанность защищать эти ценности. Текущая ситуация требует от профессиональных пресс-сайтов и профессиональных журналистов быть очень активными, чтобы избежать нежелательных тенденций.

Ключевые слова: культура, национально-культурные ценности, жанр, журналист.

THE PROCESS OF GLOBALIZATION – EXPANSION OF COMMUNICATION OF CULTURES AND ITS REFLECTION IN THE PERIODICAL PRESS (using the example of the Youth of Tajikistan publication)

The article is devoted to a very pressing issue of our time. The author examines the problems and prospects of convergence and merging of cultures in the context of globalization. The article examines the role of periodicals and the responsibility of a journalist in reflecting the reality of today's life, introducing elements of foreign culture, the positive and negative aspects of this phenomenon.

Based on an analysis of the views of researchers and materials from periodicals (the publication “Javononi Tajik”), the author draws attention to various issues of the influence of external culture on the culture of the Tajik people, as well as the attitude of today's generation

to the national cultural culture. values. The role of the journalist, on the one hand, and the level of education of young people, on the other, are shown as a test for the preservation of cultural values and as a factor in the weakening of national values, increasing the inclusion of elements of foreign culture in this process.

In explaining moral phenomena in society, the author relies on the opinion of researchers in the field of journalism, sociology and cultural studies. In this context, the view is growing that the influence of external cultural values is gradually replacing the cultural values of the Tajik nation, the best cultural and moral traditions are disappearing, and today the journalist has the responsibility to protect these values. must be shown. The current situation requires professional press sites and professional journalists to be very active in order to avoid unwanted trends.

Key words: culture, national and cultural values, genre, journalist.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимиён Сабрина Шамсулло н.и.ф., и.в.дотсенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара. **E mail:** journalist2020@mail.ru Тел.: +992-908-87-88-74.

Сведения об авторе: Олимиён Сабрина Шамсулло к.ф.н., и.о. доцента кафедры журналистики Дангаринского государственного университета. **E mail:** journalist2020@mail.ru Тел.: +992-908-87-88-74.

Information about the author: Olimiyon Sabrina Shamsullo, Dangara Stati University, the p.t. docent of department of journalist. **E mail:** journalist2020@mail.ru **Tel .:** + 992-908-87-88-74.

ТДУ: 81 373 (2-тоҷ)

ТКТ: 81-3 (2-тоҷ)

Т-65

МАВҚЕИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ФАРҲАНГИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ Қ 1-2

Тоиров Ш.Қ., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Омузиши иқтибосот яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад. Махсусан, дар забоншиносии соҳавӣ, ки пурмазмуну пурмухтаво буда, як қисмати хеле фарогири таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳад, таҳқиқи иқтибосот аҳамияти хеле калон дорад.

Дар мавриди иқтибосот роҳҳои воридшавӣ, аҳамият ва хусусияти онҳо андешаҳои олимони намоёни ҳам тоҷику хориҷӣ қобили зикр аст. Махсусан, андешаи донишманди машҳури Эрон Маликуш-шуаро Баҳор хеле ҷолиб ва аҳамиятнок мебошад.

Дар хусуси иқтибосшавии калимаҳои як забон ба забони дигар ӯ чунин мегӯяд: “Дар олам ҳеч забоне нест, ки битвонад аз омехтагӣ бо забони дигар худро канор дорад, магар забони мардуме, ки бо мардуми дигар омезиш накунад ва ин низ муҳол аст” [2, с. 267] яъне, иқтибосшавии калимаҳо ҳодисаи ҷамъиятӣ буда, он ба ҳаёти сиёсӣ, таърихӣ, илмӣ ва фарҳангии ҳар як забон новобаста ба ҳешигариву ғайрихешии онҳо саҳт вобастагӣ дорад. Лекин дар гурӯҳи забонҳои ба ҳамдигар хеш ин ҳодиса шояд хусусияти умумиистеъмолӣ пайдо кунад. Махсусан, дар гурӯҳи забонҳои оилаи эронӣ ин хусусият хеле барҷаста мушоҳида карда мешавад. Аксари калимаҳое, ки дар фарҳангномаҳо вобаста ба иқтибосот вомехӯранд, ба якдигар алоқамандии зич доранд.

Донишманди маъруфи тоҷик Т. Бардиева сабабҳои аз як забон ба забони дигар воридшавии калимаҳои бегоноро ба табиати забон вобаста медонад ва дар бораи махсусияти пайдоиши калимаҳои нав чунин мегӯяд: «Барои ифодаи мафҳумҳои нав унсурҳои лексикӣ он забонро, ки соҳибонаш ин мафҳумҳоро офаридаанд ё чорӣ кардаанд, иқтибос мекунанд» [3, с. 28].

Забоншиноси маъруф ва муҳаққиқи барҷастаи таърихи забони адабии тоҷик М.Н. Қосимова сабабҳои иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳоро чунин шарҳ додааст: “Ҳар як забон бе унсурҳои иқтибосӣ аз забонҳои дуру наздик арзи вучуд дошта наметавонад” [6, с. 95] ва сабабҳои онро рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тичорат, муносибатҳои дипломатӣ, илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар марбут медонад.

Муҳаққиқи дигари шинохтаи тоҷик Зайниддин Мухторов дар масъалаи ба меъёри забон махсусан, забони адабӣ мутобиқ шудани калимаҳои иқтибосӣ андешаи арзишманд баён менамояд. Ӯ қайд менамояд: “Калимаи бегона пораест, ки шакли муайян надорад, муайяншавии дуру дароз ва ҳаматарафаро аз сар мегузaronанд ва чун қоида аз рӯи хусусиятҳои савтӣ, навишт, луғавӣ-маъноӣ, дастурӣ, услубӣ мувофиқшуда дар зинаҳои гуногуни системаи забонӣ аз рӯи меъёри муайян мавриди истемол қарор мегирад” [9, с. 32-33].

Масъалаи дигаре ба миён меояд, ки ба фоизи иқтибосот дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дахл дорад. Нисбат ба дигар забонҳо аз қабилҳои юнонии қадим, лотинӣ, туркӣ аксари иқтибосоти забони тоҷикиро вожаву истилоҳоти арабӣ ташкил медиҳанд. Агар ба таърихи воридшавии калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ нигарем, бо вучуди он ки ба таври оммавӣ воридшавии иқтибосоти мазкур ба давраи истилои араб рост меояд, ҳодисаи мазкур барвақттар шуруъ гардидааст.

Иқтибосот чунон ки мо медедонем, ҳам дар лексикаи умумиистемолӣ ва ҳам дар лексикаи соҳавӣ ба таври назаррас мушоҳида қарда мешавад. Иқтибосоти лексикаи умумиистемолӣ ба андешаи банди шояд ба ҳодисаву воқеияти сиёсӣ ва ҷуғрофӣ, муносибатҳои ҳамсоғӣ ва хешутаборӣ вобастагӣ дошта бошад, аммо дар лексикаи соҳавӣ бевосита ба ҳодисаҳои илмию адабӣ, фарҳангӣ ва расмиву коргузори алоқаманд мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик бахшида ба лексикаи соҳавӣ солҳои охири асрҳои зиёди илмӣ навишта шудаанд ва дар қисме аз онҳо вобаста ба иқтибосот маълумоте мушоҳида қарда мешавад, аммо дар хусуси лексикаи кишоварзӣ ҳам асарҳои илмӣ камтар ба назар мерасанд, ва ҳам дар хусуси иқтибосоти он маълумоти назаррас мушоҳида намешавад.

Аввалин асаре, ки ба лексикаи кишоварзӣ бахшида шудааст, рисолаи доктории Стеблин Каменский “Земледельческая лексика памирских языков в сравнительно историческом освещении” мебошад [13, с. 33].

Бо вучуди он ки ин асар ҷанбаи назарраси илмӣ дорад ва ба баъзе паҳлуҳои лексикаи кишоварзӣ аз нуқтаи назари аслу баромад ва пайдоишу муқоиса бо дигар забонҳои ҳиндуаврупой маълумот медиҳад, асосан ба баррасии масъалаи вожашиносии соҳаи кишоварзии ҳоси гурӯҳи забонҳои эронии шарқӣ бахшида шудааст. Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи эронии ғарбӣ шомил мешавад, новобаста аз қариниву хешигарӣ ба забонҳои эронии шарқӣ бо бисёр хусусиятҳои савтиву шаклӣ аз он гурӯҳи забонҳо фарқи назаррас дорад, ки аз он хотир масъалаи пажӯҳиши вожаву истилоҳоти кишоварзӣ дар забонҳои тоҷикӣ аз мавзӯҳои ханӯз ҳам таҳқиқнашуда муаррифӣ мешаванд.

Рисолаҳои номзодии Саидов Ҷ. “Лексика Муминабадского говора” [5, с. 67-70] ва Саъдиева П.Ф. “Земледельческая лексика на таджикских, русских и английских языках” [11, с. 57] низ масъалаи таҳқиқи вожаҳои кишоварзиро дар забони тоҷикӣ то андозае дар бар мегиранд.

Асари олими дигари тоҷик С. Ҳалимова “Вожаву истилоҳоти пешоварӣ дар осори Сайиди Насафӣ” таҳлилу таҳқиқи луғавии бештари соҳаҳоро дар бар мегирад. Дар асари мазкур доир ба лексикаи кишоварзӣ маълумоти хубе дода шудааст. Номбурда вожаҳои кишоварзиро ба 7 гурӯҳи тематикӣ ҷудо намудааст [10, с. 49-53].

Олимони дигари тоҷик Ш.О. Шарифов ва Т. Ҷӯраев дар китоби худ “Лексикаи касбу ҳунар сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик” вобаста ба истилоҳоти кишоварзӣ фикри худро баён намудаанд [17, с. 6-7].

Дар осори олими намоёни тоҷик М. Муҳаммадиев дар хусуси лексикаи соҳавӣ, фарқияти терминҳо аз лексикаи умумиистеъмоли маълумоти мукамал дода шудааст [8, с. 45-46].

Дар хусуси мафҳуми истилоҳи кишоварзӣ ва муродифоти он дар Энциклопедияи хочагии кишлоки Тоҷикистон [18, с. 268-271] маълумоти муфассал чамъоварӣ шудааст.

Доир ба вижагиҳои маъноии лексикаи кишоварзӣ мақолаи банда низ [14, с. 232-237; 15, 87-92; 16, 28-35] ба таъъ расидааст.

Бадин васила метавон ҳарф зад, ки фикру ақидаҳои зиёд дар хусуси иқтибосоти забони тоҷикӣ вучуд доранд, вале барои аз моҳияти мавзӯ дур нарафтанд, мехостем ақидаи худро дар хусуси вижагиҳои услубии иқтибосоти арабӣ дар лексикаи кишоварзӣ забони адабии тоҷик (дар асоси “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҷ. 1-2, 1969) баён намоем.

Доир ба хусусиятҳои услубии ашъори шоирону нависандагон ҳам дар нақди адабӣ ва ҳам корҳои илмии олимони забоншинос аз қабили Р.Ғаффор [4]; Н. Маъсумӣ [7]; Б.Камалиддинов [5]; А.Абдулқодиров [1] ва чанде дигар фикру андешаҳои ҷолиб ба назар мерасад, аммо дар хусуси ҷиҳатҳои услубии иқтибосоти кишоварзӣ дар (Ф.З.Т) маълумоте дида намешавад. Бинобар ин лозим донистем, ки чанд андешаи худро вобаста ба масъалаи мазкур дар фарҳанг баён намоем.

“Фарҳанги забони тоҷикӣ” тафсири гулчини эҷоди зиёда аз ҳазорсолаи мутафаккирони бузурги илму адаби миллати тоҷику форсро дар бар мегирад ва дар ташаккулу таҳаввули забони адабии тоҷик ин ашхос саҳми бузург доранд, аз ин рӯ, таҳқиқи лексикаи кишоварзӣ дар муайян сохтани хусусиятҳои услубӣ, таркибу қабатҳои луғавӣ, сохтори лексикӣ-грамматикии забони адабии тоҷик аҳамияти калон дорад.

Чунон ки таҳлили мо нишон дод, қариб 90 ҷисади калимаҳои иқтибосии лексикаи кишоварзиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Вобаста ба вазоиф, моҳият ва дараҷаи истеъмоли калимаҳои мазкурро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан лозим аст: Ба гурӯҳи аввал калимаву ибораҳои дохил мешаванд, ки дар қолаби забони тоҷикӣ ҳазм шуда, хусусияти умумиистеъмоли пайдо намудаанд. Масалан, калимаҳои **Занд, арз, заръ, нозур, беҳосил, дор, самар, зоръ, зайтун, арзи ҳолӣ, ашҷор, сол, шахд, реша, афзоиш** ва ба монанди ҳамин калимаҳои зиёдеро вохӯрдан мумкин аст, ки хеле серистеъмоланд ва ба маъноҳои гуногуни лексикӣ омада, ҳар як калима вобаста ба хусусиятҳои услубии худ, мавқеи истифодаи субъект, тарзи навишти чандин маъниро ифода карданд. Барои тақвияти фикр таҳлили баъзе аз онҳоро лозим донистем: Масалан, калимаи **арз** дар лексикаи гуфтугӯӣ **ба маънои шикоят аз қасе** дар услуби расмӣ коргузори ба маънии **изҳор, баён** [19, ҷ. 1, 82]; шояд, дар услуби бадеӣ ба маънои **пахно, бар** [19, ҷ. 1, с.82] омадааст. Махсус корвонсарое буд, ки дар девори он даҳ заръ **арз** дошт [19, ҷ. 1, с.35-82]. (Ҷомеъ-ул-ҳикматайн).

Аммо дар лексикаи кишоварзӣ **арз** ба маънои **замин, хок**, [19, ҷ. 1 с.82] меояд:

Дирам зи дасти ту мар-**арзро** табақ-табақ аст,
Гухар зи ҷуди ту мар чархро сипар-сипар аст.

Котибот.

Инчунин **арз бо (зо)-и форсӣ** ба маънои **дарахти санавбар** омадааст. [19, ҷ. 1, 82].

Вожаи мазкур бо ҳамин тарзи навишт ба маънои баҳо, нарх ва асоси замони ҳозираи ифода ёфтааст [19, ҷ. 1, 82]. Калимаи **арз** аслан ба маънои замини кишт бештар истифода бурда мешавад. Дар ҷ.1. бо ибораи **арзи ҳолӣ** ифода ёфтааст, ки ба маънои замини нокишта, замини киштношуда, замини бекор омадааст [19, ҷ. 1, с.32].

Дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни низ калимаи **арз** дар шакли замини **нимарза** омадааст, ки маънои замини нимкиштаро ифода кардааст.

Дар лексикаи кишоварзӣ ҳамчунин калимаҳои оро низ вохӯрдан мумкин аст, ки вобаста ба тарзи навишт хусусияти омонимӣ пайдо намуда, ба чанд маъно ифода меёбанд. Барои мисол калимаи **заръ** дар ҷ.1. вобаста ба тарзи навишт чунин хусусиятҳоро ифода мекунад: Агар **заръ бо (зол)** навишта шавад, он гоҳ бо ду маъно меояд:

1. ба маънои гӯшаи кишт;
Заръу заръ аз баҳор шуд чу биҳишт,
Заръ кишт асту **заръ** (зол) гӯшаи кишт.

Рӯдакӣ [19, ҷ. 1, с.443].

2. ба маънои андоза, ченак баробар 107см [19, ҷ. 1, с. 443].

Агар **заръ** бо (зо)навишта шавад, дар он маврид чуни маъноҳоро ифода мекунад:

а) ба маънои **зироат**:

Ва ба роҳ, деҳаҳои бисёр аст ва **заръу боғ** бисёр аст.

Н.Хусрав [19, ҷ. 1, с. 443].

Заръро чун расад вақти дарав,
Нахиромад чунонки сабзаи нав.

С.Шерозӣ [19, ҷ. 1, с. 443].

б) ба маънои гӯшаи кишт меояд.

Заръу заръ аз баҳор шуд чу биҳишт,
Заръ (зо) кишт асту **заръ** гӯшаи кишт.

Рӯдакӣ [19, ҷ. 1, с. 443].

3. Заръ бо ҳарфи зод ба ду маъно меояд:

а). ба маънои пистон;

б). ба маънои як навъ гиёҳ, ки тухми онро нонпазон ба рӯйи нон мемоланд:

Зоҳири алфозшон тавҳиду шаръ,
Ботини он ҳамчу дар нон тухми **заръ**.

Румӣ [19, ҷ. 1, с. 443].

Барои мисоли дигар **вожаи Зандро** мегирем. Ин калима аслан тоҷикӣ буда, ба маънои дарахти бутаманди **мурт (амбурут) нок** истифода шудааст, вале ба ғайр аз ин ба 5 маънои дигар меояд:

1. Занд номи китоби тафсири Авесто;

Яке зардуштвораи орзуест,
Ки пешат Зандро бархонам аз бар,

Дакикӣ [19, ҷ. 1, с. 447].

Ниҳодам туро ном достони **Занд**,
Ки ба ту падар кард дастону банд.

Фирдавсӣ 437

2. Ба маънои бузург, азим;

3. Номи ду устухон дар байни ду оринҷ ва даст;

4. Ду порчаи чӯб, ки онҳоро оварда оташ ҳосил мекунад;

5. Оҳане, ки ба санг зада оташ ҳосил мекунад.

Калимаи **нозур**, ки шакли тағйирёфтаи **нозир** аст, дар ҷ.1. ба якҷанд маъно омадааст:

1. **Ба маънои назораткунанда, нигоҳбони боғ ё боғча** [19, ҷ. 1, с. 465].

2. **Ба маънои ползбон:** Ба тарразоре омада расид, аз **нозури** он пурсид Авфии Бухорӣ [19, ҷ. 1, с. 465].

3. Ҳамчунин вобаста ба тарзи навишти ҳуруфоти арабиасоси форсӣ дар шакли **нотур** (ба итқӣ) мафҳуми калимаи **нозур**, дигар шуда **ба маънои нигоҳбони киштзор** омадааст.

Чунон ки дар боло қайд намудем, дар баробари лексикаи умумиистеъмолӣ, гурӯҳи дуҷуми иқтибосоти кишоварзиро калимаҳои ташкил медиҳанд, ки умумиистеъмолӣ нестанд, онҳо танҳо ба гурӯҳи муайяни одамон, пешаварон ва филологҳо маълуманд.

Масалан, калимаи **дан** дар [19, ҷ. 1, с. 443]. ба маънои **ҳуми калон** омадааст. Маъмулан **ҳум**, **ҳумба**, **хунба**, **ханба**, **ҳумдон** ба маънои зарфе меояд, ки дар он гандум, орд ё рағван нигоҳдорӣ карда мешавад. Дар [19, ҷ. 1, с. 334]. инчунин ба маънии **ҳуми калон** ифода ёфтани калимаи **дан (н)** мушоҳида карда мешавад:

Ба майхона санг бар **дан** заданд,

Кадууро нишонданду гардан заданд.

Саъдӣ [19, ҷ. 1, с. 334].

Ин вожа инчунин дар шакли чуфти муродифӣ ба маънои мазкур омода, бо обу ранги бадеӣ ва муъҷазбаёӣ дар як ҷумлаи фразеологӣ хеле зебо тасвир ёфтааст:

Дил кушода дор чун ҷоми шароб,
Сар гирифта чанд чун хуму данӣ.

Ҳофиз [19, ҷ. 1, с. 321].

Калимаи **дор** низ дар лексикаи кишоварзӣ ва услуби бадеӣ серистеъмол буда, ҳам хусусияти омонимӣ ва ҳам сермаъноӣ пайдо намудааст. Ин калима дар [19, ҷ. 1, с. 389 -390]. вобаста ба тарзи пайдоиши чунин маъноҳоро доро гаштааст:

а) **Ба маънои дарахт;**

Баҳор омаду тирамоҳу хазон,
Барорад пур аз мова **дори** разон.

Фирдавсӣ [19, ҷ.1, с.189].

б) **Ба маънои толори хона;**

Дуввум дониш аз осмони баланд,
Ки бар пой чун аст бе **дору** банд.

А. Балхӣ [19, ҷ.1, с.389].

в) **Олоти қатл;**

Сухан бифканад минбару **дорро**,
Зи суроҳ берун кунад морро.

Балхӣ [19, ҷ.1, с.389].

г) **Аргамчине, ки дорбозон ба болои он баромада дорбозӣ мекунад;**

Дар мавриди дигар бо калимаи арабии **дор** хусусияти омонимӣ пайдо намудааст: Ин калима ба забони арабӣ ба маънои хона, хавлӣ, ҷой, манзил истифода шудааст [19, ҷ.1, с.389].

Мисол:

Ғанимат дон ту ин дадро, ки даври ҷоми миной,
На дорой монд, не доро, на қасраш монд, на қайсар.

А. Балхӣ [19, ҷ.1, с.396].

Нагуфта намонад, ки вожаи “**дорӣ**”-и арабӣ нисбати омоними тоҷикии худ хеле сермаъно буда, ҳам дар ибораҳои маҷозӣ ва ҳам истилоҳоти соҳавӣ мавриди истифода қарор гирифтааст ва он чи ҷолиб аст, ки дар бештари ҳолатҳо он ба калимаҳои аслан тоҷикӣ омада маъноҳои маҷозиро ифода кардааст:

а) **Ба маънои маҷозӣ;**

Дори анд, киноя аз биҳишт; **Шаҳре аз дори анд** хуррамтар [19, ҷ. 1, с. 390].

Дори нух дар киноя аз дунё; [19, ҷ. 1, с. 390].

Эй дуст ба пурсидани Ҳофиз Қоус менак,
3-ин неш, ки гӯянд, ки аз **дори фано** рафт.

Ҳофиз. [19, ҷ.1, с.390].

б) **Ба маънои истилоҳоти арабӣ;**

Дар ин **дори шашдар** насиби ба кам.
Маҷоли маҷолу ба мақоми мақом.

Ҳофиз. [19, ҷ.1, с.390].

в) **Дори шифо (дорушшифоҳ) беморхона;**
Хонаи дил ба хаёли лаби ӯ дори шифост,
Чанд нолад дили маҷрӯҳ, ки марҳам ба ӯст.

Камол [19, ҷ.1, с.390].

г) **Ба маънои истилоҳоти соҳавӣ гоҳҳо бо калимаҳои арабӣ меояд ва дар ин маврид калима хусусияти конкретӣ пайдо мекунад:**

Дори истифо (девони ҳисобдорӣ)

Абдулғафор ба **дори истифо** равад ва бигӯед нустофилёнро то хоб ба ҳосил ва ботини ӯ кашанд “Таърихи Байҳақӣ” [19, ҷ.1, с.390].

Дарҷ.1. инчунин як қатор калимаҳои душворфаҳми иқтибосии арабӣ, ки бо лексикаи шишоварзӣ марбутанд вомахӯранд. Ибораву калимаҳои зерин гуруҳи мазкурро ташкил медиҳанд:

Ашҷор ва **ағсон** ба маънои дарахтону шоҳҳо, **ашҷори мусмира** ба маънои дарахтони мевадор, **ашҷори қадим** – дарахтони солхӯрда **ичтино** ба маънои мева чидан, **биттих** ба маънои харбуза, [19, ҷ.1, с.187]. **ашшор** ба маънои ғунқунандаи андоз, **дахякғир**, [19, ҷ.1, с.109]. **зироъ ченаки то оринҷ 48 см ва иртиғое саёфи ҳосилитабитана, иртиғоё ҳосил**, [19, ҷ.1, с.149]. **ва ғайра вомахӯранд, кинамунае аз онҳо оварда мешавад:**

Ашҷар ва **ағсон** аз дасти софии робеъ чомаи хузроб пӯшида буд. Равзат- ус-сафо [19, ҷ.1, с.109]. .

Боғбонро талабида гуфт, **ашҷари мусмира** баркан. Равзат-ус-сафо [19, ҷ. 1, с.109].

Ҳар кас, ки беҳи хушк кишт ба **ичтиноӣ** самар оташ бараҳманд нагашт. Таърихӣ, Ҷаҳонқушо [19, ҷ.1, с.552].

Ҳамин тариқ, вобаста ба дараҷа, мавқеъ, хусусиятҳои услубӣ, ҷанбаҳои лексикӣ, лексикӣ-грамматикӣ ва махсусиятҳои фонетикӣ. маъноӣ вожаву истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” хеле зиёд вомахӯранд ва дар ҳаҷми як мақола шарҳу эзоҳи хусусиятҳои омонимии онҳо аз имконият берун аст. Таҳлилу таҳқиқи майдони маънӣ, хусусиятҳои терминологӣ, қабатҳои луғавӣ этимологияи истилоҳоти кишоварзӣ ҳануз ҳам мавзӯи баҳсбарангез аст ва дар асоси “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [20, ҷ. 2, с. 1-2]. ва пайғирӣ хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Адулқодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода// А. Абдулқодиров.-Душанбе:Дониш,1988
2. Баҳор, Малик-уш-шуаро. Сабкшиносӣ ва таърихи татевури насри форсӣ / Малик-уш-шуароБаҳор. Техрон, 1351.- с. 267.
3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос/ Т. Бердиева, Душанбе, 1991, 128 с.
4. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил//Р.Ҷалил.-Душанбе;Ирфон,1966.
5. Камолитдинов Б..Услубшиносӣ//Б.Камолитдинов.-Душанбе; Ирфон, 1976.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони арабӣ./ М. Н. Қосимова,-Душанбе.-Дониш, 2013.-566с.
7. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш//Н. Маъсумӣ.-Душанбе;Дониш,1976.
8. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. / М. Муҳаммадиев .-Душанбе: Ирфон, 1968.-60 с.
9. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной / З. Мухторова Душанбе.-2001-127 с.
10. Ҳалимова, С. Вожаву истилоҳоти пешоварӣ дар осори Сайиди Насафӣ / С. Ҳалимова . – Душанбе, 2014.-213 с.
11. Саидов Ҷ. Лексика муминабадского говора / Ҷ. Саидов.-Душанбе. 2018.-170с..
12. Саъдиева, Г.Ф. Структура-семантический анализ сельскохозяственной терминологии в таджикском, русском и английском языках диссертация на соиск.учен.степ. канд.филол.наук. 10.02.20.-Душанбе, 2000. – 157с.
13. Стеблин Каменский, И. М. Земледельческая лексика памирских языков в сравнительно-историческом освещении ./ И. М. Стеблин Каменский, автороферет на соискучен. Степ. док. Филол. наук: И. М. –М., 1984. 33с.
14. Тоиров, Ш. Баъзе хусусиятҳои семантикӣ ва грамматикӣи як истилоҳ / Ш. Тоиров. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, № 4. 2019,-с. 232-237.
15. Тоиров, Ш. Баъзе хусусиятҳои семантикӣ лексикаи кишоварзӣ дар “Ёддоштҳо”-и Садритдин Айни / Ш. Тоиров. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, № 2. 2019,-с. 87-92.

16. Тоиров, Ш. Вижагиҳои муродифи лексикаи кишоварзӣ дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” / Ш. Тоиров./ Ахбороти Академияи илмҳои Ҷ.Т., №3, 2019. – с.87-92.

17. Шарифов, Ш.О. Ҷӯраев, Т. Қ. Лексикаи касбу ҳунар сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик./ Ш.О.Шарифов, Т.Қ. Ҷӯраев. Душанбе:Дониш, 1991.-91 с.

18. Энциклопедияи хочагии қишлоқи Тоҷикистон. Ҷ.1. –Душанбе, 1989.-576 с.

Манбаъ:

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Тольковий словарь таджикского языка). Ҷ.1. М.: СЭ, 1969.- 950 с.

2. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Тольковий словарь таджикского языка). Ҷ.2. М.: СЭ, 1969. - 950 с.

МАВҶЕИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЛЕКСИКАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ФАРҲАНГИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ” Ҷ. 1-2.

Дар мақолаи мазкур дар бораи махсусиятҳои лексикӣ, семантикӣ, овозӣ ва орфографии вожаву истилоҳоти кишоварзӣ ва дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабӣ сухан меравад. Масъалаи омӯзиши иқтибосот махсусан, терминология ва лексикаи соҳавии иқтибосӣ яке аз масъалаҳои баҳсбарангези забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Махсусан, вақте ки сухан дар хусуси майдони маъноӣ вожаҳои соҳавӣ ва тафовути лексикаи умумистеъмоли дар масъалаи чандмаъноии онҳо меравад, бо мисолҳои мушаххас хусусияти сермаъноии терминҳо ва омонимияи онҳо нишон дода шуданд.

Дар мақола инчунин дараҷаи истеъмоли вожаҳои иқтибосии арабӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта онҳо ба ду гурӯҳ:

1. Гурӯҳи калимаҳое, ки умумистеъмоли буда, ба ҳама фаҳмо мебошад;

2. Гурӯҳи вожаҳои душворфаҳм, ки танҳо ба мутахассисон ва филологҳо маълуманд, чудо қарда шуданд;

Ҳамчунин дар мақола ақидаҳои олимони намояндаи тоҷик Қосимова М.Н., Бердиева Т. ва олими машҳури Эрон Маликушшуаро Баҳор, ки ба масъалаи вижагиҳои иқтибосот баҳшида шуданд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: иқтибосот, забон, робита, таъсири забонҳо, содда, мураккаб, типи забон, лексика, маъно, дараҷаи истеъмол, овозҳои махсус, мутобиқшавӣ, сохтор, морфология.

ЗАИМСТВОВАНИЯ ЛЕКСИКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ В ТАДЖИКСКОМ ТАЛКОВОМ СЛОВАРЕ Т.1 И 2.

В данной статье рассматриваются лексические, семантические, фонетические и орфографические особенности заимствованные с арабского языка, слова сельскохозяйственной отрасли терминов и проанализированы уровни их употребления. В этом плане одним из наиболее спорных вопросов в лингвистике является изучение заимствования, особенно заимствованные отраслевые термины и лексика арабского языка. Немаловажным представляется также тот момент, когда вопросы значения отраслевых слов и терминов показывают определенные различия. Соответственно возникает вопрос выявления причин такой неоднозначности определенной части терминов в рассматриваемых языках, о чем свидетельствуют определенные примеры как на таджикском, так и на арабском языках. Одновременно рассматриваются вопросы многозначности, синонимии и омонимии, что также остается актуальным в области терминоведения и терминологии. В статье также проанализированы особенности использования арабских заимствований, которые делятся на две группы:

1. Группа слов, которые являются общими для всех;

2. Группа трудных для понимания слов, известных только специалистам.

Также в статье приводятся мнения выдающихся таджикских ученых, таких как Касимова М.Н., Бердиева Т. и известный иранский ученый Маликушшуаро Бахор, которые рассматривали особенности арабских заимствований в своих трудах.

Ключевые слова: заимствование, язык, связь, влияние языков, простой, сложный, тип языка, словарный запас, значение, степень использования, специальные звуки, адаптация, структура, морфология.

AGRICULTURAL BORROWING TERMINOLOGY IN THE TAJIK EXPLANATORY DICTIONARY” VOLS. 1 AND 2.

This article discusses the lexical, semantic, phonetic and spelling features, borrowed from the Arabic language, the words of the agricultural industry and terms and analyzes the levels of their use. In this regard, one of the most controversial issues in linguistics is the study of borrowing, especially borrowed industry terms and vocabulary from the Arabic language. It is also important that the moment when questions of the meaning of industry words and terms show certain differences. Accordingly, the question arises of identifying the reasons for such an ambiguity of a certain part of the terms in the languages under consideration, as evidenced by certain examples in both Tajik and Arabic. At the same time, the issues of polysemy, synonymy and homonymy are considered, which also remains relevant in the field of terminology and terminology. The article also analyzes the features of the use of Arab borrowing, which are divided into two groups:

1. A group of words that are common to all;
2. A group of difficult to understand words, known only to specialists.

Also, the article cites the opinions of prominent Tajik scholars like Kasymova M., Berdieva T. and the famous Iranian scholar Malikushshuaro Bahor, who considered the features of Arab borrowings in their works.

Keywords: borrowing, language, connection, influence of languages, simple, complex, type of language, vocabulary, meaning, degree of use, special sounds, adaptation, structure, morphology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоиров Ш.Қ., муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони факултети филологияи тоҷик ва журналистикаи ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел.: +(992) 918-23-42-58.

Сведения об авторе: Тоиров Ш.К., ст. преп. кафедры языкознания и истории языка факультета таджикской филологии и журналистики КГУ им. А.Рудаки. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. **Тел.:** +(992) 918-23-42-58.

Information about the author: Toirov Sh.K. Department of Linguistics and History of Language, Faculty of Tajik Philology and Journalism, KSU. A. Rudaki. **Address:** 735340, Republic of Tajikistan, Kulob, st. S. Safarova, 16. **Tel.:** +(992) 918-23-42-58.

ТДУ:8+81 (2-точ)

ТКТ:80/83 (2-точ)

P-61

ТАСНИФ ВА ТАҲЛИЛИ МАВЗЕЪҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР «ЗАЙН-УЛ-АХБОР» - И АБУСАИД АБДУЛҲАЙИ ГАРДЕЗӢ

Рачабова Г.Қ., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Маълум аст, ки ҳар як миллат, наҷод, халқияту қавме, ки дар арсаи таърих вучуд дошт ва ҳамчун як қавм ё миллате шинохта шудааст, хоҳ ноҳоҳ ба таърихи ҳазорсолаи худ назар меафканад. Назар меандозад ба таърихи халқи худ, ба ёдгориҳо ба тамаддун, ба ҳаёту урфу одат. Албатта ба саргузашти зухуроту пайдоиши ин ё он номи маҳал, шаҳру ноҳия, рӯду кӯл, талу теппа, кӯху пушта тавачҷух пайдо менамояд.

Зеро дар симои ин номҳо таърихи пешинаву навини мамлакат ва мавзеъҳои ҷудогонаи он таҷассум ёфтааст. Омӯзиши номҳои хоси «Зайн-ул-ахбор»-и Абусаид Абдулхайи Гардезӣ барои равшанӣ андохтан ба масоили печидаи ташаккул ва таҳаввули ономастикаи забонҳои эронӣ аҳамияти назариявӣю амалиро дорад.

Албатта номшиносӣ ва санъати номмонӣ имрӯз яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, номҳои хос ифодагари моҳияту хусусият, мафҳуму маъно, хусусиятҳои табиӣю ҷуғрофӣ, масъалаҳои таърих, этнологияю этнография, муҳоҷирату сукунати қавму қабिलाҳо, миллату мардумон ва амсоли инҳо мебошанд.

«Зайн-ул-ахбор» -и Абӯсаид Абдулхайи Гардезӣ, ки яке аз ёдгориҳои беназири таърихи адаби форсу тоҷик ба шумор меравад, фарогири масоили таърих ва мардумшиносӣ буда, барои омӯзиши ономастикаи таърихӣ маъхази нодире ба ҳисоб меравад. Дар асар номҳои хоси зиёде мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, ки муаллиф ҳангоми тасвир ва нақли ҳодисаву воқеаҳо аз онҳо ёдрас намудааст.

Гуфтан ҷоиз аст, ки барои омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни забони адабии тоҷикӣ, баҳусус ономастика «Зайн-ул-ахбор» як асари пурқиммат ба шумор меравад ва номҳои мавзеъҳои ҷуғрофӣ ё худ ба истилоҳ топонимика мавқеи муайяни истифодабарии худро доранд.

Топонимика яке аз бахшҳои номшиносӣ мебошад, ки роҷъ ба номҳои ҷуғрофӣ, пайдоиш ва рушду инкишофи онҳо баҳс менамояд. Омӯзиши ин қисмати ономастика низ ҳамчун инъикосгари падидаҳои иҷтимоӣ дар масири таърих хеле муҳим мебошад, зеро ки он дар худ ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти мардумро инъикос менамояд. Топонимия калимаи латинӣ буда, аз решаҳои топос- маҳал ва онимия-ном таркиб ёфта, мафҳумест, ки дар забон номи маконҳоро ифода мекунад. Макон бошад аз ҷиҳати моҳият, хусусияти ҷуғрофӣ ва табиӣ гуногун мешавад.

Маводи топонимӣ ё худ мавзеъҳои ҷуғрофӣ асари «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ басо ҷолибу гуногун мебошад ва ифодагари номи маҳаллоти маскунӣ, мамлақату шаҳру деҳа, кӯҳу камар, дарёву дарёчаҳо, ҷӯю чашмаҳо, дашту даман, талу теппа, қалъаву ғор, дараҳои хурду калон ва амсоли инҳо мебошад, ки вобаста ба банду басти асар истифода қарда шудаанд. Ҷунонҷӣ:

Эронвич [Eronvij]: Дар “Баёзи намунаҳои осори хаттии тоисломӣ” зикр шудааст: (дар Авасто «Аирйфнаваеҷа» ё «Аирйанаваеҷангх», ба маънии «сарзамини эронӣ» ё «паноҳгоҳу пойгоҳи [аслии] эронӣ»), номи сарзаминест, ки мардуми эронинаҷод дар оғоз дар он мезистанд. Ҷунонки аз қорбурдҳои муқаррари ин ном дар Авастоӣ нав (ба вижа, дар фарғардҳои якуму дувуми «Вандидод») ва паҷуҳишҳои бисёре аз донишварон ва эроншиносону дастовардҳои бостоншиносӣ бармеояд, ин сарзамин ҷое дар Осиёи Миёна, дар худуди Хоразм (Хева) будааст [11, с. 134]. Дар асар омадааст:

Панҷум гови якто офаридро дар Эронвич офарид, ба миёни ҷаҳон [2, с. 10].

Бояд гуфт, ки Эрон мамлақате ҳаст дар Шарқ, ки дар шаклҳои Ирон, Эрон, Эроншаҳр дучор мешавад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» омадааст: Эрон-мамлақати форсӣ [13, с. 118]. Дар «Баёзи намунаҳои осори хаттии тоисломӣ» ҷунин зикр шудааст: Эрон- осон - қард – номи шаҳристонест, ки шоҳ Кавод (488-531 м.) – писари Пирӯз – шоҳи сосонӣ бунёд қардааст [11, с. 112]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» вожаи Эрон ҷунин шарҳ дода шудааст: Эрон – мулки машҳур, ки мобайни Ҷайхун ва Фурот воқеъ аст: ва он Ироқ ва Хуросон ва Табаристон ва Форс ва Ҳамадон ва Нуҳованд ва Озарбойҷон ва Кирмон ва ғайра бошанд [11, с. 105]. Дар «Бурҳони қотей» Эрон бар вазни пирон, номи Хушанг ибни Сиёмак бошад ва вилояти Ироқ ва Форс ва Хуросон ва Озарбойҷон ва Аҳвоз ва Табаристон ва бештар аз худуди Шомро низ гӯянд [8, с. 128].

Тӯрон [Turon]: Полионими дигари «Зайн-ул-ахбор», ки номи мамлақат дар Шарқ аст ва Гардезӣ онро хеле зиёд истифода намудааст, ин Тӯрон мебошад. Агар вожаи «Тӯрон»-ро ҳамчун ба гурӯҳи номҳои сохта дохил кунем, пас он аз «Тӯр» - номи писари Фаридун ва форманти «он» - шакли ҷамъбандӣ, ки ифодагари ҷамъи халқияти Тӯронро дорад, сохта шудааст. Дар асар омадааст:

Ва миёни Эрону Тӯрон ҳадд ниҳод. Ва Гаршиоси Қай паҳлавони Эрон буд, ба рӯзгори ӯ буд [2, с. 63].

Яман [Yaman]: Ин ном низ дар «Зайн-ул-ахбор» ифодагари номи мавзеи чуғрофӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Яман сарзаминест дар ҷануби Арабистон [11, с. 112].

Исмоил ан-набӣ, аллаҳи- с- салом. Худой, таъоло, ўро ба Ҳазрамавт ва Яман фиристод ба пайгомбарӣ сўйи фиръавнони амолиқа ва ҳама бутпараст буданд ва панҷоҳ сол миёни эшон бимонд... [2, с. 27].

Дар луғатномаҳо, аз ҷумла дар «Ғиёс-ул-луғот» ин ойконим чунин шарҳ ёфтааст: ...мулкест ба тарафи ҷануби Ҳинд, моил ба Мағриб. Инчунин Яман дар шакли Юмн дар ин луғат арзёбӣ шудааст. Юмн-хучаста шудан ва баракат ва муборакӣ ва бе фатҳатайн (Яман) мулки маъруфест дар иқлими аввал ва дуввум. Чун он мулк ҷониби Яини Каъба аст, лиҳозо Яман гуфтаанд [6, с. 414-415].

Хутталон [Khuttalon]: Вобаста ба ин полионим дар асарҳои таърихӣ маълумот хеле зиёданд ва ҳуди вожаи Хутталон низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Забоншинос Хромов дар мақолаашон роҷеъ ба вожаи Кӯлоб андешаронӣ намуда, аз ҷумла қайд доштааст: «...Дар ибтидои асрҳои миёна Кӯлоб ва атрофи он ба ҳайати вилояте дохил мешуд, ки дар асоси манбаъҳои хаттии арабӣ ва форсӣ ҳамчун Хуттал, Хутталон, Хатлон маълум аст. Шакли ахирӣ ҳамчунин дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ воমেҳӯрад... Тахмин кардан мумкин аст, ки забони бохтарӣ ва хатти бохтарӣ дар Хутталон то асри XII милодӣ мустаъмал буд. Аммо дар ин давра, ки маҳдудкунии шеваҳои бохтарӣ аз ҷониби шеваҳои форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасид, ҳамчунин барои ҳудуди ҳамҷавори Суғд дар Хатлони ин давра низ марҳилаи дузабонии оммавӣ, дар айни ҳол бохтарӣ-форсӣ (Тоҷикистон) хос буд» [3, с. 12]. Аз ин бармеояд, ки Хутталон дар шакли Хуттал ва Хатлон дар маъхазҳои таърихӣ зикр гардидааст. Дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «... Хутталон (Хаттулон) ноҳиятест андар миёни кӯҳҳо бузург ва ободон ва бисёркишт ва бисёрмардум ва неъматҳои фарох. Ва подшоҳи вай аз мулуки атроф аст [16, с. 77]. Дар асари Гардезӣ низ бо ҳамин тарз зикр гардидааст:

Пас Абуалӣ аз амири Хутталон ёрӣ хост ва худ лашқаре ҷамъ кард, ба Тирмиз омад ва Ҷайхун бигзошту ба Балх омад ва аз он ҷо сўйи Гузгонон бирафт, то бар он ҷумла ба Самангон ба амири Хутталон расид [2, с. 189].

Балх [Balkh]: Дар «Худуд-ул-олам» Балх шаҳре бузург аст ва хуррам ва мустақари хусравон будааст андар қадим. Ва андар вай биноҳои хусравон аст бо нақшҳо ва коркардҳои аҷаб ва вайрон гашта. Онро «Навбаҳор» хонанд [16, с. 65].

Чун Кайқубод ба подшоҳӣ биниаст, оби ҷўйҳо бахш кард ва биноҳо афганд ва иморат кардан фармуд ва даҳяк аз галла бистад. Ва ба Балх нишиастгоҳ сохт ва бо Афросиёб ҷарб кард ва ўро аз Эрон битохт [2, с. 63].

Сабзавор [Sabzavor]: “...шаҳракест хурд ба роҳи Рай ва қасабаи Рустоия аст [16, с. 59].

Ва Ҳамза то Сабзавор пеши ў омад, он ҷо ҷарб карданд. Ва суғдиёну нахшабиён сабр карданд, то Ҳамза сутўҳ шуд, пас ҳамла оварданду ёронашро бикӯштанд ва ба рўйи Ҳамза ҷароҳат карданд [2, с. 165].

Миср [Misr]: Оид ба чуғрофияи Миср муаллифи «Худуд-ул-олам» чунин баён доштааст, ки: «...ноҳиятест, машриқи вай баъзе ҳудуди Шом аст ва баъзе биёбони Миср ва ҷануби вай ҳудуди Нўба аст ва мағриби вай баъзе аз ҳудуди Мағриб аст ва баъзе биёбон аст, ки онро ал-Воҳот хонанд ва шимоли вай дарёи Рум аст. Ва ин тавонгартарин ноҳият аст андар мусалмонӣ [16, с. 113].

...Пас Лут он ҷо бимонд ва Иброҳим бо Сора ба ҷониби Миср рафт... [2, с. 25].

Гардез [Gardez]: «...шаҳре аст бар ҳадди миёни Ғазнин ва Ҳиндустон. Бар сари тале ниҳода ва мар ўро ҳисори муҳкам аст ва се бора дорад ва мардумони ў хаворичанд [34, с. 47].

Ва аз он ҷо ба Ғазнин омаду Зубулистон бигирифт ва шоиристони Ғазнинро бино ба по афганд. Ва ба Гардез омад ва бо Абумансур Афлаҳ ибни Муҳаммад ибни Ҳоқон, ки амири Гардез буд, ҷарб кард [4, с. 172].

Сарахс [Sarakhs]: «...шаҳрест бар роҳ ва андар миёни биёбон ниҳода. Ва эшонро яке хушкрўд аст, ки андар миёни бозор мегузарад ва ба вақти обхез андар ў об раваду бас [34, с. 61].

Синд [Sind]: Номи вилояте ҳаст дар Покистони кунунӣ. Дар “Зайн-ул-ахбор”и Гардезӣ калимаи “синд” ҳам номи дарё ва ҳам номи вилоят истифода шудааст ва ба гурӯҳи топонимҳои содаи асар дохил мешавад:

Чун дили Ширма фориг шуд, духтари хеш ба Баҳром бидод ва вилояти Синду Мукрон Баҳромро бидод ва бар ин ҷумла хат набишт ва гувоҳон кард [2, с. 77].

Ё ин ки:

Ва Аҳмади Йинолтегин бигурехт ва рӯй сӯйи Мансура ва Синд ниҳод ва хост аз оби Синд гузора шавад, иттифоқи бадро селе биёмад ва ўро баргирифт ва гарқа кард ва бимурд [2, с. 235].

Ҳира [Hira]: Ҳира номи шаҳракест, ки ангур бисёр он ҷо хезад [1, с. 123]. Дар «Зайн-ул-ахбор» Ҳира ба маънои замини кушоду ҳамвор оварда шудааст:

...ба замини Ҳира бибараду бипарварад ва баҳри ўро Хаварнак ва Садир бино афганд ва тамом кард [2, с. 75].

Тӯс [Tus]: Яке аз номҳои содаи асари Гардезӣ буда, чун номи шаҳр қаламдод карда шудааст:

Ва аз Нишобур бирафтанд ва ба Тӯс омаданд ва аз он ҷо сӯйи Нисо рафтанд [2, с. 234].

Шом [Shom]: яке аз маъмултарин номи, ки дар асарҳои таърихӣ, бадеӣ зиёд истифода шудааст, ин Шом мебошад. Дар аксарияти фарҳангномаҳо ва асарҳои ҷуғрофӣ аз ин ойконим ёдрас карда шуда, маълумоти ҷуғрофӣ он оварда шудааст. Чунончӣ дар «Худуд-ул-олам» оварда шудааст: «...ноҳиятест, машриқи вай бодияи Шом аст аз худуди Араб ва худуди Ҷазира ва ҷануби вай дарёи Қулзум аст ва мағриби вай худуди Миср аст ва баъзе аз дарёи Рум ва шимоли вай худуди Рум аст. Ва ин ноҳиятест хуррам ва ободон ва бисёрмардум ва хоста [34, с. 109-110].

Муаллифи «Бурҳони қотеъ» овардааст: «...Шом شام мулкест, ки дар он билоди Арман, ки дар ин замон ба билоди Сис шуҳрат дорад, дохил аст. Ва муҳит аст Шомро аз тарафи ғарб баҳри Рум ва ба тарафи ҷанубии он ҳаддест, ки имтидод дорад то тихи Банӣ Исроил ва ба тарафи шарқии он ҳадде, ки имтидод дорад аз Балқо то Сарҳад ва ба тарафи шимолии он ҳаддест, ки мумтад аст аз Болас бо Фурот то қалъаи Таҷам. Ва дар вачҳи тасмияи он чанд қавл аст: баъзе гӯянд ба номи Сом ибни Нуҳ саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва саллам мусаммо гардид ва ҷамъе гӯянд, ки қавме аз Банӣ Канъон дар он ҷо, ки ясори Каъба воқеъ аст, рафтанд. Ва Сом ба маънии бисёр аст, лиҳозо онро Шом қарор доданд. Ва қавме гӯянд, ки замини он чанд ранг дорад: сурх ва сиёҳ. Ва Шом ба маънии ранг аст, лиҳозо ба ин ном мавсум шуд [20, с. 303]. Гардезӣ овардааст:

...Худои таъоло, ўро ба Ҳазрамавт ва Яман фиристод ба пайғомбарӣ сӯйи фиръавнони амолиқа ва ҳама бутпараст буданд ва панҷоҳ сол миёни эшон бимонд ва охири умраш ба Шом омад, ба зиёрати Исоқ ва духтареро ба Ис бидода буд [4, с. 27].

Рай [Ray]: Дар асари Гардезӣ ин ном чун шаҳр ба қалам дода шудааст. Вобаста ба таърихи номгузорӣ шудани ин мавзеъ бо номи шаҳри Рай муаллифи «Бурҳони қотеъ» чунин андешаронӣ намудааст: «...Райшаҳр шаҳрест дар Ироқ ва номи подшоҳзодаи араб ҳам буда, гӯянд ўро бародаре буд Роз ном. Ва ҳар ду бо иттифоқ шаҳре бино карданд, ки дар охир эшонро бо ҳам низоъ шуд, чи ҳар як мехост онро бо номи худ гардонанд, он замон бузургон барои дафъи низоъ шаҳрро ба номи Рай ва аҳли онро бо номи Роз карданд ва ҳоло низ ин шаҳрро Рай мегӯянд ва аҳли шаҳрро розӣ... [21, с. 615]. Дар «Зайн-ул-ахбор» яке аз шаҳрҳои бинокардаи Ардашер ибни Бобак оварда шудааст:

Ва шаҳри Рай бино кард ва Хурра Ардашер, ки ўро Восит гӯянд ва Истоуди Ардашер, ки ўро Анбор гӯянд ва Ром Ардашер, ки ўро Басра гӯянд. Ин шаҳрҳо ў бино кард [4, с. 72].

Искандария [Iskandariya]: Дигаре аз номҳои истифодашуда дар асари Гардезӣ аст, ки ҳамчун шаҳр тасвир ёфтааст. Аз худ номи шаҳр маълум мегардад, ки аз ҷониби Искандар сохта шудааст ва бо номи он маълуми машҳур гардидааст. Ин нукта дар “Фарҳанги Муин” таъкид шудааст: “...Искандария номи шаҳрест қадим, ки онро Искандари Мақдунӣ бино карда, дар баъзе лугатномаҳо бо номи *Искандарӣ* дар Миср

ёдрас мешавад. Шакли франсавии ойконимими зикршуда *Alexadrie* буда, дар бандари Мисри Мағриб воқеъ аст [18, с. 145].

Ва чун ба хилофат нишааст, нахустин сипоҳ ба Рай фиристод ба Абумӯсо Ашғарӣ ва онро бигушоданд. Пас Искандария бигушод, пас Шопур, пас Африқия, пас Қибрис аз савоҳили дарёи Рум [4, с. 94].

Доробгирд [Dorobgird]: Дар «Баёзи намунаҳои осори хаттии тоисломӣ» чунин шарҳ дода шудааст: Доробгирд бунёдгузори он Дорои Дороеъ; маънои ин ном чунин аст: «он чи Дороб кардааст», яъне «бунёдкардаи Дороб». Чузъи «гирд» гунаи тағйир кардаи «кирд» буда, аз феъли «кардан» аст. Дар осори арабӣ Доробчирд [8, с. 111]. Дар забони форсии қадим – *Darāyāvauš*, дар забони паҳлавӣ – *Darāyāva*, дар забони форсии миёна – *Dārāb*. Чи хеле, ки ба мо маълум аст, «Зайн-ул-ахбор» асари чуғрофист, дар он чун номи шаҳр дар шаклҳои *Доробу*, Доробгирд ва Доробшаҳр корбурд шуда, шаҳрҳои бинокардаи Дороеъ мефаҳмонад: Чунончӣ:

Ва шаҳри Доробгирд ӯ бино кард ва Доробшаҳр ба Миср ӯ бино кард. Ва писари хеш Дороеъ валиаҳди хеш гардонид [4, с. 69].

Фаластин [Falastin]: «...Фаластин ноҳиятест бо кишту барз ва меваҳо ва хоста ва мардуми бисёр [34, с. 112]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин ном дар шакли Филастин қайд гардидааст: Филастин номи мулкест дар Шом [12, с. 118].

...Ва ба Ҳаррон рафт, ба Шом ва аз он ҷо ба замини Фаластин рафт, ҷойе ки Муътақафот хонанд... [4, с. 25].

Марв [Marv]: шаҳристони Марв дар “Баёзи намунаҳои осори хаттии тоисломӣ” «Марғу», «Моуру», порсии бостон «Марғу». Муаллифони араб онро Марв – шоҳичон ёд кардаанд. Шоҳичон муарраби вожаи форсии миёнаи «шоҳигон» буда, дар форсии нав – «шоҳгон» [8, с. 111]. Муаллифи «Худуд-ул-олам» дар бораи Марв чунин маълумот додааст: Марв шаҳре бузург аст ва андар қадим нишасти мири Хуросон он ҷо будӣ ва акнун ба Бухоро нишинад. Ва ҷое бонемат аст ва хуррам ва ўро қуҳандиз аст ва онро Таҳмурас кардааст [34, с. 62]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» ба ин тарз омадааст: Марв бар вазни сарв номи шаҳрест аз Хуросон ва номи гиёҳест хушбӯдор [12, с. 254].

Ва аз Марв сӯйи Гургон рафтанд арсанаи самон ва тисъин (98х.) аз роҳи Нисо, аз ҷониби Дари оҳанин ва Гургон бигушод ва чун бозгаит, гургониён дигарбора муртад шуданд [4, с. 147].

Даҳистон [Dahiston]: Номи шаҳре аст дар асари Гардезӣ. Дар фарҳангномаҳо омадааст: «...шаҳристонест дар Гургон. Ин ном ба қабилаи «дах», ки аз он дар катибаи Хишояршо – шоҳи ҳахоманишӣ ба забони форсии бостон низ ёд рафтааст, мансуб мебошад. Таърихнависи юнонӣ - Страбон онро дар шакли «даа» овардааст [8, с. 111].

Ва Гургону Даҳистон бино ӯ кард ва он солори эшонро иқтоъ бидод. Фармуд, то бар тахти симин нишааст ва манишуре набишт ўро ва фарзандони ўро то қиёмат [4, с. 61].

Истаҳр [Istakhr]: Дар маъхазҳои таърихӣ ва сарчашмаҳо вожаи Истаҳр дар гунаҳои Истаҳр ва Стаҳр истифода шуда, чун шаҳри қадима ва бузург қаламдод карда шудааст. Аз ҷумла: «...Истаҳр, маркази Порс дар замони Сосониён; авестой *stakr* [8, с. 111] ва «...чун шаҳре бузург аст ва қад им ва мустақарри хусравон будааст. Ва андар вай биноҳо ва нақшҳо ва суратҳои қадим аст. Ва ўро навоҳии бисёр аст [34, с. 85]. Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» низ ба маънии шаҳр омадааст: Истаҳр номи шаҳр, ки қалъаи Форс аст, муарраби истаҳр, ки собиқ гузашта [11, с. 66]. Ва дар фарҳанги “Бурҳони қотей” чун номи қалъа шарҳ дода шудааст: **Истаҳр** - бар вазни истабр; обгир ва толобро гӯянд; ва номи қалъаест дар мулки Форс. Ва чун дар он қалъа толоби бисёр бузурге ҳаёт, бинобар он бад-ин ном хонанд ва муарраби он Истаҳр аст [21, с. 87] Муаллифи “Форснома” калимаи истаҳрро дар асараш ҳамчун номи қалъа ба кор бурдааст: **Қалъаи Истаҳр** қалъаест саҳт азим ва аз ин сабаб онро Истаҳрёр ном ниҳодаанд... [1, с. 130]. Гардезӣ дар асараш яке аз шаҳри бинокардаи Ҷамшед ибни Виюнғаҳон қайд намунааст:

Шаҳри Бобил ва Истаҳри Форс ва Ҳамадону Тӯс ӯ бино кард [4, с. 59].

Миср [Misr]: Оид ба ҷуғрофияи Миср муаллифи «Худуд-ул-олам» чунин баён доштааст, ки: «...ноҳиятест, машриқи вай баъзе худуди Шом аст ва баъзе биёбони Миср ва чануби вай худуди Нӯба аст ва мағриби вай баъзе аз худуди Мағриб аст ва баъзе биёбон аст, ки онро ал-Воҳот хонанд ва шимоли вай дарёи Рум аст. Ва ин тавонгартарин ноҳият аст андар мусалмонӣ [34, с. 113].

...Пас Лут он ҷо бимонд ва Иброҳим бо Сора ба ҷониби Миср рафт... [4, с. 25].

Рум [Rum]: Рум иқлимest фарох ва пурнеъмат. Дар паҳлуи Шом аст ва ҳамсои Ҷазира ва замини Руми ғарбӣ аст – дабурӣ [16, с. 216]. Дар асари Гардезӣ ҳам ба маънои номи мамлакат ва ҳам ба маънои номи дарё каламдод шудааст:

Бидон, ки Рум мамлакате азим аст ва деҳҳои бисёр. Ва румиён мардумоне ҳушиёр бошанд ва бузургдонии ва миллати эшон тарсо [2, с. 310].

Ё ин ки:

Ва вилояти эшон ба дарёи Рум пайваста аст, ки аз рӯди Ҷайхун бар он дарё уфтад ва эшон андар миёни ин ҷӯи нишинанд [2, с. 304].

Даҷла [Dajla]: Ин потамоним дар «Зайн-ул-аҳбор» корбурди васеъ дорад. Вожаи “Даҷла” дар луғатномаҳо чунин омадааст: Даҷла номи дарёи маъруф дар Ироқ, ки номи қадимаи он Арванд будааст. Аён аст, ки то истилоҳи араб номи ин дарё Арванд буда, минбаъд калимаи арабии Даҷла ҷои онро гирифтааст. Калимаи арабии “Даҷла” маънои зиёд ва бисёриро дорад. Дар “Шоҳнома” Фирдавсӣ низ аз номи ин дарё ёдрас намуда, қайд доштааст, ки:

Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,

Ба тозӣ ту Арвандро Даҷла хон [14, с. 105].

Даҷла: 1 . дарёи равону сероб ба монанди дарё. 2. номи дарёе дар Ироқ [13, с. 435]. Потамонимияи “даҷла” дар бисёр маъхазҳои таърихӣ қайд гардидааст, аз ҷумла дар “Худуд-ул-олам” низ оварда шудааст: Ва дигар рӯди Даҷла аст. Аз кӯҳҳои Имад бигшоёд бар Балад ва Мавсил ва Тикрит ва Сомира бигзарад, миёнаи Бағдод бибурад ва миёнаи Восит бибурад, то ба Мадор ва Була ва худуди Басра расад. Он гаҳ андар дарёи Аъзам уфтад [16, с. 31].

Гардезӣ овардааст:

...Дорулмулки Балх ба Ироқ бурд ва дорулмулк ба Мадоин сохт. Ва ҷаҳор сол андар он буд, то он сохта кард ва бар дили Даҷла пул ниҳод [2, с. 68].

Ҷайхун [Jayhun]: Потамоними Ҷайхун дар «Зайн-ул-аҳбор» ҳамчун номи дарё зикр ёфтааст. Чунончӣ: *...Пас бифармуд, то бар Ҷайхун пул бастанд ва лашкарро бар пул гузора кард ва сӯи Мовароуннаҳр рафт [2, с. 237].*

Ин гидроним дар осори шоирони классик зиёд дучор мешавад ва сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик устод Рӯдакӣ низ барои пуртаъсиртар ва фасехтар кардани сухани худ аз ин ном чунин истифода бурдааст:

Оби Ҷайхун аз нишоти рӯи дӯст,

Хинги моро то миён ояд ҳаме [10, с. 313].

Зикри дарёи Ҷайхун дар бисёр аз сарчашмаҳо ва луғатномаҳо бо ҳамин ном сабт шудааст, аз ҷумла дар бузургтарин асари илмӣ-ҷуғрофӣ- «Худуд-ул-олам» сарчашмаи пайдоиш, дарозӣ ва худуди гузариши он ва ба кадом дарё резиш ёфтани онро шарҳ додааст:

«Ва дигар рӯди Ҷайхун аст, аз худуди Ваҳон биравад ва бар ҳадди миёни ноҳияи Булӯр ва миёни худуди Шакнону Ваҳон биравад то ба худуди Хатлон ва Тахористон ва Балх ва Ҷағониён ва Хуросон ва Мовароуннаҳр, ҳамеравад то ба худуди Хоразм, он гаҳ андар дарёи Хоразм афтад» [16, с. 26].

Ганг [Gang]: Номи ин гидроним дар асари Гардезӣ чунин истифода шудааст: *Ва чун отаи ҳамедирафшад, марде, ки аз гузори об наздики дарахт нишаста ва китоб ҳамехонад, рӯди Гангро ҳамегӯяд, ки «ё бузург, ё паркар, ё роҳи бихишт, ту он ҷӯӣ, ки аз миёни бихишт берун ҳамеойӣ ва мардумонро бад-ӯ ҳаме роҳнамойӣ [4, с. 326].*

Калимаи «ганг» дар фарҳанго ба чанд маънӣ шарҳ ёфтааст: 1. Номи буткадаест аз буткадаҳои Чин; 2. Рӯдхонае бошад бисёр бузург дар мулки Ҷиндустон ва манбаи он кӯҳҳои Саволик аст. Ва аз мулки Ҷиндустон ва Бангола гашта ба Уммон мерезад. Ва

хиндувон бад-он эътиқоди бисёр доранд ва дар он об ғусл кардан ва мурдаҳои худро сӯхтан ва хокистару устухонҳои онҳоро дар об рехтан фавзи азим ва сабаби дараҷот ва музили саййиот медонанд... [20, с. 37]. Калимаи “ганг” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ ба чанд маъно шарҳ дода шудааст: **Ганг I** گنگ ۱ тахтакана. **Ганг II** گنگ ۱ . кит. кач, хамида. 2. номи дарё дар Ҳиндустон. **Ганг III** گنگ ۱ беморие, ки дар он буни мӯ мехорад ва то мӯйро накашанд, бемор ором намешавад [32, с. 297].

Муҳит [Muhit]: Дарёи Муҳит кураи об, ки ихотаи кураи замин кардааст [21, с. 280]. худи вожаи “муҳит” дар луғатномаҳо чунин қорбааст шудааст: Муҳит: 1. ихотакунанда, дарбаргиранда, фарогиранда. 2. Атроф, гирду пеш. 3. Шароит, муҳити зист, табиат ва шароите, ки одам дар он зиндагӣ мекунад. 4 кит. укёнус; баҳри бузург; баҳри муҳит укёнус [32, с. 861]. Муҳит ба Мағриб аст, дарёе бе мунтаҳо. Танча ва Андалус бар канори вай. Чун ба замини Булғор расад, онро “Уранг” хонанд [34, с. 107]. Дар асар омадааст:

«Ва пеши ӯ ҳикоят карданд, ки бар соҳили дарёи Муҳит шаҳре аст ва онро Суманот гӯянд ва он шаҳр мар ҳиндувонро чунон аст, ки мар мусалмононро Макка андар ӯбут бисёр аст аз зару сим [4, с. 223].

Ҳирманд [Hirmand]: Ин истилоҳ дар сарчашмаҳо ба гунаҳои «ҳилманд», “ҳирманд” омада, ҳамчунин дар «Авесто» чанд бор аз он сухан рафта, ки номи рӯдхонаест пуроб, аз кӯҳҳои наздики Кобул сарчашма мегирад ва ба дарёчаи Ҳомун мерезад. Ин рӯд дар Зомёд-яшт бо шукӯху фарр бо амвоҷи сафеди барангезандаву тугёнкунанда муаррифӣ шуда, ки неруи асбе ва шере ва марде далер дар он аст. Ҳирманд ба андозае дорои фарри каёнист, ки метавонад мамолики ғайри Эронро ғарқа созад ва душманонро нобуд ва дучори саргаштагию гуруснагӣ кунад. Ин рӯд дар қадим мӯҷиби баракати сарзамини Систон буда ва оби Ҳомун, ки муқаддасу эзадӣ талаққӣ мешуда, аз ҳамин рӯд таъмин мешудааст” [15, с. 613]. Ба ҳамин мазмун муаллифи “Аҷоибнома” калимаи ҳирмандро наҳре дар Систон ёдоварӣ намудааст: **Наҳри Ҳиндманд** обест ба Систон. Аз ҳазор чӯй об дар он ояд ва зиёдат нашавад ва ҳазор наҳр аз он бурун меояд. Аз ҳадди Ғур ояд, дар бухайрае Зирех меафтад. Сӣ фарсанг тули вай бувад ва дар он моҳӣ бисёр бувад [34, с. 115-116]. Дар асар ба чунин тарз истифода шудааст:

Пас Исфандиёр ба наздикии Рустам рафт ва чун ба сари чайҳуни Ҳирманд бирасид, Рустам ба хидмат пеш омад [4, с. 67].

Чӯйи Мӯлиён [Juyi Muliyon]: дар адабиёти классикӣ “Чӯйи Мӯлиён” хеле маълуму машҳур мебошад ва он ҳам тавассути шеърӣ сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Устод Рӯдакӣ вирди забони ҳамагон гашт ва имрӯз ҳам садо медиҳад. Гардезӣ овардааст:

Ва чун Элак ба Испичоб омад, Абуалӣ сӯйи Элак нома набишт ва бад-ӯ майл кард. Элак ба Бухоро омад ва ба Чӯйи Мӯлиён фуруд омад андар рабиъу-л-авали санаи аснӣ ва самонин ва салосмоъа (382ҳ.) [4, с. 201].

Замзам [Zamzam]: زم زم. номи хоҳест дар Макка (наздики Каъба). 2. фасли Занд (ҷордахуми китоби муқаддаси зардуштиён) [32, с. 505]. Дар асари Гардезӣ ҳамчун потамонимия, яъне номи чашма, ки обашон равон аст, ба қалам дода шудааст:

...Исмоил бигирист чунонки тифлон ва пошна бар замин зад, Худой, таъло чашмаи об падид овард ва гӯянд Замзам аст [4, с. 25].

Арафот [Arafot]: Дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин омадааст: **Арофот** номи ҷои истода шудани ҳочиён ба рӯзи арафа, ки рӯзи ҳаҷ аст ва он сахроест фарох, ба фосилаи нух куруҳ аз Макка. Ҳочиён дар он ҷо истода шаванд ва лаббайк ва адъия хонанд ва намози зуҳр ва аср дар он ҷо гузоранд ва ба Макка бозгарданд [5, с. 41].

Пас эшон андар истоданд ва об берун оварданд ба Набоҷ ва ба Чӯҳфа ва ба бустони Банӣ Омир ва ба Нахила, яқманзилии Макка ва ба Арофот обҳо берун оварданд ва сақояҳои Банӣ Омир эшон карданд ва асари он то бад – ин гоят ҳанӯз монда аст [2, с. 139].

Ҳамин тариқ, таҳқиқу баррасии топонимҳои “Зайн-ул-ахбор”-и Гардезӣ дар ҷиҳати боз намудани баъзе гирехҳои печидаи арзишҳои бадеӣ, таърихӣ, динӣ ва фалсафии асар метавонад кумак расонад ва чун маводи муҳим барои омӯзиши ономастикаи таърихӣ мавриди истифода қарор гирад.

Таҳқиқу баррасии ономастикаи асари Гардезӣ дар оянда метавонад ба масоили таърихи ташаккули ономастикаи забони тоҷикӣ, мавқеи лексикаи ономастикӣ дар асари бадеӣ ва нақши он дар вижагиҳои услуби асари бадеӣ ва ифодаи мазмуну мундариҷа ва ғояи асар, равшанӣ андохтан дар фарҳанги номгузории миллати тоҷик, рӯи қор овардани номҳои зебои тоҷикона равшанӣ андозад.

Адабиёт:

1. Абодуллоева С. Ономастикаи “Форснома”-и Ибн-ал-Балхӣ /С.Абодуллоева – Душанбе, 2012. – 130с.
2. Абӯсаид, А.Г. «Зайн-ул-ахбор» / А.А. Гардезӣ. –Душанбе: «Бухоро», 2014. 416с.
3. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: 1995. –196 с.
4. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ / О. Ғафуров – Душанбе: “Маориф”, 1983. – 144 с.
5. Ғиёсуддин, М. Мулҳақот ба «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ.1 / Ғиёсуддин М. –Душанбе: «Адиб», 1988, –480 с.
6. Ғиёсуддин, М. Мулҳақот ба «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ.2 / Ғиёсуддин М. –Душанбе: «Адиб», 1988, –416 с.
7. Мурзаев, Э. М. Очерки топонимики. /Э.М. Мурзаев – М.: Мысль, 1974. –384 с.
8. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон Муҳаммад Хусайн. Бо эҳтимоми дуктур Муҳаммад Муин дар ҷаҳор чилд. – Техрон, 1362. – 2469 с.
9. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон Муҳаммадхусайн. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб. – 1993. –416 с.
10. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А.Нуров –Душанбе: Маориф,1990. –368 с.
11. Тоиров У. “Баёзи намунаҳои осори хаттии то исломӣ” /У.Тоиров – “Душанбе”: 2010, 245 сах. У. Тоиров, ДМТ.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, ҷилди 1. –1969. –951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, ҷилди 2. –1969. – 950 с.
14. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». –Душанбе: «Адиб», 1992. –496 с.
15. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. –Душанбе, 2002. –184с.
16. Худуд-ул-олам. –Душанбе: «Адиб», 2008. –212 с.

ТАСНИФ ВА ТАҲЛИЛИ МАВЗЕЪҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР «ЗАЙН-УЛ-АХБОР» - И АБУСАИД АБДУЛҲАЙИ ГАРДЕЗӢ

Забон баёнсоз ва муаррифгари фарҳанг ва тамаддуни ҳар як халқу миллат мебошад. Забон пояи давлат ва давлатдорист. Дар солҳои охир дар соҳаи забоншиносӣ омӯзиши номҳои хос ё худ ба истилоҳ ономастика (номшиносӣ) ба роҳу усули муайян даромада истодааст. Таҳлилу баррасии ономастикаи асарҳои бадеӣ, бахусус асарҳои таърихӣ ҷуғрофӣ аллақай равиши хоси худро касб намудааст.

Муаллиф дар мақолаи худ асари Абусаид Абдулҳайи Гардезӣ “Зайн-ул-ахбор”-ро ҳамчун як асари бузурги таърихӣ ҷуғрофӣ интихоб намуда, номҳои мавзевӣ ҷуғрофӣ ё худ топонимияи асари мазкурро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз таҳлилҳои муаллиф маълум мешавад, ки дар ин асари ҷуғрофӣ номҳои зиёди мамлакат, давлат, вилоят, ноҳия, деҳа, чашмаву дарё, таллу теппа, кӯҳу сахро ва амсоли инҳо ба таври васеъ истифода бурда шудааст. Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд доштааст, ки асари “Зайн-ул-ахбор”-и Гардезӣ барои омӯзиши таърихи фарҳанги ниёгон, рушду такомули забони тоҷикӣ ва омӯзиши номгузории замони пеш ва муқоисаи он ба номгузории замони муосир аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Ономастика, топонимия, калима, фарҳанг, тамаддун, ойконимия, Гардезӣ, давлат, мамлакат, вилоят, деҳа, чашма, дарё, ҷуғрофия, луғат.

КЛАССИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МЕСТНОСТЕЙ В «ЗАЙН-УЛ-АХБАР» - АБУСАИД АБДУЛХАЙ ГАРДЕЗИ

Язык является выражением и представителем культуры и цивилизации каждого народа и нации. Язык является основой государственности. В последние годы в области языкознания определенным образом и методом вошло изучение имен собственных, или так называемая ономастика (ономология). Анализ и рассмотрение ономастики художественных произведений, особенно историко-географических произведений, уже приобрели свой своеобразный подход.

В своей статье автор выбрал произведение Абусаида Абдулхая Гардези «Зайн-уль-Ахбар», как большой историко-географический труд, и проанализировал названия географических мест или топонимию этого произведения. Из анализа автора видно, что в этом географическом труде широко используются многие названия страны, штата, края, района, села, родника и реки, холма, горы и поля и тому подобного.

В данной статье автор отмечает, что труд Гардези «Зайн-уль-Ахбар» имеет большое значение для изучения истории культуры предков, развития и совершенствования таджикского языка, изучения имен древних времен и ее сравнение с наречением нового времени.

Ключевые слова: Ономастика, топонимия, слово, культура, цивилизация, ойконимия, Гардези, государство, страна, область, село, родник, река, география, словарь.

CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL AREAS IN «ZAIN-UL-AHBAR» - BY ABUSAID ABDULHAI GARDEZI

Language expresses and represents the culture and civilization of every people and nation. Language is the basis of the state and statehood. In recent years, in the field of linguistics, the study of proper names, or the so-called onomastics (onomology), has entered a certain way and method. Analyzing and reviewing the onomastics of literary works, especially historical and geographical works, have already acquired its own unique approach. In his article, the author chose the work of Abusaid Abdulhai Gardezi "Zain-ul-Akhbar" as a great historical and geographical work, and analyzed the names of geographical places or the toponymy of this work. From the author's analysis, it is clear that in this geographical work, many names of the country, state, region, district, village, spring and river, hill and mountain and field and like that widely used. The author noted in this article that Gardezi's work "Zain-ul-Akhbar" is of great importance for the study of the history of the culture of our ancestors, the development and improvement of the Tajik language, and the study of the nomenclature of ancient times and its comparison with the nomenclature of modern times.

Key words: Onomastics, toponymy, word, culture, civilization, oikonimia, Gardezi, state, country, region, village, spring, river, geography, dictionary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабова Гулшан Қурбоневна докторанти PhD-и кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Раджабова Гулшан Курбановна – докторант PhD-и кафедры языкознания и истории таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова – 16.

Information about the author: Rajabova Gulshan Kurbanovna – doctoral student of the Department of Linguistics and History of the Tajik Language, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova – 16.

ТДУ:072 (2-тоҷ)

ТКТ:78 (2-тоҷ)

У-38

ҶОЙГОҶИ ЖАНРИ МУСОҶИБА ДАР РЪЗНОМАИ НОҶИЯВЌ
(дар мисоли рўзномаи «Насими Терай» - и ноҳияи Шамсиддин Шохин)

Умедаи Ҷалил,
докторанти (PhD)-и ихтисоси рўзноманигории
кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рўзнома на танҳо манбаи ахбор, балки минбари мубодилаи афкор, таҳлил ва баёни нуқтаи назари гуногун мебошад. Рўзноманигорон ҳангоми адои матлаби хеш ё навиштани мавод дар рўзномаҳо аз жанрҳои гуногуни ахборӣ, таҳлилий ва бадеӣ-публисисти истифода мебаранд. Яке аз маъмултарин ва ҷолибтарин жанрҳои журналистика ин мусоҳиба мебошад, ки ба матнҳои рўзнома характери махсус медиҳад. Дар рўзномаҳо мусоҳиба мавқеи хоса дорад, зеро он ба респондент имкон медиҳад, ки нуқтаи назари худ, андешаи худро баён кунад ва инчунин ба хонанда имкони дарёфти иттилооти дасти аввалро таъмин намояд.

Муҳаққиқи соҳаи журналистика Исмоилова Ф.Қ. қайд менамояд, ки «Мусоҳиба жанрест, ки дар асоси он рўзноманигор метавонад на танҳо барои омода намудани мусоҳиба, балки барои жанрҳои дигар аз қабилӣ хабар, репортаж, мақола, очерк, лавҳа ва ғайра низ аз он истифода барад. Мусоҳиба – иттилоӣ, андеша ё таҷрибаест, ки сарчашма зимни суҳбат бо журналист иттилоӣ тозаро ба он медиҳад. Мусоҳиба аз суҳбати оддӣ бо он фарқ мекунад, ки чараёни муҳокимаро рўзноманигор бо суолҳои худ муайян месозад». [3, с. 60]

Мусоҳиба имконият медиҳад, ки хонандагон ба ҷаҳони шахс назар андозанд, андешаҳои коршиносро бифаҳманд ва ба нуқтаи назари шахсиятҳои ҷолиб баҳо диҳанд. Хонандагон аксар вақт маълумотро аз дасти аввал меҷӯянд ва мусоҳибаҳо ин имкониятро фароҳам меоранд. Жанри мусоҳиба ба таври васеъ мавзӯҳои гуногунро фаро мегирад - аз сиёсат ва иқтисод то фарҳангу санъат. Ин ба рўзномаҳо имкон медиҳад, ки ҳикояҳои гуногунро нигоҳ доранд ва хонандагон манфиатҳои гуногунро ҷалб кунанд.

Журналисти амрикоӣ Кристин Чилчер бар он назар аст, ки қобилияти гирифтани мусоҳиба асоси журналистикаи хуб аст. Мусоҳиба иттилоӣ, андеша ё таҷрибаест, ки сарчашма зимни суҳбат ба рўзноманигор баён мекунад. Ташкили мусоҳиба на ҳамеша осон аст. Баъзе одамон метавонанд аз суҳбат бо журналистон худдорӣ кунанд ва ё дар раванди мусоҳиба ҳамсуҳбат аз саволҳои бемантиқу ноҷои журналист барномаро тарк намояд. Умуман мусоҳибаи хуб натиҷабахш ороستان хоси журналисти ҳирфай, таҷрибадорӣ кордон ва салоҳиятнок аст.

Дар рўзномаи «Насими Терай»-и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шохин чун дигар рўзномаҳои шахру навоҳии мамлакат мусоҳиба ҷойгоҳи хешро дорад. Гарчанде, ки усули гирифтани мусоҳиба дар худ нозуқиҳои хешро дорад, вале ҳамон журналистони маҳаллӣ дар ин самт то андозае муваффақанд.

Ҳангоми таҳқиқоти хеш ҳунари мусоҳибаорои журналистони рўзномаи мазкур шуруъ аз соли 1994 то инҷонибро аз назар гузаронидем, ки дар қиёс ба бист соли пеш ҳунари нигориш ва раванди мусоҳибаорӣ дар рўзномаи мазкур то андозае дар ҳоли рушд аст. Журналистони таҷрибадор ва қаламкашони асили ин рўзнома Шакари Булбулзод бо таҳаллуси «Мирзошоҳрух», Раҳмонов Зувайдуллоҳ «Меҳрдо» Ҷумъахони Назрӣ «Ҷӯё» солҳои зиёд бо мусоҳибаҳои хеш саҳифаҳои рўзномаро рангину ҷолиб сохтаанд.

Ҷумъахон Назрӣ давоми солҳои фаъолият дар самти интиҳобкардаи хеш бисёр мавзӯҳои ҳаётан муҳимро ба риштаи тасвир кашидааст. Мақолаҳои устод аксаран мусоҳибаविанд. Ҳунари нигорандагии Ҷ. Назрӣ гувоҳи он аст, ки ин гуна журналистони кордон таҷрибаи зиёдеро ба харҷ додаанд то дар кори хеш то андозае

комёб гарданд. Усули орогани мусохиба дар рӯзнама хеле хуб буда, хонанда ва аудиторияи хешро қаноатманд сохта метавонад, зеро хонанда аз наздик бо чараёни таҳқиқ ва саволу ҷавоби байни хабарнигор ва респондент (пурсидашванда) огаҳии комил пайдо мекунад.

Мусохиба низ қонуниятҳои хешро доро мебошад, ки онҳоро донишмандони журналист ба маънои қонун аст. Қонуни рақами яки мусохиба ин гузоштани сарлавҳа ба маводи дар марказ қарордошта мебошад. «Сарлавҳаи мусохиба бояд диққатҷалбкунанда бошад. Чехраи мусохиба бештар ба характер ва ороиши сарлавҳа вобаста аст. Вазифаи асосии он ҷалб намудани диққати хонанда аст. Сарлавҳа ба ӯ барои зуд шинос шудан ба мазмуну мундариҷаи шумора, мавзӯи маводҳои он муҳимияти ахбори пешниҳодшуда арқомӣ ҷалби таваҷҷуҳ кумак мекунад». [1, с. 152] Сарлавҳаи мусохиба бештар аз ҷавоби мусохиб ба саволи журналист иқтибос мешавад. Ин равандро дар рӯзнамаи «Насими Терай» мушоҳида кардан мумкин аст. Моҳи март соли 1994 дар шумораи нахустини рӯзнамаи мазкур, ки ба ҷашни Наврӯз бахшида шуда буд, муҳбири рӯзнама Сафар Аюбзода бо хунарманди мардумии Тоҷикистон Давлатман Хол баъди сафари хунарии ӯ аз Ҷумҳурии исломии Эрон мусохибаи сариҷоии зери сарлавҳаи «Шумо аз диёри дур машав...» нестед? ораста буданд. Баъд аз адои салом журналист ба хунарманд Давлатман Хол хитоб карда гуфтанд, ки чанде қабл мо бо нафаре аз хунармандони театри Аҳорони пойтахт вохӯрдём, ки бо шумо аз сафари хунари аз Ҷумҳурии Эрон баргашта буданд. Он рафиқи хунарманди мо дар бораи ихлосмандии мардуми Эрон нисбати санъаткорони мо боифтихор нақл карданд. Гуфтанд, ки ба хусус суруди «Дур машав»-и Давлатманди Хол вирди забони эронӣ аст ва агар тоҷик будани касеро бифаҳманд «Шумо аз диёри овозхоне нестед, ки ғазали дур машави Мавлавиро муштоқона мехонед?» гӯён пурсон мешаванд. [4, с. 1]

Гуфтаҳои боло гувоҳи онанд, ки аз дохили мусохиба журналист метавонад мақоларо сарлавҳае гузорад, ки ҷолибият дошта бошад, то хонандаро водор созад, ки то ба охир бо як эҳсоси баланд мусохибаро мутолиа намояд.

Асоси мусохиба суол аст. Дар мусохиба суоли аввал хеле муҳим аст, зеро он равиши тамоми гуфтугӯ ва суҳбати баъдиро муайян месозад. «Аксари журналистон оғоз кардани мусохибаро аз суоле дӯст медоранд, ки «яхро об мекунад» яъне ҳадаф аз он рафъи нобоварӣ ва ҳароси ҳамсуҳбат аст. Дар асл пурсиши мазкур метавонад ба мақсади мусохиба рабте надошта бошад, лекин он барои таъмини фазои эътимоду ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат менамояд. [1, с. 40]

Мақсади асосии мусохибаи рӯзнама ин расонидани маълумоти саҳеҳ ва боэътимод аст. Рӯзноманигор барои эҷоди мусохибаи ҷолибу пурмазмун бояд саволҳои диҳад, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб кунад. Илова бар ин, вазифаи журналист баён кардани андешаи мусохиб, пешниҳоди андеша ва далелҳои ӯ мебошад. Мавқеи жанри мусохибаро дар рӯзнама метавон муҳим арзёбӣ кард, зеро он имкон медиҳад, ки дар бораи рӯйдодҳо ва мушкилоти рӯзмарраи ҷомеа нуқтаи назари мухталиф пешниҳод карда шавад.

Мусохибаро журналистон аз суоли оддӣ бояд оғоз намоянд. Саволи оддитарин ҳамеша саволи беҳтарин аст. Муҳаққиқи соҳаи журналистика Олив Толли чунин қайд намудааст: «Чи қадар, ки таҷрибаатон зиёд бошад, саволи оддиро пеш гузоштан душвортар аст, зеро майнаи шумо ба фикрҳои доираашон хеле васеъ банд мебошад. Як фикр аз фикри дигар пеш гузаштани мешавад. Аммо боз ҳам ҳамон саволи оддиякаи «Баро чи» пеш мегузарад. Ба саволҳои мураккаби шумо чунонки дар телевизион мебинед, шояд ҳамсуҳбататон фақат сар ҷунбонаду бас». [5, с. 95]

Журналист ва собиқадори матбуоти маҳаллӣ Ҷумъа Назрӣ чун қоидаи мусохибароӣ мусохибаро аз суоли оддӣ оғоз менамояд. Дар яке аз мусохибаҳои дар рӯзнамаи «Насими Терай» санаи 24 ноябри соли 2015 таҳти рақами №39-40, ки бахшида ба ҷашни Парчами давлатӣ рӯй ҷоп омада буд, зери сарлавҳаи «Мадод аз каф чароғи орзу» мусохибаи доманадоре доштанд бо устоди варзиши ноҳия Фарҳоди Ҷумъазод. Ҷумъахони Назрӣ мусохибро барои қаҳрамони «Муҳорибаи универсалӣ» ва чемпиони

сатҳи ҷумхури шуданаш табрик намуданд ва сипас аз кадом давра ва синну сол ба ин намуди варзиш машғул гардиданашонро пурсон шудааст.

Мусоҳиб бошад, ба саволҳои осону тезфаҳми журналист ҷавобҳои қаноатмандона додааст. Ин гуна ҷараён гирифтани мусоҳиба аз он шаҳодат медиҳад, ки аллакай мусоҳибро журналист бо суолҳои оддӣ ва бидуни ғараз қаноатманд сохтааст ва мусоҳиб омодааст, ки ба саволҳои минбаъдаи журналист ҷавобҳои қонёқунанда низ бидиҳад. Баъд аз ин журналист ба суоли аз ҳама муҳим ва барои рӯзнома даркорӣ мегузарад.

Комёбии мусоҳиба низ дар ҳунари хуб шунида тавониш аст. Хуб шунидан маънии онро дорад, ки шумо чизҳои нагуфарида ҳам мешунавед. Яъне ҳатто ҷавоби суоле, ки дар нақшаи барномаатон мавҷуд нест, аммо он даҳ баробар барои барномаи шумо даркорист, нақши ҳалқунандаро дар мусоҳибаатон мебозад.

Гирифтани мусоҳиба аз журналист нозуқиҳои зиёди касби ро талаб менамояд. Журналистика дар мадди аввал беғараз буданро тақозо дорад. Журналист зимни додани савол, бояд имконияти ҷавоб додан ба респондентро диҳад. Вақте, ки фақат рӯзноманигор худаҳарф мезанад, маълумоте гирифта наметавонад. Сабур будан хоси журналисти кордон ва ҳирфаист. Ғайр аз ин ҳар як журналист баҳри ба гуфтугӯ водор намудани ашхос усули худаширо ба кор мебарад. Баъзе аз рӯзноманигорон муомилаи тезу тунд дошта, метавонанд ва зимнан манбаъро водор месозанд, ки ҷавобҳои аниқу равшан диҳад. Дигарон хушмуомила буда, ҳамсуҳбати худро ба тадриҷ ба гап дароварда метавонад. [12, с. 81]

Дар мусоҳибаҳо хонанда имкон пайдо мекунад, ки андешаҳои мутахассисон, сиёсатмадорон, арбобони ҷамъиятӣ ва дигар шахсиятҳои муҳимро бифаҳмад. Илова бар ин, мусоҳиба имкон медиҳад, ки ҳадафҳо ва ниятҳои ҳақиқии мусоҳибонро амиқтар фаҳмам. Баъзе одамонро танҳо тавассути расонаҳо мешиносанд ва мусоҳиба ба онҳо имкон медиҳад, ки шахсияти худро пурратар ошкор созанд. Жанри мусоҳиба инчунин барои эҷоди муколама байни мусоҳиб ва рӯзноманигор кумак мекунад. Ҳангоми суҳбат саволҳои нав ва ғайриҷашмдошт пайдо мешаванд, ки метавонанд ба ҷавобҳои ҷолиб ва ғайриҷашмдошт оварда расонанд. Ин ҳолат кумак мекунад, ки маълумотро равшан созад ва ба хонанда нуқтаи назари гуногунро оид ба масъала ё ҳодисаи мавриди баррасӣ қарор диҳад.

Мусоидат баҳри рафъи асабонияти манбаъ бехтарин воситаест, ки журналист эҳтиром, таваҷҷуҳ, ростқавлӣ, ҷиддият ва самимият доштани худро намоиш дода, ӯро ба суҳбат қардан водор месозад. Касе, ки бо каси дигар бовар надошта бошад, бо ӯ суҳбат қардан намехоҳад. Усули дигари гирифтани мусоҳиба ин аст, ки агар шумо ба ҳамсуҳбататон саволҳои душвор доданӣ шавед, маълуман мусоҳибро аз суолҳои хайрхоҳона оғоз кунед то ки қабл аз гузаштан ба саволҳои душвортар фазои тафоҳуми боварӣ ба миён ояд. Ин ва ҳазорон усулҳои мавҷуданд, ки бо доништанашон рӯзнома ва рӯзноманигор миёни ҷамъият мавқеи хешро пайдо хоҳанд кард.

Боз як мусоҳибаи дигарро, ки санаи 27 уми июни соли 2020 таҳти №22 -23 дар рӯзномаи «Насими Терай» аз ҷониби хабарнигори рӯзнома Ҷумъахон Назрӣ бо сардухтури беморхонаи марказии ноҳияи Шамсиддин Шохин Дустов Амрохон анҷом дода шудааст мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Дар ин мусоҳиба хабарнигор ба мутахассис ду – се саволи дигар дода, мавзӯро пурра равшанӣ бахшидааст. Саволҳои пурсидашуда дар доираи бемории сироятии COVID 19 буда, ба чунин мазмун оварда шудаанд: Хуруҷи ин беморӣ аз кучо маншаъ гирифтааст ва имрӯз ҳолати ташхису табобат ва бистарикунони беморон дар ноҳия дар кадом ҷой қарор дорад?, Чун ноҳия ба номи Шамсиддин Шохин ноҳияи сарҳадист ва дар марз будан ҳамеша мушкилоту хавфҳо зиёд аст ва аз ҳама муҳим аз ноҳия шохроҳ мегузарад ва аз се тараф аз берун ба ноҳия нуқтаҳои вурудисту ба хати сарҳад мерасанд. Барои наҷоти шаҳрвандон ва пешгирии онҳо аз ин намуди беморӣ шумо чи чораҳои зарурӣ андешидаед?

Бояд қайд кард, саволҳо мантиқианд, аммо андаке дароз мебошанд, ки ин чиз дар журналистика қобили қабул намебошад. Мусоҳиб метавонад дар чунин вазъият аз ҷавоб гурезад ё ин ки ба суолҳо ҷавобҳои кутоҳ диҳад.

Мусоҳибаи хубу хонданӣ аз баланд будани касбияти журналист ва таҷрибаи касбӣ доштаниш далолат медиҳад. Журналистика беғараз буданро тақозо дорад. Дар сурати зоҳир намудани таваҷҷуҳ ба мусоҳибатон шумо аз иштибоҳот эмин хоҳед монд. Ҳақиқатро иброз доштани чи мусоҳиб ва чи журналист на танҳо ба манфиати рӯзнома аст, балки дили хонандаро ба даст овардан аст. Бурди матбуот дар он аст, ки он азбаски матлаби чопшуда аст, касе онро тағйир дода наметавонад. Сониян, онро барои муддати мадиде нигоҳ доштан мумкин аст. Дар қабул ва дарки он дудилағӣ буданиш мумкин нест, зеро номҳо ва арқоми чопшуда равшан ва шубҳанопазиранд. [6, с. 97]

Журналистика бидуни шак касби серташвиш аст. Шумо метавонед аз таҳқиқи журналистӣ даст кашед, мушоҳида набаред, балки дар бораи балет, ё ҳайвонот нависед. Аммо дар чунин ҳолат ҳам ором буда наметавонед. Хонанда аз шумо маводҳои хонданӣ талаб мекунад. [10, с. 67]

Хулоса, жанри мусоҳиба дар рӯзномаи «Насими Терай» ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. Маводҳои дар шакли мусоҳиба омоданамудаи хабарнигорони рӯзнома дар ғанӣ гардонидани муҳтавои нашрия нақши муҳим мебозанд.

Адабиёт:

1. Д. Поттер Рӯзноманигори мустақил. Душанбе: 2011, 148 с.
2. 3. Исмоилзода Жанрҳои журналистика ва қолабҳои нави жанрӣ. – Душанбе, 2019. 170 с.
3. Исмоилова Ф.Қ. Истифода аз имкониятҳои жанри мусоҳиба дар матбуоти минтақавӣ (дар мисоли рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда») // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ (мачаллаи илмӣ). Бахши филология. - № 4 (29). 2022- с. 60-67
4. Рӯзномаи «Насими Терай» №1, 21-марти соли 1995, 2 с.
5. Таҳқиқоти журналистӣ: Усулҳои муосир ва техника Чон Уллмен. Душанбе 2004, 254 с.
6. Усмонов И.К. Журналистика (Қисми 4).- Душанбе, 2011. 473 с.
7. Усмонов И.К. Журналистика (Қисми 3).- Душанбе, 2008. 447 с.
8. Усмонов И.К., Д. Давронов. Таърихи матбуоти тоҷик. Душанбе -2008, 258 с.
9. Чашнвораи 90-солагии «Хатлон». 90 с.
10. Юлия Шум Таҳқиқоти журналистӣ аз назария ба амалия. Душанбе.- 2004. 192 с.
11. Эдуард Полетаев. Рӯзноманигори байналхалқӣ. – Душанбе, 2005. 300 с.
12. IWPR 2010 Институти тафсири ҷангу сулҳ. 270 с.

ҶОЙГОҲИ ЖАНРИ МУСОҲИБА ДАР РҶЗНОМАИ «НАСИМИ ТЕРАЙ» - И НОҲИЯИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Дар мақола муаллиф атрофи жанри мусоҳиба ва ҷойгоҳи он дар рӯзномаҳо сухан ронда, ба тарзи омода намудан, саволгузорӣ ва қонуниятҳои ин жанри журналистӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола мусоҳиба имконият медиҳад, ки хонандагон ба ҷаҳони шахс назар андозанд, андешаҳои коршиносонро бифаҳманд ва ба нуктаи назари шахсиятҳои ҷолиб баҳо диҳанд. Хонандагон аксар вақт маълумотро аз дасти аввал меҷӯянд ва мусоҳибаҳо ин имкониятро фароҳам меоранд. Жанри мусоҳиба ба таври васеъ мавзӯҳои гуногунро фаро мегирад - аз сиёсат ва иқтисод то фарҳангу санъат. Мусоҳибаи хубу хонданӣ аз баланд будани касбияти журналист ва таҷрибаи касбӣ доштаниш далолат медиҳад.

Калидвожаҳо: мусоҳиба, андеша, ахбор, таҳлил, фарҳанг, санъат, ҷойгоҳ, қиёс, хунара, таҷриба, мавзӯ, савол.

МЕСТО ЖАНРА ИНТЕРВЬЮ В ГАЗЕТЕ «НАСИМИ ТЕРАЙ» - ШАМСИДДИНА ШАХИНСКОГО РАЙОНА

В статье автор рассказал о жанре интервью и его месте в газетах, а также уделил особое внимание способам подготовки, допроса и законности этого журналистского жанра.

По мнению автора статьи, интервью позволяет читателям заглянуть в мир человека, понять мнение экспертов и оценить точку зрения интересных личностей. Читатели часто ищут информацию из первых рук, и интервью предоставляют такую возможность. Жанр интервью охватывает широкий спектр тем – от политики и экономики до культуры и искусства. Хороший интервью свидетельствует о высоком уровне профессионализма журналиста и его профессиональном опыте.

Ключевые слова: интервью, мнение, новость, анализ, культура, искусство, место, аналогия, искусство, опыт, тема, вопрос.

PLACE OF THE INTERVIEW GENRE IN THE NEWSPAPER “NASIMI TERAI” – OF SHAMSIDDIN SHOHIN DISTRICT

In the article, the author talked about the interview genre and its place in newspapers, and also paid special attention to the methods of preparation, interrogation and the legality of this journalistic genre.

According to the author of the article, the interview allows readers to look into the human world, understand the opinions of experts and evaluate the point of view of interesting personalities. Readers often seek first-hand information, and interviews provide that opportunity. The interview genre covers a wide range of topics - from politics and economics to culture and art. A good interview indicates a high level of professionalism of the journalist and his professional experience.

Key words: interview, opinion, news, analysis, culture, art, place, analogy, art, experience, topic, question.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умедаи Чалил, докторанти (PhD)-и ихтисоси рӯзноманигории кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ҶТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Телефон: 987 67 64 07

Сведения об авторе: Умедаи Джалил, докторант (PhD) кафедры журналистики кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета. Адрес: 734025, РТ, ш. Душанбе, Рудаки 17, Телефон: 987 67 64 07

Information about the author: Umeda Jalil, doctoral student (PhD) of the Department of Journalism, Department of Television and Radio Broadcasting, National University of Tajikistan. Address: 734025, RT, sh. Dushanbe, Rudaki 17, Phone: 987 67 64 07

ПЕДАГОГИКА

ТДУ: (075.9) (2 тоҷ)

ТКТ: 74 (2 тоҷ)

С - 35

ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН ВА ИСТИФОДАИ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНИЮ АНЪАНАВӢ ДАР ТАҲСИЛОТ

Мирализода А.М., д.и.п., профессори ДМТ

Ҷ. Алимӣ, д.и.ф., профессор, Сафарзода М.В., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ҳама давру замон эҳтиёҷоти шахс ба таълим бо истифода аз роҳу усулҳои гуногун анҷом дода мешуд. Ин аст, ки ба ақидаи муҳаққиқ М.С. Якушкина, аз мавқеи расмӣ методология бо моҳияту ҷавҳари дониш оид ба олами воқеӣ алоқаманд нест, балки эҳтимолан бо амалиёте вобастагӣ дорад, ки тавассути онҳо дониш ташаккул ёфтааст» [6].

Дар раванду ҷараёни муосири таълиму омӯзиши методҳои анъанавӣ ва инноватсионии таълим мавриди истифода қарор дода мешаванд. Мавзуи мазкур эҳтиёҷ ба баррасию таҳқиқ дорад, чаро ки дар он таҷрибаю собиқаи чандинасраи инсоният ва таълимию таълимотӣ ҷамъбаст гаштааст.

Гумони ғолиб он аст, ки проблема иборат аз на танҳо пешбурди методҳои инноватсионӣ аст, балки истифодаи методҳои анъанавиро низ фаромӯш набояд накард, ки онҳо низ дар мавридҳои зарурӣ таъсирбахшу натиҷадор низ мебошанд, ҳатто ҳолатҳои низ шуданаш мумкин аст, ки бидуни истифодаи онҳо қору фаъолияти таълимӣ пеш нахоҳад рафт. Масалан, дар назди муаллим вазифае дар пеш истодааст, ки мутааллимини синфи якумро хондану навиштан нишон диҳад, албатта инро метавон ҳам тавассути экрани сенсорӣ иҷро кард, аммо хонанда наметавонад ба ҳадафи асли ба тариқи пурра муяссар шавад.

Дар навбати худ чунин шуморида мешавад, ки ҳар як муаллим бояд оиди рушду пешрафти сохтори таълиму маълумоту маърифат донишҳои худро сайқал диҳад. Пӯшида нест, ки дар замони ахир аксаран оиди идеяи зарурати пурраи бозсозию таҷдиди назари низоми маълумоту маърифат ҳарф зада мешавад. Дар маҷмуъ ин низоми ба тариқи муназзаму муфассал тағйиру таҳаввул наёфтааст ва ҳоло ҳам воситаи асосии тайёрию омодагиҳои хонанда ва мутааллиму муҳассил нисбати ҳаёти минбаъда таълими ӯ бо малақаҳои пешина ва интиқоли анъанаҳо мебошад. Мунтаҳо, чуноне ки тасаввур карда мешавад, имрӯз дар назди муассисаҳои таълимию маълумотӣ дигар ҳадафу вазифаҳои аслию усулӣ меистанд. Бо суръате, ки ҷаҳони имрӯза мавриди тағйиру таҳаввул қарор мегирад, ба он оварда мерасонад, ки донишҳои зиёд дар айёми наврасию ҷавонӣ ва миёнаумрию куҳансолӣ ба даст оварда шуда метавонанд кӯҳна ва ғайри қобили қабул шуда монанд. Маълумоту иттилооти босуръат мерасида дар ҷаҳони имрӯза, ки бо онҳо ҳамарӯза бояд сари кор гирифт, метавонанд барои инсон манбаъ ва сарчашмаи изтиробу ҳаяҷон ва асабоният гарданд, ки зимни малақаи корӣ надоштан мушкилоти зиёдеро ба бор меорад. Яке аз воситаҳои ҳаллу фасли ин мушкилоту масъала метавонад низоми нави таълимию маърифатӣ гардад, ки қобил аст заминаю бунёди ҷиддиеро барои раванду ҷараёни таълимию маърифатӣ ба бор орад. Дар замони муосир парадигмаи нави таълимию маърифатӣ, ки дар асоси муназзамию доимият тарҳрезӣ шудааст («таълиму маълумот то охири ҳаёт»), инфиродӣ гардонидани таълиму маърифат, бунёдгардии барномаҳои маърифатӣ мебошад ва дар асоси ба истилоҳ «низоми кушодаи таълиму маърифат» ва технологияи таълиму маърифати фосилавӣ роҳандозӣ мешавад. Таълими фосилавӣ имкон медиҳад, ки таълиму маърифатии сифатан нав дар минтақаҳои дуртарин ба даст оварда шавад ва ё маълумоти олии иловагӣ бо сарфу харчи ҳадди аққали вақту замон муяссар гардад. Таҳти истилоҳи таълиму маълумоти фосилавӣ шакли таълиму маърифатие фаҳмида мешавад, ки барои мутааллиму муҳассил интиқоли озодаи фанну предметҳои таълимию маърифатӣ,

табодули мусохибаю муколама бо мутааллиму муҳассил муҳим аст, аммо зимнан раванду чараёни таълиму маърифати мутааллиму муҳассил дар фазою замон вобаста намебошад. Зимни таълиму маърифати фосилавӣ методҳои анъанавии педагогика истифода бурда мешаванд, таъри асосӣ ба технологияҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ ва васоити техникӣ карда мешавад. Мунтаҳо, таълими фосилавӣ чуноне ки маълум шуд табдили ҷомеии воситаи анъанавии маълумоту маърифат буда, муаллим, ки аз техникаю технологияи иттилоотию мултимедӣ истифода карданӣ мешавад, бояд якчанд нуктаю мулоҳизаҳои муҳимро ба эътибор гирад. Масъалаҳои муҳимтарини таълимоти фосилавӣ ба тариқи мушаххас дар маърузаҳои В.П. Демкин, В.М. Вимятин, Г.В. Можаева, Г.А. Тарунин дар конференси «Интернет – муҳити нави иттилоотӣ дар илми таърих» дар Барнаул соли 1998 мебошад.

Бозиҳои корӣ ҳама вақт ҷанбаи дастаҷамъона доранд ва тавассути озмоишу таҷрибаҳои иммитатсионӣ татбиқ карда мешаванд.

Шабакҳои компютерӣ ва мултимедия имрӯз муҳимтарин ҷузъу унсурҳои технологияҳои иттилоотӣ мебошанд, ки на танҳо барои муҳаққиқон арзишу манфиат доранд, балки барои дар маҷмуъ педагогҳо ҳам зарурати воқеӣ мебошанд. Имрӯз бидуни техника ва технологияи иттилоотӣ фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳоро тасаввур кардан ҳам ғайриимкон аст. Истифодаи мултимедия ва технологияҳои шабакавӣ имкон медиҳанд, ки дар як навъу шакли кор маҷмуи манбаъ ва сарчашмаҳои барои муҳаққиқ дастрасро тамаркуз бахшид (сарчашмаҳои матнӣ, хаттӣ, аудио - ва видео - санаду ҳуҷҷатҳо) ва ба тариқи фаврию очилӣ натиҷаҳои таҳқиқотро таъбу нашр кард.

Васоит ва васоили технологияҳои иттилотӣ – компютери шахсӣ, видеои интерактивӣ, мултимедия, телеконференс, почтаи электронӣ –имкон медиҳанд, ки тавҷам ва дар ҳамнишинӣ бо методи бозиҳои корӣ расмӣ сифати раванду чараёни таълим баланд бароварда шавад.

Муҳаққиқон В.В. Краевский ва Е.В. Бережнова чунин ақида доранд: «Вобаста ба дараҷаи баррасиҳо методология ба тариқи гуногун фаҳму дарк карда мешавад. Ба маънии васеъ он чунин шарҳу тафсир дода мешавад: низоми усулҳо ва методҳои бандубаст ва ташаккули фаъолияти назариявӣ ва амал ҳамчунин таълиму омӯзиш дар асоси ин низом. Таъйиноти дигари васеътар – ин таълимот оид ба усули дарки илмии маърифат ва таҳаввулоти олам». [1].

Ҷомеае, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, аллакай имрӯз онро ҷомеаи иттилоотӣ номидан мумкин аст. Рӯз то рӯз илмҳои наву замонави зухур карда истодаанд. Информатика дар байни онҳо мақоми арзандаи худро дарёфт кардааст.

Муҳаққиқон таъкид ҳам кардаанд, ки фақат соддалавҳон ва ё инсонҳои гумроҳ метавонанд ҳадс зананд, ки педагогикаи инноватсионӣ табдили ҷомеии методҳои анъанавии таълим мебошанд. Ин масъаларо фақат тавассути амалкарду робитаи муштараку якҷояи методҳои таълими анъанавӣ ва инноватсионӣ ба тариқи мусбат ҳаллу фасл кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Краевский, В. В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. - М.: Издательский центр «Академия», - 2006. – 200 с.
2. Лазарев, В. С. Мотивация учителей к инновационной деятельности / С. Лазарев // Народное образование. - 2012. - № 4. - С. 107-114.
3. Лебедев, О. Е. Стратегия модернизации образования и учитель: монологи об учителе / О. Е. Лебедев. - СПб.: СПбАППО, - 2003. - 225 с.
4. Макареня, А. А. Образование взрослых в современном обществе / А.А. Макареня, Н.Н. Суртаева // Актуальные проблемы постдипломного образования педагогических кадров. - СПб.: ИОВРАО, - 2004. - С. 16-33.

5. Якушкина, М. С. Инновационная деятельность педагогов в системе непрерывного образования / М. С. Якушкина. - СПб: НМЦ Василеостровского района, 2002. – 170 с.
6. Adult Learning: A Key for the Twenty-First Century.-Pads.Unesco,1997
7. Amraabre statistique de la France. 1989.-Paris,1989- pp.312,313
8. Andragogy - a Sign of the Times//Studies in the Education of Adults.-Leicester, 1984.-V.16,October
9. Apprendre A 6tre - P., Шевсо, 1972.- p-XLHI
- 10.Boot R. L., Hodgson V.E. Open Learning: Meaning and Experience.- In: Beyond Distance Teaching Towards Open Learning.- Ed. By Hodgson V.E. et aL,Milton Keynes, 991/- p. 5.
11. Dewey J. Experience and Education.- N.Y.,1948
12. Dave R.H. lifelong Education and School Curriculum-Hamboui&,1973,
13. Ddvereaux M.S.Une personae sur cinq. Enquбte sur l’ducatian des adultes am Canada.-Ottawa,1984.-p.63

ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН ВА ИСТИФОДАИ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНИЮ АНЪАНАВӢ ДАР ТАҲСИЛОТ

Дар мақола хусусиятҳои усулҳои анъанавӣ ва инноватсионии таҳсилот дар шароитҳои нави низоми таҳсилот ва таълим баррасӣ гаштаанд. Ба андешаи муаллифи мақола, дар раванди муносири таҳсилот усулҳои анъанавӣ ва ҳам усулҳои инноватсионӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Мавзӯи мазкур таҳқиқи ҷиддиро тақозо мекунад, зеро дар он мавриди таваҷҷуҳ тамоми таҷрибаи инсоният оид ба таҳсилот ва таълимот қарор дода мешавад.

Ҷомеае, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, аллақай имрӯз онро ҷомеаи иттилоотӣ номидан мумкин аст. Рӯз то рӯз илмҳои наву замонавӣ зухур карда истодаанд. Информатика дар байни онҳо мақоми арзандаи худро дарёфт кардааст.

Муҳаққиқон таъкид ҳам кардаанд, ки фақат соддалавҳон ва ё инсонҳои гумроҳ метавонанд ҳадс зананд, ки педагогикаи инноватсионӣ табдили ҷомеии методҳои анъанавии таълим мебошанд. Ин масъаларо фақат тавассути амалқарду робитаи муштараку якҷояи методҳои таълими анъанавӣ ва инноватсионӣ ба тариқи мусбат ҳаллу фасл қардан мумкин аст.

Чуноне ки муаллиф таъйид мекунад, шабакаҳои компютерӣ ва мултимедия имрӯз муҳимтарин ҷузъу унсӯри технологияҳои иттилоотӣ мебошанд, ки на танҳо барои муҳаққиқон арзишу манфиат доранд, балки барои дар маҷмуъ педагогҳо ҳам зарурати воқеӣ мебошанд. Имрӯз бидуни техника ва технологияи иттилоотӣ фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳоро тасаввур қардан ҳам ғайриимкон аст. Истифодаи мултимедия ва технологияҳои шабакавӣ имкон медиҳанд, ки дар як наву шакли қор маҷмуи манбаъ ва сарчашмаҳои барои муҳаққиқ дастрасро тамаркуз бахшид (сарчашмаҳои матнӣ, хаттӣ, аудио - ва видео - санаду ҳуҷҷатҳо) ва ба тариқи фаврию очилӣ натиҷаҳои таҳқиқотро таъбу нашр қард.

Калидвожаҳо: педагогика, андрагогика, усулҳо, инноватсия, анъана, информатика, ҷараёни таълим, технологияҳои иттилоотӣ.

ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ В ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматриваются особенности традиционных и инновационных методов образования новых условий в системе обучения и образования. По мнению автора статьи, в современном процессе образования применяются как традиционные, так и инновационные методы. Данная тема требует серьезного исследования, поскольку в ней принимается во внимание весь опыт человечества по образованию и обучению.

Общество, в котором мы сегодня живем, теперь можно назвать информационным. С каждым днем появляются новые и современные науки. Информатика среди них приобретает свой подобающий статус.

Как отмечает автор, исследователи подчеркивали, что только простые и заблудившиеся люди могут думать, что инновационная педагогика является комплексной трансформацией традиционных методов обучения. Данную проблему можно решить только посредством функционирования и взаимосвязи традиционных и инновационных методов обучения.

Автор констатирует, что компьютерные сети и мультимедии сегодня являются главными компонентами информационных технологий, имеющие не только значимость для исследователей, а в целом очень ценные также для педагогов. Сегодня наличие техники и информационных технологий нельзя представить без деятельности высших учебных заведений. Применение мультимедии и сетевых технологий позволяет сконцентрировать в одной форме работы и деятельности комплекс источников, доступных для исследователей (текстовые, письменные источники, аудио - и видео - документы) и тиражировать оперативным образом результаты исследований.

Ключевые слова: педагогика, андрагогика, методы, инновация, традиция, информатика, процесс обучения, информационные технологии.

ADULT EDUCATION AND THE USE OF INNOVATIVE AND TRADITIONAL METHODS IN EDUCATION

The article examines the peculiarities of traditional and innovative methods of creating new conditions in the system of education and education. According to the author of the article, both traditional and innovative methods are used in the modern educational process. This topic requires a serious study, since it takes into account the weight of the experience of mankind in education and training.

The society in which we live today can now be called informational. Every day there are new and modern sciences. Informatics among them acquired its proper status.

As the author notes, the researchers emphasized that only simple and lost people can think that innovative pedagogy is an integrated transformation of traditional teaching methods. This problem can be solved only through the functioning and interrelation of traditional and innovative teaching methods.

The author states that computer networks and multimedia today are the main components of information technologies, having not only significance for researchers, but in general are very valuable also for teachers. Today, the availability of technology and information technology cannot be imagined without the activities of higher education institutions. The use of multimedia and network technologies makes it possible to concentrate a set of sources available for researchers (text, written sources, audio and video documents) in one form of work and activity, and to replicate the results of research in an operative manner.

Key words: pedagogy, andragogy's, methods, innovation, tradition, informatics, learning process, information technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирализода Абдусалом Мустафо – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ҚТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Тел: 918822340

Чумъахон Алимӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Сафарзода Мунир Ватан – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Сведения об авторах: Мирализода Абдусалом Мустафо – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, РТ, ш. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 918822340

Джумахон Алими - доктор филологических наук, профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел: 918112662.

Сафарзода Мунир Ватан – кандидат педагогических наук, доцент Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Information about the authors: Miralizoda Abdusalom Mustafо - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy of the Tajik National University. Address: 734025, RT, sh. Dushanbe, h. Rudaki 17, phone: 918822340

Dzhumahan Alimi - Doctor of Philology, Professor of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, sh. Kulob, K. S. Safarov-16. Phone: 918112662.

Safarzoda Munir Vatan - Candidate of Pedagogical Sciences, docent of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov st.-16. Phone:918665441. E-mail: munir11@list.ru

ТДУ: 512(2-тоҷ)

ТКТ:22.1(2-тоҷ)

Н-56

ТАТБИҚИ МЕТОДИ ТАФРИҚА ДАР ОМЎЗИШИ МАВЗУИ «КУШОДАНИ ҚАВСҲО»

Ниёзов Ҷ.М., н.и.п., дотсент, Самариддинова З.Н., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Проблемаи асосии таълими ҳар як фан ба хонанда расонидани маводи омӯзиши мебошад. Дар шароити муосир китобҳои дарсӣ, маводҳои ғирасонӣ таълимӣ маҷмуи машқу масъалаҳои такрорӣ, тестҳо хеле зиёд мебошанд. Бо вучуди ин сатҳи донишҳои математикии хонандагони мо ба талабот ҷавобгӯ нест. Мушкилоти асосӣ дуруст ва самаранок истифода набурдани усулу методҳои таълимӣ мебошад. Омӯзгор ҳангоми таълими ҳар як мавзӯ барои хонандагон онро шарту тавзеҳ дода, супоришҳои дар як сатҳ омуданамудаашро ҳал намуда, дар ҳамин дараҷа ба ҳамаи хонандагон супориш медиҳад. Илми психологияи муосир муқаррар намудааст, ки ҳар як фард қобилияти зеҳнии ба худ хос дорад ва ӯ наметавонад, ки бештар аз қобилияти худ мавзӯи омӯзиши ӯ масъалаи ба ӯ пешниҳодшавандаро ҳал намояд. Бинобар ин омӯзгорро лозим аст, ки барои ноил гардидан ба ҳадафи таълимии хеш аз методу усулҳои бештар самаранок истифода барад. Таҷрибаҳо собит сохтанд, ки гузаронидани санҷишҳои гурӯҳӣ наҷандон самаранок хуб медиҳад. Ҳангоми гузаронидани ингуна супоришҳо қисмати ками хонандагон ба иҷрои он машғул гардида, қисмати зиёди онҳо аз уҳдаи онҳо намебароянд. Коркардҳои индивидуалӣ (фардӣ) дар раванди дарс аз сабаби маҳдуд будани имконот душвор аст. Яке аз усулҳои судбахш дар таълими математика методи тафриқа мебошад. Нисбати ин метод ва шарҳу тафсили он адабиёти ҷудоғона ва корҳои таҳқиқотии алоҳида мавҷуданд.

Асоси ин метод аз рӯи қобилиятҳо ба гурӯҳҳо ҷудо намудани хонандагон ҳангоми ташкили супоришҳои мустақилона ва вазифаҳои хонагӣ мебошад [1, с. 45].

Чи хеле, ки қайд намудем, ду қобилияти зеҳнии айни якдигарро ёфтани мушкил аст, аммо аз рӯи элементҳои умумӣ онҳоро гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст. Дар ҳар як синф то 30% хонандагон ёфт мешаванд, ки қобилияти сусти азхудкунӣ ва майлу хоҳиши наҷандон зиёд доранд. Омӯзгор онҳоро метавонад ба як гурӯҳ муттаҳид намуда, барои онҳо оддитарин супоришҳои мустақилона ва корҳои хонагиро пешниҳод намояд. 50%-и хонандагони мо дар мавқеи мобайнӣ қарор доранд. Онҳо ба ҷузъиёти мавзӯ сарфаҳм рафта, ба моҳияти асосии он ворид намешаванд.

Супоришҳое, ки ба гурӯҳи хонандагони миёна пешниҳод мешаванд ва гурӯҳи хонандагони сусти онро иҷро мекунанд, аммо дар иҷрои баъзе машқҳои душворӣ мекашанд. Муаллим бояд ҳамчун равандинос ин гурӯҳро ҷудо намуда, ба онҳо системаи машқҳои ба қобилиятшон созгорро омода созад. 20%-и хонандагони ҳар як синф эҳтимолияти доштани қобилиятҳои фаъолро доранд. Омӯзгор онҳоро ба ҳар як

гурӯҳ муттаҳид намуда, ба онҳо супоришҳои мушкилтарро пешниҳод менамояд. Ин гуна муносибат ҳам барои омӯзгор ва ҳам барои хонанда ғоидаовар мебошад. Дар мавридҳои дигар хонандагони ғайбӣ машқҳои осонро ҳал намуда, садди роҳи хонандагони гурӯҳи яқум ва дуҷум мегарданд. Бо методи тафриқа кор кардани омӯзгор хонандагонро водор месозад, ки ба гурӯҳи машқҳои худ кор бурда, монеи дигарон нашаванд. Дар ин ҳолат хонандагони гурӯҳи поёниро лозим меояд, ки дар доираи имкониятҳои зехнии худ натиҷаеро соҳиб гарданд. Хонандагони гурӯҳи мобайнӣ низ ба ҳамин монанд масъулият ҳис карда, барои иҷрои супоришҳои худ кӯшиш мекунанд. Хонандагони гурӯҳи сеҷум бошанд, бо иҷрои супоришҳои душвортар одат карда, дар ташаккули тафаккури математикии ҳеш роҳ меёбад [2, с. 84].

Қорро ба таври мусобиқа тавре ташкил намудан лозим аст, ки гузариш аз гурӯҳи аввал ба дуҷум аз дуҷум ба сеҷум ба амал ояд. Дар давоми як соли ғайбӣ омӯзгор метавонад 10%-и хонандагони гурӯҳи яқумро ба дуҷум ва 20%-и хонандагони гурӯҳи дуҷумро ба сеҷум гузаронад.

Табиист, ки барои омӯзгор дар омода сохтани маводҳои баъзе душворӣ пеш меоянд, аммо бо мурури замон ин мушкилӣ аз байн меравад [3, с. 67].

Татбиқи ин методро дар омӯзиши мавзӯи «Қушодани қавсҳо» нишон медиҳем. Аввалан маълумоти муҳтасарро доир ба мавзӯ баён намуда, баъзе тафсиҳоро баён мекунем.

Ифодаи $a + (b + c)$ -ро бе қавс низ навиштан мумкин аст. $a + (b + c) = a + b + c$. Ин амалро қушодани қавсҳо меноманд. Дар ифодаи $a + (-b + c)$ қавсро мекушоем:

$$a + (-b + c) = a + ((-b) + c) = a + (-b) + c = a - b + c.$$

Қоида: Агар пеш аз қавс аломати “+” омада бошад, метавон қавсҳо ва ин аломатро партофта аломати ҷамъшавандаҳои дохили қавсро нигоҳ медорем. Агар ҷамъшавандаи яқуми даруни қавс бе аломат навишта шуда бошад, пас онро бо аломати “+” ифода кардан лозим аст [4, с. 113].

Барои онки қимати ифодаи $-(-9 + 5)$ -ро ёбем аввал -9-ро ба 5 ҷамъ намуда баъд адади муқобили онро меёбем:

$$-(-9 + 5) = -(-4) = 4$$

Қоида: Барои онки адади ба суммаи яқчанд адад муқобилро ёбем, бояд аломати ҷамъшавандаро иваз кунем [5, с. 127].

$$-(a + b) = -a - b$$

Қоида: Агар пеш аз қавс аломати “-” омада бошад, аломати ҷамъшавандаҳои дохили қавсро ба муқобилашон иваз намуда, қавсҳоро партофтан лозим аст.

Қимати ифодаи додашударо меёбем:

$$16 - (10 - 18) = 16 - 10 + 18 = 6 + 18 = 24$$

Баъди баёни мавзӯ барои хонандагони гурӯҳи яқум боз ду мисолро бо ҳаллаш пешниҳод намуда, бо онҳо супоришҳои мустақилона медиҳем:

$$36 + (12 + 24) = 36 + 12 + 24 = 48 + 24 = 72$$

$$64 - (14 + 31) = 64 - 14 - 31 = 50 - 31 = 19$$

Супоришҳо барои хонандагони гурӯҳи яқум.

а) $95 + (13 + 57)$ г) $-(80 - 16) + 84$

б) $(65 - 34) + 19$ д) $a - (b - c - d)$

в) $64 - (90 - 100)$ е) $(a + b) - c$.

Супоришҳо барои хонандагони гурӯҳи дуҷум.

а) $5,4 + (3,7 - 5,4)$

Нишондод: Бе ивази аломати ҷамъшавандаҳои дохили қавс қавсро қушодан лозим аст.

б) $7,2 - (3,2 - 5,9)$

Нишондод: Ҷамъшавандаи яқумро навишта, ададҳои дохили қавсро бо аломатҳои муқобил аз қавс бароварда, қавсро партофтан лозим аст.

а) $8,79 + (-1,76 + 8,79)$

с) $(4,8 + 2,75) - (4,8 - 3,25)$

б) $(4,67 - 3,94) + (3,94 - 3,67)$

д) $m - (n + m) + m$

$$e) -(n-x)-x$$

$$f) p+(-m+k-p)$$

Супоришҳо барои хонандагони гурӯҳи сеюм.

$$a) 3,15 + \left(\frac{2}{3} - 2,15\right) \text{ Ҷавоб: } 1\frac{2}{3}$$

$$b) -a - (m - a + p) \text{ Ҷавоб: } p - m$$

$$a) -(3,72 - 5,43) + (4,57 + 3,22)$$

$$b) \left(8\frac{3}{4} - 7\frac{2}{9}\right) - \left(2,25 - 2\frac{7}{9}\right)$$

$$в) \left(7\frac{11}{18} - 3,2\right) - \left(2\frac{5}{18} + 1,8\right)$$

$$г) m - (a + m) - (-a - m)$$

$$д) -a - (a - b) + (a + b)$$

$$e) -k - n - (k - n) + (n - k)$$

Супориши вазифаи хонагӣ барои хонандагони гурӯҳи якум.

$$a) 75 + (13 - 43)$$

$$г) m + n - (m - n)$$

$$b) -81 - (34 + 57)$$

$$д) a + b + (a + b)$$

$$в) 91 - (45 - 34)$$

$$e) c + d + (c - d) + c$$

Супориши вазифаи хонагӣ барои хонандагони гурӯҳи дуум.

$$a) 11,1 - (13,7 - 16,4)$$

$$г) (a - b - c) - a$$

$$b) -21,7 + (13,1 + 16,4)$$

$$д) (k + p + n) - n$$

$$в) 37,4 + (15,7 - 6,4)$$

$$e) (d + n) - (d - n)$$

Супориши вазифаи хонагӣ барои хонандагони гурӯҳи сеюм.

$$a) 12\frac{1}{6} - \left(17\frac{1}{4} + 1\frac{6}{7}\right) - 0,8$$

$$г) (a + 5b) - (5b - a) - 5a$$

$$b) 31,4 + \left(-1,5 + \frac{1}{6}\right) - 3\frac{1}{4}$$

$$д) (c - d) - (4c - 5d) + 6d - c$$

$$в) 81\frac{1}{6} - \left(31,5 - 4\frac{1}{2}\right) + 3\frac{7}{12}$$

$$e) (4a - b) + (b - 4a) + 4b - 4a$$

Чунин тарзи муносибат ба таълим ба омӯзгор ва хонанда роҳи дурусти фаъолиятро нишон медиҳад.

Агар омӯзгор ҳангоми тартиб додани системаи машқҳо мустақилият дошта бошад, ӯ метавонад онҳоро тартиб дода, ҳал намуда, баъдан ба хонанда пешниҳод намояд. Инчунин, дар таълими тафриқа омӯзгор метавонад мустақилона тартиб додани машқҳо ва ҳалли онҳоро таъмин намояд. [6, с. 94].

Ҳамзамон, ӯ имконият дорад, ки корҳои гурӯҳиро дар байни гурӯҳҳои тафриқавӣ ба роҳ монда аз онҳо натиҷабардорӣ кунад. Ба омӯзгорони фанни математика дарки омӯзишро тавсия дода, мутмаинем, ки дар роҳи дуруст ташкил намудани таълим ва натиҷаҳои дилхоҳ гирифтани он комёб мешаванд.

Адабиёт:

1. Ниёзов Ҷ.М. Махсусияти педагогӣ ташкил ва амаликунонии таълими тафриқавӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (дар мисоли таълими фанни математика) 05. Октябри соли 2019 .с.173.

2. Зубайдов У.З. Таълими тафриқа ва мактаби муосир.-Душанбе: Дониш, 2013.-304с.

3. Макоев А.З. Дифференцированно - групповое обучение школьников математика в условия классно-урочной системы. Нальчик, 1976. -155с.

4. Э. Р. Нурк. А. Э. Тельгма. Математика, китоби дарсӣ барои синфи 6 мактаби миёна, Душанбе, «Маориф», 1994

5. Ш. Асадулло. Математика китоби дарсӣ барои синфи 6-ум. Душанбе, «Маориф», 2003. 343с

6. Шарифов Ҷ. Таълими тафриқа ва мавқеи он дар ҷараёни таълим. // Масъалаҳои раваншиносӣ ва омӯзгорӣ. №2, -Қӯрғонтеппа, 2008. С.9-12.

7. Ш.А. Алимов, В.А. Ильин, Ю.М. Колягин, Ю.В. Сидоров, Алгебра. Пробный учебник для 6 класса средней школы, Москва «Просвещение», 1979. 159с
8. Н. Қодиров Математика, китоби дарсӣ барои синфи 6-ум. Душанбе, «Матбуот», 2013. 240с
9. Цыпкин А.Г., Маълумотнома аз математика барои мактабҳои миёна.- Душанбе: Ирфон, 1989. – 510с.

ТАТБИҚИ МЕТОДИ ТАФРИҚА ДАР ОМУЗИШИ МАВЗУИ «КУШОДАНИ ҚАВСҲО»

Дар марҳилаи муосир, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа бемайлон дар ҳоли афзоиш мебошад, таълим ва тарбия ҳамчун проблемаи асосӣ боқӣ мемонанд. Ин мушкилот пайваста зери таваҷҷуҳи роҳбарияти ҷумҳурӣ ва ташкилотҳои дахлдор қарор дорад. Таълими фанҳои сикли дақиқ ва риёзӣ масъулияти махсусро тақозо дорад. Аз ин рӯ, омӯзгоронро лозим меояд, ки аз методҳои гуногуни таълим истифода намуда, барои ноил гардидан ба дастовардҳои нишонрас саҳмгузор бошанд. Дар мақола сухан дар бораи татбиқи яке аз методҳои ҳозиразамони таълим –методи тафриқа меравад. Таҷрибаҳои солҳои охир ба таҳқиқоти ба анҷомрасида дар самти татбиқи тафриқа собит сохтанд, ки он ба беҳшавии самаранокии таълим мусоидат менамояд. Мавзӯе, ки муаллиф методи тафриқаро дар он мавриди озмоиш қарор додааст, актуалӣ буда, дар омӯзиши мавзӯҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Дар омӯзиши аксар мавзӯҳои таълими математика ифодаҳои қавсдор воমেҳӯранд. Ва кушодани онҳо барои натиҷагириҳо зарур мебошанд. Муаллиф супоришҳои мустақилонро шарҳ ба се гурӯҳ ҷудо намуда, онро барои се дараҷаи зехнияти хонандагон дар мувофиқат мегузорад. Бартарияти ташкил ва гузаронидани ин усул аз он иборат аст, ки ҳамаи хонандагон ба иҷрои онҳо сафарбар карда мешаванд. Ин боис мегардад, ки ҳар як хонанда барои кори барояш вобаста масъул бошад. Дар мақола супоришҳои мустақилона ва хонагӣ барои се гурӯҳи хонандагон пешниҳод шудаанд. Татбиқи пурраи метод имконият медиҳад, ки сатҳи умумии дониши хонандагон рушд ёфта, фикрронии онҳо тақвият ёбад. Мақола барои омӯзгори ҷавони муассисаҳои таълимӣ бакалавр ва магистрҳо ҳамчун воситаи ёрирасон хизмат мекунад.

Қалидвожа: Проблемаи асосии таълим, маводҳои омӯзиши, методу усулҳои таълим, методи тафриқа, супоришҳои гурӯҳӣ, коркардҳои индивидуалӣ, адабиёти педагогӣ, вазифаи хонагӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО МЕТОДА В ИССЛЕДОВАНИИ ТЕМЫ «РАСКРЫТИЕ СКОБОК»

На современном этапе, когда все сферы жизни общества постоянно растут, образование и воспитание остаются главной проблемой. Эта проблема постоянно находится в центре внимания руководства республики и профильных организаций. Преподавание предметов точного цикла и математики требует особой ответственности. Поэтому учителям необходимо использовать разные методы обучения и способствовать достижению значительных достижений. В статье говорится о применении одного из современных методов обучения – метода дифференциации. Опыт последних лет проведенных исследований в направлении применения дифференциации доказал, что она способствует повышению эффективности образования. Тема, на которой автор апробировал метод дифференциации, является актуальной и используется при изучении различных предметов. При изучении большинства тем математического образования встречаются вводные выражения. И открывать их необходимо для результатов. Автор условно делит самостоятельные задания на три группы и ставит их в соответствии с тремя уровнями интеллекта учащихся. Преимущество организации и проведения данного метода в том, что на его реализацию мобилизуются все обучающиеся. Это означает, что каждый студент несет ответственность за связанную с ним работу. В статье представлены самостоятельные и домашние задания для трех групп учащихся. Полноценное применение метода позволяет развить общий уровень знаний учащихся и

укрепить их мышление. Статья служит вспомогательным пособием для молодых преподавателей образовательных учреждений, бакалавров и магистров.

Ключевые слова: Основная проблема образования, учебные материалы, методы обучения, метод дифференциации, групповые задания, индивидуальная работа, педагогическая литература, домашнее задание.

APPLICATION OF THE DIFFERENTIAL METHOD IN THE STUDY OF THE TOPIC “OPENING BRACKETS”

At the present stage, when all spheres of society are constantly growing, education and upbringing remain the main problem. This problem is constantly in the focus of attention of the leadership of the republic and relevant organizations. Teaching science and mathematics subjects requires special responsibility. Therefore, teachers need to use different teaching methods and promote significant achievement. The article talks about the use of one of the modern teaching methods - the method of differentiation. The experience of recent years of research in the application of differentiation has proven that it helps to increase the effectiveness of education. The topic on which the author tested the differentiation method is relevant and is used in the study of various subjects. When studying most topics in mathematics education, introductory expressions are encountered. And you need to open them for results. The author conditionally divides independent tasks into three groups and sets them in accordance with the three levels of students' intelligence. The advantage of organizing and conducting this method is that all students are mobilized for its implementation. This means that each student is responsible for the work involved. The article presents independent and homework assignments for three groups of students. Full application of the method allows you to develop the general level of knowledge of students and strengthen their thinking. The article serves as an aid for young teachers of educational institutions, bachelors and masters.

Key words: The main problem of education, educational materials, teaching methods, differentiation method, group assignments, individual work, pedagogical literature, homework.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзов Ҷонмахмад Муродович, н.и.п., и.в. дотсент, мудири кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгои давлатии Кӯлоб, ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, суроға 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел.: 985544970

Самариддинова З.Н., номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16, Тел: (+992) 9887772028

Сведения об авторах: Ниязов Джонмахмад Муродович к.п.н., и.о. доцента кафедры математики и методики ее обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Сафарова-16. Телефон: 985544970

Самариддинова З.Н., кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова – 16, тел: (+992) 9887772028

Information about the authors: Niyazov Dzhonmakhmad Murodovich Associate Professor, Head of the Department of Mathematics and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. Safarov-16. Phone: 985544970

Samariddinova Z.N., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Science, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, k. S. Safarov - 16, tel: (+992) 9887772028

ИСТИФОДАИ НАРМАФЗОРҶОИ КОМПЮТЕРӢ ҲАНГОМИ НАЗОРАТ ВА АРЗӢБИИ НАТИҶАҶОИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Курбонова У.Т., н.и.п., Орифов О.О., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ҷомеаи имрӯза таҳаввулот дар самти технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дида мешавад, ки моро водор менамояд худро бо он мутобиқ намоем. Давра ба давра нармафзорҳо ва портали сомонаҳо сохта ва рушд дода шуда истодаанд, ки имконияти истифодаи онҳо дар раванди таълим бениҳоят зиёд аст. Донишҷӯ ё хонандаи замони ҷадидро бо методу усулҳои анъанавӣ дарс омӯхтан бамаврид нест, чунки онҳо аллакай ба тамоми намуди иттилоот дастрасӣ дошта, шакли интерактивии маълумотро ба воситаи компютеру смартфонҳо пайдо ва аз худ менамоянд.

Бояд қайд кард, ки талаботи замон тақозо менамояд, ки натиҷаҳои таълим низ бо таҷҳизоти нави муосир назорат ва арзёбӣ карда шаванд. Забони англисӣ яке аз забонҳои асосии муоширати байналмилалӣ буда, аз худ намудани он барои ҳар як мутахассиси оянда зарурӣ аст. Имрӯзҳо барои илм, бозори меҳнат ва умуман тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёти аллакай сарҳадҳо бардошта шудаанд. Барои мутахассиси сатҳи зарурии замони муосир будан дониши забонҳои хориҷӣ зарурӣ ва саривақтӣ мебошад. Донишомӯзонро мебояд, ки дар баробари омӯхтани дарсҳои ҳузурӣ боз тавассути китобу маводи электронии таълимӣ дониши худро қавӣ гардонанд. Вобаста ба ин, нармафзорҳои зиёде ҳастанд, ки барои омӯхтани забонҳо кумак мерасонанд. Пешниҳоди маълумот, ташкил ва баргузори машғулиятҳо ин як раванд ва тафтишу санҷиши натиҷаҳои таълим як раванди дигар мебошад, ки аз омӯзгор қобилияти баланди касбиро талаб менамояд.

Назорат ва арзёбии дониш, маҳорату малақаҳои амалии донишҷӯён таърихи қадима дорад. Аз оғози пайдоиши муассисаҳои таълимӣ назорат ва баҳогузори дониш, маҳорат ва малақаҳо ҳамчун як амали гуманистии ҳавасмандкунӣ анҷом дода мешуд. Дар замони гузашта дар аксар муассисаҳои таълимӣ сатҳи гуногун, агар натиҷаҳои баҳогузори фаъолияти таълимӣ ғайриқаноатбахш эътироф мегардид, ба муҳассилин ҷазои ҷисмонӣ пешбинӣ мешуд. Ҳангоми натиҷаҳои мусбат ҷазои ҷисмонӣ роиҷ набуд, ки ин худ ба худ ҳавасмандкунӣ ҳисоб меёфт. Баҳогузори зуд ба таҷрибаи кори муассисаҳои таълимӣ гуногун ворид гардида, шаклҳои мухталифро қабул намуд, аҳамияти иҷтимоӣ пайдо кард ва ҳамчун «воситаи фишор ба муҳассилин» табдил ёфт. Ба шарофати баҳогузори муҳассилин аз рӯи қобилият, дониш, маҳорату малақа ва вазъи иҷтимоӣ гурӯҳбандӣ карда шуданд, ҳамзамон варақаи баҳо чун шаҳодатнома барои гирифтани идрорпуӣ ва ёрдампулиҳои гуногун, мукофот ва ғайраҳо хизмат мекард [1, с. 67–93].

Ҳоло қариб ҳамаи донишгоҳҳо бо компютер мучахҳаз буда, шабақаҳои локалӣ ва дастрасӣ ба интернет доранд, ки ин имкон медиҳад, аз усулҳои анъанавии таълим ва баҳодиҳии донишҳои гирифташуда ба технологияҳои нави таълим гузаранд. Дар таҳаввулоти рушди назорати дониш панҷ марҳиларо ҷудо кардан мумкин аст, ки шаклҳои ташкили дониш ва нақши омӯзгорро дар ин раванд инъикос мекунад:

1. Назорати анъалавии донишҳо. Барои баҳодиҳии дониши муҳассилин дар раванди таълим чунин шаклҳои назорати дониш чун анъана истифода мешаванд: кори тестӣ, коллоквиум, кори лабораторӣ, кори курсӣ, лоихаи курсӣ, реферат, вазифаи хонагӣ, мусоҳиба, тест, имтиҳон, рисолаи хатм. Омӯзгор вариантҳои супоришхоро тайёр мекунад, натиҷаҳои кори донишҷӯёнро месанҷад ва баҳо медиҳад.

2. **Назорати дониш тавассути воситаҳои коғазӣ (на компютер).** Бо ин равиш, барои назорат варақаҳои қаблан омодашуда, ки дорои супоришҳои (тестҳои) назоратӣ мебошанд, истифода мешаванд. Муҳассилин варақаҳои пешниҳодшударо пур мекунад, супоришҳоро иҷро мекунад ва ба саволҳо ҷавоб медиҳанд. Омӯзгор корро тавассути графаришҳои махсус ва ҷадвалҳои ҷавобҳо тафтиш мекунад.

3. **Назорати дониш бо истифода аз дастгоҳҳои техникӣ.** Бо ин равиш ду тарзи ташкили назорат мавҷуд аст: - донишомӯз, ки аз омӯзгор маҷмуи супоришҳои инфиродиро гирифта, онҳоро иҷро мекунад ва шумораи варианти худ ва натиҷаи ҳалли ҳар як вазифаро ба дастгоҳ ворид мекунад, дастгоҳ ҷавобҳои дохилшударо месанҷад, баҳои корро ҳисоб мекунад ва нишон медиҳад; - дастгоҳ ҳам барои ворид кардани супоришҳо, ҳам барои тафтиши дурустии ҷавобҳои воридшуда ва ҳам барои намоиш додани натиҷаҳои назорат ва ё баҳодиҳӣ истифода мешавад.

4. **Назорати компютери дониш.** Ташкили назорат дар ин маврид, аввалан, ба осон кардани кори омӯзгор, озод кардани вай аз тартиби тафтиши кори хаттӣ (ӯ метавонад бештар ба дарсҳои инфиродӣ бо донишҷӯён вақт ҷудо кунад) ва дуюм, ба баланд бардоштани натиҷаҳои объективии кори омӯзгор нигаронида шудааст. Назорати дониш тавассути барномаҳои махсуси компютерӣ таъмин карда мешавад, ки онҳо чунин корҳоро иҷро мекунад: ташаккул додани маҷмуи инфиродии супоришҳои назоратӣ барои ҳар як донишомӯз; дар экран нишон додани вазифаҳо; таҳлили ҷавобҳои донишомӯзон; баҳогузори; нигоҳдории натиҷаҳои назорат ва маълумот дар бораи кори донишомӯзон бо барномаи таълимӣ, ки минбаъд омӯзгор метавонад истифода барад ва ғайра.

5. **Назорати фосолави донишҳо.** Ин равиш яке аз шаклҳои компютери назорати супоришҳо мебошад, ки пайдоиши он бо истифодаи васеи имкониятҳои интернет дар раванди таълим алоқаманд аст. Хусусиятҳои фарқкунандаи таълими фосолави истифодаи воситаҳои муосири техникии иртиботӣ ва интиқоли иттилоот байни донишҷӯ ва омӯзгор, инчунин озодии донишҷӯ дар интихоби суръати таълим, вақт ва макони таълим мебошад [2, 433-434].

Ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ забаномӯз бояд қобилиятҳои аз худ намудани грамматика, тарзи хондан ва навиштани матн, шундан ва сухангӯиро доро шавад. Аз ин рӯ, баҳогузори низ дар асоси ин талабот сурат мегирад.

Мақсади таҳқиқоти мо дар он аст, ки омӯзгори замони муосир воситаҳои муосири баҳогузориро ҷиҳати арзёбии натиҷаҳои таълими забони англисӣ пайдо намуда, онҳоро вобаста ба қобилиятҳои зарурии забаномӯз истифода намояд. Навгонии таҳқиқоти мо дар он аст, ки гурӯҳбандии нармафзорҳои зарурӣ ҷиҳати назорат ва арзёбии натиҷаҳои таълими забони англисӣ ба таври мушаххас пешниҳод гардидааст.

Мо дарк мекунем, ки бисёре аз ҷонибҳои манфиатдори гуногун метавонанд маълумоти аз арзёбиҳо гирифташударо истифода баранд. Мо ба ҳеҷ вазҳ атрофи муносибати байни як гурӯҳи муайяни донишомӯзону омӯзгорон ақидаи худро маҳдуд намекунем. Инчунин мефаҳмем, ки баҳо ё арзёбии оддӣ тасвири воқеии қобилияти забондонии донишҷӯро пурра инъикос намекунад. Ҳатто ҳадафҳои арзёбӣ тағйир ёфтанд. Ин баҳодиҳии оддӣ сатҳи забондонии донишҷӯ нест, зеро он дар ҳавасмандӣ, худбинӣ ва худбаҳодиҳӣ нақш дорад. Дар асл, арзёбии дуруст метавонад ҳатто имкониятҳои омӯзишро фароҳам орад. Ба андешаи мо ҳадафи асосии санҷиши забондонӣ фароҳам овардани имкони омӯзиш ҳам барои донишҷӯён ва ҳам мутахассисоне, ки санҷиш мегузаронанд, мебошад [4, с. 39].

Назорат ва арзёбии донишҳои забаномӯзон тавассути дастгоҳҳои техникӣ (компютер, смартфон, планшет ва ғ.) метавонад ба осон намудани кори омӯзгор ва ҳамзамон ҷиҳати худбаҳодиҳии забаномӯз саҳмгузор бошад. Истифодаи нармафзорҳо ва веб-саҳифаҳо ҷиҳати ҳам омӯзиш ва ҳам натиҷагирии таълим бамаврид мебошад. Барои назорат ва арзёбии донишҳои забони англисӣ барномаҳо ва замимаҳои мобилии зиёде таҳия гардидаанд, ки ҷиҳати тафтиши азхудкунии қоидаҳои грамматикӣ, рушди

захираҳои луғавӣ, суҳанронӣ, навиштан, хондан ва гӯш кардан хизмат мекунад. Санчишхоро метавонем ҳам тариқи онлайн ва ҳам тариқи офлайн анҷом диҳем.

Вобаста ба ин, дар асоси сарчашмаи [3] баррасии мухтасари тестхоро дар асоси захираҳои рақамӣ, ки барои назорати дониш ҳам дар дарсҳои забони англисӣ ва ҳам барои худбаҳодиҳии донишҷӯён истифода бурдан мумкин аст, пешниҳод мекунем (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1.

Баррасии якҷанд захираҳои рақамӣ, ки барои назорати дониши забонамӯзон таҳия гариданд

Номи нармафзор ё сомона	Имкониятҳо
Онлайн	
English Tag https://www.english-tag.com/tests/intro.asp	Дастрасӣ ба санчишҳои луғавӣ-грамматикиро дорад. Ин манбаъ метавонад ҳамчун воситаи санчиши пеш аз оғози курс истифода шавад.
Cambridge Assessment English https://www.cambridgeenglish.org/	Супоришҳои гуногунро барои арзёбии гӯш кардан, хондан, навиштан, грамматика, сатҳи луғатдонӣ, қоидаҳои талаффуз, ки аз рӯи сатҳи донишҷӯи забон тақсим мешаванд, пешниҳод мекунад. Илова бар ин, ин сомона, инчунин чор тест дорад, ки барои арзёбии пешакии сатҳи забон пешбинӣ шудааст (супоришҳо оид ба грамматика ва луғат).
British Council https://learnenglish.britishcouncil.org/	Тестҳои сершуморро дар мавзӯҳои гуногун пешкаш мекунад, ки ба омӯзгори забони англисӣ ҳангоми санчиши донишҷӯи забонамӯзон кумак мекунад. Санчишҳо аз рӯи маҳорат (гӯш кардан, навиштан, хондан, гуфтугӯ), аз рӯи мавзӯ ва сатҳи донишҷӯи забони англисӣ тақсим карда мешаванд.
Офлайн	
«Английские идиомы», «English phrasal verbs», «Learn English Vocabulary Offline»	Барои назорат кардани дониши луғавӣ.
“IELTS Prep App”	Барои арзёбии малакаҳои гӯш кардан ва хондан.
“English Grammar Test”, “Learn English Grammar”	Барои санҷидани дониши грамматикӣ забони англисӣ

Истифода аз чунин нармафзорҳо ва сомонаҳои интернетӣ ба мо имкон медиҳад, ки сатҳи забондонии худро санҷем. Вале, дар бисёр мавридҳо омӯзгорро мебояд, ки супоришхоро вобаста ба барномаи таълимӣ ва талаботи махсус таҳия намояд. Вобаста ба ин, дар фазои рақамӣ сомонаҳое мавҷуданд, ки ба воситаи онҳо омӯзгор метавонад супоришхоро тариқи интерактивӣ таҳия намуда, ба донишҷӯи забонамӯзон пешкаш намояд. Ҳамин тариқ, якҷанд сомонаҳои ёрирасонро, ки барои таҳияи супоришҳо хизмат мекунад, пешниҳод мекунем:

➤ **LearningApps.org** – барои дастгирии омӯзиш ва таълим тавассути модулҳои хурди интерактивӣ барои омма дастрас тарҳрезӣ шудааст. Дар сомона на танҳо машқҳо оид ба забони англисӣ, балки дигар фанҳо низ пешкаш гардидаанд. Ин машқҳо дар шакли онлайн сохта шудаанд ва дар раванди таълим истифода бурдани онҳо ба мақсад мувофиқ аст. Барои сохтани чунин машқҳо, сомона якҷанд қолибхоро пешниҳод мекунад. Ин машқҳо ҷузъҳои пурраи омӯзиш нестанд ва бояд ба барномаҳои омӯзиш ворид карда шаванд.

➤ **Quizlet.com** – ҷиҳати таҳияи супоришҳои интерактивӣ барои ташаккули малакаҳои забондонӣ, корҳои амалӣ, ташаккули малакаҳои луғавӣ, ташаккули малакаҳои грамматикӣ хизмат мекунад.

➤ **Quizizz.com** – сомона барои ташкили викторинаҳо ва пурсишҳо дар мавзӯҳои гуногун хизмат мекунад. Донишҷӯён метавонанд онҳоро дар дастгоҳҳои мобилӣ гиранд, ки махсусан барои омӯзиши омехта қулай аст.

➤ **Wizer.me** – Бо истифода аз сомона шумо метавонед маводи гуногуни таълимӣ таҳия намоед ва ба онҳо видео, аудио, тасвирҳо ва саволҳои гуногун илова кунед. Ин имкон медиҳад, ки дар он барои санҷиш саволҳои кушода, интихобӣ, мувофиқаоварӣ, пур кардани майдони холӣ, пур кардани тасвирҳо ва пур кардани ҷадвалҳо тартиб дода шаванд. Тавассути Google Classroom ё ягон системаи идоракунии раванди таълим, шумо метавонед маводро бо донишҷӯён мубодила кунед. Дар он ҳам тафтиши шахсии вазифаҳо бо илова кардани шарҳҳо ва ҳам тафтиши автоматӣ мавҷуд аст.

➤ **Crosswordlabs.com** – бо истифода аз ин сомона ребусҳо, кроссвордҳо ва триминоҳо таҳия намудан имкопазир аст.

Дар раванди таълим пеш аз ҳама бояд чунин донишҳои илмӣ, воситаҳои таълимӣ, технология ва методҳои нави таълим ба роҳ монда шаванд, ки барои донишзаҳидкунии донишҷӯён ва хонандагон ҳамчун механизми худтаракқидихӣ саҳмгузор бошанд. Дониши баланди муосирро асосан ҳангоми босуръат ҷараён гирифтани раванди таълим, муайян кардани мавқеи худ дар татбиқ ва истифодабарии воситаҳои ТИК гирифтани мумкин аст. Барои фаъолияти васеи таълимиро ба роҳ мондан, омӯхтани сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ, пайдо намудани фикру ақидаҳои гуногун оид ба мушкилоти мавҷуда, водор намудани донишомӯзон ба таълим ва фикрронии мустақилона зарур аст. Имрӯзҳо ба туфайли истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим ташкили самаранокӣ омӯзиш имкопазир шудааст.

Воситаҳои назорат, арзёбӣ ва санҷиши забон дар гули чанд соли охир хеле тағйир ёфтанд. Технологияҳои рақамӣ дар арзёбии натиҷаҳои таълим нақши боз ҳам муҳимтар пайдо кардаанд ва бо рушди технологияҳои веб ва ҳоло замимаҳои мобилӣ нақшро, ки ТИК метавонад бозад, аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан мумкин нест. Ҳарчанд арзёбӣ ҳоло ҳам аксаран бо усули анъанавӣ дар рӯи қоғаз сурат мегирад ва истифодаи абзорҳои баҳодихии интернетӣ, инчунин истифодаи ТИК барои таълими забонҳои хориҷӣ ҳанӯз дар марҳилаи таҳия қарор дорад, аммо ин воситаҳо ҳоло таваччуи мардумро ба худ ҷалб карда, шумораи омӯзгорону донишомӯзони истифодабаранди онҳо торафт бештар мегардад.

Адабиёт:

1. Гурянова, О.В. История і сьогодення шкільної оцінки / О. В. Гур'янова // Педагогіка толерантності. – 2007. – № 2. – С. 67–93.

2. Прокофьева Н.О. Вопросы организации компьютерного контроля знаний/ Прокофьева Н.О.//_Educational Technology & Society 9(1) 2006 ISSN 1436-4522.

3. Саттарова, А. Ф. Использование цифровых ресурсов для контроля знаний по английскому языку / А. Ф. Саттарова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 20 (310). — С. 619-620. — URL: <https://moluch.ru/archive/310/70197/> (дата обращения: 22.09.2023).

4. Томлинсон Б. Тестирование для обучения: личный взгляд на языковое тестирование. *English Language Teaching Journal*. 1995; № 59-1: 39 – 46.

ИСТИФОДАИ НАРМАҶЗОРҲОИ КОМПЮТЕРӢ ҲАНГОМИ НАЗОРАТ ВА АРЗӢБИИ НАТИҶАҲОИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи мубрами рӯз, истифодаи ТИК дар раванди арзёбии таълими забонҳои хориҷиро дар мисоли забони англисӣ бисёр бамаврид таҳлилу баррасӣ намудаанд. Дар ҳақиқат истифодаи ТИК дар раванди таълим яке аз масъалаҳои мубрами таълим дар замони муосир мебошад, ки раванди

назорат ва арзёбии натиҷаҳои таълимро ба таври шаффоф, дуруст ва дар муҳлати бениҳоят кӯтоҳ амалӣ менамояд.

Инчунин, дар мақола гурӯҳбандии шаклҳои назорати натиҷаҳои таълим бисёр бамаврид тавсиф карда шудаанд, ки маълумоти мухтасарро оид ба таърих, шакл ва самарабахшии усулҳои гуногуни арзёбӣ муайян менамоянд.

Ҳамзамон, дар мақола сарчашмаҳое, ки омӯзгорон метавонанд барои ташкили раванди дарс, викторинаҳо, истифодаи усулҳои гуногуни арзёбии натиҷаҳои таълим ва умуман дар шакли интерактивӣ гузаронидани дарс мавзӯҳои дарсиро масъалагузорӣ намоянд, оварда шудааст.

Калидвожаҳо: баҳогузори, ТИК, арзёбӣ, назорати таълим, арзёбии забони англисӣ, нармафзорҳои компютери, захираҳои рақамӣ, сомонаҳои интернетӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИ КОНТРОЛЕ И ОЦЕНКЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Авторы в своей статье проанализировали и обсудили на примере английского языка актуальную проблему использования ИКТ в процессе оценки преподавания иностранного языка. Использование ИКТ является одним из важнейших вопросов современного образовательного процесса, которое обеспечивает прозрачность, точность и кратчайшую реализацию процесса мониторинга и оценки результатов обучения.

Также в статье описана классификация форм контроля образовательных результатов, в которой дана краткая информация об истории, форме и эффективности разных методов оценки.

В статье, также приводятся ресурсы, которые преподаватель может использовать для организации процесса занятий, проведения викторин, использования различных методов оценки результатов обучения и в целом, проведения и обсуждения тем в интерактивной форме.

Ключевые слова: оценка, ИКТ, оценивание, контроль обучения, оценка английского языка, компьютерное программное обеспечение, цифровые ресурсы, веб-сайты.

THE USE COMPUTER SOFTWARE IN CONTROL AND EVALUATION OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING RESULTS

The authors analyzed and discussed in their article using the current problem of using ICT in the assessment process of foreign language teaching results. The use of ICT is one of the most important issues in modern education in the educational process. It ensures transparency, accuracy and speed of implementation of the education results assessment process and learning outcomes.

The article also describes the classification of forms of educational results monitoring, which provides brief information about the history, form and effectiveness of different assessment methods.

They also provide the resources that a teacher can use in organization of the education process, conduct quizzes, use various methods for assessment of learning outcomes and to conduct a lesson in an interactive form for discussion of the theme of the lesson.

Keywords: assessment, ICT, evaluation, monitoring of education, English language assessment, computer software, digital resources, websites.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қурбонова Умеда Талабовна – номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: 987144641;

Орифов Орзу Обидхучаевич – муаллими калони кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 987218589

Сведения об авторах: Курбонова Умеда Талабовна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Телефон: 987144641;

Орифов Орзу Обидхужаевич – старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Телефон: 987218589

Information about the authors: Qurbonova Umeda Talabovna – Candidate of pedagogical science, Senior lecturer of Department of Computer Science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, Safarov-16. Phone: 987144641;

Orifov Orzu Obidkhujaevich - Senior lecturer of Department of Methods of teaching of foreign languages, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, Safarov-16. Phone: 987218589

ТДУ:36.0 (2-точ)

ТКТ:73.00+74.02 (2-точ)

П-76

МОҲИЯТИ МАФҲУМИ «ШАВҚИ МАЪРИФАТӢ» ДАР ШАРОИТИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚА

Пириева Д.С., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ба ҳаёт омода кардани ҷавонони муосир – ин таълими тафриқа кардани шахс ба фаъолиятест, ки барои ҷамъият ва худи шахс аҳамияти калон дорад, ки дар он имкониятҳои эҷодии ӯ дар асоси қонеъ гардонидани манфиатҳо, майлҳо ва талаботи маънавий пурратар зоҳир мегардад.

Проблемаи шавқу ҳавас ба омӯзиш дар тамоми раванди таърихии рушди афкори педагогӣ ва муассисаҳои таълимӣ вучуд дошт.

Шавқу рағбат неруи маънавии хонандаро фаъл гардонидани фаъолиятро ба сатҳи баландтар мебардорад, онро ба арзишҳои воқеияти атроф наздик мекунад. Тамоюлҳои арзишӣ, ки аз шавқи маърифатӣ ба вучуд омадаанд, воридшавии фаълониҳои шахсро ба ҳаёти ҷомеа таъмин мекунад.

Ба манфиати маърифатие, ки ба инъикоси ҷанбаҳои муҳими воқеият нигаронида шудааст, имкони ворид шудан ба ҳақиқатҳои илмӣ ба даст овардаи инсоният, барои васеъшавии ҳудуди дониш, дарёфти роҳи имкониятҳои нав барои пурратар аз худ кардани фаъолияти интиҳобшуда ва соҳаи дониш мусоидат менамояд.

Шавқу рағбати маърифатӣ, фаъл гардонидани тамоми равандҳои равонии инсон, дар сатҳи баланди рушди он шахсро ба ҷустуҷӯи доимӣ барои табдили воқеият тавассути фаъолият водор мекунад. Хусусияти шавқи маърифатӣ қобилияти фаъл кардани раванди ҳама гуна фаъолият мебошад, шахсе, ки аз шавқи маърифатӣ илҳом гирифтааст, ҳама гуна фаъолиятро бо майли зиёд, ба таври босалоҳият иҷро мекунад.

Шавқу рағбати маърифатӣ дар солҳои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, вақте ки омӯзиш талаботи асосии ҳаёт мегардад, аҳамияти хоса дорад. Доираи васеи таҳқиқоти педагогии шавқу завқи маърифатии мактаббачагон ба ҳулосае оварда расонд, ки ин муҳимтарин тарбияи шахсият дар солҳои мактабӣ метавонад ҳамчун нишондиҳандаи рушди ҳамаҷонибаи хонандагон хизмат кунад.

Аммо, чунон ки амалияи нишон медиҳад, таҳқиқоти психологҳо, омӯзгорон, методистҳо, дараҷаи шавқу ҳаваси маърифатии мактаббачагон, рушди умумии онҳо ба таври назаррас паст шудааст.

Рушди ҳаёти ҷамъиятӣ, шароитҳои нави иҷтимоию иқтисодӣ, ворид гаштани технологияи нави иттилоотӣ ба ҳаёти ҷомеа ва дигаргуниҳои даҳсолаҳои охир талаботи

куллан тағйир додани раванди омӯзишро ба миён гузошт ва ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имконият дод, ки хонандагони онҳо ба тарзи нав қобилиятнокии худро нишон диҳанд. Ин ҳолат ба аз худ кардани донишҳои мустақкам, маҳорати меҳнатӣ, худфикрии эҷодӣ таъсири манфӣ расонид. Агар насли гузашта донишро воситаи воқеии расидан ба нақшаю ормонҳои ҳаётӣ, муайян кардани мавқеи онҳо дар ҳаёт медонист, мактаббачагони имрӯза аксарият ба он боваранд, ки бе дониши устувор ба даст овардани некуаҳволӣ, мавқеъ дар ҷомеа имконпазир аст.

Аҳамияти тавачҷуҳи маърифатӣ ҳамчун яке аз вазҷҳои омӯзиш ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Ин масъалаи рушди шавқу завқи маърифатиро ҳам дар наврасон ва чи дар хонандагони синфҳои болоӣ мубрам гаронид, зеро дар ин синну сол ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ниятҳои касбии мактаббачагон сурат мегирад.

Вақтҳои охир муассисаҳои таълимӣ оҳиста – оҳиста якрангии худро гум карданд, тавачҷуҳ ба барномаҳои, ки муддати дароз устувор буданд, суғшудан гирифт, тафрикаи синфҳо аз рӯйи равиҳо ба амал омад, муассисаҳои таълимии типии нав пайдо шуданд: гимназияҳо, литсейҳо, мактабҳои муаллифӣ ва ғайраҳо дар амалияи мактабҳо барномаҳои гуногуни таълимӣ ҷорӣ карда мешаванд. Азнавсозии доимии системаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба салоҳиятнокии таълим, тарбия ва рушди бомуваффақияти талабагон бо назардошти қобилият ва шавқу ҳаваси онҳо нигаронида шудааст.

Нақши шавқ дар фаъолияти таълимӣ муҳим аст. Дар таносуби бевосита ба рушди манфиатҳои маърифатӣ, мустақилият ва фаъолияти хонандагон дар азхудкунии дониш, муносибати эҷодӣ ба фаъолият меистад.

Хонандагони дорой шавқу завқи маърифати рушдёфта, ҷаҳонбинии васеътар, тасаввуроти эҷодии бойтар, таҳайюлотии ҳамаҷониба рушдёфта, қобилиятҳои эҷодии тақмилёфта мебошанд. Дар ҷунин мактаббачагон тезу тунд будани идрок, амиқии таассурот меафзояд, қобилияти дарки ҳодисаҳо тақмил меёбад.

Мавҷудияти манфиатҳо ҳамчун ҷузъи ормонҳои маънавӣ ва амалии шахсият ҳамеша нишондиҳандаи дараҷаи камолот ва самти касбии он буд. Аз ин рӯ, дар гули таърихи таҳқиқоти психологию педагогӣ ва методӣ ба проблемаи шавқмандӣ, ҷустуҷӯи воситаҳои ташаккул ва рушди он диққати зиёд дода шудааст.

Асарҳои сершуморе, ки ҷиҳатҳои гуногуни шавқу ҳаваси маърифатро меомӯзанд, масъаларо бо тамоми фароҳ ва гуногунҷабҳааш фаро гирифта наметавонанд, зеро мафҳуми «манфиати маърифатӣ» дар илми муосир ба таври ҳақиқӣ маънидод намешавад.

Дар гузашта кӯшишҳо барои муайян кардани фоизҳо карда мешуданд. Инак, Гелветсий К.А. навиштааст: «Дар рӯйи замин фоиз як ҷодугари бузургест, ки симои ҳар як ашӯро дар пеши назари тамоми мавҷудот дигар мекунад» [5, с. 54]. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки шавқу рағбат ба муносибати инсон ба ашӯи атроф таъсир расонида, моро (хонандаро) водор мекунад, ки онҳоро ба таври нав қабул кунанд.

Дар Энциклопедияи педагогӣ шавқ ҳамчун «тамоюли фаъоли маърифатии шахс ба ин ё он ашӯ ё падидаи воқеият, ки одатан ба муносибати мусбати эмотсионалии ранга нисбат ба донишмандии предмет ё азхудкунии фаъолияти муайян алоқаманд аст, муайян шудааст. Шавқ интихобӣ буда, тамоюли тавачҷуҳ ба ашӯи як намуди алоҳида, ба дониши онҳо ё иҷрои фаъолияти муайяно дар бар мегирад».

Шавқе, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёт зухур мекунад, ба паҳлуи иҷтимоии он низ таъсир мерасонад, ки дар «Луғати энциклопедӣ» омадааст: сабаби ҳақиқии амалҳои иҷтимоӣ мегардад, ки дар асоси мотивҳои бевоситаи –мотивҳо, гоҳо ва ғайра – шахсонии алоҳида, гуруҳҳои иҷтимоӣ, синфҳои дар онҳо иштироккунанда ҷойгиранд». Диққат ба хусусияти ҳавасмандгардонии он ҷалб карда мешавад, ки боиси фаъолияти муайянии одамон мегардад.

Таҳлили таҳқиқоти психологӣ равишҳои гуногуни равоншиносонро ба таърифи манфиат ошкор намуд. Инак, Н.Г. Морозова шавқу ҳавасро «муносибати бевоситаи эҳсосӣ – тезчанголии асоснокшуда, ки майл ба самти эҳсосотию маърифатии шахсият табдил меёбад» майл мекунад.

С.Л. Рубинштейн шавқро ҳамчун зухуроти фаъолияти зеҳнӣ ва эҳсосии шахс арзёбӣ мекунад; Л.А. Гордон бошад ҳамчун хӯлаи махсуси равандҳои эҳсосотӣ – ихтиёрӣ ва интеллектуалӣ, фаъолияти шуур ва фаъолияти инсонро зиёд карда, шавқмандиро тавсиф мекунад.

Дар тафсири илми педагогии он чихатҳои иҷтимоию психологии шавқу ҳавас зохир мегардад. Ҳамзамон, аҳамияти он барои раванди шинохту омӯзиш васеътар баррасӣ мешавад. Масалан, дар Энциклопедияи педагогии рус меҳонем: «Шавқ ин майли донишҷӯи ашӯ ё ҳодиса, аз худ кардани ин ё он намуди фаъолият мебошад. Шавқу рағбат интиҳобӣ буда, яке аз омилҳои муҳимтарини азхудкунии дониш, васеъ намудани ҷаҳонбинии шахс буда, шартӣ муҳимми муносибати ҳақиқии эҷодӣ ба меҳнат хизмат мекунад». Тавре, ки мебинем, гоҷаҳои калидии ин таъриф шавқ ҳамчун падида ва ҳавасмандкунандаи фаъолият, шинохт, инчунин хусусияти интиҳоби он мебошанд. Чунон ки маълум аст, самаранокии фаъолияти таълимии мактаббачагонро бештар муайян намуда, ба муқаррароти интиҳоби озод дар раванди таълим мувофиқат мекунад.

Мантиқан чунин тахмин кардан мумкин аст, ки андешаҳои боло ва дигар ақидаҳо бояд асоси таърифи манфиатро ташкил диҳанд. Аз шумораи зиёди таърифҳои манфиатдор, мо барои мисол тавсифҳоро гирифтаем, ки аз ҷониби равоншиносон ва омӯзгорон ифода карда шудаанд (С.Л. Рубинштейн, Л.А. Гордон, Г.А. Шукина, Г.И. В.Г. Иванов, М.Ф. Беляев). Ҷадвали паҳлуи таъриф таснифоти намудҳои (марҳилаҳои) таваҷҷуҳро нишон медиҳад.

Ҷадвали 1.

Ҷадвали муқоисавии таърифот

№	Муаллиф	Муайян кардани шавқ	Таснифи намудҳои (давралҳои) шавқ
1	2		
1	Рубинштейн С.Л.	Шавқ ин ошкоршавии роҳи шахсият, вачҳ, ки мувофиқ ба тавоноӣ, дарк, аҳамиятноки ва эҳсосоти шавқовари худ амал мекунад	1. Аз рӯи мазмун: аз рӯи фан; аз рӯи дараҷаи умумият (хос ё ин ки нисбатан умумӣ). 2. Бевосита ва бавосита. 3. Аз рӯи ҳаҷм (васеъ, танг). 4. Аз рӯи тавоноӣ (фаъол, заиф). 5. Тафриқа (муайян, номуайян). 6. Аз рӯи мустаҳкамӣ (давомнокӣ: а) мустаҳкам; б) номустаҳкам).
2	Гордон Л.А.	Шавқ роҳи эҳсосоти рангини шуури мо ба объектҳои муайян, кӯшиши алоқаманд ба ин объектҳо ва таъсири муайян ба воқеияти моро ихотақунанда мебошад.	1. Аз рӯи мазмун: а) аз рӯи объект; б) аз рӯи гурӯҳи объектҳо (касбӣ, эстетикӣ ва ғайраҳо). 2. Аз рӯи шавқҳои хос: а) тоқатнокӣ; б) таъсирнокӣ; в) давомнокӣ. 3. Аз рӯи хусусияти самтноки (ба раванди фаъолият ва натиҷа, ба раванди фаъолият ва натиҷанокӣ).

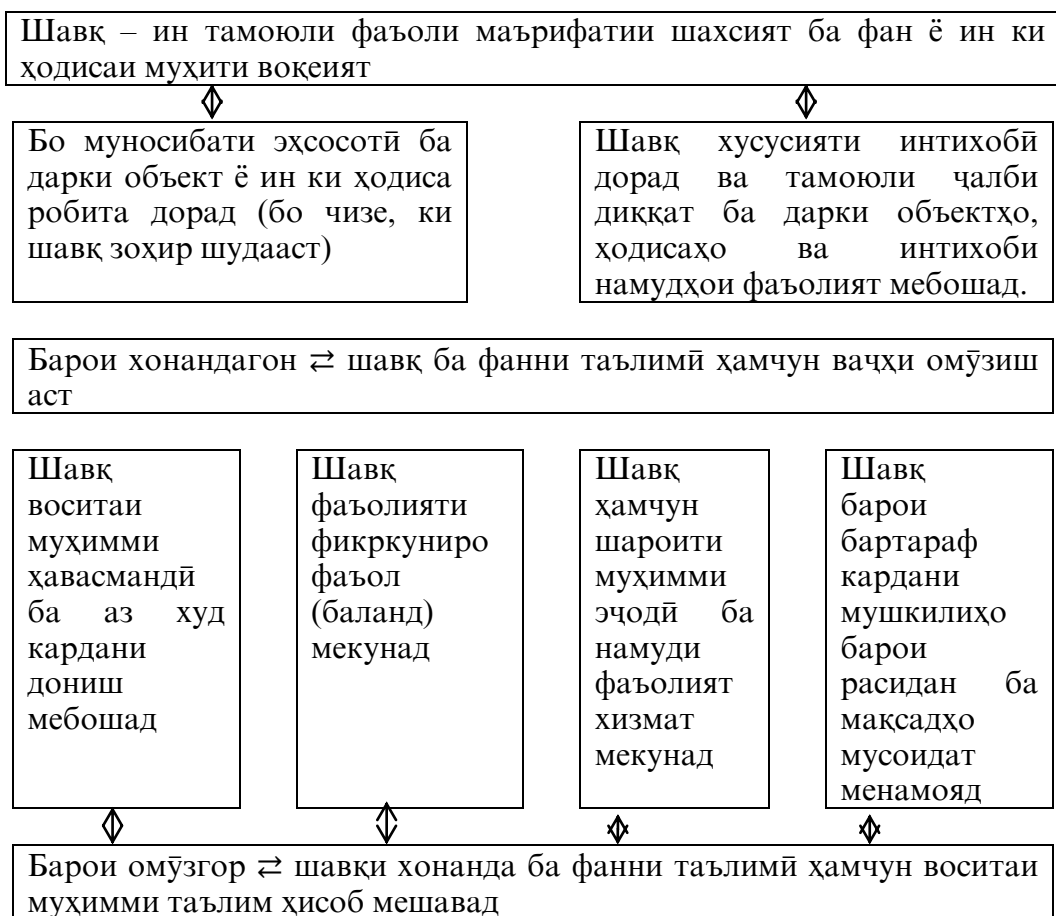
3	Иванов В.Г.	Шавқ ин муносибати фаъоли маърифатии шахсият ба объекти муайяни воқеъ ва таъсири хос ба ҳаёти воқеии мо мебошад.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шавқ – занимательность (шавқангезӣ); 2. Шавқи ниҳонӣ, хос (шахсӣ), танг (ба масъалаҳои алоҳида, далелҳо, мавзӯҳо); 3. Шавқи васеъ, чамъбасти, номуайян (шавқ ба фан ба пуррагӣ); 4. Шавқи чуқур, махсус, фардӣ (шавқ ба соҳаи муайяни дониш); 5. а) Муҳим (хангоми зеритоатии шавқҳои хеш (монанд); б) Марказӣ (итоати ҳамаи шавқҳо ба якто, бо тарзи равшани самт маънидод карда мешавад).
4	Шукина П.И.	Шавқи маърифатӣ дар муқаррароти умумӣ, фан ва ҳодисаҳои муҳими ҳаётӣ. Ин самтноки дар кӯшиши доимӣ ба фаъолият зоҳир мегардад.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мутобиқатнокӣ (дараҷаи пасти шавқи маърифатӣ, дар робита ба шавқоварии фан ошкор мешавад); 2. Илмдӯсти (кӯшиши дохилшавӣ ба ҳолати дидашаванда. Ба хонанда эҳсосоти ҳайроншавӣ, хурсандӣ аз фаъолият хос аст). 3. Шавқи маърифатӣ (ба кӯшиши ҳал кардани масъалаи проблемавӣ робита дорад); 4. Шавқи назариявӣ (бо кӯшиши дарки асосҳои назариявӣ қонуниятҳо ва истифодаи онҳо дар амалия алоқаманд мебошад).
5	Беляков М.Ф.	Шавқ яке аз фаъолнокии руҳиест, ки ҳамчун кӯшиши бошууронаи шахсият ба объект, муносибати наздик ба объект дохилшуда, аз ҷиҳати эҳсосоти бойгашта ва дар фаъолияти нисбатан озод ва натиҷанок зоҳир мегардад. Аз дигар фаъолиятнокии руҳӣ бо нисбатан амали ғайримачбури ва ҳаракати зиёд фарқ менамояд.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шавқи асосӣ (объективӣ ва субъективӣ); 2. Аз рӯи объект (бо назардошти мазмун): а) объекте, ки ба он диққат равона карда шудааст (илмӣ, хонандагӣ, эстетикӣ); б) шавқи чуқур (чуқур, рӯякӣ). 3. Шавқи пурра (дараҷаи баназаргирии ҳамаи дараҷаҳо, донишҳо). 4. Ҷудокунӣ ба кӯшишҳо; 5. Самтҳои шавқ; 6. Қувваи шавқ; 7. Шавқи бошуурона; 8. Дараҷаи фаъолнокӣ (фаъол, пассив); 9. Шавқҳои муташаккил (яктарафа, гуногунҷабҳа); 10. Шавқҳои ҳавасмандӣ (фанӣ, умумӣ); 11. Шавқҳои қонекунӣ; 12. Ҷудокунӣ аз рӯи эҳсосот: а) чуқур; б) тафриқа; в) алоқаманд ба эҳсосоти ақлӣ (ба таълим, ба илм ва ғайраҳо).

Ҷадвали муқоисавӣ имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои умумӣ ва фарқкунандаи таваҷҷуҳ ҷудо карда шаванд. Инак, С.Л. Рубинштейн «тамоюли ба шахсият», «мотив»

ва «қозибай эҳсосот» равона карда шуда, Л.А. Гордон «тамоюли эҳсосот - ирода»- ро дар мадди аввал мегузоранд. М.Ф. Беляев дар таърифи манфиат «фаъолияти равонӣ» ва «боигарии эҳсосотӣ»- ро таъкид мекунад. Дар таърифи мухтасари В.Г. Иванов «муносибати шахсият» пешсаф аст, Г.И. Шукина «тамоюли шахсият» - ро, ки бо «хоҳиши дониш» хос аст, фарқ мекунад. Аз ин бармеояд, ки як қатор муаллифон шавқу ҳавасро самтӣ («эҳсосӣ», «эҳсосотӣ»); дигарон робитаи шахсият ва воқеиятро таъкид мекунанд (дар фаъолияти маърифатӣ); дигарон манфиатдорро вачҳ ё воситае мешуморанд, ки ба муносибати мусбати шахс дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти манфиатӣ нигаронида шудааст.

Ҳамаи ин чихатҳо ба ин ё он дараҷа дар шавқу ҳаваси маърифатии мактаббачагон ифода меёбад. Аз ин рӯ, шавқи маърифатӣ ба ҷараёни таълим, аз як тараф, ҳамчун вачҳи омӯзиш, аз тарафи дигар, ҳамчун воситаи таълим амал мекунад.

Инро бо нақшаи (Чадвали 2) ифода кардан мумкин аст.

Нақша муносибати ҷузъҳои ба таърифи манфиат дохилшударо ифода мекунад, ки дар амалияи мактабӣ истифода шудааст.

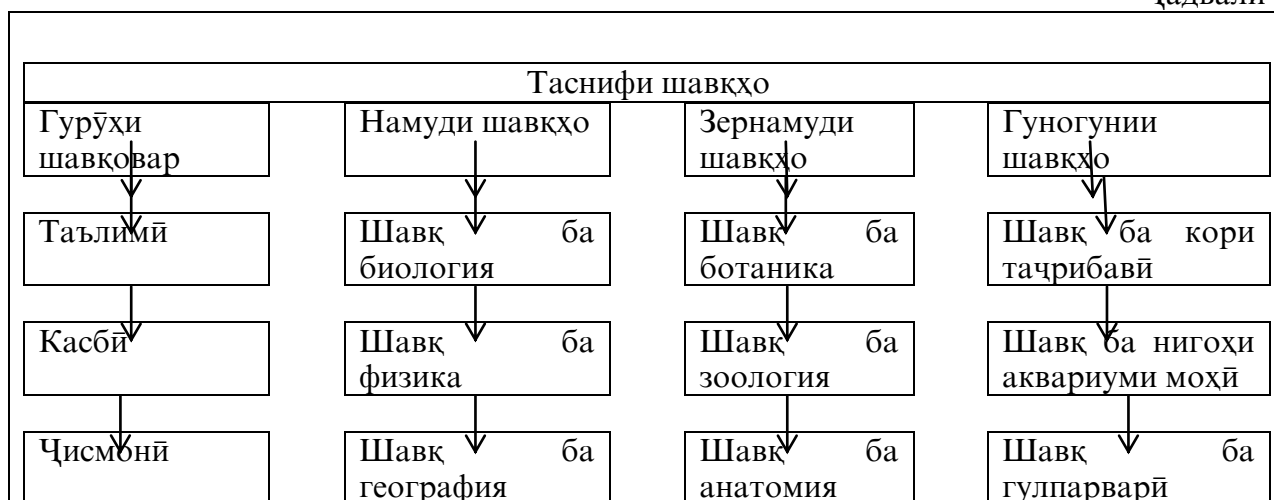
Барои таснифи манфиатҳо равишҳои гуногун вучуд доранд, аммо дар ин масъала фикри ягона вучуд надорад. Ҳамин тавр, равшиносон ва омӯзгорон манфиатҳоро аз рӯи мазмун, ҳаҷм, қувва, устуворӣ, таъсиринокӣ ва дигар хусусиятҳо тасниф мекунанд (С.Л. Рубинштейн, Л.А. Гордон, М.Ф. Беляев ва ғайра) [7, с. 512].

Т.И. Трабник шавқҳоро мувофиқи принцип тақсим мекунад:

I- гурӯҳи шавқҳо; II- навъҳои шавқҳо; III – зернамуди шавқҳо; IV– навъҳои манфиатҳо ва таснифоти онро дар чадвали 3 нишон медиҳем.

Дар ин чадвал метавон хатти пастшавиро аз манфиатҳои васеъ (масалан, ба биология умуман) ба манфиатҳои тангтар (ба мавзӯи мушаххаси таълимӣ) ё ҳоло тангтар (ба як соҳаи мушаххаси дониш) пайгирӣ кард.

Дар мисоли нақшаи таълимӣ шавқҳои хусусӣ, маҳдуд, ҷамъбасти (умумӣ), ғайримутамарказ ва шавқи амиқи махсусро, ки В.Г. Иванов дар таснифи худ медиҳад, ҷудо кардан осон аст.

Таҳлили таҳқиқоти психологию педагогӣ нишон дод, ки дар ташаккули мафҳумҳои «шавқ» ва «шавқи маърифатӣ» тафовут мавҷуд аст. Г.И. Шукина шавқро ҳамчун самти интихобии шахс «ба соҳаи фаъолият ба ҷанбаи дониш, ба ҳуди раванди азхудкунии дониш равона шудааст» [8, с. 230]. Зарурати ҷудо кардани мафҳуми шавқро «ҳамчун аз мафҳуми «манфиати маърифатӣ, ҳамчун ҷузъи шавқи умумие, ки вазифаҳои манфиатро ба уҳда дорад, яъне хусусияти интихобии он, ягонагии объективӣ ва субъективӣ, мавҷудияти як сохтори равонӣ, ҳамчун ҳамбастагии ҳулаи маҳдуди равандҳои зехнӣ ва эҳсосӣ нишон медиҳад» [8, с. 228].

С.Л. Рубинштейн, Н.Д. Левитов ва дигарон меҳисобанд, ки шавқу рағбат бидуни тавачҷуҳи маърифатӣ умуман вучуд надорад. А.С. Ковалев эътироз карда, исбот менамояд, ки «ҳар як шавқ то андозае муносибати маърифатии шахсро ба объект дар бар мегирад ...» [4, с. 101].

Н.Д. Левитов таъкид мекунад, ки «шахс ҳеҷ гоҳ ба он чизе, ки бо ӯ алоқаи бевосита ва бавосита надорад ва аз ин рӯ, барои ӯ аҳамият надорад, манфиатдор шуда наметавонад» [4, с. 118].

Хусусиятҳои мушаххас имкон медиҳанд, ки тавачҷуҳи маърифатӣ аз мафҳуми умумии шавқ ҷудо карда шавад. Г.И. Шукина муҳимтарин хусусиятҳои фарқкунандаи шавқи маърифатиро ҳаракатнокӣ, динамизм, робитаи ногусастанӣ бо тафаккур ва эҳсосот, устуворӣ ва таъсирбахшии он медонад [8, с. 224].

Г.И. Шукина асосҳои психологию педагогии шавқу ҳаваси маърифатиро ба назар гирифта, қайд мекунад, ки шавқу ҳаваси маърифатӣ дар назди мо пайдо мешавад:

- «ҳамчун самти интихобии равандҳои равонии инсон ба ашё ва падидаҳои олами атроф»;

- ҳамчун майл, саъй, эҳтиёҷоти шахс ба машғул шудан ба ин ё он падидаҳо, фаъолияте, ки қаноатмандӣ меорад;

- ҳамчун вазъи тавоноии фаъолияти шахсият, ки таҳти таъсири он тамоми равандҳои равони махсусан пуршиддат рафта, фаъолиятро шавқовар ва пурмахсул мегардонад;

- ҳамчун муносибати махсуси интихобӣ ба олами атроф, ба он ашёҳо, ҳодисаҳо, равандҳо ҳисоб мешавад [8, с. 228].

Н.Г. Морозова чунин мешуморад, ки метавон дар бораи шавқу рағбати маърифатӣ нисбат ба манфиатҳои соҳаи донишҳои таълимӣ ё илмӣ ҳарф зада, мафҳуми «шавқи маърифатӣ»- ро шартӣ номид, зеро ҳама гуна шавқ муносибати маърифатӣ ба фан ва фаъолият мебошад [13, с. 149]. Вай ду намуди шавқмандии маърифатиро ошкор

намуд, ки бо ҳам алоқаманданд: вазъиятӣ (лахзавӣ) ва доимӣ (шахсӣ). Ҳарду намуд доранд:

- муносибати маърифатӣ, ки бо эҳсосоти зеҳнӣ оро дода мешавад;
- вачҳи мустақиме, ки аз худи фаъолият бармеояд.

Муносибати эҳсосотию маърифатӣ шавқмандиро аз ишқ ва саргармӣ фарқ менамояд маҷудияти вачҳи бевосита, шодии фаъолият аз ҳисси вазифаю масъулият фарқ мекунад.

Д.И. Трайк дар таҳқиқи ташаккул ва инкишофи шавқу ҳаваси маърифатӣ ба биология ҳиссаи калон гузоштааст. Вай дар асарҳояш шавқу ҳаваси маърифатиро «тамоюли эҳсосотӣ – ихтиёрии шуури хонанда ба кӯшиши доимӣ барои азхудкунии фаълонии фанни таълим» таъриф мекунад. Мо ин нуктаҳоро дар таҳқиқи худ ҳамчун таърифи кори худ мегирем, зеро он тамоми чанбаҳои асосии хусусиятҳои тавачҷуҳи маърифатиро инъикос менамояд.

Дар адабиёти психологию методӣ мафҳуми «шавқи омӯзишӣ» мавҷуд аст (Б.В. Бондаревский, В.Г. Иванов, Н.Г. Морозова ва ғ.). Тавачҷуҳи таълимӣ ба фанҳои мактабӣ самти фанӣ ва дар натиҷа моҳияти маърифатии онро дар назар дорад.

Хулоса бояд инро қайд кард, ки дар омӯзиши шавқи маърифатӣ бисёр олимони кӯшиш кардаанд, ки сохтори мураккаби онро муайян кунанд, ки ҳам аз равандҳои инфиродии равонӣ: зеҳнӣ, эҳсосотӣ, танзимкунанда, мнемоникӣ ва робитаҳои объективӣ ва субъективӣ инсон бо ҷаҳон, дар муносибат бо ӯ ифода ёфтааст.

Адабиёт:

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Просвещение, 1990. 2-е изд. -140 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980. -334 с.
3. Бабанский Ю.К. Принципы обучения в современной общеобразовательной школе.// Народное образование. - 1979. - № 2. - С. 101-111.
4. Верзилин Н.М. Проблемы методики преподавания биологии. М.: Педагогика. 1974. - 224 с.
5. Гильбух Ю.З. Идея дифференциации обучения в отечественной педагогике //Педагогика. -1994. № 5. - С. 80-83.
6. Зверев И.Д., Мягкова А.Н. Общая методика преподавания биологии: Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1985. - 191 с.
7. Рыков Н.А. Методика преподавания зоологии: пособие для учителей. - Л.: Учпедгиз, 1957. - 512 с.
8. Щукина Г.И. Исследование проблемы активизации научно-познавательной деятельности // Советская педагогика. - 1983. - № 11. - С. 46-51.
9. Зубайдов У.З. Таълими тафриқа: проблема, мулоҳиза, воқеият. Душанбе Хайём 2002
- 10.Зубайдов У.З., С. Холназаров Методикаи таълими химия, китоби дарсӣ барои мактаби оӣ, 2011, 382с
- 11.Зубайдов У.З. Равияҳо дар таълим-талабизамон. Душанбе рио-статус, 2007-с
- 12.Лутфулоев М. Педагогикаи миллӣ халқи тоҷик. Осори педагогӣ ҷилди 6 Душанбе -2015 с 704 сах.
- 13.Лутфулоев М., Абдурахимов Қ.С., Назарияи таълим (Курси лексияҳо) ҶДММ «Матбаа»-и Қўрғонтеппа -2016с 500 сах.
- 14.Усова А.В. О критериях и уровнях сформирования познавательных умений у учащихся // Советская педагогика. -1980. № 2. - С.45.

МОҲИЯТИ МАФҲУМИ «ШАВҚИ МАЪРИФАТӢ» ДАР ШАРОИТИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚА

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои инкишоф додани шавқу хаваси маърифатӣ дар шароити таълими тафриқа баррасӣ мегарданд. Муаллиф чунин мешуморад, ки ба ҳаёт омода кардани ҷавонони муосир – ин таълими тафриқа кардани шахс, ки барои ҷамъият ва ҳуди шахс аҳамияти калон дорад, дар он имкониятҳои эҷодии ӯ дар асоси қонунҳои гардонидани маърифат, майлҳо ва талаботи маънавий пурратар зоҳир мегардад.

Шавқу рағбати маърифатӣ, ғаъл гардонидани тамоми равандҳои равонии инсон, дар сатҳи баланди рушди он шахсро ба ҳустуҷӯи доимӣ барои табиқи воқеият тавассути ғаълоият водор мекунад. Хусусияти шавқи маърифатӣ қобилияти ғаъл кардани раванди ҳама гуна ғаълоият мебошад, шахсе, ки аз шавқи маърифатӣ илҳом гирифтааст, ҳама гуна ғаълоиятро бо майли зиёд, ба таври босалоҳият иҷро мекунад.

Қалимаҳои қалидӣ: шавқи маърифатӣ, биология, дарс, ташқи таълим, маводи таълимӣ, китоби дарсӣ, ҷамъият, технология.

СУТЬ ЗНАЧЕНИЯ «ПРОСВЕЩЕНИЯ» В УСЛОВИЯХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы развития познавательного интереса в условиях дифференцированного обучения. Автор считает, что подготовка современной молодежи к жизни - это воспитание дифференциации личности, имеющее большое значение для общества и самого человека, в котором полнее проявляются его творческие возможности, основанные на удовлетворении интересов, склонностей и духовных потребностей.

Познавательный интерес, активизация всех психических процессов человека на высоком уровне его развития заставляет человека постоянно искать преобразование действительности посредством деятельности. Характеристикой познавательного интереса является способность активизировать процесс какой-либо деятельности. Человек, вдохновленный познавательным интересом, выполняет любую деятельность с большим энтузиазмом и компетентностью.

Ключевые слова: познавательный интерес, биология, урок, образовательная организация, учебный материал, учебник, общество, технология.

THE ESSENCE OF THE MEANING OF “ENJOYING ENLIGHTENMENT” IN DIFFERENTIAL CONDITIONS OF EDUCATION

This article discusses the issues of developing cognitive interest in the conditions of differentiated learning. The author believes that preparing modern youth for life is the education of personality differentiation, which is of great importance for society and the person himself, in which his creative capabilities, based on satisfying interests, inclinations and spiritual needs, are more fully manifested.

Cognitive interest, the activation of all mental processes of a person at a high level of his development forces a person to constantly seek the transformation of reality through activity. A characteristic of cognitive interest is the ability to intensify the process of any activity; a person inspired by cognitive interest performs any activity with great enthusiasm and competence.

Keywords: cognitive interest, biology, lesson, educational organization, educational material, textbook, society, technology

Маълумот дар бораи муаллиф: Пириева Дилоров Сафаровна – унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии ДДБ ба номи Носири Хусрав, тел- (992)909.00.48.24

Сведения об авторе: Пириева Дилоров Сафаровна - соискатель кафедры методики преподавания естественных наук Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, тел- (992)909.00.48.24

Information about author: Pirieva Dilorov Safarovna - Applicant of the Department of Teaching Methods of Natural Sciences of the Bokhtar State University named after Nasyr Khusrav, tel- (992) 909.00.48.24

ТДУ:36+36.1 (2-тоҷ)

ТКТ:70/79 (2-тоҷ)

Х-52

ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОТӢ БО ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ: ИМКОНИЯТҲО, МУШКИЛОТ ВА БАРНОМАҲОИ МУҲИМТАРИН

Ҳотамзода С.Ҳ., унвонҷӯ

МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав»

Дар давраи рақамисозӣ стандартҳои таълими технологияи иттилоотӣ ва таълими технологияи муосир тағйир ёфта истодааст. Дар гузашта донишҷӯён дар китобхонаҳо нишаста, дарс мехонданд, қайд мекарданд ва нусхабардорӣ менамуданд. Аммо бо пешрафти технологияи муосир инқилоб дар соҳаи маориф ба амал омад. Барномаҳои зехни сунӣ дар соҳаи маориф тағйироти кулӣ ба вучуд овардаанд, ки дастрасии донишҷӯён ба дониш ва самаранок омӯхтанро осон мекунад. Имрӯз кӯдакони хурдсоли аз 9 то 16-сола барои кор дар лоихаҳои таълимии худ ба смартфонҳо ва дигар барномаҳо таъҷ мекунад. Донишҷӯён метавонанд ба китобҳои рақамӣ, аудиокитобҳо ва видеоҳо дар вебсайтҳои гуногун дастрасӣ пайдо кунанд, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар бораи ғояҳо ва барномаҳои мураккаб дониш гиранд [13, с. 34]. Илова бар ин, донишҷӯён паёмҳои блогро мехонанд ва бо омӯзгорони худ тавассути почтаи электронӣ ва чатҳои зинда тавассути видеоконфронс муошират мекунад, то дар бораи лоихаҳои худ дониши амиқ гиранд. Ҳангоми ҳамкорӣ дар лоихаҳои гуногун, донишҷӯён метавонанд намоишномаҳои худро бо дигар аъзоёни гурӯҳ бо истифода аз технологияи зехни сунӣ дар асоси таълими технологияи иттилоотӣ дар барномаҳои таълимӣ ба монанди Google Docs ва Microsoft Smart Tools, ба ғайр аз истифодаи воситаҳои аудио-визуалӣ ва абзорҳои зехни сунӣ мубодила кунанд [14, с. 35].

Таълими технологияи иттилоотӣ бо истифода аз зехни сунӣ қобилияти пешрафти таҳсилро тавассути пешниҳоди таҷрибаҳои инфиродии омӯзишӣ ба ҳар як донишҷӯ дар асоси услубҳои беназири омӯзиш, манфиатҳо ва қобилиятҳои онҳо истифода мебарад. Инҳо барномаҳои таълимии интерактивӣ мебошанд, ки тавассути зехни сунӣ бо мақсади баланд бардоштани муошират бо донишҷӯён танзим карда мешаванд ва ба ин васила барои донишҷӯёни тамоми синну сол ба натиҷаҳои самаранокӣ таълим ноил мешаванд. Яке аз барномаҳои зехни сунӣ дар соҳаи маориф муаллимони маҷозӣ мебошанд, ки аз ҷониби зехни сунӣ дастгирӣ мешаванд, зеро онҳо барои беҳтар кардани ниёзҳои омӯзиши кӯдакон ва фароҳам овардани таҷрибаи интерактивии таълимӣ кумак мекунад [3, с. 101]. Гузашта аз ин, воситаҳои арзёбии мукаммали зехни сунӣ дар вақти воқеӣ фикру мулоҳизаҳоро таъмин мекунад, пешрафти донишҷӯёнро пайгирӣ мекунад ва чихатҳои қавӣ ва заифи онҳоро муайян мекунад, инчунин омӯзиши забонро беҳтар менамоянд.

Таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунӣ дар беҳтар кардани раванди омӯзиши забон кумак мекунад, зеро донишҷӯён метавонанд бо пешниҳоди автоматизатсия бо зехни сунӣ вазифаҳои интихоби чандкортҳо, супоришҳо ва санҷишҳоро иҷро кунанд. Бо истифода аз чатботҳо, донишҷӯён метавонанд бо муаллимони ва роҳбарони гурӯҳ суҳбатҳои мустақим дошта бошанд [4, с. 312]. Чатботҳои сунӣ барои омӯзиши забон ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки забонҳои хориҷиро аз худ кунанд. Масалан, ба шунавандагон алоқаи бевосита бо тренерон таъмин карда мешавад.

Технологияи шинохти эҳсосоти зехни сунӣ донишҷӯёнро ҷалб месозад ва онҳоро барои рушди тамоюлҳои омӯзишии худ ҳавасманд мекунад. Воситаҳо дониш ва малакаҳоро тавассути фаъолиятҳои шавқовари омӯзишӣ ва шавқовар таълим гирифтани мустақам мекунад. Тавассути бозӣ ва вақтхушӣ донишҷӯён малакаҳои иҷтимоӣ ва зехнии худро тақвим медиҳанд [1, с. 78]. Дар байни муҳимтарин барномаҳое, ки дар омӯзиши забон кумак мекунад ин барномаи Duolingo (Дуолинго) мебошад.

Бузургтарин платформаи омӯзиши забон, он омӯзиши забонро таҷрибаи ҷолиб барои омӯзандагон кардааст. Ҳар як шахс метавонад аз ин барнома барои омӯзиши забони хориҷӣ истифода барад. Мавҷудияти машқҳои амалӣ, аз ҷумла гуфтугӯҳои аудио ва видеои омӯзиши забонро барои донишомӯзон осон ва қулай кардааст. Он инчунин методологияҳои собитшударо пешниҳод мекунад, ки ба муаллимон дар эҷод кардани дарсҳои воқеии суҳбат барои ҳама забонҳо дар барнома кумак менамояд [3, с. 101]. Бо истифода аз абзорҳои зехни сунъӣ мундариҷаи оқилонро эҷод мекунад.

Воситаҳои зехни сунъӣ ба эҷоди мундариҷаи интеллектуалии таълимӣ кумак расонида, ба донишҷӯён ва муаллимон дар таҳияи мундариҷаи баландсифат, мутобиқшаванда ва ҷолиб ёрӣ мерасонанд. Масалан, ин воситаҳо малакаҳои таълимии интерактивии муаллимонро баланд мебардоранд, зеро онҳо байни ҳамдигар барои арзёбии сатҳи дониши хонандагон истифода мебаранд ва машқҳо ва вазифаҳои озмоиширо пешкаш мекунанд, ки ба ниёзҳои ҳар як донишҷӯ мутобиқ карда шудаанд [2, с. 65]. Яке аз бехтарин барномаҳои интеллектуалӣ, ки донишҷӯён метавонанд истифода баранд, ин ақлона мебошад.

Ин як ёвари аъло дар дар ҷараёни таълим вучуд дорад ва истифодашаванда аст. Он дорои хусусиятҳои муҳиммест, ки омӯзишро барои донишҷӯён тез, осон ва шавқовар гардонад.

Истифодаи зехни сунъӣ ба омӯзгорон дар пешниҳоди намоишномаҳои муассир кумак мекунад. Истифодаи асбобҳои омӯзиши мошинсозӣ ва таълими технологияи иттилоотӣ ба муаллимон имкон медиҳад, ки мундариҷаи олии аслии эҷод кунанд ва сарлавҳаҳо ва зерсарлавҳаҳои ҷолиб эҷод кунанд. Агар муаллимон дар бораи ягон мавзӯ дар шакли намоишнома пешход кунанд, онҳо метавонанд аз асбобҳои зехни сунъӣ истифода баранд. Дар тури чанд сония, нармафзори бо сунъӣ таъминшуда вебсайтҳои гуногунро ҷустуҷӯ мекунад ва маълумоти мувофиқро, ки ба мавзӯ мувофиқат мекунад, ҷамъ меорад [5, с. 122]. Аз ин рӯ, онҳо мақолаи хуб омӯхташуда ва иттилоотӣ эҷод мекунанд, ки ба техника ва замони муосир имкон медиҳад, ки аз имкониятҳои таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ самаранок истифода баранд.

Далелҳои таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ дар замони муосир ҳамаҷониба мушоҳида шудааст. Ҳар як фард аллакай бо барномаҳои зехни сунъӣ дар ҳаёту фаъолияти зиндагиашон истифода мебаранд. Он алгоритмҳои зехни сунъиро барои муаллимон эҷоди китобҳои дарсӣ, роҳнамо ва курсҳои рақамӣ дар бар мегирад [6, с. 181]. Онҳо метавонанд китоби дарсиро ба дастури омӯзишии оқилона, ки мафҳумҳои асосиро ба таври возеҳ шарҳ медиҳанд, иваз кунанд. Воситаҳо саволҳои гуногунро эҷод мекунанд, ки дониши таълими донишҷӯёни ҷавонро бехтар мекунанд.

Истифодаи абзорҳои зехни сунъӣ ба муаллимон кумак мекунад, ки супоришҳои дарозмуддати лоиҳаро эҷод кунанд, ки ба маҷмуи мушқилот ва ҳадафҳои лоиҳа тамаркуз мекунанд [1, с. 97]. Гайр аз он, муаллимон метавонанд супоришҳои намунавиро эҷод кунанд, ки варақаҳои корӣ, санҷишҳо ва варақаҳои имтиҳонӣ доранд.

Воситаҳо барои муаллимон имкон медиҳанд, ки кори донишҷӯёнро ба таври рақамӣ иҷро кунанд, онлайн фикру мулоҳизаҳои муфассал пешниҳод кунанд ва ба онҳо баҳои пайваستا ва зуд фиристанд. Восита ҳамчун китоби кории стандартӣ пайдо мешавад, зеро он ба муаллим дар арзёбии сифати саволҳои марбут ба мавзӯи мушаххас кумак мекунад [8, с. 102]. Новобаста аз он ки саволҳо барои донишҷӯён муфиданд ё фаҳмидан душвор аст. Ҳамин тариқ, омӯзгорон аз фаъолияти хонандагон дар синф боҳабар мешаванд ва дар назорати иҷрои онҳо кумак мекунанд.

Аз ин рӯ, истифодаи абзорҳои зехни сунъӣ ба муаллимон кумак мекунад, ки вақт, малакаҳои таълимӣ ва неруи худро барои омӯзиши методологияҳои нави таълим ва бехтар кардани ҷалби донишҷӯён равона созанд ва такмили дарки донишҷӯён бо истифода аз зехни сунъӣ равшан мебошад. Ба шарофати воқеияти виртуалӣ ва таълими технологияҳои иттилоотӣ, ки афзоюндаи воқеият мебошад ва он асбобҳои зехни сунъиро барои донишҷӯёни ҳама синну сол дарсҳои ҷолиб медиҳанд. Ин воситаҳо дар фаҳмидани маълумоти мураккаб ва мавзӯҳои концептуалӣ кумак мекунанд ва зехни

эхсосӣ ва огоҳии донишҷӯёнро баланд мебардоранд [10, с. 243]. Илова бар ин, воқеияти виртуалӣ ва абзорҳои афзояндаи воқеият малакаҳои муошират ва ҳамкориҳои донишҷӯёни ҷавонро такмил медиҳанд, ки муҳимтарин барномаҳои визуализатсияи зехни сунӣ барои омӯзиш муҳим мебошад.

Яке аз омӯзиши Genius 3D мебошад, ки барои донишҷӯён имкон медиҳад, равиши фаълтари таҷрибаи омӯзиши интерактивӣ ва визуализатсияро қабул кунанд. Масалан, донишҷӯён метавонанд моделҳои 3D-ро истифода баранд, то мафҳумҳои мураккабро ба осонӣ омӯзанд. Раванди омӯзиш бо ин абзори оқилона шарҳи мавзӯҳои коршиносон, видеоҳои 3D, викторинаҳои ҷолиб, дарсҳои назариявӣ, тасвирҳо ва таҳлилҳо дар бар мегирад. Донишҷӯён метавонанд ин машқҳо дар амал санҷанд ва барои пайгирии пешрафти онҳо аз таҳлил истифода баранд [9, с. 212]. Ғайр аз он, он ба донишҷӯён кумак мекунад, ки малакаҳои муҳимро, ки онҳо бояд омӯзанд, то малакаҳои визуализатсияи худро такмил диҳанд ва ҳадафҳои таълимии худро пеш баранд.

Ҳар як барнома вазифаи мушаххаси худро доро мебошад, яке аз барномаҳои математикӣ **Волфрам Алфа** ба ҳисоб мервад, ки ба донишҷӯён дар тасаввур кардани мафҳумҳои мураккаби математикӣ кумак мекунад. Визуализатсияи интерактивии функсияҳо, графикҳо ва муодилаҳои математикиро тавлид мекунад ва ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки дар бораи мафҳумҳои абстрактии математикӣ маълумот гиранд. Воситаи муҳими дигар ин аст, ки ҷадвал воситаи визуализатсияи додаҳо ба донишҷӯён кумак мекунад ва миқдори зиёди маълумотро таҳлил инчунин тасаввур кунанд [13, с. 54]. Ба донишҷӯён дар сохтани панелҳои интерактивӣ, диаграммаҳо ва графикҳо барои омӯхтани маълумот ва кашидани ғояҳо кумак мекунад.

Омӯзгорон ҳангоми қабули зехни сунӣ дар таълим бо ҷӣ мушкилот рӯбарӯ мешаванд ва барои ҳалли мушкилоти гуногун истифодаи алгоритмҳо ва системаҳои зехни сунӣ дар таълим ниҳоят муҳимтар мешавад, муаллимон пайваста абзорҳои зехни сунӣро дар таълим ва омӯзиш қабул мекунанд. Муаллимон алгоритмҳои зехни сунӣро барои таҳлили маълумот дар бораи пешрафти омӯзиши донишҷӯён ва муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ, заиф ва услуби омӯзиши онҳо истифода мебаранд. Бо истифода аз абзорҳои зехни сунӣ, муаллимон метавонанд нақшаҳои дарси худро тарҳрезӣ кунанд ва захираҳои дурустро барои эҷоди барномаи таълимии муассир, ки ба стандартҳои муосири таълим мувофиқат мекунанд, истифода баранд [12, с. 115]. Аз ин рӯ, алгоритмҳои зехни сунӣ ба муаллимон кумак мекунанд, ки ба муошират бо донишҷӯёни худ тамаркуз кунанд. Ҳамзамон, ба мустаҳкам шудани муносибатҳои байни донишҷӯён ва муаллимон ёрӣ мерасонанд.

1. **Эҷоди сиёсати муассири давлатӣ оид ба зехни сунӣ барои муассисаҳои таълимӣ**, ки пешрафтҳои бештари таълими технологияи иттилоотӣ ба вуқӯ мепаивандад, муассисаҳои давлатӣ бояд ба муассисаҳои таълимӣ кумаки молиявӣ расонанд, ки ба донишҷӯён дар рушди малакаҳои таълими зехни сунӣ ёрӣ расонанд. Ғайр аз он, сиёсати давлатӣ бояд сиёсатеро муқаррар кунад, ки ба созмонҳои маҳаллӣ ва байналмилалӣ имкон диҳад, ки дар шарикӣ кор кунанд. Ин барои беҳтар кардани фаъолияти зехни сунӣ барои рушди таълими технологияи иттилоотӣ дар бисёр муассисаҳои таълимӣ кумак хоҳад кард. Азбаски, бештари муассисаҳои таълимӣ бо истифодаи абзорҳои таълимии зехни сунӣ барои тағйир додани таълим ва омӯзиши донишҷӯён таъкид мекунанд [9, с. 123]. Дар ин ҳолат онҳо бояд бо маблағҳо ва захираҳои таъмин карда шаванд, ки имкониятҳои инноватсионии зехни сунӣ дар таълими технологияи иттилоотӣ ба соҳаи маорифро фароҳам оранд.

2. **Зарурати инфрасохтори асосии технологӣ**, ки то ҳол баъзе кишварҳои пешрафта наметавонанд дар муассисаҳои таълимии худ таҷҳизоти сунӣро истифода баранд, зеро онҳо инфрасохтори асосии технологӣ надоранд, аз қабилӣ мавҷуд набудани таҷҳизоти муосири барқӣ, мавҷудияти дастгоҳҳои ТИК, василаи пайвастаи Интернет, арзиши додаҳо ва набудани малакаҳои ТИК [10, с. 276]. Аз ин рӯ, кишвари моро мебояд барои оғози стратегияҳои наво, ки таҷҳизоти таълимии зехни сунӣро дар муассисаҳои таълимӣ беҳтар кунад, чораҳои зарурӣ андешад.

3. *Омӯзгорон бояд тавассути омӯзиши технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ тавонманд шаванд*, ин маънои онро дорад, ки муаллимон малакаҳои рақамии зехни сунъиро меомӯзанд ва онҳоро дар методологияи таълими худ истифода мебаранд. Омӯзгорони ихтисосҳои ТИ, МТИ ва ТИК барои такмил додани системаҳои таълимии технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ кор мекунанд ва ба малакаҳои васеи таҳқиқотӣ ва таҳлили маълумот бештар машғул бояд шаванд. Дар МТМУ ва МТОК бояд малакаҳои идоракунии инноватсиониро барои идоракунии захираҳои инсонӣ ва зехни сунъӣ ба даст оранд [8, с.98]. Аз ин рӯ, воситаҳои зехни сунъӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки малакаҳо ва салоҳиятҳои нав ба даст оранд.

4. *Соҳаи маорифро мебоҷад ҷамъоварӣ ва ташикли маълумотро беҳтар созад*, то ки дар МТМУ ва МТОК барои таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ, ки яке аз самтҳои идоракунии системаи маорифро тавассути таъмин намудани системаи ҳамаҷониба ва босифати маълумот мебошад, инкишоф ёбанд. Системаи ҳамаҷонибаи таҳлили додаҳо ба муассисаҳои таълимӣ кумак мекунад, ки қобилияти пешгӯии технологияи муосир ва технологияи зехни сунъӣ, ки қобилияти омӯзиши забонамӯзӣ барои табдил додани системаҳои ҷамъоварии маълумот ва эҷоди идоракунии ахлоқ ва шаффофият дар ҷамъоварии маълумот пайдо кунанд. Ин маънои онро дорад, ки дар МТОК ҳангоми татбиқи зехни сунъӣ дар системаи маориф нигарониҳои ахлоқиро нигоҳ медоранд [11, с. 110-111]. Системаи шаффофи ҷамъоварии маълумот бояд муҳофизати маълумоти инфиродӣ ва нигоҳ доштани махфияти маълумот ва моликияти корбаронро таъмин намояд.

Зехни сунъӣ дар соҳаи маориф аз чатботҳо истифода мешавад, ки 24/7 алгоритмҳои омӯзиши фардӣ, ки ба эҳтиёҷоти ҳар як донишҷӯ мутобиқ мешаванд, дастгирӣ мекунанд.

Солҳои охир дар таҳсилоти олии тамоюли афзояндаи ворид намудани технологияи иттилоотӣ ва таҷрибаҳои муосир бо мақсади беҳтар намудани таҷрибаи умумии таълимӣ мушоҳида мешавад [7, с. 9]. Системаҳои идоракунии омӯзиш, бозисозӣ, омӯзиши видеоӣ ва воқеияти виртуалӣ ва афзоянда чанд намунаи он мебошанд, ки ҷи гуна технологияи иттилоотӣ метавонад ҷалби донишҷӯён ва банақшагирии таълимро беҳтар кунад.

Сарфи назар аз бартариҳои зиёде, ки технологияи иттилоотӣ ба таҳсил овардааст, нигарониҳо дар бораи таъсири он ба МТОК низ вучуд доранд. Бо пайдоиши таълими онлайн ва дастрасии афзояндаи захираҳои таълимӣ дар Интернет, бисёре аз МТОК ва коллеҷҳои анъанавӣ аз ояндаи муассисаҳои худ нигаронанд. Дар натиҷа, бисёре аз МТОК ба кумак ниёз доранд, то бо тағйироти босуръати технологияи иттилоотӣ қадам зананд ва роҳҳои мутобиқ шудан ва боқӣ мондани асри рақамиро ҷустуҷӯ мекунанд [10, с. 198].

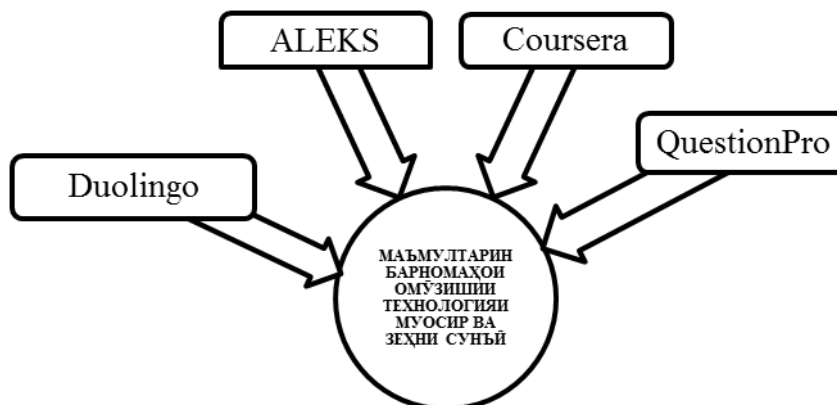
То ҳол, шояд дар бораи ChatGPT кам шумора бошем, аммо як чатботи зехни сунъӣ, ки аз ҷониби OpenAI таҳия шудааст ва ин барнома васоити ахбори оммаро бо тӯфон гирифтааст.

ChatGPT як барномаи компютерӣ аст, ки барои фаҳмидан ва посух додан ба забони инсонӣ ба таври табиӣ ва ба инсон пешбинӣ шудааст. Онро ҳамчун ёрдамчии виртуалӣ ё чатбот фикр кардан лозим аст, ки метавонад ба забони хаттӣ ё гуфтугӯӣ бифаҳмад ва посух диҳад. Он дар маҷмуаи бузурги матн аз Интернет омӯзонанда шудааст ва метавонад барои вазифаҳои гуногун, аз қабилӣ ҷавоб додан ба саволҳо, тарҷумаи забонҳо ва ҳатто навиштани матни эҷодӣ истифода шавад [9, с. 204]. Масалан, он метавонад дар соҳаи маориф барои эҷоди як системаи зехнии омӯзиш, ки метавонад ба дархостҳои донишҷӯён фаҳмад ва посух диҳад ё дар хидматрасонии муштариён барои кумак ба одамон дар саволҳои онҳо истифода шавад.

Дар айни замон, зехни сунъӣ дар соҳаи маориф бо тарзҳои гуногун истифода мешавад, аз чатботҳо, ки ба донишҷӯён 24/7 кумак мерасонанд, то алгоритмҳои омӯзиши фардӣ, ки ба ниёзҳои ҳар як донишҷӯ мутобиқ мешаванд.

Барои автоматикунони вазифаҳои маъмурӣ, аз қабилӣ баҳогузориҳои супоришҳо ва пешниҳоди фикру мулоҳизаҳо, абзорҳои аз таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни

сунъӣ истифодашаванда низ истифода мешаванд. Илова бар ин, зехни сунъӣ барои таҳлили миқдори зиёди додаҳо барои муайян кардани намунаҳо ва фаҳмишҳое истифода мешавад, ки метавонанд дар таҳияи стратегияҳо ва сиёсатҳои нави таълимӣ маълумот диҳанд [4, с. 316]. Мисолҳои зиёде аз асбобҳо ва платформаҳои таълимии бомуваффақияти таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ истифодашаванда мавҷуданд. Дар расми 1-ум амсилаи барномаҳои омӯзиши бо истифода аз имкониятҳои зехни сунъӣ.

Расми 1. – Амсилаи барномавии таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ.

Duolingo: Барномаи омӯзиши забон, ки зехни сунъиро барои фардӣ кардани дарсҳо барои ҳар як корбар истифода мебарад.

ALEKS: Платформаи омӯзиши риёзии сунъӣ, ки баҳодихии мутобиқшавӣ ва нақшаҳои фардии омӯзиширо таъмин мекунад

Coursera: Барномаи мазкур, ки зехни сунъиро барои тавсия додани курсҳо ба донишҷӯён дар асоси шавку рағбат ва таърихи қаблии омӯзиши онҳо истифода мебарад.

QuestionPro: Ба наздикӣ QuestionPro QxBot-ро эълон кард ва хусусиятест, ки ба донишомӯз имкон медиҳад дар тули сонияҳо пурсишҳо ва арзёбӣ эҷод кунад. Дар ин ҷо як намоиши фаврии ин хусусияти ачибаст ва дар таҳқиқоти навбатии академии ҳар як донишомӯз кумаки бузург хоҳад расонд [13, с. 42].

Гарчанде ки истифодаи зехни сунъӣ ва таълими он бо технологияи иттилоотӣ дар таълим манфиатҳои зиёд дорад, маҳдудиятҳо ва мушкилот бояд ҳал карда шаванд. Яке аз мушкилоти бузургтарин ин таъмини дастрасии ҳамаи донишҷӯён ба абзорҳо ва платформаҳои бо зехни сунъӣ, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ё ҷойгиршавии онҳо мебошад [6, с. 179]. Илова бар ин, нигарониҳо дар бораи потенциали таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ барои идома додани ғаразҳои мавҷуда ва таъбир дар соҳаи маориф вучуд доранд.

Илова бар ин, бисёре аз омӯзгорон аз он нигаронанд, ки асбобҳои бо зехни сунъӣ таъминшуда метавонанд ҳамкориҳои одамонро иваз кунанд ва ба сифати таълим дар синф таъсир расонанд [14, с. 38]. Таъмини таълими технологияи иттилоотӣ ва истифодаи абзорҳои зехни сунъӣ ба тарзе истифода шавад, ки омӯзгоронро бо ин технология пурратар наздик намуда, ки ин дар солҳои оянда муҳим хоҳад буд.

Таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунъӣ дорои потенциали инқилоби тарзи фикрронии мо дар бораи маориф мебошад. Аз алгоритмҳои омӯзиши фардӣ то воқеияти виртуалӣ ва васеъшуда, асбобҳо ва технологияҳои аз ҷониби зехни сунъӣ идорашаванда барои беҳтар кардани таҷрибаи омӯзиш барои донишҷӯён ба тавре ки мо ҳеҷ гоҳ имконнопазир нестем, кумак мекунам.

Зехни сунъӣ дорои потенциали фароҳам овардани доираи васеи манфиатҳо барои таҳсил ва таълими технологияи иттилоотӣ мебошад. Яке аз муҳимтарин ин қобилияти мутобиқ кардани таҷрибаи омӯзиш барои ҳар як донишҷӯ мебошад. Бо истифода аз зехни сунъӣ, омӯзгорон метавонанд маълумот ва афзалиятҳои донишҷӯёнро таҳлил кунанд, то нақшаҳои инфиродӣ ва баҳодихии дарсҳоро созанд, ки ба ҷиҳатҳои қавӣ ва

заифи ҳар як донишҷӯ мувофиқат кунанд [12, с. 232]. Илова бар ин, зеҳни сунъӣ метавонад вазифаҳои маъмуриро, аз қабилӣ баҳогузорӣ, озод кардани вақт барои омӯзгорон барои тамаркуз ба дигар ҷанбаҳои муҳими таълим автоматӣ кунад.

Воситаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби зеҳни сунъӣ истифодашаванда, инчунин метавонанд таҷрибаи омӯзиши донишҷӯёро аз бисёр ҷиҳат такмил диҳанд. Масалан, воқеияти виртуалӣ ва афзоянда метавонад омӯзишро интерактивӣ ва фарогиртар кунад, дар ҳоле ки чатботҳо ва дигар абзорҳои сунъӣ метавонанд 24/7 дастгирии донишҷӯёро таъмин кунанд [9, с. 209]. Дар баробари ин, технологияи иттилоотӣ ва зеҳни сунъӣ метавонад барои эҷоди викторинаҳо ва бозиҳои фардӣ истифода шавад, ки ба донишҷӯён дар муошират бо мавод дар роҳи шавқовар ва интерактивӣ кумак намояд.

Яке аз манфиатҳои ҷолибтарини эҳтимолии таълими технологияи иттилоотӣ ва зеҳни сунъӣ дар таълим омӯзиши фардӣ мебошад. Бо қобилияти таҳлили маълумот дар бораи муваффақият ва афзалиятҳои донишҷӯён, зеҳни сунъӣ метавонад ба муаллимон дар таҳияи нақшаҳои фардӣ ва баҳодихии дарсҳо кумак кунад, ки ба ҷиҳатҳои қавӣ ва заифии ҳар як донишҷӯ мувофиқат кунанд. Ин метавонад рафтори ҳар як донишҷӯёро беҳтар кунад.

Адабиёт:

1. Аслонова, Х. М. Информатика Воситаи таълимӣ [Матн] / Х.М. Аслонова, А.Г. Солиев. – Душанбе, 2008. – 130 с.
2. Бененсон, Е. П. Информатика 2 класс: Методическое пособие к учебнику [Текст] / Е.П. Бененсон, А.Г. Паутова – Москва: «Академкнига», 2003. – 110 с.
3. Бешенков, С. А. Гуманитарная информатика в начальном обучении [Текст] / С.А. Бешенков, А.Л. Давыдов, Н.В. Матвеева // Вестник Уральского академического государственного университета. – 1997. – № 3. – С.96-106.
4. Горячев, А. В. Информатика в играх и задачах (1-4) [Текст] / А.В. Горячев // В сборнике программы общеобразовательных учреждений «Начальные классы». – Москва, 2001. – С. 309-318.
5. Гулмонов, У. Р. Нишондодҳои методӣ аз фанни информатика [Матн] / У.Р. Гулмонов, А.Э. Сатторов // Душанбе – 2018. – С. 122.
6. Ёров, М. Р. Технологияи корбарӣ бо системаи барномавӣ-иттилоотии пойгоҳи додаҳои КОА [Матн] / М.Р. Ёров, Ф.С. Комилиён, М.М. Абдурахмонов // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 176-184. – ISSN. 2617-5320.
7. Ершов, А. П. Школьная информатика концепции, состояние, перспективы: Преамбула к ретроспективной публикации [Текст] / А.П. Ершов, Г.А. Звенигородский, Ю.А Первин // Информатика и образование. – Москва, 1995. – С. 3-20.
8. Комили, А. Ш. Методикаи иҷрои амалҳои арифметикӣ дар системаҳои ҳисоби мавқеӣ [Матн] / А.Ш. Комили, Ш.Х. Тағоев, Б.Ф. Файзализода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2019. – № 1-4 (68). – С. 97-104. – ISSN 2663-5534.
9. Комилиён, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: ҶДММ «Душанбе принт», 2016. – 480 с.
10. Комилиён, Ф. С. Информатика. Қисми I. Китоби дарси барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: «Донишвар», 2019. – 386 с.
11. Мирзоев, Ҷ. Х. Асосҳои педагогии ташхис ва арзёбии натиҷаҳои салоҳиятнокии таълими технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] / Ҷ.Х. Мирзоев, Б.Ф. Файзализода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (35). – С. 108-117. – ISSN 2222-9809.
12. Файзализода, Б. Ф. Диалектикаи робитаи муттасил бо дигар принципҳои таълими омӯхтан ва омӯзондани донишҷӯёни МТОК [Матн] / Б.Ф. Файзализода, С.Ҷ. Сафарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши

Абурайхони Берунӣ дар рушди илмҳои риёзӣ ва табиӣ ва техника» бахшида ба пешвои 1050-солагии нобиғаи маъруфи форс-тоҷик ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф». – Бохтар, 2022. – С. 230-233.

13. Seeing AI in new languages / [Text]: 76 page, Microsoft. — URL: <https://www.microsoft.com/en-us/ai/seeing-ai>.

14. Nikishova, M.I. Is Artificial Intelligence a New Dawn or Challenge for Corporate Decision Making? = Искусственный интеллект – новый 154 рассвет или вызов для принятия корпоративных решений? / M.I. Nikishova, M.E. Kuznetsov // Managerial Perspectives on Intelligent Big Data Analytics. Chapter 2; под общей редакцией Zhaohao Sun. – Hershey : IGI Global, 2019. – С. 20-42. – ISBN 9781522572770. – Текст: электронный. – DOI 10.4018/978-1-5225-7277-0.ch002.

ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ БО ЗЕХНИ СУНӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ: ИМКОНИЯТҲО, МУШКИЛОТ ВА БАРНОМАҲОИ МУҲИМТАРИН

Муаллиф дар мақолаи худ оиди ояндаи таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунӣ дар соҳаи маориф, ки умедбахш ва пур аз имкониятҳо аст, ҳарф мезанад.

Зехни сунӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаи омӯзишӣ барои ҳар як донишҷӯ оптимизатсия ва фардӣ карда шавад, мундариҷаи муосир ва самараноки омӯзиш, таҳлили пешрафт ва пешниҳоди фикру мулоҳизаҳо дар вақти воқеӣ. Бо вучуди ин, барномаҳои оқилона бо баъзе мушкилот рӯбарӯ мешаванд, ба монанди масъалаҳои дахлатнопазирӣ ва ахлоқӣ ва таъмини омӯзиши зарурӣ барои муаллимон барои пурра истифода бурдани иқтидори таълими технологияи иттилоотӣ ва зехни сунӣ.

Зехни сунӣ дар соҳаи маориф имкониятҳои муҳим ва мушкилоти махсус дорад, ки бояд барои баланд бардоштани сифат ва устуворӣ дар таълим баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: викторинаҳо, MTMU, МТОК, ТИК, МТИ, ТИ, стандартҳо, зехни сунӣ AI, Google Docs, Microsoft Smart Tools, Duolingo, ALEKS, Coursera, QuestionPro, QuestionPro QxBot, ChatGPT, OpenAI, Genius 3D, автоматикунонӣ, чатбот, Интернет, Волфрам Алфа, интеллектуалӣ, платформа, аудио-визуалӣ.

ОБУЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ С ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И САМЫЕ ВАЖНЫЕ ПРОГРАММЫ

В статье речь идет о перспективной и полной возможностей будущем преподавания информационных технологий и искусственного интеллекта в сфере образования.

Искусственный интеллект позволяет оптимизировать и персонализировать процесс обучения для каждого учащегося, использовать современный и эффективный учебный контент, анализ прогресса и обратную связь в режиме реального времени. Однако интеллектуальные приложения сталкиваются с некоторыми проблемами, такими как вопросы конфиденциальности и этики, а также обеспечение необходимой подготовки учителей для полного использования образовательного потенциала информационных технологий и искусственного интеллекта.

Искусственный интеллект в сфере образования имеет значительные возможности и особые проблемы, которые необходимо решить для повышения качества и устойчивости образования.

Ключевые слова: викторины, MTMU, МТОК, ICT, МТИ, IT, стандарты, искусственный интеллект AI, Google Docs, Microsoft Smart Tools, Duolingo, ALEKS, Coursera, ВопросПро, ВопросПро QxBot, ChatGPT, OpenAI, Genius 3D, автоматизация, чат-бот, Интернет, Wolfram Alpha, интеллектуальный, платформенный, аудиовизуальный.

TRAINING IN INFORMATION TECHNOLOGY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF EDUCATION: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND THE MOST IMPORTANT PROGRAMS

In his article, the author talks about the promising and full of opportunities future of teaching information technology and artificial intelligence in education.

Artificial intelligence allows you to optimize and personalize the learning process for each student, use modern and effective educational content, analyze progress and feedback in real time. However, smart applications face several challenges, such as privacy and ethical issues, as well as providing the necessary training for teachers to fully exploit the educational potential of information technology and artificial intelligence.

Artificial intelligence in education has significant opportunities and unique challenges that need to be addressed to improve the quality and sustainability of education.

Keywords: quizzes, MTMU, МТОК, ICT, МТИ, IT, standards, artificial intelligence AI, Google Docs, Microsoft Smart Tools, Duolingo, ALEKS, Coursera, QuestionPro, QuestionPro QxBot, ChatGPT, OpenAI, Genius 3D, automation, chat bot, Internet, Wolfram Alpha, intelligent, platform, audiovisual.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳотамзода Сайёҳат Ҳотам – унвонҷӯи кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67. E-mail: hotamzodasayokhat@gmail.com

Сведение об авторе: Хотамзода Сайёҳат Хотам – соискатель кафедры информационных технологий и методики обучения информатике государственного учреждения образования «Бохтарский государственный университет им. Носири Хусрава». Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Аини 67. E-mail: hotamzodasayokhat@gmail.com

Information about the author: Hotamzoda Sayokhat Hotam – title seeker of the department of information technology and methods of teaching informatics of the state educational institution «Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav». Republic of Tajikistan, Bokhtar city, 67 Ainy Street. E-mail: hotamzodasayokhat@gmail.com

УДК:01+01+36.0 (2-точ)

ББК:70+72+71 (2-точ)

Ю - 36

РОЛЬ ИНТЕРНЕТА В ОБРАЗОВАНИИ, ПРЕИМУЩЕСТВО И СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРА В СООУ И ВУЗ-АХ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Юнусова Ш.А., преподаватель
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании Верховному Собранию Республики Таджикистан (26 декабря 2019 года) в связи со структурной эволюцией современного мира в направлении образования и воспитания образованного, творческого, устремленного в будущее поколения и влияния естественных наук и в расширении научного мировоззрения подчеркивал следующее: «Необходимо для руководителей и работников в области образования поднять уровень и качество образования в каждом учебном заведении, независимо от их формы и формы собственности, и на всех ступенях образования, а также уделять больше внимания преподаванию естественных, точных и математических наук». В связи с этим в целях дальнейшего продвижения изучения естественных, точных и математических наук 2020-2040 годы объявлены «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования».

В современном мире необходимо использовать технологии, особенно когда речь идет об образовании. Студенты со всего мира должны использовать технологические достижения, которые присутствуют в настоящее время. Поскольку на образование также повлияли технологии, оно становится неотъемлемой частью жизни каждого учащегося.

Одним из наиболее важных достижений является то, что учащимся нужны ИКТ в образовании, то есть существования компьютеров в каждом СООУ и ВУЗ-ов. Как родитель, теперь важно предоставить вашему ребенку качественный компьютер для использования на дому и в школе. Существуют различные типы компьютеров, предназначенных для студентов. Одним из лучших типов является Apple Mac. Помимо качества и отличных характеристик, он имеет красивый и гладкий дизайн, который понравится детям и подросткам. Современные технологии изменили динамику нашей жизни в лучшую и худшую сторону. Это зависит от пользователя относительно того, как он может заставить технологию учитываться [1, с. 108-109]. Когда студенты используют технологию в своей повседневной учебной деятельности, они получают от них большую помощь. Благодаря компьютерным технологиям и Интернету опыт обучения и выполнения заданий никогда не были утомительными. Студенты современного мира не могут представить учебу без Интернета и компьютера, где работа и получение помощи становятся плавным и эффективным.

Современные технологии не только ускоряют работу и помогают в университетских курсах, но и предоставляют множество других удобств для студентов в принятии решений, основанных на их академической среде.

Технологии не только помогают, но и облегчают процесс принятия решений для студентов, независимо от того, должны ли они выполнить задание, написать отчет, что-то прочитать, что-то исправить, что-то спроектировать или вообще найти лучшие колледжи и университеты для взаимодействия и подачи заявок [1, с. 99]. Без использования технологий ничто не будет бесшовным и гладким, и сегодня это является достаточной потребностью. В данной статье мы предоставим нужную информацию о том, как технологии помогают современным студентам в процессе принятия решений в их академических кругах.

Технологии проникли во все сферы нашей жизни, от здравоохранения до образования и не только. Последние достижения в области технологий управляют даже нашими домами, так почему бы технологиям не быть важным фактором в том, как студенты учатся?

Здесь вы можете узнать, что технологии помогают вам лучше осваивать науку и помогать учащимся и их учителям в достижении целей. Просто взгляните на то, как современные образовательные учреждения используют технологии для улучшения обучения учащихся, и вашу роль в предоставлении им этих технологий [9, с.76-77]. Компьютер в образовании – преимущества и использование. Среди различных преимуществ компьютера в образовании есть способы, которыми учащиеся могут упростить свою жизнь с помощью компьютеров. Узнайте, как используются компьютеры в образовании.

С появлением компьютеров студенческая жизнь стала очень удобной. Просто используя это устройство, учащиеся могут писать и исследовать свои школьные работы в Интернете, а также общаться со своими одноклассниками и учителями по электронной почте или другим платформам для обмена знаниями и обсуждениями. Действительно, компьютер очень помогает и облегчает студенческую жизнь [3, с. 98].

Улучшение успеваемости учащихся – включение компьютеров в качестве одного из средств обучения в школе имеет важное значение. С использованием компьютеров учащиеся с большей вероятностью получают удовольствие от учебы, что приведет к повышению успеваемости. Они чувствуют себя более вовлеченными и сосредоточенными, когда работают за компьютером [2, с.240]. Более того, использование компьютера в образовании позволяет каждому учащемуся сотрудничать

и в то же время научить их быть независимыми. Быстрый доступ к исследованиям и информации.

Прошли те времена, когда единственный способ исследовать и выполнять свои задания были – через библиотеку. Сегодня доступность компьютеров в сфере образования значительно упрощает и ускоряет доступ ко всему, что вам нужно для исследований. Всего за несколько кликов вы можете получить все ответы, необходимые для ваших школьных и студенческих проектов.

Интернет-ресурсы (информационные запасы), когда студенту нужна помощь в выборе темы для дипломной работы или реферата, технологии помогают найти актуальную и наиболее точную информацию. Будь это наука, бизнес, социология или любой курс с разным названием, Интернет и компьютерные технологии предоставляют всю самую свежую информацию о поиске правильной темы диссертации и соответствующую информацию для обоснования выбора [6, с. 98]. Повышенная эффективность – компьютеры обеспечивают повышенную эффективность для каждого учащегося. Это позволяет им выполнять задания, проверять оценки и делать презентации даже во внеурочное время. Гибкость и эффективность, которые компьютеры дают учащимся, того стоят, поскольку есть так много вещей, которым нужно научиться.

Когда студенты пытаются получить множество информации, связанные с процессом поступления и информацию о различных университетах, которые могут помочь им в выборе колледжа или университета, и подавать заявление или поступить быстро и получить доступ поступления через Интернет. Университеты и колледжи имеют огромное присутствие в Интернете. Они готовы помочь студентам почти во всем, что они хотят, от вопросов о поступлении до помощи в подаче заявления и получении визы, оплате и подготовке к прибытию [4, с. 65]. Это помогло студентам и расширило возможности университетов и учреждений, чтобы привлечь лучших студентов со всего мира.

Когда студенты решают выбрать определенные курсы или спец, им необходимо видеть информацию и обновления в режиме реального времени, и технологии могут помочь им найти их. Таким образом, они могут найти подходящее время для курса; описание задания, а также помогает им соответствующим образом планировать учебу.

Благодаря использованию технологий и Интернета студенты открывают множество различных возможностей. Таким образом, они могут найти подробную информацию о них, увидеть, что лучше всего соответствует их стремлениям и успеху, и принять соответствующее решение [2, с. 240]. Они также могут общаться с коллегами-профессионалами через мессенджеры и учиться на их опыте. Информация о поступающих с легким общением особенная возможность.

Общение стало проще благодаря использованию компьютеров, особенно для тех учащихся, которые живут далеко от своих семей. Обмен мгновенными сообщениями, электронная почта, оперативные обновления и инструменты обмена помогают учащимся легко общаться со своими близкими, даже если они находятся вдали от дома. Проще говоря, компьютеры и интернет делают мир целым, несмотря на расстояния.

Лучшая скорость обучения – то, что раньше занимало годы, теперь может быть завершено за считанные минуты благодаря технологиям, особенно в науке. Сегодня существует программное обеспечение, обеспечивающее моделирование роста растений при определенных заданных условиях. Можно сделать вывод, что технология позволяет учащимся узнать больше за гораздо более короткий период благодаря моделям виртуализации [7, с.111-112].

Инструменты визуализации – для многих студентов, математика всегда была трудным предметом, потому что им было трудно визуализировать изучаемую концепцию. Сейчас существуют программы, предназначенные для того, чтобы учащиеся видели отношения на экране компьютера перед собой. Большинство школ теперь выдают хромбуки или планшеты вместо дорогих и увесистых учебников. Все

предметы, рабочие листы и задания находятся на маленьком устройстве весом менее двух или трех, которое они могут легко взять с собой, куда бы они ни пошли. Учащиеся больше не могут использовать отговорки «Я забыл свое задание в своем столе» или «Я оставил домашнее задание дома», потому что они загружают каждое задание в облако по мере его выполнения. Все, что им нужно сделать, это войти в свою учетную запись учащегося, взять задание и перейти к соответствующему файлу [10, с.209]. Единственным оправданием является то, что они оставили свой компьютер дома, и, очевидно, это оставило бы их без социальных сетей во время обеда, если бы школа предоставила доступ в Интернет.

Студенческая жизнь, несомненно, напряженная и сложная. Есть много вещей, которые вам нужно сделать, когда вы студент. При этом вам понадобится компьютер в образовании и другие технологии, которые помогут вам пережить этот этап вашей жизни. Просто помните об этих преимуществах компьютеров, упомянутых выше, и обязательно выберите тот, который подходит именно вам. Компьютеры – это отличная инвестиция для учащихся сегодняшнего и будущих поколений.

Получение базовых знаний, а также навыков работы с компьютерами для более качественного выполнения работы. Компьютерное образование заключается в расширении его различных направлений обучения в разных областях и секторах.

Компьютер, наряду с доступом в Интернет, является самым мощным устройством, которое дети могут использовать для изучения новых навыков и умений в образовании. Компьютер играет значительную роль в каждой сфере жизни. Они помогают нам множественными способами.

Например, они находят применение в медицине, промышленных процессах, авиационной промышленности, выставлении счетов в различных крупных магазинах и торговых центрах, создании слайдов презентаций в прикладном программном обеспечении для создания заметок и чтения лекций в колледжах, университетах и многом другом [9, с.91]. Одним словом, не только в одном, но и в сфере образования учащихся, компьютер играет всестороннюю роль.

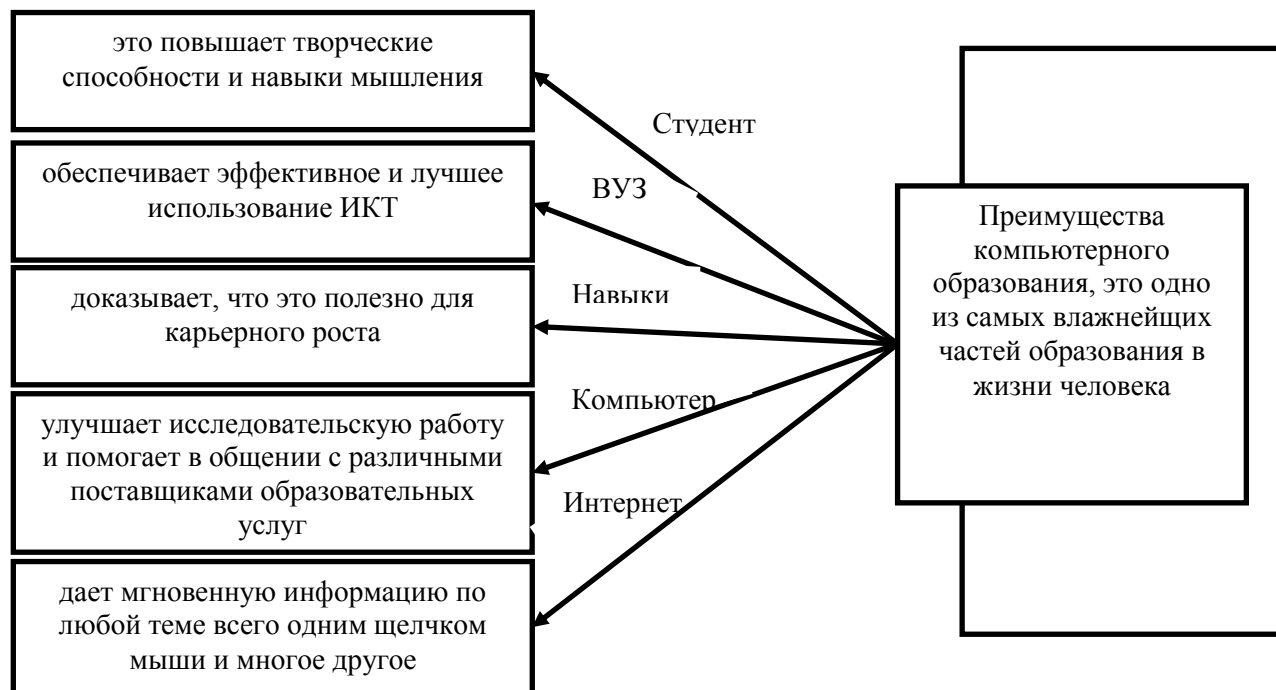
Инновации в компьютерных технологиях оказывают глубокое влияние на образование. Она является частью школьной программы, и одновременно неотъемлемой частью каждого человека. Компьютерное образование в школах играет важную роль в развитии карьеры детей младшего возраста.

Активно используемые в различных учебных заведениях, таких как школы, колледжи и ВУЗ, компьютеры используются для облегчения процесса обучения студентов. Профессора в колледжах и учителя в школах используют аудиовизуальные методы для подготовки планов уроков для детей. Для этого они используют офисную программу Microsoft PowerPoint для подготовки электронных презентаций своих лекций.

Эти электронные презентации можно показывать на мультимедийных и звуковых проекторах в классах СООУ. Одновременно это самый интересный и простой метод для обучения студентов. Мультимедийные (визуальные и звуковые) презентации легко проводить учителям, поскольку эти презентации экономят много времени и усилий.

Компьютеры можно использовать для онлайн-образования и исследований. С помощью Интернета студенты могут найти полезную информацию о своих проектах, заданиях, а также получить полезную помощь от других исследователей, поскольку они хранят и систематизируют свои исследовательские материалы на компьютерах.

В компьютерном обучении различные проекты и образовательные программы готовятся или создаются с помощью опытных педагогов и аудиовизуальных средств массовой информации. Эти образовательные программы обычно создаются в форме лекций по определенному предмету теме и даются на компакт-дисках.

Рисунок – 1. Модель преимуществ компьютерного образования

Обширное или огромное хранилище – еще одна важная характеристика компьютера [8, с. 11]. Учащиеся и преподаватели могут загружать и хранить на компьютерах множество учебных материалов, книг, презентаций, лекций, выступлений, вопросов и т. п.

Студенты могут найти множество различных способов решения поставленной перед ними задачи. Через компьютер они могут взаимодействовать с людьми, имеющими те же проблемы и решения [1, с. 67]. Скорость – это фундаментальные атрибуты компьютера. Мы можем легко найти информацию одним нажатием кнопки. Аудиовизуальные пособия в учебном процессе для эффективного обучения. Одним из основных применений компьютеров в образовании является «Доступ к Интернету» для поиска информации по любой теме.

Привлекательное и лучшее представление данных с помощью программного обеспечения для программирования приложений, такого как Microsoft PowerPoint, для создания великолепных презентаций для лекций и заметок, так как уже об этом было упомянуто выше.

Родители могут знать об успехах успеваемости своих подопечных, так как компьютер очень помог родителям и опекунам, поскольку они также могут узнать, и каждую минуту проверяя прогресс своих детей с помощью компьютеров и Интернета, просматривая веб-сайт школы. Они могут проверять различные результаты оценок, отчеты о посещаемости, участие в учебных и внеклассных мероприятиях и многое другое, быстрое общение и переписка [5, с.9]. Еще одним важным преимуществом использования компьютеров в сфере образования является улучшение качества процесса обучения и общения между студентами и преподавателями. Для этого они также используют Microsoft PowerPoint для подготовки электронных презентаций своих лекций.

Компьютер революционизирует способ обучения, делая обучение более плавным и быстрым. Это также связывает нас с разными источниками, которые показывают нам разные способы понимания конкретной темы или идеи. В целом, компьютер помог миру в образовании, а также изменил то, как мы работаем и учимся.

Литература:

1. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие [Текст] / Е.С. Полат – Москва: «Омега-Л», 2004. – 215 с.
2. Раджабов, Б. Ф. Анализ эффективности компьютерного моделирования при подготовке студентов-медиков в системе дистанционного обучения [Текст] / Б.Ф. Раджабов, Ф.С. Комилов // Азимут научных исследований: педагогика и психология. НП ОДПО «Институт направленного профессионального образования» Россия, Самарская область, г. Тольятти. – 2019. – №1 (26). – С. 238-242. – ISSN 2309-1754.
3. Рафиев, С. А. Комплексный подход к внедрению информационно – коммуникативных технологии обучения математики в вузах Таджикистана: [Текст] / С.А. Рафиев – Душанбе, 2017. – 170 с.
4. Рахимов, З. А. Мошинҳои ҳисоббарор, системаҳо ва шабакаҳо [Матн] / З.А. Рахимов, А.М. Мирзоев – Душанбе, «Сино», 1999. – 113 с.
5. Сериков, В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.В. Сериков, В.А. Болотов // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8-15.
6. Симонович, С. Общая информатика: Учебное пособие [Текст] / С. Симонович, Г. Евев, А. Алексеев – Москва: «АСТпресс книга», 2004. – 149 с.
7. Стефанюка, В. Л. Компьютер рисует фантастические миры. Компьютер обретает разум = Artificial Intelligence Computer Images: Учебное пособие [Текст] / В.Л. Стефанюка – Москва: «Мир», 1990. – 240 с.
8. Розов, Н. Х. Компьютер и учебный процесс: Методическое пособие [Текст] / Н.Х. Розов – Москва: «Академия», 2002. – 26 с.
9. Коцюбинский, А. О. Интернет: Учебное пособие [Текст] / А.О. Коцюбинский, С.В. Грошев – Москва: «Просвещение», 1987. – 145 с.
10. Нольден, М. Ваш первый выход в Internet: Учебное пособие для преподавателей ВУЗ [Текст] / М. Нольден – СПб: «ИКС», 1996. – 303 с.

РОЛЬ ИНТЕРНЕТА В ОБРАЗОВАНИИ, ПРЕИМУЩЕСТВО И СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРА В СООУ И ВУЗ-ах СОВРЕМЕННОГО МИРА

В статье раскрывается понятие «Интернет и компьютер». Одним из приоритетных направлений информатизации общества является процесс информатизации образования, который предполагает использование информационных технологий, методов и средств информатики для реализации идеи, и развития образования. Рассмотрена мультимедийная технология, обладающая особыми дидактическими возможностями. Показано применение мультимедийных технологий в учебном процессе, что значительно повышает мотивацию и заинтересованность учащихся, а также уровень овладения ими необходимыми знаниями и умениями. Особое внимание автора уделяют одному из основных моментов – значимости информационных технологий в обучении как применению информационных технологий для создания новых возможностей передачи знаний (деятельность учителя), восприятия знаний (деятельность учащегося), оценки качества обучения и, конечно же, учебный процесс. Определена основная цель информатизации образования, заключающаяся в подготовке обучающихся к полноценному и эффективному участию в повседневной, общественной и профессиональной деятельности в информационном обществе.

Ключевые слова: эволюцией, мировоззрения, технология, образования, Apple Mac, эффективный, академической, спроектировать, бесшовным, здравоохранения, образования, платформам, инструменты, моделирование, виртуализации, концепция, хромбуки, планшеты, увесистых, инвестиция, процессах, авиационной, прикладном программном обеспечении, аудиовизуальные методы, звуковых проекторах, мультимедийные, систематизируют, исследовательские, фундаментальные атрибуты, Microsoft PowerPoint.

НАҚШИ ИНТЕРНЕТ ДАР МАОРИФ, БАРТАРӢ ВА ТАРЗИ ИСТИФОДА БУРДАНИ КОМПЬЮТЕР ДАР МТМУ ВА МТОК ДАР ЧАҲОНИ МУОСИР

Дар мақола мафҳуми «Интернет ва компютер» ошкор карда шудааст. Яке аз самтҳои афзалиятноки иттилоотонии ҷомеа раванди иттилоотикунонии маориф мебошад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, усул ва воситаҳои информатикаро барои татбиқи идея ва рушди маориф дар назар дорад. Технологияи мултимедиявӣ бо имкониятҳои махсуси дидактикӣ баррасӣ мешавад. Истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ дар раванди таълим нишон дода шудааст, ки ҳавасмандӣ ва шавқу рағбати хонандагон, инчунин сатҳи азхудкунии донишу малакаҳои заруриро хеле баланд мебардорад. Муаллиф ба яке аз нуктаҳои асосӣ – аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ дар таълим ҳамчун истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои фароҳам овардани имкониятҳои нав барои интиқоли дониш (фаъолияти омӯзгор), дарки дониш (фаъолияти донишҷӯ), арзёбии сифати таълим ва албатта, чараҳои таълиму тарбия. Мақсади асосии иттилоотикунонии таълим муайян карда шудааст, ки он омода намудани хонандагон ба иштироки пурра ва самаранок дар фаъолияти рӯзмарра, иҷтимоӣ ва касбӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ мебошад.

Калидвожаҳо: эволютсия, тафаккур, технология, маориф, Apple Mac, самаранок, академикӣ, тарроҳӣ, бифосила, тандурустӣ, маориф, платформаҳо, асбобҳо, моделсозӣ, виртуализатсия, концепсия, хромбукҳо, планшетҳо, вазнин, сармоягузорӣ, равандҳо, авиатсия, нармафзори барномавӣ нармафзор, усулҳои аудиовизуалӣ, проекторҳои садо, мултимедия, системасозӣ, тадқиқот, атрибутҳои бунёдӣ, Microsoft PowerPoint.

THE ROLE OF THE INTERNET IN EDUCATION, THE ADVANTAGE AND WAYS OF USING A COMPUTER IN SOOU AND HIGHER EDUCATION IN THE MODERN WORLD

The article reveals the concept of «Internet and computer». One of the priority areas of informatization of society is the process of informatization of education, which involves the use of information technologies, methods and means of informatics to implement the idea and develop education. A multimedia technology with special didactic capabilities is considered. The use of multimedia technologies in the educational process is shown, which significantly increases the motivation and interest of students, as well as the level of mastery of the necessary knowledge and skills. The author pays special attention to one of the main points - the importance of information technology in education as the use of information technology to create new opportunities for transferring knowledge (teacher activity), knowledge perception (student activity), assessing the quality of education and, of course, the educational process. The main goal of informatization of education is determined, which is to prepare students for full and effective participation in everyday, social and professional activities in the information society.

Key words: evolution, mindset, technology, education, Apple Mac, efficient, academic, design, seamless, healthcare, education, platforms, tools, modeling, virtualization, concept, chrome books, tablets, hefty, investment, processes, aviation, application software software, audiovisual methods, sound projectors, multimedia, systematize, research, fundamental attributes, Microsoft PowerPoint.

Сведение об авторе: Юнусова Шахло Аюбовна – преподаватель кафедры информационных технологий и методики обучения информатики государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава». Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, улица Айни 67. Тел.: (+992) 988 880 984, **E-mail:** shahlounusova45@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Юнусова Шахло Аюбовна – омӯзгори кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носираи Хусрав». Ҷумҳурии

Тоҷикистон, вилояти Хатлон, Бокhtar, кӯчаи Айнӣ 67. Тел.: (+992) 988 880 984, E-mail: shahlounusova45@gmail.com

Information about the authors: Unusova Shakhlo Aubovna – teacher of the department of information technology and methods of teaching informatics of the state educational institution «Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav». Republic of Tajikistan, Bokhtar city, 67 Ainy Street. Tel: (+992) 988 880 984, E-mail: shahlounusova45@gmail.com

ТДУ:37+37.0 (2-тоҷ)

ТКТ:71+74.00 (2-тоҷ)

Ю-36

МУШКИЛОТИ ИҶТИМОӢ-ПСИХОЛОӢ ВА ПЕДАГОГИИ ОИЛАИ ҶАВОНИ МУОСИР

Юнусова Н.М., д.и.п., профессор Академияи идоракунии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Абдуллоева М., муаллими калон Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Мушкилоти иҷтимоӣ-психологӣ асосан ба он алоқаманд аст, ки дар шароити имрӯза баъзе вазифаҳои муҳим, ки дар оилаҳои анъанавӣ нақши калидӣ доштанд, аз байн рафтаанд. Нақши вазифавие, ки барои марду зан дар гузашта вучуд дошт ва ҳамсарон дар асоси он дар зиндагӣ амал мекарданд, тағйир ёфтаанд ва ҳатто баъзеяшон тамоман аз байн рафтанд.

Нақши анъанавие, ки занро ба қорҳои хона овард, таваллуд ва тарбияи фарзандонро ба роҳ монд, вале шавҳар сардор буд, соҳиби моликияти ягона шуд ва истиклолияти иқтисодии оиларо таъмин намуд, аммо аксарияти занон дар мамлакатҳои масеҳӣ ва бутпарастӣ дар санъат, фаъолияти сиёсӣ, таъминоти иқтисодии оила ҳуқуқ ва баъзан дар қабули қарорҳои оилавӣ иштироки фаъол доштанд. Ин моҳияти масъала характери вазифавии оиларо тағйир дод ва як қатор оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ барои ҷомеаро ба вучуд овард. Аз як тараф, он ба баланд бардоштани худшиносии занон, баробарҳуқуқӣ дар муносибатҳои издивоҷ мусоидат карда бошад, аз тарафи дигар, вазъи зиддиятро дучанд карда, боиси паст шудани сатҳи таваллуд ва зиёд шудани фавт гардид.

Ҳаёти инсон дар оила аз вақти ба дунё омаданиаш то охири умраш идома меёбад. Дар оила, алахусус, он мушкилоте таҷассум меёбад, ки бегуфтугӯ онҳо дар ҷомеаи муосир айни замон арзи ҳастӣ доранд. Аз ин лиҳоз, ҳамаи технологияҳо ва ҷанбаҳои қори иҷтимоӣ бо масъалаҳои оила албатта алоқаманд мебошанд. Дар мавриди ин масъалаҳо, метавон оид ба офиятбахшии иҷтимоии шахсони имконияташон маҳдуд ва ё кӯдакони имконияташон маҳдуд, ҳамчунин расонидани кумак ба шахсони камбизоат, занон, хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайраҳо сухан ронд. Аз нуқтаи назари қоршиносон, мутахассисон ва олимони мавзӯи оила дар қори иҷтимоӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳими рӯз ба шумор рафта тавачҷуҳи маҳсус ва хосаро талаб менамояд.

Оила- гурӯҳи хурди иҷтимоист, ки дар асоси никоҳи расмӣ ва шаҳрвандӣ ташкил шуда, аъзоёни онро зиндагии якҷоя ва муштарак пеш бурдани хоҷагӣ ва зиндагии оилавӣ, иҷрои вазифаҳои оилавӣ, уҳдадорихои тарафайни ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, анъанаҳои оилавӣ ва миллӣ муттаҳид менамояд.

Бояд зикр кард, ки оила гуфта, институти иҷтимоӣ, яъне шакли устувору беҳтарини муносибатҳои муштаракӣ миёни одамонро меноманд, ки дар доираи он қисми асосии ҳаёти ҳаррӯзаи одамон амалӣ мегардад. Мисол, дар институти оила муносибатҳои шаҳвонӣ, тавлиди фарзанд, яъне афзоиши насл, иҷтимоишавии аввалиндараҷаи кӯдакон, хоҷагидорӣ, хизматрасонии тиббӣ ва таълимӣ амалӣ карда мешавад.

Оилаҳо ба оилаҳои нуклеарӣ ва васеъ тақсим мешаванд. Оилае, ки аз падару модар ва фарзанд иборатанд ва фарзанд дони онҳо аз волидайн вобастагӣ доранд, оилаи

нуклеарӣ ном доранд. Агар оила дар навбати худ, якчанд оилаи дигарро фаро гирад, пас намуди оиладориро (хоҷагидориро) оилаи васеъ меноманд. Бояд қайд намуд, ки ба ғайр аз падару модар ва фарзандон, боз хешовандони наздик як ҷо ҳаёт ба сар мебаранд (бобою бибӣ, амак ва ғайра). Оилае, ки дар он яке аз волидайн, яъне ё падар ё модар маҳрум аст, оилаи нопурра ном дорад.

Барои гирифтани кумаки иҷтимоӣ оилаҳоро маъмулан аз рӯи асосҳои зерин гурӯҳбандӣ мекунанд:

1. Бо назардошти ҳадди ақал даромади оила барои ҳар як нафари оила;
2. Шумораи фарзандон ва бекорон дар хона;
3. Будан ва ё набудани волидайн;
4. Саломатии аъзоёни оила;
5. Имкониятҳои меҳнатӣ доштани аъзоёни калонсоли оила;
6. Доштани ҷои зист. Захира ва қитъаи замин;
7. Вазъи иҷтимоӣ, мавқеи аъзои оила дар ҷомеа ва ғайраҳо.

Дар миёни зану шавҳар, волидайн фарзандон мушкилоте, ки бо сабаби вайроншавии муносибатҳо ба вучуд меояд, дар маҷмӯъ аз мавқеи иҷтимоии оила вобастагӣ надошта, метавонад ҳам дар оилаҳои таъминбуда, оилаҳои зиёӣ ва ҳам дар оилаҳои камбизоат ва дараҷаи саводнокиашон паст сар занад. Мушкилоти дигаре, ки дар ҷумҳурӣ ба ҷашм мерасад надоштани никоҳи расмӣ мебошад. Дар ҷомеаи мо, мутаассифона, оилаҳои ёфт мешаванд, ки никоҳи динӣ доранд, вале никоҳи расмӣ накардаанд. Ин ба он оварда мерасонад, ки дар ҷунин оилаҳо фарзандоне таваллуд мешаванд, ки аз ҳуқуқи мерос маҳрум ва дар ҳалли ҷудошавии волидайн аз гирифтани алимент бенасиб мемонанд. Бинобар ҳамин, кормандони масъул бояд ба ҷунин оилаҳо, ки бевосита дар вақти ба бӯҳрон дучор шудан, дар вақти низоъ ва парокандашавии онҳо машғул шуда, ёри амалии ҳудро расонанд. Барои ҳал намудани мушкилоти иҷтимоии оилаҳо дар қори иҷтимоӣ технологияҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ба монанди технологияи кор бо оилаҳои аъзои имконияташон маҳдудбуда: технологияи кор бо оилаҳои камбизоат; бо оилаҳои муҳочир, нафақахӯр ва ғайраҳо.

Шаклҳои кумақрасонии иҷтимоӣ барои дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани оила ҳамчун институти иҷтимоӣ ва алалхусус, оилаҳои албатта ба дастгирӣ ниёздоштаро ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

- кумаки таъҷилӣ барои нигоҳ доштани оила (кумаки иҷтимоии саривақтӣ барои оилаҳои, ки қӯдакони онҳо дар вазъияти ногувор қарор гирифтаанд ва ё бе нигоҳубини волидайн мондаанд;

- пешбурди корҳои иҷтимоӣ барои нигоҳ доштани устуворию эътиборнокии оила:

- пешбурди корҳои иҷтимоие, ки барои инкишофи иҷтимоии аъзои оила равона карда мешаванд.

Тағйир додани муносибатҳо дар оила метавонад ҳам ба мустаҳкам шудани оила ва ҳам ба ноустувор шудани он таъсири ҳудро расонад. Ҳар яке аз ин давраю марҳилаҳои, ки оила аз сар мегузаронад, дорои хусусиятҳои хос мебошанд, ҳангоми кор бурдан бо оила ин хусусиятҳо бояд ба инобат гирифт. Инчунин, хатарҳои иҷтимоие дар раванди ҳаёти оилавӣ ба вучуд меоянд, ки дар ҷунин ҳолатҳо оилаҳо метавонанд бо шароитҳои объективӣ ва ё субъективӣ амалкунии ҷиҳатҳои иҷтимоияшон душвор гардад. Албатта, ин гуна оилаҳо дар вазъияти мушкил қарор гирифта, ба кумак ва дастгирӣ ниёз пайдо мекунанд. Ба сифати ин оилаҳо мо метавонем оилаҳои муҳочирони иҷборӣ, оилаҳои камбизоат, оилаҳои серфарзанд, оилаҳои дар ҳайаташон аъзои маъҷубдошта оилаҳои нопурра, оилаҳои хизматчиёни ҳарбиरो шомил гардонем.

Қоршиносон дар ҷомеа ноустуворию ҳаёти оилавию аз рӯи паст шудани таваллуд ба сар ҳар як ҷуфти никоҳшуда муайян мекунанд. Ин пеш аз ҳама бо он алоқаманд аст, ки қариб ҳамаи мамлакатҳои ба марҳалаи саноатӣ гузаришкунанда гузариши аввалини оморию аз мегузаронанд. Дар ин марҳила занҳо аз тавлиди бетанзими фарзанд ба тавлиди муназзамшуда гузашта, шумора ва афзоиши насл ва муҳлати онро ба нақша мегузаранд. Аммо суръати ин гуна гузаришкунонӣ хеле ҳам

баланд буда, метавонад дар рафти умри як насл ба вучуд ояд ва ҳама гуна чораҳои ҳуқуқию динии пешгирӣ кардани ин раванд бесамар анҷом меёбанд.

Дар шароитҳои ташакулёбии капитализм фарзанд дастёр ва афзалият ҳисоб нашуда, ба камбудӣ мубаддал мегардад, чунки бо таъсири тағйироти иҷтимоӣ иқтисодӣ нигоҳубинӣ фарзанд хело мушкил мешавад. Дар Тоҷикистон то ҳол ҳам анъанаи серфарзандӣ боқӣ мондааст, аммо тайи солҳои охир ин анъана тағйир ёфта истодааст. Баъд аз барҳам хӯрдани ҷамъияти сотсиалистӣ ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли куллан тағйир ёфт. Таъмини тиббӣ, гирифтани маълумоти миёнаю олиӣ босифат тадричан аз байн рафт, ки ин ҳама бегуфтугӯ ба тамоюли пастшавии таваллуд оварда расонд.

Дар замони муосир бисёр мамлакатҳои мутараққӣ бо «гузариши дуҷуми оморӣ-аз камфарзандӣ ба оилаи якфарзандӣ гузаштанд». Лекин ин аз мушкилоти иқтисодӣ вобаста набуда, пеш аз ҳама сабабҳои иҷтимоӣ дорад, зеро ҳамаи таъсиру водоркунии берунаи пештар мавҷудбуда дар гузашта мемунад. Нигоҳдории тандурустӣ, сатҳи зиндагии сазовор ва муътадил, харидории молу маҳсулоти зарурии кӯдак ё наврас хароҷоти зиёдро талаб менамояд. Дар байни ин хароҷот аз ҳама қимату гарон гирифтани маълумоти зарурӣ мебошад. Давлат ба наврасону ҷавонон гирифтани маълумоти миёнаро таъмин менамояд, аммо дурнамои рушди минбаъда, зарурати ворид шудан ба муносибатҳои иҷтимоӣ маълумоти босифатро талаб мекунад, ки имрӯзҳо на танҳо пулакӣ, балки бениҳоят гаронарзиш гаштаанд.

Муҳочироти меҳнатӣ яке аз проблемаҳои дигари иҷтимоӣ мебошад, ки дар назди оилаҳои имрӯзаи ҷомеаи Тоҷикистон истодааст. Дар солҳои 90-уми асри ХХ муҳоричати меҳнатӣ қариб ҳамаи оилаҳои Тоҷикистонро фаро гирифт.

Муҳочироти меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон характери мавсимӣ дошта муҳлати қори муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷа аз оғози фасли баҳор то ба охири фасли тирамоҳ ҷараён мегирад. Қисми зиёди муҳочирон дар фасли зимистон ба Ватан бармегарданд, аммо як қисми дигари онҳо дар он ҷо мемонанд. Баъзе аз қоршиносону таҳқиқотчиён шумораи нафаронро, ки дар фасли зимистон ба Ватан барнамегарданд то 25 – 30 % фоиз аз шумораи умум нишон медиҳанд.

Муҳочирати меҳнатӣ дар баробари ҷиҳати мусбӣ, ҷиҳатҳои манфӣ низ дорад. Ҷиҳати мусбӣ аз он иборат аст, ки муҳочирон дар баробари гирифтани манфиатҳои иқтисодӣ, бо забон ва фарҳанги дигар халқу миллатҳои пешрафта ошноӣ пайдо карда, ҳамзамон ба касбу ихтисосҳои гуногун соҳиб мешаванд, ҷаҳнбинияшон васеъ ва ҳисси ватандӯстиашон баланд мегардад. Дар баробари ин аз давлат берун шудани шумораи зиёди қувваи қорӣ, аз оила дур будани мардон, муваққатӣ ҳам бошад бе роҳбар мондани хонаводаҳои муҳочирон ва ба ин монанд ҷиҳати манфии муҳочират аст.

Муҳочироти меҳнатӣ барои аксари оилаҳои тоҷик сарчашмаи муҳимми зиндагӣ ба ҳисоб рафта, кафолати суботи иҷтимоӣ мебошад. Маблағҳои, ки муҳочирони меҳнатӣ ба ҷумҳурӣ ворид менамоянд барои аксари оилаҳои муҳтоҷ манбаи муҳимми даромад ба ҳисоб рафта, барои қонеъ гардонидани талаботи асосӣ равона карда мешавад. Махсусан, ин маблағҳо барои зиндагии оилаҳои деҳот, ки дар он ҷо сатҳи камбизоатӣ ниҳоят баланд аст, тақдирсоз мебошад [1, с. 86].

Аз сабаби он ки аксарияти муҳочирони тоҷик аз деҳотанд, барои ба шароити шаҳр дар мамлақати қабулқунанда мутобиқ шудани онҳо мушкилӣ пеш меорад. Ин албатта ба он оварда мерасонад, ки онҳо аз чорҷӯбаи маданӣ - иҷтимоӣ ҷомеаи худ дур мешаванд ва ин боиси пайдо шудани рафтори характернок шуда метавонад.

Инчунин, дур будани муҳочирон аз Ватан, оилаву фарзанд ва хешу табор ба руҳияи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Як қатор мардони қобили меҳнат ба муҳочирати меҳнатӣ рафта, солиёни зиёд ба оила барнамегарданд ва аз ҷиҳати молиявӣ оилаҳои худро дастгирӣ намекунанд ҳатто баъзе аз мардон ба хориҷа сафар карда, пас аз якҷанд муддат дар он ҷо оиладор шуда, дигар ёди оила ва зану фарзанди худ намекунанд. Дар натиҷаи ин қисми зиёди фарзандони ин оила аз тарбияи оилавӣ дур монда, раванди иҷтимоишавияшон нодуруст мегузарад. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар хонаводаҳои муҳочирон ба души зан нигоҳубини фарзандон аъзои калонсолони

оила, танзим намудани хоҷагидорӣ ва ғайра гузашта мешавад. Заноне, ки онҳоро шавҳаронашон партофтаанд, ҳам дар хона ва ҳам берун аз он бо мақсади нигоҳубини фарзандон ва пиронсолони хонавода кор карда, назар ба занони оилаҳои ғайримухочир соатҳои зиёд кор мекунанд.

Робитаҳои баъзе аз муҳочирони меҳнат бо оилаҳои худ комилан қанда мешаванд. Тадқиқот нишон медиҳанд, ки қариб 25-30% муҳочирони меҳнатӣ он ҷо оила барпо мекунанд. Дар натиҷа бесаробон мондани занону кӯдакон хусусияти ҷиддӣ гирифта, мушкilotи зиёди оилавӣ дар ҷомеа ба назар мерасад [2, с. 49].

Бо сабаби он, ки тарзи ҳаёти оилавӣ ҳамаи гурӯҳҳои аҳолиро фаро мегирад, мушкilotи иҷтимоӣ низ дар оила паҳлуҳои гуногун доранд. Мушкilot ва талаботи зарурии оилаҳо пеш аз ҳама, аз шакли оила вобастагӣ дорад.

Ба мушкilotи иҷтимоӣ оилаҳои нопурра низ дучор мегарданд. Чунин мушкilot пеш аз ҳама, бо камбизоатӣ алоқаманд аст, ки сабабҳои асосии он мавҷуд будани танҳо як сарчашмаи даромад ва ё баъзан даромади меҳнатӣ тамоман вучуд надошта, оила аз ҳисоби кумакпулӣ барои бекорӣ ва ё кумакпулӣ барои кӯдакон зиндагӣ мекунанд.

Мушкilotи иҷтимоӣ - иқтисодӣ на дар ҳамаи оилаҳои нопурра вучуд доранд.

Мушкilotи нисбатан вазнину роҳи ҳалли муайян надошта ин мушкilotи иҷтимоӣ - психологӣ мебошанд, ки дар муносибатҳои байни аъзоёни оилаҳои нопурра, дар кӯдакон ба назар мерасанд. Бо сабаби он ки қисми зиёди оилаҳои нопурра аз модар ва фарзандҳо иборат мебошанд, одатан ин проблемаҳо ба занон дахл доранд.

Баъд аз ҷудо шудани волидайн дар кӯдакон ҳисси озурдагӣ, руҳафтадагӣ ва камарзиши нисбат ба худ пайдо мешавад. Баъзан кӯдакон чунин ҳис мекунанд, ки гӯё онҳо сабабгори асосии вайроншавии оилаҳояшон мегарданд. Дар навбати худ, дар занҳо ҳисси айбдорӣ дар назди фарзандон пайдо мешавад. Дар ин маврид акнун занҳо дар чунин ҳолате менамоянд, ки ҳамаҷониба ба нигоҳубини кӯдакон бештар талош менамоянд. Ҳамаи кӯшишҳои худро ба харҷ медиҳанд, ки талаботи фарзандонашон қоне гарданд ва намегузоранд, ки меъёрҳои ҳаётиашон дар муқоиса бо фарзандони оилаҳои солим паст гардад.

Дар чунин ҳолат, яъне вазифаи вазнинро ба уҳда гирифта, диққату вақти заруриро ба фарзандон ҷудо карда наметавонад.

Масъалаи дигареро, ки хангоми дида баромадани оилаҳои нопурра қайд кардан зарур аст ин иҷтимоишавии фарзандон мебошад. Агар оила дар марҳилаҳои аввали иҷтимоишавии фарзандон нопурра шавад ва ё аз ибтидо нопурра бошад, пас дар назари фарзандон намунаи рафтори нақшӣ боқӣ наметавонад. Хангоми ба камол расидану мустақилона оила ташкил кардан, онҳо на ҳама вақт рафторҳои ҷинсию нақшии худро дуруст ба роҳ мекунанд, ки ин ҳолатҳо ба мочаро ва вайроншавии вазифаҳои оилавӣ бурда, сабаби парокандашавии он мегардад. Бо андешаи олимону мутахассисон, иҷтимоишавии нодуруст, яке аз сабабҳои ноустувор ва пароканда шудани оилаҳо шуда метавонад. Дар замони муосир оилаҳои нопуррае, ки дар он падар бо фарзандон мондааст, вучуд доранд, аммо мушкilotи онҳо хусусияти хоси худро доранд. Дар ҷомеа қоидаю меъёрҳои одатшуда ба ин шакли оила мутобиқ карда нашудааст. Дар назди ин гуна оилаҳо, мушкilotи ҷинсию нақшӣ вучуд дорад. Падар бо фарзандон, дар муқоиса бо модару фарзандон нисбатан имконияти зиёди барпо кардани оилаи навро доранд. Бинобар ҳамин, мушкilotи асосии ин гуна оилаҳо ин барпо кардани муносибат байни фарзанд ва завҷаи нави падар мебошад.

Серфарзандӣ ҳам дар навбати худ мушкilotи дигар оилаҳо шуда метавонад. Ин мушкilotи иҷтимоӣ- демографӣ дар Тоҷикистон аз охири солҳои 80 –уми асри XX дар маркази диққати олимони соҳаҳои гуногун қарор гирифт ҷомеашиносон, демографҳо, равоншиносон ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳ менамоянд. Сарчашмаи асосии иҷтимоии серфарзандӣ ин анъанаҳо, гузориҳои психологӣ, динӣ ва ғайраҳо мансуб мебошанд, ки албатта аз насл ба насл гузашта, то ба замони мо омада расидааст. Тоҷикистон дар байни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ яке аз ҷумҳуриҳои буд, ки сатҳи баланди таваллудро нигоҳ медошт. Гарчанде ки то имрӯз дар ин самт пешравии

муайяне ба амал омада бошад ҳам, дар бисёр ҳолатҳо волидайн ба имкониятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии оила нигоҳ накарда, фарзандони зиёдро ба дунё меоваранд. Дар ҷомеа серфарзандӣ то ҳол хуб пазируфта мешавад, ки ин ба сатҳи таваллуд таъсир мерасонад. Дар ҷумҳурӣ сатҳи таваллуд ҳоло ҳам баланд аст. Дар навбати худ давлат ҳамаҷониба кӯшиш менамояд, ки сатҳи афзоиши аҳоли то як дараҷаи муайян паст карда шуда, ғаёлнокии меҳнати занон баланд бардошта шавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002 Қонун «Дар бораи саломатии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ», инчунин барномаи «банақшагирии оила» қабул карда шуд, ки ҳамаи ин барои ба танзим даровардани рафтори репродуктивии аҳолии мамлакат, беҳтар кардани вазъи занону кӯдакон ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ раван шуда буд. Тибқи маълумоти зиёди мутахассисони беҳтарини соҳаи тандурустӣ қисми зиёди занҳои Тоҷикистон дар гурӯҳҳои синнусолии ҷавонон ва миёнасол ба бемории камхунӣ гирифтанд. Сабаби ин ҳама таваллуди зиёд, дар рафти ҳомиладорӣ нарасидани маводи серғизо мебошад [3].

Мувофиқи тадқиқоти иҷтимоие, ки Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидааст, аҳолии кишвар, чи дар шаҳр ва чи дар деҳот майл ба ташкили оилаҳои якфарзандро қариб ки надоранд. Банақшагирии оила яке аз самти асосии сиёсати демографии кишвар шудааст, ки онро ҳамчун омил заруртарини паст кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар кардани вазъи саломатӣ ва некӯаҳволии халқ меҳисобанд. Баъд аз пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шуравӣ низоми пешинаи иқтисодӣ вайрон шудан гирифт. Бухрони солҳои 90-уми асри гузашта бечунучаро пахлуҳои манфии серфарзандиро боз ҳам равшантар намуд. Қариб дар ҳамаи шаҳру деҳот қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳо мисли пештара амал накарданд ва ё умуман, аз байн рафтанд. Сатҳи даромаднокии аҳоли тарафи паст мешуд, коргарон бо шуғли хеш талаботи ҳаётан муҳимми худ ва оилаи худро таъмин карда наметавонанд. Баъди рух додани тағйироти куллии соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, соҳаи маориф, тандурустӣ ба таври зарурӣ амал намекарданд ва сардорони оила бо меҳнати худ оилаҳояшонро таъмин карда наметавонианд.

Оилаҳои шахсони имконияти маҳдуддошта маъмулан бо мушкилоти иқтисодӣ гирифтанд, зеро дар ҷомеа шароитҳои ҳаёту ғаёлият барои чунин шахсон имкон намедиханд то ба таври зарурӣ қобилияти худро амалӣ созанд.

Аъзои оилаҳои шахсони имконияти маҳдуддошта дар масъалаи ғаёлияти меҳнатӣ ва қобилияти мутобиқшавӣ маҳдудияти зиёд доранд.

Шахсони имконияти маҳдуддошта дар ғаёлиятҳои ҳаётӣ худ аз сабаби монеаҳои муҳит ва муносибати атрофиён мушкилоти зиёд доранд. Аз ҷумла, дар шароитҳои имрӯза масалан набудани нақлиёти махсус, ки барои нафарони имконияташон маҳдуд ҳаракат кардан душвор аст, хоҳу нохоҳ монеа эҷод мекунад.

Яке аз мушкилоти иҷтимоии шахсони имконияти маҳдуддошта ин амалӣ гардонидани ҳуқуқи онҳо ба меҳнат ва худтаъминкунӣ мебошанд, ки ин на фақат воситаи беҳтар кардани вазъи моддӣ, балки омилҳои зарурии худмуайянкунӣ ва рушди шахсияти ӯ мебошад [4].

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» мафҳуми шахсони имконияти маҳдуддошта чунин шарҳ дода шудааст: шахси имконияти маҳдуддошта - шахсест, ки дар натиҷаи нуқсҳои саломатӣ бо коҳиши устувори вазифаҳои организм аз беморӣ чароҳат, иллати ҷисмонӣ ва ақлонӣ боиси маҳдуд шудани ғаёлияти ҳаётӣ гардидааст ва ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз дорад. Маъҷубнорасогии иҷтимоист, ки аз сабаби бад будани вазъи саломатӣ, вайрон шудани вазифаҳои организм ба вучуд омада ба маҳдудиятҳои ғаёлияти ҳаётӣ ва зарурати ҳифзи иҷтимоӣ меорад. Норасогии иҷтимоӣ - натиҷаҳои иҷтимоии бадшавии саломатӣ мебошад, ки ба ғаёлияти ҳаётии инсон ва зарурати ҳифзи иҷтимоии ӯ оварда мерасонад.

Барои нафарони имконияташон маҳдуд, оила муҳимми аввалин ба ҳисоб рафта, дар масъалаи нигоҳубин, иҷтимоишавӣ, қоньгардонии талабот, амалгардонии қобилияти худ, интиҳоби касбҳо ва омӯзиш саҳми хеле ҳам калон дорад. Ҳангоми

пайдо шудани аъзои имконияти маҳдуддошта дар оила мушкilotи зиёди моддиро хочагидорӣ ва манзилӣ меафзояд.

Асосан, дар ин гуна оилаҳо мушкilot барои харидории хӯрокаю, пӯшока, ашӯҳои зарур барои рӯзгор ба вучуд меоянд. Қисми зиёди хизматрасониҳо барои фарзандони дорои имкониятҳои маҳдуддошта дар ин гуна оилаҳо пулакӣ мебошад. Ҳамаи ин харчи калонро талаб мекунад, аммо даромад бошад, дар чунин оилаҳо танҳо аз ҳисоби музди падар ва ёрдампулӣ баро кӯдаки маъюб мебошад.

Дар оила муҳити психологӣ аз муносибатҳои байниҳамдигарии волидайн ва хешовандон, инчунин аз шароитҳои моддию манзилии оила вобаста аст, ки шароитҳои тарбия, омӯзиш ва офиятбахшии иҷтимоӣ - табииро муайян мекунад. Дар оилаҳое, ки аъзои имконияти маҳдуддошта мавҷуд аст, аз рӯи таҷриба таъмингари асосӣ падар мебошад. Баҳри таъмини оила падар вақти зиёди худро дар кор сарф карда, барои нигоҳубин ва тарбияи фарзанд вақт намеёбад, тамоми душворихо барои нигоҳубини фарзанди имконияти маҳдуддошта ба дӯши модар гузошта мешавад. Нигоҳубини шахси дорои имкониятҳои маҳдуд кори осон набуда, барои як нафар бениҳоят мушкilot аст.

Агар муолича ва офиятбахшӣ ба шахсони имконияти маҳдуддошта фоида нарасонад, пас муҳити равонию руҳӣ дар оила албатта вайрон шуда, ба руҳафтодагӣ ва зудранҷӣ оварда мерасонад. Дар бисёр ҳолатҳо барои нигоҳубини шахсони имконияти маҳдуддошта дар оила фарзандон, бибӣ ва дигар хешовандон кумак мерасонанд. Баъзе оилаҳое ҳастанд, ки дар онҳо ду шахси имконияти маҳдуддошта вучуд доранд ва мушкilotи чунин оилаҳо бамаротиб зиёд мебошад.

Кӯдакони имконияти маҳдуддошта шароити гирифтани кумаки офиятбахшӣ ва ташаккулдиҳандаро надоранд. Дар ҳолатҳои зиёд бошад, танҳо ҳаёти биологӣ ба сар мебаранд он донишу малакаи барои худхизматрасонӣ зарурро намедонанд. Мутахассисон дар он ақидаанд, ки дар оилаҳои кӯдакони имконияти маҳдуддошта ҳатто кумаки оддии мутахассиси офиятбахшии иҷтимоӣ метавонад, ба сатҳи талоқ дар оилаҳо таъсир расонад.

Истилоҳи зӯрварӣ дар оила маънои рафтори бераҳмонаю бади як нафар нисбати нафари дигаре, ки бо ӯ дар муносибати наздик қарор дорад, фаҳмида мешавад. Ассотсиатсияи миллии кормандони иҷтимоии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико зӯрварӣ дар оиларо ҳамчун зӯрвариҳои эҳсосӣ ва ё зӯрвариҳои шахвонии нисбати аъзои оила, дидаю доништа ва ё тасодуфан содиршударо муайян мекунад. Зеро мафҳуми зӯрвариҳои иҷтимоӣ мафҳумҳои зерин дар назар дошта мешаванд: куштор латукӯб, маҷбурӣ исқоти ҳамл қардан, куштани кӯдаки навзод, монеа шудан ба хурдани хӯрок, барои нагирифтани кумаки тиббӣ маҷбур сохтан. Дар зери мафҳуми зӯрвариҳои психикӣ бошад, пеш аз ҳама, маҳдуд сохтан дар рафтор, таҳдид, никоҳи маҷбурӣ ва амсоли инҳо фаҳмида мешавад.

Дар маҷмуъ ҳар як навъи мушаххаси зӯрварӣ мушкilotи алоҳидаи доро буда, хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Сабаб, шароит ва шаклҳои зухуршавии зӯрварӣ, инчунин оқибатҳои амалҳои зӯрваранда вобаста ба объект чихатҳои хоси худро доранд, ки хангоми чорачӯии офиятбахшӣ ва бартараф намудани зӯрварӣ дар оила онҳоро ба назар гирифтани зарур аст. Пештар навъҳои зиёди зӯрварӣ дар ҳаёти оилавӣ ҳамчун амали меъёрӣ доништа мешуданд. Қариб ки дар тамоми ҷаҳон давлат ба қорҳои оилавӣ даҳолат намекард, аммо дар баробари ин ба мард як қатор салоҳиятҳоро аз болои дигар аъзои оила дода буд. Дар асрҳои XIX ва XX дар чунин давлатҳо ба монанди Англия ва ИМА зӯрварӣ дар оила зухуроти меъёрӣ доништа мешуд ва дар қонунгузорӣ истифода бурдани он иҷозат дода шуда буд. Дар Англия дар ибтидои асри XX мард ҳуқуқ дошт, ки ҳамсарашро лату кӯб кунад. Дар Амрико бошад, дар асри XIX дар ҳолатҳои қатъиян зарур хангоми ҷазодиҳии ҷисмонии ҳамсар мард расман аз ҷавобгарӣ озод карда мешуд.

Бояд қайд намуд, ки танҳо дар солҳои 70 – 80 – уми асри XX дар Фарб пас аз паҳн гаштани ғояи баробарҳуқуқии занону мардон дар никоҳу қор, масъалаи зӯрварӣ дар оила низо ҳамчун зухуроти манфӣ эътироф гашта, мушкilotи иҷтимоӣ доништа

шуд. Ин масъала бо саъю кӯшиши ташкилотҳои ғайридавлатии занон, мутахассисони соҳаи тадқиқоти Индерӣ ва кормандони иҷтимоӣ оҳиста - оҳиста дар ҷомеа кушода шуда буд [5]

Дар Иттиҳоди Шуравӣ бошад зӯроварии оилавӣ масъалаи пӯшида буд ва муҳокима намегардид. Ба он танҳо криминалогҳо ва дигар мутахассисон ҳангоми омӯзиши масъалаи ҷиноятҳои оилавӣ сару кор доштанд. Дар қонунгузориҳои ин мамлакат объекти аввалиндараҷаи ҳифзномаӣ танҳо манфиатҳои давлатӣ ва моликияти давлатӣ ба ҳисоб рафта зӯровар дар оила ҳамчун мушкилоти иҷтимоӣ ҷой дода намешуд. Омӯзиши зӯроварӣ дар оила одатан тибқи банди Кодекси ҷиноятӣ танҳо ҳангоми истифодабарии зӯроварии ҷисмонӣ дида баромада мешуд. Оид ба паҳлуҳои гуногуни ин зухуроти иҷтимоӣ, ки дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад, танҳо дар доираи зӯроварии ҷисмонӣ ишора мешуданду ҳалос. Масъалаи зӯроварӣ дар оила танҳо дар даҳ соли охир муҳокимаи оммавии худро дарёфт намуд. Дар даҳ - понздаҳ соли охир тасаввурот оид ба риояи ҳуқуқ тасаввурот оид ба риояи ҳуқуқи инсон ба таври назаррас зиёд шудааст. Ҳамзамон, тасаввурот нисбати ҷавобгарии давлат низ барои зӯроварӣ дар оила тағйир ёфтааст. Пештар чунин қабул шуда буд, ки давлат танҳо барои фаъолияти идораҳои ҳокимиятии худ ҷавобгӯ буда, барои амалҳои шахсони алоҳида ҷавобгариро ба уҳда надошт. Ҳозир бошад, дар бебарории давлат баҳри пешгирӣ ва ё бартараф намудани вайронкунонии ҳуқуқи инсон аз он ҷумла, аз тарафи шахсони алоҳида давлатро дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мекунад. Дар оила зӯроварӣ як қатор ҳуқуқҳои инсонро вайрон мекунад - аз он ҷумла ҳуқуқи ҳар як нафар барои ҳифзи баробар дар назди қонун ва ҳифз намудан аз ҳуқуқвайронкунии аз рӯи аломатҳои ҷинсӣ, ҳуқуқи гирифтӣ намудан ба муносибати бераҳмона, ҳуқуқ ба ҳаёт ва дахлнопазирии ҷисмонӣ, ҳуқуқ ба меъёрҳои олии саломатии ҷисмонӣ равонӣ.

Ҳолатҳои зарурӣ барои ҳифзи ҳуқуқи аз зӯроварии оилавӣ дар ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ оварда шудаанд, мисли эълонии умумиҷаҳонии ҳуқуқи башар, Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Конвенсия ба бартараф намудани тамоми шаклҳои ҳуқуқпоймолкунии нисбати занон, Конвенсия оид ба зӯроварӣ нисбати занон, Конвенсия оид ба пардохти маблағи баробари занону мардон барои меҳнати арзиши якхеладошта, Конвенсия оиди нигоҳубини модарон, оиди муносибатҳои баробари занону мардон фаъол ва ғайра.

Барои қисми зиёди аҳолии зулму зӯроварӣ ғоча буда, устуворӣ ва бехатарии ҷомеаро ҳалалдор месозад. Дар натиҷаи муносибатҳои носолим дар оила, одатан зарари асосиро кӯдакон, пиронсолон, маъҷубон ва заноне мебинанд, ки худро ҳифз карда наметавонанд.

Муайянкунонии зулму зӯроварӣ дар оила ҳамчун проблемаи иҷтимоӣ ин қадими аввалин барои ҳал намудани вай мебошад. Аммо дар ин самт як қатор монеаҳо мавҷуданд, ба монанди: набудани базаи назариявӣ ва қоидаҳои аниқ, набудани маълумоти кофӣ дар бораи сабаб ва сатҳи истифодабарии қувва дар оила ва ғайра. Зӯроварӣ дар оила якхел набуда, шаклҳои зиёди зухуршавӣ дорад. Ҳама намуди зӯроварии ҷисмонӣ, психологӣ ва шахсонӣ, ки нисбати занон дар асоси нишонаҳои ҷинсӣ аз ҷониби шахс ва ё шахсоне ки бо ҳам муносибатҳои наздики ҳешутаборӣ доранд, ҳисобида мешавад. Аз он ҷумла, таҳқиру таҳдид, лату кӯби вазнини ҷисмонӣ дуздӣ, тарсонидан, маҷбурсозӣ таъқиб кардан ба таври зӯрӣ ва ғайриқонунӣ ворид шудан ба манзил, нобуд сохтани моликият, зӯроварӣ нисбати коргари кирошуда дар хона истисмори аъзои оила ва амалҳои ба ин монандро ҳамчун зӯроварӣ дар оила дидан зарур аст.

Ду равиши асосӣ дар муайян кардани зӯроварӣ мавҷуд аст; равиши маҳдуд ва равиши васеъ. Зери мафҳуми зӯроварӣ равиши маҳдуд танҳо истифодаи зӯроварии ҷисмониро дар назар дорад. Равиши васеъ бошад истифодаи ҳамаи намуди зӯроварӣ ё таҳдиди истифодаи зӯроварӣ яъне зӯроварӣ метавонад ҳам ҷисмонӣ бошад ва ҳам равонӣ.

Зӯроварии ҷисмонӣ - ин таъсиррасонии ғайриқонунӣ ба ҷамъият хатарнок мебошад, ки ба ҷинси дигари инсон бе ихтиёри ӯ расонида мешавад. Аз рӯи ҳислатҳои

баёншавӣ ҳамчунин расонидани зарба, захмдоркунӣ ва дигар намуди таъсиррасонӣ ба пӯсти инсон бо воситаи истифодаи қувваи ҷисмонӣ, яроқи оташфишон, яроқи сард, ва ба ин монанд ва ё таъсир расонидан ба узвҳои дохилаи инсон мебошад. Зӯроварӣ дар баъзе ҳолатҳо метавонад ягон зарари назаррас нарасонад, аммо дар дигар ҳолатҳо метавонад зарари ҷисмонӣ расонад ва ҳатто ба марг барад. Ҳамин тавр амалҳои зӯроваронаи ҷиноӣ аз дараҷаи зарари ҷисмонии ба ҷабрида расонида, фарқ мекунад.

Дар қонунгузорӣ-зӯроварии равонӣ ибораи «тахдиди истифодаи зӯровариро» бештар истифода мебаранд. Зери мафҳуми «тахдиди истифодаи зӯроварӣ» тарсонидани фард аз истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ нисбати ӯ фаҳмида мешавад. Ин воситаи таъсиррасонӣ ба психикаи инсон барои маҷбур сохтан ва итоат кардани ӯ ба иҷрои дархостҳои ҷиноӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳолати содир шудани зӯроварӣ дар оила принципи асосии он- беҳатарии мавҷудияти ҳар як аъзои оила вайрон мешавад

Адабиёт:

1. Семьи мигрантов в Таджикистане: проблемы и способы их решения // аналитический отчет по исследованию. Душанбе ИРФОН – 2007. С. – 86.

2. Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ. Нашрият илмӣ – оммавии муассисаи давлатии «Пажӯшишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» № 2 2009. С. 49

3. София Касьмова. Традиция многодетного материнства у таджиков в контексте чендера и времени // Вестник Евразии, 2006 № 4.

4. Раҳмонов Э.Ш. Планирование семьи основа устойчивого развития общества. Душанбе 2002

5. Из опыта Канады / США: Экономика политика, идеология. 1986 № 3 Из опыта Канады / США: Экономика политика, идеология. 1986 № 3

МУШКИЛОТИ ИҶТИМОӢ-ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ОИЛАИ ҶАВОНИ МУОСИР

Дар мақола сухан дар бораи мушкилоти оила, ҷиҳатҳои психологии он ва баъзе масоили иҷтимоии оила сухан меравад. Муаллифон бо овардани иқтибосҳо аз дигар муҳаққиқони соҳаи психология ва педагогика ақидаи худро бобати зӯроварӣ дар оила, таҳдид, хавфу хатар ва зиндагии муҳочирони меҳнатӣ бесаробонии аъзои оилаи онҳо хангоми набудани сарвари оила исбот кардааст.

Дар мақола ҳамзамон, дар бораи оилаҳои, ки дар онҳо кӯдакони имконияташон маҳдуд зиндагӣ мекунад, маълумот дода шудааст. Муҳаққиқон дар асоси санаду далел қайд менамоянд, ки зӯроварӣ дар оила нисбати занон падидаи нав набуда, решаҳои амиқ дорад. Он дар дигар давлатҳои мутамаддин аз ҷумла, Англия, Америка танҳо дар солҳои 70 – 80 – уми асри ХХ пас аз паҳн гаштани ғояи баробарҳуқуқии занону мардон дар ҳама самтҳои фаъолият аз байн рафт.

Калидвожаҳо: оила, зӯроварӣ, ҳуқуқ, инсон, зан, кӯдак, шароит, таҳдид, давлат, тасаввурот, шахс, муҳочир, мушкилот, талабот.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЫХ СЕМЕЙ

В статье речь идёт о проблемах семьи, ее психологических аспектах и некоторых социальных проблемах семьи. Ссылаясь на других исследователей в области психологии и педагогики, авторы обосновали свое мнение о насилии в семье, угрозах, опасностях и жизни трудовых мигрантов и одиночестве членов их семьи в отсутствие главы семьи.

В то же время в статье представлена информация о семьях, в которых проживают дети с ограниченными возможностями. Исследователи на основании документов и свидетельств отмечают, что домашнее насилие в отношении женщин – явление не новое, оно имеет глубокие корни. В других цивилизованных странах, в том

числе в Англии, Америке, оно исчезло лишь в 70-х и 80-х годах 20 века, после того как получила распространение идея равных прав мужчин и женщин во всех сферах деятельности.

Ключевые слова: семья, насилие, права, человек, женщина, ребенок, условия, угроза, государство, воображение, личность, иммигрант, проблема, требование.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF MODERN YOUNG FAMILIES

The article deals with family problems, its psychological aspects and some social problems of the family. Referring to other researchers in the field of psychology and pedagogy, the authors substantiated their opinion about domestic violence, threats, dangers and the life of migrant workers and the loneliness of their family members in the absence of the head of the family.

At the same time, the article provides information about families in which children with disabilities live. Researchers, based on documents and evidence, note that domestic violence against women is not a new phenomenon; it has deep roots. In other civilized countries, including England and America, it disappeared only in the 70s and 80s of the 20th century, after the idea of equal rights for men and women in all spheres of activity became widespread.

Key words: family, violence, rights, person, woman, child, conditions, threat, state, imagination, personality, immigrant, problem, demands.

Маълумот оид ба муаллифон: Юнусова Нафиса Муродовна, доктори илмҳои педагогӣ, профессори Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33. Тел: 907974807

Абдуллоева Мехриниссо, муаллими калони кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16.

Сведения об авторах: Юнусова Нафиса Муродовна, доктор педагогических наук, профессор Академии управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, улица Саида Носира 33. Тел: 907974807

Абдуллоева Мехриниссо, старший преподаватель кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Information about the authors: Yunusova Nafisa Murodovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Said Nasir street 33. Tel: 907974807

Abdulloeva Mekhrinisa, senior lecturer at the Department of Psychology, Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, sh. Kulyab, st. S. Safarova, 16.

ТДУ:03+37 (2-точ)

ТКТ:73/73 (2-точ)

М-49

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ, САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирзоева М.С., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асри XXI-ро асри рушди илм, техника ва технологияи муосир унвон намудаанд, зеро дар ин масир тамоми соҳаҳои мухталифи кишвар рушд намуда, дигаргунихоро дар ин чода ба амал оварда истодаанд. Метавон қайд намуд, ки дар соҳаи илму маорифи кишвар низ вобаста ба раванди таҳсилот тағйиротро дар самти таълими рӯзона ва

ғоибона ба амал овард. Гузариш аз низоми анъанавии таҳсилот ба низоми кредитӣ дар ҳама зинаҳои таҳсилоти муассисаҳои олии касбӣ ба пуррагӣ роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла, зикр намудан ба маврид аст, ки дар таълими ғоибона низоми таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои олии таълимии мамлакат бо кушода шудани маркази таҳсилоти фосилавӣ ташкил карда шудааст, ки он барои идома додани таҳсил ба донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимии кишвар баҳри аз худ намудани нақша ва барномаҳои таълимӣ мусоидат менамояд ва раванди таълим низ дар ин самт рӯз аз рӯз беҳ гашта, мушкилоти ҷойдошта пай дар пай ҳаллу фасл гардида истодааст. Маркази таҳсилоти фосилавӣ маводҳои таълимиро дар шакли электронии барои донишҷӯён заруриро дар сомонаи махсуси ба ин низом хос, ки маҷмуи ҳатмии барои азхуднамоии донишро аз рӯи ихтисос ва мутобиқ ба Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ ва нақшаҳои таълимии дахлдор таҳиягардидаро дар бар гирифта, ҳамзамон қисмати таркибии маҷмуи таълимию методии электрониро ташкил менамояд ва дар муҳити таълимию иттилоотии электронӣ ҷойгир карда шудаанд.

Маҷмуи маводҳои таълимию методии электронӣ – «ин дар низоми муайян даровардашудаи ҳуҷҷатгузориест, ки дар он сомонаи махсуси муассисаи олии таълимӣ дар худ баҳри бақайдгирии донишҷӯро, ки дар он захираҳои электронии таълим, барномаи кори фан (силлабус), бонки лексияҳо, саволномаҳои тестии фаннӣ, супоришҳо, адабиёт ва дар навбати худ назорати дониши фарогири мутақобиларо барои истифодаи муштарак бо мақсади азхуднамоии самаранокии фанҳои таълимӣ ва қисматҳои он пешбинӣ шудааст», фаро мегирад [9. с, 215]. Дар ин раванд, бояд самтҳои зеринро таъмин намояд:

1. Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯ, аз ҷумла худомӯзишӣ, азхудкунии нақша ва барномаҳои таълимӣ, иҷроиши саривақтии КМРО ва ғайра, инчунин назорати донишомӯзии ӯ дар бар гирифта шуда, супоридани фосилаҳо (рейтинг) бо таъмини донишҷӯ бо маводи зарурӣ (асосӣ) дар раванди таълим, ки махсус барои таҳсил дар низоми таҳсилоти фосилавӣ таҳия гардааст.

2. Таҳсилоти фосилавӣ тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифода аз усулҳои инноватсионии таълим, яъне техника ва технологияи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар бар мегирад, ки омӯзиш (таълим) дар масофа бе иштироки омӯзгор амалӣ гардонида мешавад, ки таълимгиранда дар ин раванд ба омӯзиши мустақилона сафарбар карда мешавад ва ғайра.

Муҳити таълимию иттилоотии электронӣ – «сохтори барномавию техникий дар худ захираҳои иттилоотӣ ва таълимии электронӣ, маҷмуи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, воситаҳои дахлдори технологиро дар бар мегирад», ки азхуднамоии барномаҳои таълимиро аз ҷониби донишҷӯ новобаста аз макони ҷойгиршавии ӯ таъмин менамоянд [10]. Муҳити таълимию иттилоотии электронӣ (муҳити таҳсилоти фарогир) дорои қоидаҳои ягона ва алгоритмҳо (маҷмуи намунавии функсияҳои хизматрасонӣ, бақайдгирии рафти ҷараёни таълим, батанзимдарории захираҳои иттилоотии муҳит) мебошад ва амалҳои зеринро таъмин менамояд:

- ✓ истифодабарандагони тамоми дараҷаҳо;
- ✓ нигоҳдорӣ, таҷдид ва банизомдарории захираҳои таълимию методӣ;
- ✓ дастгирии ташкилию иттилоотии ҷараёни таълим бо истифода аз технологияи таҳсилоти фарогир;
- ✓ ҳамкориҳои мутақобилаи иштирокчиёни ҷараёни таълим бо истифодаи технологияи таҳсилоти фарогир;
- ✓ арзёбии раванди таълим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ.

Низоми рейтингӣ (ҳолдиҳӣ) - низоми марҳила ба марҳила дар рафти машғулиятҳои дарсӣ, иҷроиши қорҳои мустақилона (КМРО ва КМД), ҷамъбастанмоии ҳолҳои бадастovarдаи донишҷӯён ва дар ин замина ба имтиҳонҳо иҷозат гирифтани онҳо мебошад. Миқдори умумии ҳолҳои бадастovarдаи донишҷӯён барои иҷозат гирифтани ба имтиҳони ҷамъбастӣ аз ҳар як фанни таълимӣ бояд на камтар аз 25 ҳолро дар бар гирад вагарна аз ин камтар бошад, дар имтиҳони фаннӣ роҳ ёфта наметавонад. Дар асоси ҳолҳои бадастovarдаи донишҷӯ ифодаи ададӣ ва ҳуруфии дараҷаи

азхудкунии барномаҳои фанҳои таълимӣ, сатҳи донишандӯзӣ ва натиҷаи фаъолияти таълимии онҳо муайян карда мешавад;

Рафти чараёни таълим, ки асосан бо истифода аз технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ тариқи шабакаи интернетӣ ҳамкориҳои бавосита (дар низоми таҳсилоти фосилавӣ) донишчӯро бо омӯзгор ва дар ин замина иртиботи байниҳамдигарии донишчӯёнро бо якдигар дар асоси ташкили базаи коркарди маълумот, ки бо номи «сервер» дар маркази таҳсилоти фосилавӣ ҷойгир аст роҳандозӣ менамояд [13, с. 85].

Таълими электронӣ – ин ташкили фаъолияти таълимӣ бо истифодаи иттилоии дар бонки маълумот маҳфузбуда ва дар татбиқи барномаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ истифодашаванда мебошад. Коркарди он тариқи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникӣ, инчунин шабакаҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ки интиқоли маълумоти муайяншуда тариқи хатҳои алоқа ва ҳамкориҳои донишчӯро бо омӯзгор, ҳайати таълимӣ ёрирасон ва ҳамзамон иртиботи байниҳамдигарии донишчӯёнро бо канети таълимӣ-методӣ таъмин менамояд.

«Тютор» - омӯзгорест, ки ба донишчӯён аз фанни муайян дарс медиҳад, машғулиятҳои семинарӣ, амалӣ ва машваратҳои мегузаронад, инчунин ба корҳои курсӣ, таҷрибаомӯзии онҳо роҳбарӣ мекунад [4, с. 16].

Технологияи таҳсилоти фосилавӣ ва дастрас гардонидани манбаҳои иттилоотии электронӣ бо истифодаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва моҳвораӣ амалӣ гардонидани мешавад.

Ташкили чараёни таълим бо истифодаи усулҳои навтарини тайёр кардани мутахассисони дорой маълумоти олии гуманитарӣ ва техникӣ, аз ҷумла дар ихтисосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор, менеҷмент, ҳуқуқ, иқтисод, математика ва ғайраҳо, ки дар дохил ва хориҷи кишвар тайёр карда мешаванд, мусоидат менамояд.

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои бо маводи таълимӣ ва методӣ пурра таъмин намудани чараёни таълим ҷавобгӯ аст. Барои ҳар як ихтисос бояд маводи таълимии зерин омода карда шаванд:

➤ барномаи намунавии таълим аз тамоми фанҳои таълимии омӯхташаванда (мувофиқи нақшаҳои таълимии амалкунанда);

➤ барномаи қори мушаххаси фан (силлабус);

➤ мавод барои корҳои мустақилонаи донишчӯён, саволҳо ва тестҳо, намунаи рефератҳо, корҳои курсӣ ва дипломӣ (рисолаҳои хатм), китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ методӣ дар намуди ҷопӣ ва электронӣ;

➤ дастрас будани матн лексияҳои омӯзгорон;

➤ мавод барои гузаронидани таҷрибаомӯзӣ: нақша ва барномаҳои таҷрибаомӯзии таълимӣ ва истеҳсолӣ, шаклҳои ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ ва амсоли инҳо.

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ чараёни таълимро бояд ҷунун ташкил намояд, ки ба ҳар як донишчӯ барои аз худ намудани фанҳои дар нақшаи таълим дарҷёфта, соҳибкасб гардидани ӯ мувофиқи талаботи қонунҳои амалкунанда, стандартҳои давлатии таҳсилот ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ шароити мусоид фароҳам оварда тавонад, то ин ки донишчӯ тибқи низоми таҳсилоти нав, яъне таҳсилоти фосилавӣ баҳри аз худ намудани нақша ва барномаҳои таълимӣ мусоидаткунанда бошад.

Муассисаи таълимӣ метавонад таҳсилоти фосилавиро аз рӯи як ё якчанд барномаҳои таълимӣ қисман ва ё ин ки пурра амалӣ гардонад. Аз рӯи баъзе самтҳо ва ихтисосҳо барномаҳои таҳсилоти иловагии касбӣ мумкин аст бо қарори қисми таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои аз худ кардан бо истифода дар ҳаҷми пурраи таълими фосилавӣ маҳдуд карда шаванд.

Барномаҳои таълимии таҳсилоти фосилавӣ дар он сурат амалигардида ҳисобида мешаванд, ки барои барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва воситаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ на кам аз 80 дарсади ҳаҷми соатҳои фанҳои умумигуманитарӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, риёзӣ ва фанҳои илми умумитабӣ бояд иҷро гардад. Ташкили раванди таълим барои гирифтани таҳсилот дар шуъбаи

рӯзона бо истифода дар ҳаҷми пурраи таълими фосолавӣ ҳангоми ба ҳисоб гирифтани талаботи муайяншуда ба ташкили раванди таълим барои гирифтани таҳсилот роҳ дода мешавад.

Дар шубҳаи ғоибона (фосолавӣ) бошад, сессияи шиносӣ метавонад бо истифода аз технологияи таълими фосолавӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин давра бояд курси муқаддимаӣ оид ба истифодаи технологияи таҳсилоти фосолавӣ гузаронида шавад, ки масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

- ❖ тартиби таҳсил бо истифода аз технологияи таҳсилоти фосолавӣ;
- ❖ шарҳи технологияи муосири иртиботию иттилоотӣ чиҳати табодули иттилоот байни донишҷӯ ва муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (почтаи электронӣ, кор бо барномаи moodle дар муҳити таҳсилоти фосолавӣ);
- ❖ банақшагирии корҳои мустақилона дар давоми семестр (давомнокии семестр, тақсимои он ба марҳилаҳо, муҳлати иҷро ва ирсали корҳои назоратӣ, омодагӣ ба сессияи санҷишию имтиҳонӣ, истифодаи маводи таълимӣ, машварат бо омӯзгорон);
- ❖ талабот оид ба иҷрои корҳои назоратӣ, лабораторӣ, корҳои (лоихаҳои) курсӣ, машғулиятҳои семинарӣ ва амалӣ;
- ❖ тартиби баҳодиҳӣ барои назорати ҷорӣ ва аттестатсияҳои фосолавӣ;
- ❖ дастрасӣ ба маҷмуи таълимию методии электронӣ, рамз ва логин барои кор дар муҳити таҳсилоти фосолавӣ ба воситаи барномаи moodle.

Ҷараёни таълим дар низоми таҳсилоти фосолавӣ чунин сурат мегирад:

а) дарсҳои аудиторӣ:

- лексияҳо;
- дарсҳои амалӣ (семинарҳо, коллоквиумҳо);
- корҳои лабораторӣ.

б) машғулиятҳои беруназсинфӣ:

- мусоҳибаҳо (консултатсияҳо)-и фардӣ;
- кори мустақилона бо роҳбарии устод;
- ташкил ва гузаронидани конференсия ва амсоли инҳо.

в) назорати сатҳи донишандӯзии донишҷӯён:

- санҷиши иҷрои супоришҳои додашуда;
- гузаронидани аттестатсияҳои фосолавӣ;
- гузаронидани санҷишҳои тестӣ (дар шакли хаттӣ ё компютерӣ) аз фанҳои омӯхташаванда;

- ҳимояи корҳои курсӣ ва ғайра.

г) аттестатсияи ҷорӣ:

- санҷиш ва ё имтиҳони ҷамъбастии тестӣ аз фанҳои алоҳидаи таълимӣ;

д) аттестатсияи ҷамъбастӣ:

- ҳимояи ҳисобот оид ба натиҷаи таҷрибаомӯзӣ;
- имтиҳонҳои давлатӣ аз фанҳои таҳассусӣ;
- ҳимояи кори дипломӣ.

Супоришҳо барои корҳои мустақилона ба донишҷӯ бо истифодабарии технологияи фосолави таълимӣ (Кейс-технологӣ: Интернет - технологӣ) фиристода мешаванд. Барои таъмини раванди таҳсилоти фосолавӣ дар баробари захираҳои анъанавии иттилоотӣ, чунин воситаҳои таълими фосолавӣ, аз қабили: китобҳои маҳсус бо мувофиқ кардани мултимедӣ, маҷмуаҳои электронии таълимию методӣ, китобҳои электронии воридшуда, китобҳои таълимӣ, барномаи компютерӣ, машғулияти амалии компютерӣ, маҷмуи тестҳои санҷишӣ, видеофилмҳои таълимӣ, сабтҳои аудиоӣ, марказҳои дигаре, ки барои бурдани барнома аз рӯи алоқаи каналҳои телекоммуникатсионӣ пешниҳод шудаанд, истифода мешаванд.

Назорати ҷорӣ ва аттестатсияи фосолави таълимгирандагон ва ҳамчунин аттестатсияи ҷамъбастии хатмкунандагон аз ҷониби муассисаи таълимӣ бо назардошти низоми кредитии таҳсилот, инчунин бо истифода аз воситаҳои электронӣ (саволномаи электронӣ ва ғайра), ки пешравии шахс ба воситаи онҳо имконпазир аст, амалӣ гардонида мешавад.

Вобаста ба интихоби технологияи таҳсилоти фосилавӣ муассисаи таълимӣ бояд теъдоди муайяни ҳуҷраҳои ба таври махсус ҷихозонидашудае, ки гузаронидани рафти таълимро мутобиқи тамоми стандартҳои давлатии таҳсилот имконият медиҳад, дошта ва дар ин замина тамоми ҳуҷраҳо ва ҷойҳои корӣ бояд ҷавобгӯи талаботи муайянгардидаи низоми мазкур бошанд.

Мақсади арзёбии сатҳи рушди технологияи таҳсилоти фосилавӣ аз муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушд барои марҳилаҳои оянда, табодули таҷрибаи беҳтарин дар байни сохторҳои муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ки онҳо чунин хусусиятҳоро доро бошанд:

- ✓ стратегия ва идора дар самти рушди технологияи таълими фосилавӣ;
- ✓ таъминоти таълимию методӣ;
- ✓ муҳити таълимию иттилоотии электронӣ;
- ✓ дастгирии донишҷӯён ва ҳайати омӯзгорон;
- ✓ нишондиҳандаҳои миқдории татбиқи технологияи таҳсилоти фосилавӣ ва ғайраҳо.

Вазифаҳои арзёбӣ дар ташкили ҷараёни таълим бо истифодаи «технологияи таҳсилоти фосилавӣ» иборатанд аз чунин равандро [16]:

- ✚ баҳодихии таъсири татбиқи технологияи таълимӣ ва натиҷаҳои он;
- ✚ амалисозии роҳу усулҳои ҳавасмандгардонии кормандон ҳангоми ташкили ҷараёни таълим бо истифодаи технология дар таҳсилоти фосилавӣ;
- ✚ муайян намудани ҳадафҳои рушди технологияи таҳсилоти фосилавӣ, назорати суръати рушд, муайян намудани пешсафрон.
- ✚ дастовардҳои таълимии донишҷӯён;
- ✚ фаъолнокии донишҷӯён дар муҳити электронии иттилоотиву таълимӣ ва ғайра.

Дар маҷмуъ таҳсил дар низоми таҳсилоти фосилавӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар раванди таълими низоми ғойбона баҳри тайёр намудани мутахассисони талаботи ҷавобгӯӣ ба бозори меҳнатро дар самтҳои мухталифи хоҷагии мамлакат омода менамояд. Дар ин росто бояд қайд намуд, ки низоми қабулгардида (фосилавӣ), барои ҳам омӯзгорон ва ҳам донишҷӯён роҳҳои ташкили иртиботро тавассути барномаи moodle, ки дар раванди таълим ва омӯзиши фанҳои пешбинигардида бо осонӣ иртиботи омӯзгор ва донишҷӯро ба миён гузошта, рафти иҷроиши супоришҳо ва азхуд намудани раванди таълимро инъикос менамояд. Дар мавриди дигар ташкили раванди таълим тавассути низоми фосилавӣ барои таълими ғойбона яке аз шартҳои низоми мазкур буда, ҷараёни татбиқи самаранокии таълим маҳз тавассути он амалӣ гардонидани мешавад.

Адабиёт:

1. Аналитические обзоры Центра проблем развития образования Белорусского государственного университета. Управление самостоятельной работой студентов [Электронный ресурс] // <http://charko.narod.ru/tekst/an4/3.html>.

2. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного учения // Андреев, А.А. Введение в дистанционное обучение / А.А. Андреев [Электронный ресурс] // <http://www.iet.mesi.ru/broshur/broshur.htm>.

3. Архангельский С.И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / С.И. Архангельский. – М., 1976.

4. Бабанский, Ю.К. Оптимизация процесса обучения / Ю.К. Бабанский. – М., 1982.

5. Вишнякова, С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М., 1999.

6. Дендев Б. Информационные и коммуникативные технологии в образовании. – М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – с. 320.

7. Евгения Рак Особенности применения дистанционных технологий обучения в виртуальном образовательном пространстве ВУЗА// Журн. Власть Выпуск № 10 / 2010. обучения / А.А. Андреев. – М., 1999.
8. Журавлева О.Б. Дистанционное обучение: концепция, содержание, управление/О.Б.Журавлева, Б.И.Крук.– Новосибирск: Изд-во Сиб.гос.ун-та телеком.и информатики, 2001. - 128 с.
9. Колмогорова Е.В. Педагогические основы дистанционного обучения. Под ред. Б.И.Крук/Е.В.Колмогорова. – Новосибирск: Веди, 2005.- 320 с.
10. Образовательный виртуальный мир Vacademia. [Электронный ресурс]. URL: <http://vacademia.com/wiki/doku.php/interfejs> (дата обращения: 18.04.2015).
11. Покушалова Л.В. Дистанционное обучение –образовательная система будущего//Журн. Филологические науки Тамбов: Грамота, 2009. №2.
12. Попов В.В. Дистанционное образование в свете креативной педагогики /В.В.Попов//Дистанционное образование- 1997. №3.– С. 30.
13. Рахимов Н.Т. Дистанционное образование/Н.Т.Рахимов //Образование: стратегия перемен /Материалы научно-практической конференции ТТУ.– Душанбе, 2000. – С.85-86.
14. Федеральный закон РФ "Об образовании в Российской Федерации" от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ. [Электронный ресурс]. <http://www.rg.ru /2012/12/30/obrazovanie-dok.html> (дата обращения: 18.04.2015).
15. Юткина Ю. Дистанционное образование: плюсы и минусы [Электронный ресурс]. URL: learning.ru/db/el/0 DD78502474DC002C3256F5C002C1C68/doc.html
16. www.fosilavi.tj

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ, САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур роҳҳои гузариши раванди таълим тавассути низоми нави таълим - фосилавӣ пешниҳод гардида, дар он роҳҳои самаранокии таълим баррасӣ гардидааст. Рафти омӯзиши фанҳои таълимӣ ва пайдо намудани иртиботи донишҷӯ бо омӯзгор, баҳри иҷрои нақша ва барномаҳои таълимӣ пешниҳод гардида, дар ин самт усулҳои пешниҳод ва иҷроиши амалишавии онҳо низ роҳандозӣ гардидааст. Бояд қайд намуд, ки раванди таҳсил дар таълими ғоибона ин истифодаи дуруст ва оқилонаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ аст, ки бевосита омӯзгор ва донишҷӯ бояд аз он ба таври васеъ истифода намоянд. Дар ин асос шабакаи ҷаҳонии интернет низ яке аз самтҳои афзалиятноки раванди мазкур ба ҳисоб рафта, дар ин замина барномаи moodle низ барои омӯзиши раванди таълим муҳим ва айни муддаост.

Раванди таълим инъикос менамояд, ки пайдо намудани иртиботи тарафайн, яъне донишҷӯ ва омӯзгор дар низоми таҳсилоти фосилавӣ нақши аз ҳама муҳимро ташкил менамояд. Зеро дар асоси пайдо намудани иртибот азҳудкунии раванди таълим рушд намуда, супоришҳо, намунаи тестҳо, саволҳо, адабиёт ва ғайра барои донишҷӯён дастрас ва аз ҷониби онҳо саволҳо ва пениҳодҳои манзургардида сари вақт иҷро ва амалӣ гардонида мешаванд, ки бевосита ба раванди таълим мусоидат менамоянд, то ин ки иҷроиши нақша ва барномаҳои таълимӣ дар ин самт ҷойдошта амалӣ гардонида шаванд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти фосилавӣ, таълим, муассиса, нақша, барномаи таълимӣ, мавод, технологияи иртиботӣ, компютер, интернет, барномаи moodle, сомона.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ, ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье предлагаются пути расширения образовательного процесса за счет новой системы дистанционного образования, в ней обсуждаются пути эффективного обучения. Представлен процесс изучения учебных предметов и установления взаимоотношений между учеником и учителем, реализация плана и образовательных программ, а также в этом направлении разработаны методы их

представления и реализации. Следует отметить, что одним из образовательных процессов при заочном обучении является правильное и рациональное использование информационно-коммуникационных технологий, которые должны широко использоваться преподавателем и студентом. Исходя из этого, глобальная сеть Интернет также считается одним из приоритетных направлений этого процесса, и в этом контексте программа moodle также важна и полезна для изучения образовательного процесса.

Учебный процесс отражает тот факт, что установление взаимоотношений, то есть между учеником и учителем, является важнейшей ролью в системе дистанционного образования. Так как на основе установления общения развивается мастерство учебного процесса, учащимся доступны задания, пробные тесты, вопросы, литература и т. процесс, с тем чтобы реализовать план и образовательные программы в этом направлении.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образование, учебное заведение, план, образовательная программа, материал, коммуникационные технологии, компьютер, интернет, программа moodle, веб-сайт.

DISTANCE LEARNING, THE EFFICIENCY OF LEARNING AND ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article proposes ways to expand the educational process through a new system of distance education, it discusses the ways of effective learning. The process of studying academic subjects and establishing relationships between the student and the teacher, the implementation of the plan and educational programs, as well as methods for their presentation and implementation have been developed in this direction. It should be noted that one of the educational processes in distance learning is the correct and rational use of information and communication technologies, which should be widely used by the teacher and student. Based on this, the global Internet is also considered one of the priority areas of this process, and in this context, the moodle program is also important and useful for studying the educational process.

The educational process reflects the fact that the establishment of relationships, that is, between the student and the teacher, is the most important role in the distance education system. Since the mastery of the educational process develops on the basis of establishing communication, assignments, mock tests, questions, literature, etc. are available to students in order to implement the plan and educational programs in this direction.

Key words: distance learning, education, educational institution, plan, educational program, material, communication technologies, computer, internet, moodle program, website.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Малоҳат Саидмуродовна – ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров-16. Тел.: 918 97-29-91. [E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru](mailto:mirzoeva.1988@bk.ru)

Сведения об авторе: Мирзоева Малоҳат Саидмуродовна – ассистент кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16.Тел.: 918 97-29-91. [E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru](mailto:mirzoeva.1988@bk.ru)

Information about the author: Mirzoeva Malohat Saidmurodovna – lecturer of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone:918 97-29-91. [E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru](mailto:mirzoeva.1988@bk.ru)

ТДУ:371+50 (2-точ)

ТКТ:21.01 (2-точ)

А- 41

САЛОҲИЯТИ КОМПЮТЕРИИ ОМУЌЗГОР: РОҲҲО ВА УСУЛҲОИ ТАШАККУЛЌБИИ ОН

Асоев М.М.- унвончӯ

Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи А.Чомии АТТ

Марҳилаи кунунии рушди ҷомеаи башарӣ бо афзоиши босуръати технологияҳои иттилоотию иртиботӣ, афзоиши ҳаҷми иттилоот, пайдоиши технологияҳои муосир, ки омили муайянкунандаи рушди иқтисодиёт, сиёсат, илм ва маориф мебошад, тавсиф карда мешавад. Ба таври васеъ паҳншавии технологияҳои компютерӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа зарурати оmodасозии мутахассисони навро дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ ба миён овард. Такмили пайваста ва татбиқи босуръати системаҳои компютерӣ, иттилоотию иртиботӣ дар низоми маориф ва салоҳияти касбии омӯзгорон масъулияти бештарро талаб мекунад. Дар робита бо рушди усулҳои муосири чамъоварӣ, таҳлил, коркард ва нигоҳдории иттилоот, донишҳои компютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф омили рушддиҳандаи ин соҳаи калидӣ ба ҳисоб мераванд.

Раванди иттилоотонии ҷомеаи муосир зарурати таҳияи модели нави системаи маорифро дар асоси истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию иртиботӣ матраҳ сохт. Бояд қайд намуд, ки барномаҳои компютерӣ, китобҳои дарсии электронӣ, сомонаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ барои мураббӣну омӯзгорон навишта ва таҳия шудаанд. Шумораи зиёди курсҳои гуногуни технологияҳои иттилоотӣ ташкил карда шуданд. Муассисаҳои таълимӣ бо таҷҳизоти нави муосир ба монанди компютерҳо, проекторҳо, тахтаҳои электронӣ ва дигар воситаҳои электронӣ таъмин гардиданд. Аммо, мутаассифона, бояд гуфт, ки на ҳамаи омӯзгорон аз ин воситаҳои электронии муосир дар раванди таълиму тарбия самаранок истифода мебаранд. Теъдоди омӯзгороне, ки дорой салоҳияти компютерӣ-иттилоотии рушдёфта бошанд, ҳоло кам аст. Дар замони муосир ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар фаъолияти касбии омӯзгорон аз манфиат холӣ нест. Омӯзгори муосир бояд на танҳо дониши бунёдӣ дар соҳаи мушаххас дошта бошад, балки усулҳои истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотию иртиботиро дар раванди омӯзиш донад.

Технологияҳои иттилоотии муосир амалан ба ҳамаи фанҳои таҳассусӣ ва ғайритаҳассусӣ дохил шуда, ҳамчун василаи муқаррарӣ дар корҳои таълимӣ, илмӣ, эҷодӣ ва амалӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Маҳорати касбии омӯзгори муосир аз маҷмуи салоҳиятҳои иборат мебошад, ки ҷузъҳои фанӣ-методӣ, психологию педагогӣ ва технологияҳои иттилоотию иртиботиро дар бар мегиранд.

Салоҳият- маҷмуи сифатҳои ба ҳам алоқаманди шахсро (дониш, қобилият, малака, усулҳои фаъолият), дар бар мегирад, ки нисбат ба доираи муайяни объектҳо ва равандро муқаррар карда шудаанд ва барои фаъолияти пурсамар зарур аст.

Салоҳиятноки- соҳиб шудан, аз ҷониби шахс доштани салоҳияти дахлдор, аз ҷумла муносибати шахсии ӯ ба он самти фаъолият.

Салоҳияти касбии омӯзгор аз маҷмуи салоҳиятҳои психологӣ, методӣ, фанӣ, коммуникатсионӣ, компютерӣ-иттилоотӣ, таҳқиқотӣ ва ғайра иборат мебошад. Зери мафҳуми **салоҳияти компютерӣ-иттилоотии омӯзгор** на танҳо истифодаи воситаҳои гуногуни коркарди иттилоотӣ, балки истифодаи самараноки онҳо дар фаъолияти таълимӣ низ фаҳмида мешавад.

Барои ташаккул додани салоҳияти асосии компютерӣ-иттилоотӣ зарур аст:

✓ доштани тасаввурот дар бораи фаъолияти компютер ва имкониятҳои дидактикии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ;

- ✓ аз худ намудани асосҳои методологии оmodасозии маводи аёнӣ ва дидактикӣ бо истифода аз дастаи барномаҳои Microsoft Office ва дигар таъминоти барномавӣ;
- ✓ истифодаи интернет ва захираҳои таълимии рақамӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ;
- ✓ қобилияти эҷоди презентатсияҳо;
- ✓ қобилияти сохтани ҷадвалҳои муқоисавӣ ва диаграммаҳо бо истифода аз компютер;
- ✓ қобилияти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ барои амсиласозии равандҳо ва объектҳо;
- ✓ ташаккули ҳавасмандии мусбӣ барои истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ.

Барои баланд бардоштани сатҳи салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ омӯзгор метавонад чунин корҳоро анҷом диҳад:

- ✓ иштирок дар семинарҳо оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар амалияи таълимӣ;
- ✓ ширкат варзидан дар озмунҳои касбӣ, форумҳои онлайн ва шуроҳои омӯзгорон;
- ✓ ҳангоми омодагӣ ба дарсҳо истифодаи чунин барномаҳо: таҳриргарони матнӣ, таҳриргарони графикӣ, барномаҳои оmodасозии презентатсияҳо, ҷадвалҳои электронӣ ва системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо, барномаҳои мултимедӣ ва ғ.;
- ✓ таъмини истифодаи захираҳои интернетӣ;
- ✓ ташаккул додани иҷрои супоришҳои таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ;
- ✓ таҳияи лоиҳаҳо оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ.

Бояд гуфт, ки дар марҳилаи аввал ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар раванди машғулиятҳо аз омӯзгор каме заҳмати зиёдро талаб мекунад, вале базаи методӣ тадриҷан ҷамъ шуда, дар оянда ин омӯзишро хеле осон мекунад.

Қобилияти дар амал татбиқ намудани таҷриба дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ, ки он ҳамчун зухуроти салоҳияти компютерӣ баррасӣ мешавад, аз ҷузъҳои зерин иборат мебошад:

- ✓ **қобилияти маърифатӣ**- қобилияти истифодаи донишҳои компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои касбӣ;
- ✓ **фаъолиятнокӣ**- қобилияти истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти худ;
- ✓ **эҷодӣ**- қобилияти истифодаи системаҳои нави компютерӣ ва тағйир додани технологияҳои мавҷудаи иттилоотӣ;
- ✓ **аксиологӣ**- қобилияти ҳудушиносии касбӣ бо истифодаи технологияҳои компютерӣ, арзиши муносибат ба фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ.

Салоҳияти компютерӣ дар заминаи ҷузъҳои интиҳобшуда ташаккул ёфта, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки самаранокии таъминоти барномавиро дар раванди омӯзиш дар амал арзёбӣ кунад. Салоҳияти компютерӣ дар марҳилаи ибтидоии омӯзиш ва шиносӣ бо компютер ташаккул меёбад ва рушди он дар тамоми ҳаёти инсон идома меёбад, зеро технологияҳои компютерӣ пайваста дар рушди тараққиёт мебошанд.

Дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ-методӣ истилоҳҳои “салоҳияти компютерӣ” ва “салоҳияти иттилоотӣ” истифода мешаванд.

Беспалов П.В. салоҳияти компютериро чунин баён мекунад: “**Салоҳияти компютерӣ**- хусусияти интегралӣ шахсият, ки далелнокӣ ба азхудкунии донишҳои мувофиқ, қобилияти ҳалли масъалаҳо дар фаъолиятҳои омӯзишӣ ва таҳассусӣ бо ёрии технологияи компютерӣ ва тасаллут бар усулҳои тафаккури компютериро дар назар дорад” [10, с. 42].

Азхудкунии донишҳои компютерӣ ва роҳҳои фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ дар раванди омӯзиш имконият фароҳам меорад, ки донишҷӯён роҳҳои мустақилона мустаҳкам намудани донишҳои навро бо истифода аз технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ аз худ намоянд.

Ба андешаи А.Л. Семенова, “салоҳияти иттилоотӣ - саводнокии навест, ки қобилияти мустақилона коркарди маълумот аз ҷониби шахс бо истифодаи технологияи иттилоотӣ сурат гирифта, қабули қарорҳои куллан нав дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ба вучуд меояд [5, с. 8].

Дар асоси салоҳияти иттилоотӣ мо қобилияти гирифтани иттилоотро дарк мекунем, коркарди онро таъмин мекунем, онро ба таври мувофиқ пешниҳод менамоем, фаҳмиши маълумоти гирифташударо нишон медиҳем, хулосаҳо мебарорем ва бидуни ба назар гирифтани воситаҳои ба даст овардани иттилооти истифодашуда, қарор қабул мекунем. Қобилияти кор кардан бо тамоми манбаъҳо ва навъҳои иттилоот, аз нав кор карда баромадани иттилоот, самаранок истифода кардани иттилоот ва дар асоси он хулосаҳои дуруст баровардан вобаста аст аз салоҳияти иттилоотии ташаккулёфта.

Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти компютерию иттилоотии омӯзгорон яке аз вазифаҳои муҳимтарини низоми маориф ба шумор меравад. Компютер танҳо василаест, ки истифодаи он аслан ба низоми омӯзиш бояд мувофиқ бошад ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда ва вазифаҳои дарс мусоидат намояд. Дар раванди омӯзиш компютер муаллим ё китоби дарсиро иваз намекунад, вале хусусияти фаъолияти педагогиро ба кулӣ тағйир медиҳад. Ворид намудани технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар рафти дарс раванди таълимиро шавқовар ва ҷолиб мегардонад. Ин гуна технологияҳо дар тинати донишандӯзон болидахотириро ба вучуд оварда, барои азхудкунии осони маводи таълимӣ мусоидат мекунад. Истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар чараёни дарс шавқу рағбати донишандӯзонро ба фанни таълимӣ афзун мекунад. Ин боис мегардад, ки мавзӯи омӯхташаванда ба осонӣ аз тарафи донишандӯзон дарк карда шавад. Яъне пурсамар истифода кардани технологияи компютериро дар раванди омӯзиш метавон ҳамчун воситаи тавоноии рушди руҳии донишандӯзон ҳисоб кард.

Бояд қайд кард, ки истифодаи технологияи компютерӣ дар раванди дарс маъноӣ онро надорад, ки фанни таълимӣ ба осонӣ аз худ карда мешавад. Роҳҳои ба осонӣ азхудкунии илм вучуд надоранд, аммо аз тамоми имкониятҳои ин гуна технологияҳои муосир пурсамар истифода намудан лозим аст, то донишҷӯ ба осонӣ аҳамияти мавзӯи омӯхташавандаро дарк намуда, мустақилона бо шавқу ҳавас ба илмомӯзӣ машғул шавад. Бинобар ин, дар муҳити таълим бояд чораҳои андешида шаванд, ки барои баланд бардоштани саводнокии компютерию омӯзгор равона шуда бошанд. Аз ҷумла:

✓ *фароҳам овардани имконияти мубодилаи таҷриба байни омӯзгорони босалоҳият ва камсалоҳият дар соҳаи технологияи иттилоотию иртиботӣ;*

✓ *таҳияи корҳои методӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ;*

✓ *истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар корҳои беруназсинфӣ.*

Имрӯз омӯзгори муосир насли наврасро тарбия мекунад, онҳоро ба ҳаёти ҷомеаи нав омода месозад, яъне худӣ ӯ бояд ҳамқадами замон бошад. Дарачаи муваффақияти омӯзгорон дар бобати аз худ кардани технологияи иттилоотӣ ва усулҳои нави таълим, пеш аз ҳама ба хоҳиши худкомилкунӣ ва масъулияти онҳо вобаста аст. Албатта, дар баъзе ҳолатҳо омили синну соли омӯзгорон низ таъсири муайян дорад. Аммо агар омӯзгор ба касби хеш содиқ ва фидокор бошад, барои омӯختани технологияҳои муосир талош мекунад.

Барномасозии машҳур Билл Гейтс чунин қайд мекунад: «Кулли компютерҳои ҷаҳон ҳеҷ чизро тағйир дода наметавонанд, бидуни донишҷӯёни завқманд, омӯзгорони пуртаҷрибаву фидокор, волидайнӣ гамхору огоҳ ва инчунин ҷомеае, ки донишандӯзӣ дар он арзиши баланд дорад».

Воқеан ҳам барои дар истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос ба натиҷаҳои назаррас расидан зарурат ба омӯзгорони пуртаҷрибаву худмукамалкунанда ва фидокор мавҷуд аст, ки онҳо донишҷӯёнро барои донишандӯзӣ ҷалб карда тавонанд.

Адабиёт:

1. Бершадский М. Информационная компетентность / М. Бершадский// Народное образование. - 2009. - № 4. - С. 139-144.
2. Чурикова И. И. Формирование компьютерной компетентности современного библиотечного специалиста [Текст]: Автореф. Дис.... канд. пед. наук. /И. И. Чурикова. - Новосибирск, 2007. - 24с.
3. Олейников А. А. Организационно- педагогические основы компьютерно-информационного образования студентов гуманитарных факультетов [Текст] / А. А. Олейников; Монография. - Костанай, 2006. - 229с.
4. Митяева А. М. Содержание многоуровневого высшего образования в условиях реализации компетентностной модели [Текст] / А. М. Митяева//Педагогика. - 2008. - №3. - С. 57 -64.
5. Семенов, А. Л. Роль информационных технологий в общем среднем образовании [Текст] / А. Л. Семенов. - М.: Изд-во МИПКРО, 2000. - 12с.
6. Заявьялов А. Н. Формирование информационной компетентности студентов в области компьютерных технологий [Текст]: Автореф. Дис. ...канд. пед. наук / А. Н. Заявьялов. - Тюмень, - 2005. - 24с.
7. Хенер К.К., Шестаков А. П. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения // Информатика и образование. М., 2004. № 12. С. 5-9.
8. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория // Интернет-журнал «Эйдос». 2005. 10 сент. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>.
9. Белоусова И.Д. Дидактические условия внедрения информационных технологий в процесс обучения студентов вуза: дис.... канд. пед. наук / Белоусова Ирина Дмитриевна; Магнитогорский ГУ. - Магнитогорск, 2006, - 186 с.
10. Беспалов, П. В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения [Текст] / П. В. Беспалов // Педагогика.- 2003.-№4.-С. 41-45.
11. Белоусова И.Д. Развитие информационной компетентности учителей с использованием обучающей программы «Хронограф-тренажер» // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 3-4 (47). С. 146-151.
12. Чусавитина, Г.Н. Формирование компетентности будущих учителей в области обеспечения информационной безопасности // Вестник МГОУ. Серия «Открытое образование». - М.: Изд-во МГОУ, 2006. – 1 (20). С. 92-97.

САЛОҲИЯТИ КОМПЮТЕРИИ ОМУЌЗГОР: РОҲҲО ВА УСУЛҲО ТАШАККУЛЁБИИ ОН

Дар мақолаи мазкур пеш аз ҳама, роҳҳо, усулҳо ва принципҳои ташаккулёбии салоҳияти компютерии омузгор мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Мафҳумҳои «салоҳият», «салоҳияти компютерӣ», «салоҳияти иттилоотӣ» аз нигоҳи илми педагогика мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Салоҳияти компютерии омузгор на танҳо истифодаи воситаҳои гуногуни коркарди иттилоотӣ, балки истифодаи самараноки онҳо дар фаъолияти таълимӣ фаҳмида мешавад. Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки сифати омода намудани омузгорони дорои салоҳияти компютерӣ ин талаботи замони муосир аст. Салоҳияти компютерӣ ҳамчун заминаи касбият хизмат намуда, дар анҷом додани фаъолиятҳои таълимӣ ва ҳалли вазифаҳои касбӣ гайрикасбӣ, фаъолияти илмию таҳқиқотӣ ва зехнӣ нақши калидӣ дорад. Зарурияти ташаккули салоҳияти компютерӣ барои омузгор аз он иборат аст, ки дар раванди таълим ва илмомӯзӣ технологияҳои иттилоотии муосирро самаранок истифода намуда, баҳри тайёр намудани мутахассисони варзида саҳми арзандаи худро гузорад.

Калидвожаҳо: салоҳият, босалоҳият, салоҳиятноқӣ, компютер, иттилоот, салоҳияти компютерӣ, салоҳияти иттилоотӣ, омузгор, омузиш, технологияи иттилоотӣ, самаранок, пурсамар.

КОМПЬЮТЕРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ: ПУТИ И МЕТОДЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

В данной статье прежде всего рассматриваются и исследуются пути, методы и принципы формирования компьютерной компетентности учителя. Понятия «компетентность», «компьютерная компетентность», «информационная компетентность» исследованы и обсуждены с точки зрения педагогической науки. Компьютерная компетентность учителя заключается не только в использовании различных средств обработки информации, но и в эффективном их использовании в учебной деятельности. В данной статье отмечается, что качество подготовки учителей, владеющих компьютером, является требованием современности. Компьютерная компетентность служит основой профессионализма и играет ключевую роль в осуществлении образовательной деятельности и решении профессиональных и непрофессиональных задач, научной, исследовательской и интеллектуальной деятельности. Необходимость развития компьютерных навыков для учителя заключается в эффективном использовании современных информационных технологий в процессе преподавания и обучения и внесении ценного вклада в подготовку квалифицированных специалистов.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компьютер, информация, компьютерная компетентность, информационная компетентность, учитель, обучение, информационные технологии, эффективный, действенный.

COMPUTER COMPETENCE OF THE TEACHER: WAYS AND METHODS OF ITS FORMATION

In this article, first of all, the ways, methods and principles of the formation of the teacher's computer competence are considered and investigated. The concepts of "competence", "computer competence", "information competence" are researched and discussed from the point of view of pedagogical science. The computer competence of a teacher lies not only in the use of various information processing tools, but also in their effective use in educational activities. This article notes that the quality of training teachers who own a computer is a requirement of our time. Computer competence is the basis of professionalism and plays a key role in the implementation of educational activities and solving professional and non-professional problems, scientific, research and intellectual activities. The need for the development of computer skills for the teacher lies in the effective use of modern information technologies in the process of teaching and learning and making a valuable contribution to the training of qualified specialists.

Key words: competence, computer, information, computer competence, information competence, teacher, learning, information technology, effective, efficient.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоев М.М.- унвонҷӯи шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. тел: (992) 918945541, Asoev_M_84@mail.ru

Сведения об авторе: Асоев М.М.- соискатель отдела начального и среднего профессионального образования НИИ развития образования имени А.Джомии Академии образования Таджикистана. Телефон: (992) 918945541, Asoev_M_84@mail.ru

Information about the author: Asoev M.M. - applicant for the department of primary and secondary vocational education of the Research Institute for Educational Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. phone: (992) 918945541, Asoev_M_84@mail.ru

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

УДК:930.25:37 (575.3)

ВКЛАД АКАДЕМИКА С. У. УМАРОВА В ВОССТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЯДЕРНОЙ ФИЗИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Исоев С.Қ., к.и.н., доцент

Институт технологии и инновационного менеджмента города Куляба

Как известно, развития любой отрасли науки и культуры является индикатором уровня прогресса любой страны. В этом контексте, история становления и развития естественных наук, таких как, физика, математика, химия, биология и астрономия в Республики Таджикистан имеют свои особенности. Прежде всего, это связано с историей возрождения самого Таджикистана и таджикского народа в составе СССР. Так как, Республика Таджикистан и ее нынешние территориальные границы были созданы с нарушениями всех этических норм, то и естественно, развития науки и культуры этого народа тоже получили неоднозначные результаты, т.е. оказались слабо поддержанным среды республик Средней Азии Советской эпохи.

Известно, что таджикский народ имеет долгую и богатую историю развития, что простирается в глубь веков. Но, по известным причинам этот народ в начале XX века потерял все свои исторические корни и пришлось в новом виде возрождать в составе СССР.

Первые научные организации в Республики Таджикистан начались создаваться в 30-е годы XX века, а сама Академия наук Республики Таджикистан был создан в 1951 году. Первым Президентом АН РТ был избран Садриддин Айни. После смерти первого Президента академии наук Республики Таджикистан Садриддина Айни в 1954 году, первый секретарь ЦК КП Таджикистана Ульджабоев Т. пригласил Султана Умарова из Республики Узбекистан на должность Президента академии наук Республики Таджикистан. Он как ученый уже много сделал для соседней республики по организации науки [1, с. 11].

Султану Умарову предстояло заново начать заниматься организацией новых направлений науки, только уже в Республике Таджикистан. Он поставил своей главной и первостепенной целью развитие науки с учётом региональных особенностей. В 1957 году учёные Таджикистана единогласно избрали Султана Умарова академиком и Президентом Академии наук. Он возглавил Академию наук в период, когда ощущался большой дефицит высококвалифицированных специалистов, и практически отсутствовала материально-техническая база.

Решение этих вопросов и стало первостепенной задачей для успешного развития науки в Таджикистане. Султан Умаров, понимая подготовку кадров, как первейшее условие развития науки в республике, со всей ответственностью принимается за это дело.

Следует отметить, что как физик по специальности, Султан Умаров понимал необходимость организации направления, связанного с точными естественными науками [2, с. 13].

С этой целью, по его инициативе и при его деятельном участии при Президиуме Академии наук создается отдел физики и математики и начинается подготовка национальных кадров в области точных наук и в первую очередь, физиков и математиков. Первых специалистов в этих направлениях он приглашал из выпускников Таджикского государственного университета, Таджикского педагогического института и Самаркандского университета. Он командировал учёных во все ВУЗы республики для отбора выпускников, что способствовало активному привлечению молодёжи в науку. Многие из этих молодых специалистов были направлены в центральные и союзные ВУЗы и научно-исследовательские институты для прохождения стажировок и учёбы в

аспирантуре. Султан Умаров приглашал также многих учёных из Москвы и Ленинграда для консультаций и руководства аспирантами. Он поддерживал тесные научные связи со многими научно-исследовательскими институтами Советского Союза.

Выясняется, что Султан Умаров с большим вниманием относился к специалистам, завершающим аспирантскую подготовку в ведущих научных центрах, оказывал им всемерную поддержку, как в научном, так и в бытовом плане.

Известно, что по направлению Султана Умарова выпускник Ленинабадского педагогического института Абдуллаев А. был зачислен в аспирантуру в Институт ядерной физики республики Узбекистан [3, с. 68]. В 1962 году он защитил кандидатскую диссертацию и вернулся в Душанбе. В этом же году была открыта лаборатория прикладной ядерной физики.

В 1962 году, была образована лаборатория электроники, руководителем которой был назначен Хашимов Н.М., окончивший аспирантуру института электроники АН Республики Узбекистан, под руководством Академика АН Республики Узбекистан Арифова У.А. Заведующим лабораторий физики твёрдого тела был назначен кандидат технических наук Мазитов Ш.С. После защиты Мавляновым Ш. кандидатской диссертации в 1962 году, в Институте физики Академии Наук Азербайджанской ССР в г. Баку, была открыта лаборатория полупроводников, и он был назначен её заведующим. После окончания аспирантуры в Институте физики Академии Наук Белорусской ССР, г. Минске в Душанбе вернулся Самадов А. Он начал заниматься созданием Лаборатории спектрального анализа, направленной на проведение анализа геологических образцов Таджикистана [4, с. 2-4].

Также были открыты два сектора по математике, руководителями которых были назначены кандидаты физико-математических наук Джураев А.Д. и Михайлов Л.Г.

Таким образом, за семь лет плодотворной работы, усилиями Султана Умарова в Академии Наук Республики Таджикистан в области физики и математики были подготовлены научные кадры, открыто пять лабораторий по физике и два сектора по математике. Следует отметить, что первым заведующим отделом физики и математики был сам Султан Умарович.

В апреле 1964 года на базе Отдела физики и математики был организован Физико-технический институт Академии наук Республики Таджикистан. В Советские времена для этого необходимо было получить согласие Государственного комитета по науке и технике при Совете Министров СССР. Этот вопрос был решен за короткий срок. Радость сотрудников отдела физики и математики не имела предела. Это был большой успех для нашей Академии наук и республики в целом.

К великому сожалению, 6 мая 1964 года Султан Умарович скоропостижно скончался. Это было тяжёлой утратой для всей нашей республики, и особенно, для сотрудников Физико-технического института, о кадрах которого он по-отцовски заботился [5, с. 3-18].

В 1964 году сотрудники Физико-технического института обратились в Президиум АН РТ с просьбой ходатайствовать перед Правительством РТ, с целью увековечения имени Султана Умаровича Умарова, присвоить Физико-техническому институту его имя, учитывая его вклад в организацию института и подготовку научных кадров. Эту просьбу Правительство одобрило.

Наряду с другими направлениями в области физики и математики Султан Умарович с самого начала планировал организацию и развитие в Таджикистане ядерной физики. Он организовал лабораторию прикладной ядерной физики и группу по изучению взаимодействия космических лучей [5, с. 5-10].

Султан Умарович лично принимал активное участие в руководстве и участвовал в важнейших научных исследованиях этих подразделений. Он был постоянным участником всех научных семинаров, совместно опубликовал ряд работ и предложил ряд рекомендаций по применению ядерных методов в промышленности Таджикистана. Будучи теоретиком, он разработал идею метода анализа двух и

многокомпонентных систем по рассеянию и поглощению бета и гамма-лучей. Под его наблюдением эта идея реализовалась практически и внедрялась на рудниках республики. В частности внедрялся опыт определения содержания различных элементов в руде на обогатительных фабриках Такоба, Адрасмана и Консяя.

В 1966 году на базе группы активационного анализа открылась Лаборатория активационного анализа, заведующим которой был назначен кандидат физико-математических наук О. Бобоев. Эта лаборатория успешно контактировала с Институтом ядерной физики АН Узбекской ССР. В результате этих сотрудничества десять сотрудников Физико-технического института защитили кандидатские диссертации в области прикладных методов ядерной физики.

В области фундаментальной ядерной физики учёные из Таджикистана после ряда выступлений на Всесоюзных и Международных конференциях в 1966 году получили приглашения на проведение совместных работ по исследованию взаимодействий элементарных частиц на ускорителях объединённого института ядерных исследований (ОИЯИ), г. Дубна. В результате этого около тридцати представителей Таджикистана защитили кандидатские и докторские диссертации в ОИЯИ, г. Дубна и получили дипломы международного уровня. Все они работают в Таджикистане в различных ВУЗах и в научно –исследовательских институтах АН Республики Таджикистан [4, с.2-11].

Как велик был интерес Султана Умарова к развитию ядерной физики, можно проследить даже по названиям его статей, опубликованных в период с 1954 по 1964 годы: «Атомная электростанция», «Энергия атомного ядра», «Атомная энергия и её значение», «Атом на службе народного хозяйства», «Источники новой энергии», «Триумф советской атомной физики», «За тесную связь науки с производством».

В развитие идей Султана Умаровича в 1965 году на базе Лаборатории прикладной ядерной физики и группы по изучению взаимодействия мю-мезонов космических лучей с различными ядрами в Физико-техническом институте имени С. У. Умарова была организована лаборатория ядерной физики. Эта лаборатория начинала свою научную деятельность с исследований взаимодействий космических лучей с ядрами в области физики высоких и сверхвысоких энергий. Это направление в начале 60-х годов привлекало большой интерес в научном мире. Для нашей Республики выход на это направление был связан с уникальными высокогорными географическими условиями, удобными для постановки экспериментов с космическими лучами.

В 1970 году заместитель директора ФИ АН СССР А.И. Исаков выступил с инициативой о проведении совместных работ на Памире с лабораторией ядерной физики Физико-технических Институт им. С.У. Умарова АН Таджикской ССР. В письме А.И. Исакова на имя президента АН РТ и директора Физико-технического института отмечалось, что Таджикистан с его высочайшими горными системами открывает большие возможности для проведения исследований в области взаимодействия элементарных частиц и ядер с нуклонами и ядрами при сверхвысоких энергиях [5, с. 3-8].

В связи с этим и с учетом того, что в Физико-техническом институте им. С.У. Умарова уже проводятся исследования в этом направлении, ФИАН СССР обращается к Академии наук Тадж. ССР с предложением о проведении совместных исследований в этой весьма актуальной области физики элементарных частиц.

За короткий срок совместными усилиями ученых был собран макет установки рентгено-эмульсионной камеры для исследования взаимодействия частиц при сверхвысоких энергиях площадью 20 м² на Памире, в урочище Ак-архар, на высоте 4360 м над уровнем моря. Макет установки рентгено-эмульсионной камеры (РЭК) на Памире стал основой для написания проекта большой РЭК площадью 1000 м² (Эксперимент «Памир»).

Таким образом, в соответствии с постановлением Государственного комитета по науке и технике Совета Министров СССР, в план Физико-технического института

им. С.У. Умарова АН Тадж. ССР дополнительно были включены работы по теме «Изучение взаимодействия космических лучей с атомами лёгких ядер».

Следует отметить, что в выполнении заданий эксперимента «Памир» приняли участие следующие институты: ФТИ им. С.У. Умарова АН Тадж. ССР, ФТИ им. С.В. Стародубцева АН Уз. ССР, Физический институт им. П.Н. Лебедева АН СССР, Институт ядерных исследований АН СССР, Научно-исследовательский институт ядерной физики Московский государственный университет (МГУ) им. Д.В. Скобельцина, Институт физики высоких энергий АН Каз. ССР, Институт физики АН Груз. ССР.

Результаты работы докладывались от имени сотрудничества эксперимента «Памир» на многих Всесоюзных и Международных конференциях. Эксперимент «Памир» стал одним из крупнейших экспериментов в мире по исследованию взаимодействий космических лучей с ядрами в области сверхвысоких энергий. Итогом научных исследований 1971-1987 годов стало выдвижение работы группы участников эксперимента «Памир» на Государственную премию СССР 1988 года.

Таким образом, благодаря дальновидности Султана Умарова, его умению и заботе в вопросах подготовки научных кадров, а также развитию нового направления физики, как ядерной физики, этот область в Таджикистане достигла уровня международного признания, как центр проведения международного эксперимента по изучению взаимодействий элементарных частиц при сверхвысоких энергиях – эксперимента «ПАМИР». Эта совместная работа продолжалась до самого распада СССР. Вопрос о продолжении совместных работ в рамках эксперимента «Памир» в настоящее время решается на уровне Правительств Российской Федерации и Республики Таджикистан.

Отрадно, что в Физико-техническом институте им. С.У. Умарова АН Республики Таджикистан в настоящее время организован Международный центр ядерно-физических исследований, который в последние годы активно, при поддержке международных организаций, занимается разработкой новых методик применения достижений ядерной физики и их внедрением в отдельные отрасли народного хозяйства.

Литература:

1. С. У. Умаров и развитие физической науки в Таджикистане. Душанбе 1998, - 253с.
2. Воспоминания друзей, соратников, близких. Душанбе, 1998-184с
3. Умаров С. У. Высшее образование в Узбекистане. Ташкент, 1949-71с.
4. И.Бободжонов. Академик С.У.Умаров – основоположник ядерной физики Таджикистана. Душанбе, 2008-11с
5. Султан Умарович Умаров. Душанбе, 1965-59с
6. Умаров С.У. Влияние поверхностных зарядов на свойства контакта металл-смешанный полупроводник/ С.У. Умаров // Известия АН Уз ССР, 1957, № 1.-С.43-51.
7. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров // Доклады АН Уз ССР. - 1954. № 11. -С. 3-8.
8. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров //Труды Физико-техн, ин-та АН Уз ССР. 1955, Т. 6. -С. 20-33
9. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров //Журнал технической физики,1956, т. 26. Вып. 10.-С.21-28.
10. Умаров С.У. К теории явления переноса в полупроводниках/ С.У. Умаров // Известия АН Уз ССР, 1957, № 4.- С.15-25.

САҲМИ АКАДЕМИК С.У. УМАРОВ ДАР БАҶАРОР ВА РУШДИ ФИЗИКАИ ҲАСТАЙ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур оид ба ҳаёт ва фаъолияти илмии академик С.У. Умаров маълумоти таърихӣ оварда шудааст. Инчунин, зинаҳои инкишофи физикаи ҳастай аз

солҳои 1954 то 1964 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии С. Умаров нишон дода шудааст. С. Умаров ҳамчун муҳақиқи соҳаи илми физикаи ҳастай муаррифӣ гардида, дар инкишофи амалии ин соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосгузор ҳисобида шудааст. Иловатан оиди ташкилбӣ, инкишоф, равобит ва фаъолияти илмию таҳқиқоти Пажӯишгоҳи Физика ва техникаи ба номи С. Умарови назди АИ ҶТ маълумоти таърихӣ инъикоси худро ёфтааст. Саҳми Пажӯишгоҳи мазкур дар тайёр намудани мутахассисони соҳибунвони илмӣ аз рӯи бахшҳои илмҳои табиӣ возеҳу равшан нишон дода шуда, аз дастовардҳои Пажӯишгоҳ дар соҳаи физикаи ҳастай ва таҳқиқи нурҳои кайҳонӣ низ ёдрас мешавад. Асосан дар рушди соҳаи илми физикаи ҳастай ва ташкил намудани робитаҳои хориҷӣ оиди инкишоф додани ин соҳа дар ҶТ маълумот дода, шудааст.

Дар ин самт С.У. Умаров ҳамчун шахси дурбин, дурандеш ва ташкилотчӣ нишон дода шудааст. Муаллиф саҳми С.У. Умаровро дар ташкил намудани Пажӯишгоҳи назди Академияи ҶТ хеле калон дониста, таҷрибаи ӯро барои оянда дар ташкил ва ба қор андохтани муассисаҳои илмӣ воситаи методӣ медонад.

Бо факту далелҳо солҳои 1954-1964 давраи инкишофи академияи илмҳои ҶТ ва Пажӯишгоҳи назди АИ ҶТ ҳисобидааст ва ин давра давраи рушд ва нумӯи илм дар ҶТ ба қайд гирифта шудааст. Инчунин дар ин давра пайдошавии аввалин манбаҳои илмӣ дар асоси экспедитсияи “Помир” дар ҶТ ва асосгузори он маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди физикаи ҳастай, нурҳои кайҳонӣ, энергияи баланд, таҷрибаҳо, ҳамкориҳо, дурбинона, коркарди усулҳои нав.

ВКЛАД АКАДЕМИКА С. УМАРОВА В ВОССТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЯДЕРНОЙ ФИЗИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье приводятся исторические фрагменты из жизни и научной деятельности академика С.У. Умарова. В хронологическом порядке указаны этапы развития ядерной физики в периоды 1954-1964. в Таджикистане. Отмечается, что Академик С.У. Умаров является одним из основоположников новой области современной физики - ядерной физики в Республики Таджикистан.

Он также принимал активное участие в организации и развитие физико-технического института им. С.У. Умаров при АН РТ. В его статьях и информациях показаны, великие вклады ФТИ в подготовке высококвалифицированных кадров и молодых ученых по направлению ядерной физики и космические лучи.

Данная статья в основном рассматривает историю развития физики ядра в Таджикистане и связь ФТИ им. С. Умарова с другими научными центрами. Показано, что в этом направлении С.У. Умаров был одним из дальновидных учёных и хороших организаторов. Автор учитывая вклад С. Умарова в создании и развитии ФТИ АН РТ им. С. Умарова, считает, что его методы организации и практические опыты, можно изучать и стоит применять их в жизни.

По имеющимся фактов можно считать, что с 1954 по 1964 г. были годы существенного развития ФТИ им. С.У. Умарова.

Этот период принят, как годы развития физической науки в Таджикистане, а также проведены первые новые эксперименты по ядерной физики и осуществлена экспедиция «Памир», инициатором которого являлся С. Умарова.

Ключевые слова: развитие ядерной физики, космические лучи, экспериментов, сверхвысокая энергия, сотрудничество, дальновидность, разработка новой методики.

CONTRIBUTION OF THE ACADEMICIAN S.U.UMAROV IN FORMATION AND DEVELOPMENT OF BECOMING OF NUCLEAR PHYSIC IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

His topical fragments from life and scientific activity of an academic of S.Umarov are given in this article. In a chronological order stage of development of nuclear physics during the periods 1954-1964 in Tajikistan are specified. It is noted that the academician S.Umarov is one of founders of new field of modern physics of nuclear physics in the Republic of

Tajikistan. He also took active part in the organization and development of physics and technology institute of S. Umarov at RT AN.

In his articles and information are shown, great deposits of FTI in training of highly qualified personnel and young scientists in the direction of nuclear physics and space beams.

This article generally considers the history of development of the physicist of a kernel in Tajikistan and communication of FTI of an image S. Umarova with other scientific centers.

It is shown that in these the direction S. Umarova was a one of the farsighted scientist and the good organizer.

The author considering S. Umarov contribution in creation and development of FTI AN RT of S. Umarov, considers that his methods of the organization and practical experiences, it is possible to study and it is worth applying then in life.

On available the facts it is possible to consider that were year's significant development of FTI of S. Umarov.

This period it is accepted as development Gotha physical sciences in Tajikistan and also is made the first new experiments on nuclear physics and an expedition <Pamir>, the initiator which is S. Umarova.

Key words: development of physics nucleus, astray, experiment, super speed energy, cooperation, vision, explanation of new methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исоев Собир Қурбоналиевич, номзади илмҳои таърих (аз рӯи самти физика), дотсент-ноиб ректор оид ба илм ва татбиқоти Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионии шаҳри Кӯлоб. Тел: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_iseev@mail.ru.

Сведение об авторе: Исоев Собир Курбоналиевич, кандидат исторических наук (по направлению физики), доцент-проректор по науке и внедрению Института технологий и инновационного менеджмента города Куляба. Тел: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_iseev@mail.ru.

Information about the author: Isoev Sobir Kurbonaliyevich, candidate of sciences history, Institute of Technology and Innovation management in Kulyab. Tel: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_iseev@mail.ru.

ТДУ:74.32 (2-точ)

ТКТ:71.321 (2-точ)

Н-63

ТИББИ МАРДУМӢ - МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҶАНГИИ ИНСОНИЯТ

Назарзода Ҷ.Ш., н.и.т., саромӯзгор
МДТ “Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб ба номи
Раҳмонзода Раҳматулло Азиз”

Яке аз масъалаҳои муҳим дар омӯзиши тиб ва татбиқи он дар соҳаи тандурустии инсон аз қадимулайём таърихи мардумӣ ба шумор меравад, ки гоҳо бо номи таърихи ғайрианъанавӣ то замони мо идома дорад. Тоҷикон яке аз қадимтарин халқҳои ҷаҳон ба шумор мераванд, ки роҳҳои таърихи таърихи ҳар гуна бемориҳоро ба ғайр аз навиштаҷоти қадима, аз қабилҳои маълумоти Авесто ва осори донишмандони мактаби илми Гандишопур ва хусусан таълимоти табибони оламшумули форс-тоҷик, аз қабилҳои Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ (865-925), Шайхурраис ва Шарафулмулк Абӯалӣ ибни Синои Балхӣи Бухорӣ (980-1037), Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ, Ҳаким Майсарӣи Бухорӣ ва садҳо нафари дигар, инчунин бо роҳи таърихи мардумӣ низ амалӣ мекарданд. Бояд гуфт, тибби тоҷикон воқеан решаи қадима дошта, баъзе унсурҳои таърихи халқӣ то имрӯз дар баробари тибби анъанавӣ васеъ истифода мешавад, ки ин ҳам далел ва ҷузъ аз фарҳанги бостонии мо ба шумор меравад.

Ба сифати мисол, ҳазориспандро мегирем ва аҳолии кишвар шоҳиданд, ки баробари пайдошавии пандемияи “Ковид-19” дар асри ҷадид ва замони мо мардум дар баробари табобати анъанавии пешрафтаи ҷаҳонӣ, инчунин ба ҳазориспанд бештар таваҷҷуҳ карданд ва хосияти табобатии онро байни якдигар тарғиб мекарданд. Нуктаи ҷолиби дигар дар ин маврид он аст, ки дар фолклори ғании тоҷикон суруди зерин дар бораи ҳазориспанд маҳфуз аст:

*Ҳазориспанда дуд кардам,
Ҳазор балора дур кардам.
Чаши хеи, чаши дарвеш,
Сӯз дар оташи тез...*

Албатта, мисраъҳои ғавқ бештар ҷиҳати равонии табобатӣ доранд. Вале, ҳаройина, собит шудааст, ки ҳазориспанд аз гиёҳҳои ба шумор меравад, ки хусусияти барҳамдиҳии баъзе намудҳои вирус дар муҳити атрофро доро мебошад ва онро ҳамчун маводи “зидди вирус” ва “зидди инфекция” истифода карда мешавад.

Дар таърихи тибби мардумии тоҷикон ҷиҳатҳои муҳими табобатӣ ва пешгирӣ аз бемориҳои гуногун, ҳосатан зуком то имрӯз дар миёни мардум арзи ҳастӣ дорад.

Ҷолиби таваҷҷуҳ нуктаи дигар низ ҳаст, ки ҳатто дар таърихи 09 декабри соли 2004 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 73 “Дар бораи тибби мардумӣ” ба имзо расида буд [3].

Дар Қонуни мазкур аз ҷумла омадааст: “Тибби анъанавӣ як бахши соҳаи тандурустӣ мебошад, ки усулҳои беҳбудии аҳоли, пешгирӣ, ташхис ва табобатро дар асоси дониш, малака ва таҷрибаи аз замони қадим андӯхташуда ва дар анъанаҳои халқӣ истифодашаванда истифода мебарад; табиби халқӣ - шахсе, ки шаҳодатномаи табиби халқӣ дорад ва солимгардонии аҳоли, пешгирӣ, ташхис ва табобатро бо истифода аз усулҳо ва воситаҳои тибби халқӣ анҷом медиҳад” [3].

Дар баробари истифодаи навҳои гуногуни гиёҳҳои шифобаши кишвар ва баъзан реша ё барги онҳо, инчунин дар тибби мардумии тоҷик истифодаи навҳои гуногуни ғизо барои бемориҳои муайян ва пешгирии онҳо тавсия карда мешавад. Истифодаи ғизоҳои муайян барои бемориҳои муайян дар тибби мардумии аксари қавму миллатҳо ва ҳатто бинобар дастури табибони расмӣ муосир низ истифода бурда мешаванд. Масалан, дар тибби мардумии тоҷик дар баробари гиёҳҳои шифобахш, афшурдаи каду, хурмо, лимӯ ва ғайра тавсия карда мешавад.

Иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд, ки дорои ҳар ҷаҳор фасли сол мебошад, ҳаройина нисбатан гарм аст ва баъзан дар охири моҳи октябр, ки расман моҳи тирамоҳи маҳсуб меёбад, аслан ба тирамоҳ шабоҳат надорад ва гӯё давоми тобистони бошад. Баъзан дар дарахтон барги сабз боқӣ мемонанд ва ҳарорати ҳаво рӯзона баъзан то 25°C мерасад. Аммо сахар ва бегоҳӣ андак сард мебошад ва баъзе сокинон (ҳосатан ҷавонон) аз беэҳтиётӣ, ки рӯзона гарм мешавад, сахарӣ ҳам аз истифодаи либоси гармтар худдорӣ менамоянд ва дар натиҷа ба бемориҳои зуком, “шамолхӯрӣ” (истилоҳи мардумӣ) ва ғайра дучор мешаванд. Дар ин маврид насли калонсол (бештар падару модарон) барои табобат ба таҷрибаи ҳазорсолаи ниёгон – тибби мардумӣ рӯ оварда, барои табобат ва баъзан барои пешгирӣ ба истифодаи ғизоҳо ва гиёҳҳои шифобахш рӯ меоранд ва ба ҷавонон онро тавсия намуда, аз он фаровон истифода мекунанд. Ва ҳатто гоҳо барои нигоҳдории масунияти бадан ва мубориза бо сармои ноаёни тирамоҳӣ аз тибби мардумӣ фаровон истифода мекунанд.

Сокинони деҳот, ки бештар бо қорҳои хонагӣ машғуланд ва иқлими деҳот хусусияти хоси худро дорад, вобаста аз рутубатнокӣ ва дигар унсурҳои муҳити атроф, ногузир аз истифодаи гиёҳҳои шифобахши кӯҳӣ, ба монанди пудинаи кӯҳӣ, боғӣ, бобуна ва ғайра истифода мебаранд. Баъзан ин гуна гиёҳҳо ба монанди чой дам карда, бо тавсияи мутахассисон, шифокори мардумӣ ва ё насли калонсоли ботаҷриба бо меъёр ва мавқеи муайян истифода мебаранд.

Ҷунин гиёҳҳои шифобахш қариб ки дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан, кӯҳистон, фурухта ва пайдо карда мешаванд. Баъзан, мардум мегӯянд, ки ҳангоми ҷӯшондани навъи муайяни гиёҳ, гӯё хосияти шифобахшии он кам

ва ё тамоман гум мешавад. Ва ё баръас, ҳангоми ҷӯшонидан хосияти давомнокияш бештар мегардад.

Барои дониستاني ҳақиқати ҳол, маслиҳати шифобахшонои мардумӣ, ки расман эътироф гардидаанд ва баъзеашон дар замони муосир шаҳодатномаҳои расмии пизишкӣ ҳам доранд ва ё ҳатто унвонҳои расмии тиббиро соҳибанд, бечуну чаро лозим аст.

Чунин донандагони асрори гиёҳҳои шифобахш, ба истилоҳ табибони мардумӣ ва ё шифокорони мардумӣ қариб дар ҳар минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёт ва фаъолият доранд. Яке аз онҳо доктор Муллозуҳур Тоҳирӣ ба ҳисоб меравад, ки расман диплом ва унвони илмии тиббиро ҳам доро буда, соҳиби чанд шаҳодатномаҳои эътирофшудаи ватанӣ ва хориҷӣ доир ба эътирофи шифокори мардумӣ буданаширо дорад.

Масалан, тибқи ахбори рӯзноманигор Татьяна Болшакова аз 5 ноябри соли 2014, шифокори мардумӣ аз Тоҷикистон Муллозуҳур Тоҳирӣ дар форуми байналмилалӣ тибби анъанавӣ муосир дар шаҳри Екатеринбург аз таҷрибаи худ гузориш дод. Раиси ассотсиатсияи касбии тибби анъанавӣ, мутахассиси тибби мардумӣ ва шифокор доктор Муллозуҳур Тоҳирӣ дар форуми IX байналмилалӣ “Тибби анъанавӣ муосир ва амалияҳои руҳонӣ” Ҷумҳурии Тоҷикистонро намояндагӣ карда буд. Дар форум, ки рӯзҳои 25-26 октябри соли 2014 дар шаҳри Екатеринбург Федератсияи Русия баргузор гардида буд, масъалаҳои мубрами тибби суннатӣ муосир ва равишҳои маънавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта буд. Аз ҷумла доктор Муллозуҳур Тоҳирӣ оид ба мавзӯи “истифодаи доруҳои “Ферула хит” ва “Замч” дар саратоншиносӣ” маъруза карда буд. Ферула – номи растание дар Тоҷикистон мебошад, ки татбиқаш доираи густурдае дорад. Ҳамчунин ӯ дар бораи бартарии доруҳои табиӣ, ки ба пешгирӣ ва табобати саратоншиносӣ истифода мешаванд, ҳарф зад.

Дар форуми зикршуда барои дастовардҳои дар соҳаи тибби иловагӣ ва анъанавӣ раваншиносӣ ба доктор Муллозуҳур Тоҳирӣ шаҳодатномаи Ассотсиатсияи байналмилалӣ касбии тибби анъанавӣ супорида шуд [8].

Шифокори мардумии дигар, ки дар кишвар, хусусан дар Душанбе маъруфияти хоса касб карда, беморон ва қорафтадагони муайяне аз маслиҳату доруҳои аз гиёҳҳои шифобахш тайёркардааш истифода мебаранд, Садриддиншоҳ ном дошта, собиқаи кориаш зиёд мебошад. Умуман, фаъолияти шифокорони мардумии тоҷик дар кишвар фаровон мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар рӯйхати ғизоҳои табобатӣ мардумӣ асал мавқеи хоса дорад, ки аз қадимулайём дар миёни мардум васеъ истифода гардида, ба таври васеъ тарғиб карда мешавад. Дар миёни мардуми Тоҷикистон тарзҳои гуногуни истифодаи асал асрҳост, ки роиҷ аст. Масалан, онро бидуни омехтагӣ, дар вақти наҳорӣ қабл аз ғизо ва ё бо омехтаи навъҳои гуногуни меваҳои хушк, аз қабилӣ, мавиз, чормағз, зардолуи хушк, бодом ва ғайра истифода мекунанд. Ва истифодаи чунин навъҳои омехтагӣ асал бо меваҳои хушк ва ё алоҳидагӣ, албатта хусусияти шифобахшӣ ва ё пешгирӣ аз баъзе бемориҳоро дорад. Ҳамагон инро шунидаанд ва ҳатто истифода мекунанд, вале боз барои дуруст истифода бурдани асал бо омехтагӣ меваҳои гуногун ва ё дар алоҳидагӣ, бо миқдори муайян ва вақти муайян боз тавсия ва таҷрибаву маслиҳати шифокорони мардуми бечуну чаро лозим аст. Албатта, маслиҳат ва дониши табибони расмӣ ҳамеша дар мадди назар қарор дорад, вале азбаски фасли мазкур ба “унсурҳои тиб ва табобати мардумии тоҷикон” бахшида шудааст, мо танҳо ба ҳамин тарафи масъала аҳамият медиҳем.

Дар тибби мардумӣ албатта, хосияти гармиву сардии гиёҳҳову меваҳо ва мизочи инсон ба назар гирифта мешавад. Масалан, бо вучуди табиати гармии баъзе буттамеваҳо, ки қисми зиёди ғизоиро нигоҳ медоранд, онҳо инчунин бисёр витаминҳо ва минералҳоро доро мебошанд.

Як нуктаи дигари ҷолиб дар соҳаи дониш ва истифодаи тибби мардумӣ он аст, ки одатан модарон аз донишҳои тибби мардумӣ то андозае бархӯрдоранд ва ба назари мо, таҷриба ва малакаи ҳар гуна модарон дар ин самт аз ҳар гуна падарон бештар аст,

ба истиснои он ки падар табиби мардумӣ ва ё духтури расмӣ набошад. Ин як амри воқеӣ ва ҳақиқати таърихӣ мебошад, зеро модарон ба саломатии кӯдаки худ ҳанӯз вақти дар батнашон будан аҳамияти хоса медиҳанд ва бо мурури замон дар натиҷаи маслиҳати бибиён ва таҷрибаи шахсии худ донишҳои комилтаре ҳосил мекунанд.

Масалан, модарони тоҷик мегӯянд, ки барои тақвияти системаи масуният навъҳои махсуси мураббо, ки бештар худашон тайёр мекунанд, барои кӯдакон, наврасон ва пиронсолон муфид аст. Бад-ин васила, модарон аз уҳдаи баъзе намудҳои беморӣ, аз қабилӣ зуком, сулфа, дарди гулӯ ва ғайра, бидуни кумаки мутахассисон, ба осонӣ баромада метавонанд. Онҳо танҳо дар сурати надоштани дониши кофӣ барои бемории ношинос ва ё аввалин бемории дучоршудаашон ба шифокорони мардумӣ, табибони расмӣ ва гоҳо насли калонсоли пуртаҷриба муроҷиат карда, боз дониши худро дар ин самт ғанитар мегардонанд. Аз ин рӯ, ҳар модарро то андозае шифокори мардумӣ, ақалан дар доираи хонавода номидан мумкин аст.

Чӣ тавре дар боло қайд карда гузаштем, бо мақсади пешгирии баъзе вирус ё инфексия тоҷикон дар хона дар табақе гиёҳеро бо номи ҳазориспанд дуд карда, ҳама гӯшаҳои хучраро давр мезананд ва эътиқоди равоншиносӣ доранд, ки чунин тарзи истифодаи ҳазориспанд, ки гӯё ба ҳазор беморӣ давост, хусусияти шифобахшӣ дорад. Аз як тараф, чунин тарзи истифодаву эътиқод гӯё ба як маросими ҷодугарӣ монанд аст, зеро баъзан дуди онро бо каф ба рӯйҳояшон мемоланд, аммо, ин як навъ профилактикаи маъмулии зуком ҳисобида мешавад. Қариб ки дар ҳар як оила ҳамеша аз ин гиёҳ захира карда мешавад.

Дар мавриди шифобахшии таомҳои тоҷикӣ бошад, бояд гуфт, ки ҳама гуна шӯрбо бесабаб пайдо нашудааст. Албатта, яке аз функцияҳои шӯрбоҳо ғизои зидди гуруснагӣ ва ё лаззатнокии он бошад, аз тарафи дигар навъҳои гуногуни он хусусияти шифобахшии махсусро доро мебошад. Масалан, вобаста аз мавсими сол ва зарурати истифода аз навъҳои кадушӯрбо, биринҷова, ширкаду ва ғайра истифода карда мешавад.

Ҳатто оши палави тоҷикӣ метавонад хусусияти шифобахшӣ дошта бошад. Истифодаи сирпиёз, бихӣ, зирк, токи ангур ва ғайра, ки дар он ҷой дода мешаванд, ҳангоми сулфа гӯё деворҳои гулӯро мулоим мекунанд. Меваҳои ситрусӣ, ки ҳангоми якҷоя пухта шудан бо биринҷ, хусусиятҳои шифоӣ ва муфиди худро гум намекунанд ва гӯё ба кори меъда кумак мерасонанд, дар оши палав истифода карда мешаванд. Дар тибби халқӣ бихиро барои рафъ кардани хунуқӣ истифода мебаранд, зеро он дорои витаминҳои хос мебошад. Албатта, дар ин маврид ҳам маслиҳати шифокорони мардумӣ бояд дар мадди аввал бошад.

Дар ин маврид ёдоварии рағани гӯсфанд дар фасли зимистон барои гарм нигоҳ доштани бадан ва пешгирии шамолхурӣ бамаврид аст, ки дар тибби мардумӣ барои сулфа онро бо навӣ пиёзи сурх ва андаке намаку мурч дар шиками холӣ бо нон мехӯранд.

Як нуқтаи ҷолиб он аст, ки элементҳои тибби мардумиро натавонанд дар шакли умумӣ дар таърихи тибби тоҷикон пайдо кардан мумкин аст, балки унсурҳои тиббро дар соҳаҳои гуногуни тиб ва тандурустӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Барои тасдиқи фикри мазкур пажӯҳиши пурарзиши номзади илми таърих, ходими пешбари илмии шуъбаи этнографияи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистони музейи этнографии Федератсияи Русия (ш. Санкт-Петербург) – Олга Викторовна Старостинаро бо унвони “Народная педиатрия у таджиков. Традиция и современность”-ро таъкид кардан мумкин аст [7].

Мақолаи муаллифи номбурдари бо номи “Педиатрияи мардумии тоҷикон. Анъана ва муосирӣ” ба забони тоҷикӣ тарҷума кардан аҳамияти хоси илмӣ ва таърихӣ дорад. Зеро дар мақола натавонанд чихатҳои тарғиби тибби мардумии тоҷиконро дар соҳаи тибби атфол (педиатрия) ва умуман таърихи илму техника (таърихи тиб) пайдо кардан мумкин аст, балки чавҳари илмии тиббро дар соҳаи зикршуда дучор омадан мумкин аст, ки ҳам барои муҳаққиқони таърихи илму техника ва ҳам барои донишҷӯёни соҳаҳои марбута ғайриҷолиб аст.

Дар мақолаи арзишманди худ О.В. Старостина қайд менамояд, ки педиатрияи мардумӣ чузъи тибби анъанавӣ буда, соҳаи донишҳои хосе дар бораи саломатии кӯдак ва раванди инкишофи он ба шумор меравад, ки ба туфайли он дар тули асрҳо дар бораи усулҳои пешгирии ва табобати бемориҳои гуногун ғояҳои табобатии муайяне ташаккул ёфтаанд. Тибби амалӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби шифокорони «касбӣ», ки «табиб» ном гирифтаанд, иҷро мегардид, ки онҳо ба ғайр аз табобат ба пешгириҳои беморӣ низ диққати махсус медоданд. Дар педиатрияи мардумӣ инчунин момодояҳо нақши муҳим доштанд, ки соҳаи фаъолияти онҳо масъалаҳои акушерӣ, кумак ба тифли навзод ва модари кӯдак дар муддати муайян ба шумор мерафт. Занони солхӯрдаи ботачриба метавонистанд хизматҳои тиббӣ бирасонанд. Усулҳои асосии табобат ғарғаракунӣ, гармигузаронӣ, масҳ, парҳез, таъйин кардани ҳар гуна маҳлулҳо аз гиёҳҳои шифобахш ба кӯдаки бемор ба шумор мерафтанд [7].

Воқеан тибби мардумии тоҷикон таърихи тулонӣ ва ғании илмӣ дошта, дар аксари бемориҳои нисбатан зуд-зуд баамалоянда нигаронда шуда, ҳатто масъалаи пешгирии онҳоро низ фаро мегирад. Масалан, масъалаи зуком, дарди гулӯ (“гулузиндонак”, ангина), “дарунравӣ” (понос) ва ғайра, ки бемориҳои мавсимӣ ба шумор рафта, аз безҳатиётии кӯдакон ва наврасон зуд-зуд пайдо мешавад, аз тарафи шифокори мардумӣ ва баъзан куҳансолони пуртачриба табобат карда шуда, маслиҳатҳои пешгирии он таъкид карда мешавад. Бояд гуфт, ки ҳатто баъзан шикастабандиҳо ҳам аз тарафи шифокорони мардумӣ табобат карда мешуд, ки то имрӯз дар байни мардум табибони шикастабанди мардумӣ амал мекунанд. Албатта, дараҷаи шикастани устухонҳо ва латхӯрии онҳо барои табибони мардумии муосир аҳамияти калон дорад, ки онҳо ба ҳеч ваҷҳ шикастаҳои душварро ба зимма гирифта наметавонанд ва дар ин маврид бечунучаро ёрии ҷарроҳони касбии соҳа зарур аст.

Дар тибби мардумии тоҷик, ба ғайр аз табобати баъзе бемориҳо, ки бидуни кумаки табиби касбӣ аз ҷониби шифокорон ва шахсони пуртачриба (одатан калонсолон) табобат карданаш имконпазир бошад ва ҳамчунин пешгирии онҳо, инчунин ба муайянкунии, ба истилоҳ “диагностикаи халқӣ” низ аҳамияти калон медоданд. Масалан, дар иқлими гарми Осиёи Миёна яке аз бемориҳои маъмултарини вирусӣ – зардпарвин (гепатит) ба шумор мерафт, онро тавассути хусусиятҳои хос, ба монанди зардии пӯст, зардии чашм ва ғайра ба осонӣ муайян мекарданд. Дар ҷараёни табобати он ҳам ба ғайр аз табобати халқӣ, инчунин риояи қатъии парҳез, ба монанди худдорӣ аз хӯрокҳои тезу тунд, серравған тавсия дода мешуд.

Муҳаққиқ Капранов В. дар китоби ҷолибу пурарзиши худ бо номи “Древняя таджикская медицина о сохранении здоровья” [4] чандин масъалаҳои тиб ва тандурустии мардумиро тавассути гиёҳҳо ва меваҳои сабзавоти мавсимӣ баррасӣ намуда, ҷоилбтар он аст, ки дар охири китобаш луғатномаи махсуси тиббиро низ ҷой додааст. Китоби мазкур фарогири маълумот дар бораи ҳифзи саломатии инсон тавассути меваҳои сабзавот дар асоси таҷрибаи бисёрасраи тибби қадимаи форс-тоҷик, инчунин ҳиндию юнонию арабӣ мебошад.

Капранов В. таърихи тибби форс-тоҷикро дар якҷоягӣ бо тибби юнонию арабӣ баррасӣ намуда, чунин изҳори ақида кардааст: “...тибби тоҷикӣ, аниқтараш, тибби юнонӣ-арабӣ-форсӣ-тоҷикӣ, ки ибтидои он ба қарнҳои бармегардад, ба тибби фарҳангҳои қадимаи Шарқ - Бобулистон ва Миср, ки дар Юнони қадим рушд карда, дар кишварҳои Шарқи Араб, Эрон ва Осиёи Миёна, аз замони қадим бо тибби Ҳиндустон иртибот дошт ва дар давраи Сосониён (асрҳои III-VII милодӣ) асарҳои тиббии Ҳиндустон ба забони форсии миёна тарҷума карда шуданд” [4, с. 304].

Таҷрибаи тиббӣ дар Тоҷикистон дар баробари истифодаи бечунучаро бомуваффақияти тибби расмӣ муосир аз ҷониби табибони касбӣ, инчунин аз ҷониби табибони мардумӣ ва гоҳо калонсолони пуртачриба, хусусан момодоягонии куҳансол дар мавриди зарурӣ, ҳангоми дастрас набудани табибони касбӣ татбиқ карда мешавад.

Бояд гуфт, ки унсурҳои тибби мардумӣ нафақат дар байни тоҷикон, балки барои тамоми қавму миллатҳои гуногун равшан ба чашм мерасад. Таҷрибаи ғании куҳансолони рӯзгордида, алалхусус модарон ва хушдоманони ботачриба дар мавриди

зарурӣ (дандонбарории кӯдакон, дарунравии онҳо ва ғайра барои модарони ҷавон дар ҷараёни тарбияи солимии кӯдаконашон васеъ татбиқ карда мешавад. Занони солхӯрдаи ботачриба, ки тачрибаи калони амалӣ доранд, метавонанд ба модарони ҷавони бетачриба ва ё камтачриба ва гоҳо ба кӯдакони онҳо бевосита ёрии тиббӣ расонанд. Дар мавриди зарурӣ доруҳоро аз доруҳонаҳо харидорӣ карда, хангоми дастрас набудани доруҳои муосир боз ба гиёҳҳои шифобахш ва ғизои ғоидаовар рӯ меоранд.

Ҳарчанд дар замони муосир қариб ки дар саросари кишвар ёрии аввалияи табибони касбӣ муяссар аст, вале гоҳо дар ҳолатҳои зарурӣ (дер кардани табиби касбӣ, набудани ӯ, ногаҳон таваллуд шудани кӯдак ва ғ.) ба момодоягони пуртачриба муяссар мегардад, ки аввалин амалҳои тиббӣ пас аз таваллуд ба кӯдак фавран анҷом дода шаванд. Масалан, момодоя нофро бурида, сипас онро бо антисептикҳои гуногуни халқӣ безарар мегардонад.

Қабзияти кӯдаконро бо ҷӯшонидани реша ва появи банди растаниҳои махсус, ки дар дорусозии муосир ҳамчун ҷузъи исҳоловаи истифода мешавад, табобат мекунанд.

Таботати сурхакон дар фарҳанги анъанавии тоҷикон низ таботати халқии худро дорад. Онро ҳам табибони касбӣ ва ҳам табибони маҳаллӣ ва аксар вақт волидони худи кӯдаки бемор анҷом медиҳанд. Барои паст кардани ҳарорат ва рафъи таб ва амсоли инҳо, ки модарони пуртачриба дар тачрибаи шахсии худашон санҷидаанд, ба ҷавонон меомӯзонанд.

Ҳамин тариқ, ба назари мо, системаи дониш дар бораи нигоҳубин ва таботати кӯдакон, ки дар Тоҷикистон дар доираи тибби мардумӣ ташаккул ёфтааст, ба принципҳои муосири илми педиатрия мувофиқат мекунанд. Дар ин система фаҳмиши возеҳ дар бораи робитаҳои сабабии беморӣ ва аломатҳои он ташаккул ёфтааст, ки дар баъзе ҳолатҳо барои ҳаёт ва саломатии кӯдак бомуваффақият татбиқ карда мешавад.

Нуктаи дигари ҷолиби тибби мардумӣ ин мушаххас кардан ва донишдони мизочи шахсон мебошад. Табибони мардумӣ ва расмии тоҷик барои муайян ва мушаххас кардани вазъи саломатии инсон аз қадимулайём назарияи мизочро истифода мебаранд. Зеро гиёҳҳои шифобахше, ки ба беморон ва ё барои пешгирии намудҳои беморӣ тавсия карда мешаванд, аз мизочи шахс вобаста будааст. Вожаи “мизоч”, ки калимаи арабӣ буда, ба забони тоҷикӣ маънои “сиришт”-ро дорад, дар тибби муосир тавассути вожаи латинии “темперамент” ва русии “натура” васеъ қорбурд карда мешавад.

Донишдони мизочи шахс то дараҷае миёни мардум паҳн шудааст, ки ҳатто шоирон онро васеъ истифода мебаранд. Масалан, Соибӣ Табрзӣ дар ин бора чунин гуфтааст:

*Сипанди ман надорад тоби маҳтоби ту сангдил,
Мизочи саркаше дорӣ, ки месӯзонад оташро.*

Дар ин байт мебинем, ки шоир аз ду вожаи ба истилоҳ тиббӣ – сипанд (ҳазориспанд) ва мизоч истифода кардааст, ки дар бораи ҳазориспанд дар боло ишора рафтааст.

Аз ин рӯ, табибони мардумиро лозим меомад, ки барои таботати инфиродии бемор мизочи ӯро донанд. Дар инкишофи таълимоти мизоч табибони бузурги оламшумуле аз қабиле Букрот, Ҷолинус ва Абӯали ибни Сино саҳми калон гузоштаанд.

“Мизоч” вожаи арабӣ буда, ба забони порсии дарӣ (тоҷикӣ) “сиришт” номида мешавад, вале дар байни мардум баъзан дар шакли таҳрифшудаи “миҷоз” қорбурд мешавад.

Андар таърихи таълимоти мизоч бояд гуфт, ки ҳарчанд он таълимоти қадима дошта, дар кишварҳои Шарқи Қадим мавриди истифода қарор мегирифт, бунёдгузори онро Абозиклуси юнонӣ (асри V п.а.м.) ҳисобидаанд. Агар аз нуктаи назари таҳлили таърихӣ назар афканем, шояд юнониён баъд аз ғасби Эрон сарчашмаҳои асосии таълимоти мизочро аз “Авасто”-и зардуштиён омӯхта бошанд. Чунин ақида, ба назари мо, ҳамчун фарзия ҷой дошта метавонад. Зеро Юнониёни қадим дар ибтидо асоси мавҷудоди оламро аз як нахустмода (ҳаюло) – об, оташ, ҳаво, ва хок иборат

медонистанд. Масалан, Анаксимандр асоси оламро аз оташ, Толис (Фалес) аз об ва ғайра.

Дар натиҷаи омезиши тамаддуни халқҳои Шарқи Қадим бо Юнони Қадим, Амбозиклус пешниҳод кардааст, ки асоси олам аз ҳар чаҳор унсур (об, оташ, ҳаво, хок) иборат аст. Баъдан Букротӣ ҳақим чунин таълимотро аз назари тиб ва тандурустӣ шарҳ дода, таъсири мизочи инсонро аз нахустмодаҳои асосӣ вобаста донист. Яъне ӯ ин нахустмодаҳоро аз мизоч чунин вобаста медонист, ки оташ ба сафро, об ба балғам, ҳаво ба хун ва хок ба савдо вобастагӣ доранд. Таълимоти Букротӣ то зуҳури Қолинус бетағйир монда, баъзан ба фаромӯшӣ ҳам роҳ ёфта буд, ки онро Қолинус дубора эҳё карда инкишоф додааст.

Аммо баъди таълимоти мизоч то замони Абӯали ибни Сино низ бетағйир ва ҳатто ба фаромӯшӣ ва безътиборӣ роҳ ёфта буд. Маҳз Ибни Сино ин таълимотро дар тиб ва тандурустӣ натавонанд эҳё кард, балки инкишоф дода, пурратар гардонид.

Имрӯз дар бораи мизоч натавонанд табибони касбӣ ва шифокорони мардумӣ, балки мардуми касбу кори гуногун, ки аз илми тиб дуранд, то андозае маълумоти истимоб доранд, ки чунин маълумот барои онҳо аз наслҳои пешин ёдгор мондааст.

Ҳамин тариқ, тибқи таълимоти мизоч ҳар як унсур хосияти дугуна дошта, ба саломатии инсон таъсири муайяни худро мерасонад. Масалан, табиати оташ аз хосиятҳои гармию хушкӣ, об – сардию тарӣ, ҳаво – гармию тарӣ ва хок – сардию хушкӣ иборат буда, ба саломатии инсон таъсири худро мерасонанд. Ин хосиятҳои чаҳорунсурро дар нақша чунин тасвир кардан мумкин аст:

Ҷадвали 1.

Вобастагии сиришти инсон аз унсурҳои табиӣ

Табиат ва хосиятҳои чаҳор унсур	
Об	Сард ва тар
Оташ	Гарм ва хушк
Ҳаво	Гарм ва тар
Хок	Сард ва хушк

Бояд гуфт, ки то имрӯз дар тибби мардумӣ, махсусан дар тибби мардумии тоҷик истифодаи чунин ақида вучуд дорад, ки инсонҳо дорои мизочи гарму сард буда, ба онҳо мувофиқан ғизоҳои табиаташон мувофиқ тавсия карда мешавад.

Дар тибби мардумӣ ҳатто узвҳои инсон (дил, гурда, чигар, сипурз ва ғ.)-ро вобаста ба таъсирпазирии чаҳор унсур таҳлил карда, табобат ва пешгирии бемории онро аз ғизоҳои мувофиқи табиати мизоч тавсия мекунанд.

Дар тибби мардумии тоҷик барои табобат мувофиқ мизоч донишмандони аломатҳои бештари намуди он (хун, сафро, савдо, балғам) зарур аст.

Барои табибони мардуми ин ҳол аҳамияти муҳим ва аввалиндараҷа мебозад, зеро маҳз тавассути донишмандони аломати ғолибии он табобат ва пешгирии табобат осон мегардад.

Мизочи инсон вобаста аз таъсири унсурҳои табиӣ метавонад сода ё мураккаб бошад. Агар дар бадани инсон як хилт ғолиб бошад (ҷадвали 3), мизоч мураккаб ва агар ду хилт ғолиб бошад (ҷадвали 4), мизоч сода номида мешавад.

Мизочро асосан муътадил ва номуътадил меноманд ва мизочи муътадил одатан мизочи шахси ҷавону солим мебошад, ки аз ҳар чихат қувва, ҳис, заковат ва ғайра комилтар аст. Аз ин рӯ, бо гузашти умр ҷисми инсон ҳам, ки заифтар гардид, мизоч ҳам номуътадилтар мегардад. Абӯали ибни Сино ҳам мизочи кӯдакону наврасонро нисбат ба калонсолон гармтар ва мизочи куҳансолонро сардтар номидааст. Мизочи занон (хунуктар ва намноктар) аз мардон (гармтар ва хушктар) фарқ карда, мизочи инсон аз иқлими зиндагии ӯ низ вобаста мебошад.

Аломатҳои ғолибии хилтро дар мизоч мо аз китоби Акрами Абдулҳамидпур бо номи “Асрор мизоч” [1, с. 80] оварда, таъкид мекунем, ки баъзе истилоҳу таъбири мизоч дар ғуишҳои (лахчаҳои) манотиқи Тоҷикистон ҳар хел номида мешавад.

Аломатҳои ғолибии як хилт

Аломатҳои ғолибӣ (бештарӣ)-и хун	Аломатҳои ғолибӣ (бештарӣ)-и сафро	Аломатҳои ғолибӣ (бештарӣ)-и савдо	Аломатҳои ғолибӣ (бештарӣ)-и балғам
Иштиҳои муътадил; Вазнинӣ ва дарди сар; Қайъ кардани хун; Бемадорӣ; Сустии ҳиссиёт; Ёзиш кардани дасту по; Хунравӣ аз бинӣ	Иштиҳои суст; Сӯзиши меъда; Фурӯрафтагии чашм; Ташнагӣ хангоми гуруснагӣ; Хушкии даҳону бинӣ; Беҳузуршавии дил; Хориши пӯст	Бардурӯғии иштиҳо; Халаи сари меъда; Маҳзунию ғамгинӣ; Сиёҳӣ ва ғафсии хун; Хушкии бадан; Ҳисси хунукӣ; Камҳаракатӣ	Беиштиҳӣ; Сустии меъда ва ҳазм Тарии даҳону забон; Набудани ташнагӣ; Беҳавсалагӣ; Бемадорӣ; Кундии ҳавос ва зехн

Дар чадвали оянда аломати ғолибии ду хилт, яъне мизочи сода аз ҳамон манбаъ нишон дода шудааст, ки ба назари мо, муаллиф на ҳамаи аломатҳои муайянкунандаро нишон додааст. Ё шояд ба аломатҳои асосӣ аз назари ҳудаш иктифо карда бошад, ки дар ин сурат дуруст мебошад.

Аломатҳои ғолибии ду хилт

Аломатҳои ғолибӣ хуну сафро	Аломатҳои ғолибӣ балғаму савдо	Аломатҳои ғолибӣ сафрову савдо	Аломатҳои ғолибӣ балғаму хун
Вазнинии сар; Хамёзакашӣ; Ғазабноқӣ; Таъби бад (хира); Хориши пӯст	Бисёрии оби даҳон; Сустии бадан; Бефарқӣ; Беиштиҳӣ; Сустии ҳазм; Набудани ташнагӣ	Иштиҳои суст; Серҳаракатӣ Беҳузуршавии дил; Қайқунӣ Иштиҳои суст	Ҳисси тарӣ; Камҳаракатӣ; Ҳисси тарс; Пурии фикрҳои гуногун; Вазнинии сар Сустии ҳиссиёт

Аз ҷиҳати назария ва таърих, таълимоти мизоч яке аз қадимтарин ва машхуртарин назарияҳои соҳаи тиб ва тандурустӣ ба шумор меравад, ки дар байни мардуми мухталиф васеъ татбиқ мегардад.

Донишмандон ва табибони Юнону Руми Қадим, аз қабили Арастую Букроту Қолинус дар он ақидаанд, ки хуну балғаму сафрову савдо дар бадани инсон аз 4 унсур беруна ба вучуд меоянд. Шайхурраис Абӯали ибни Сино бошад, чунин ақидаро инкор карда, исбот мекунад, ки ахлоти чаҳоргона дар дохили узвҳои ҳуди бадан ҳосил мешаванд. “Ахлоти чаҳоргона дар як ҳолат намеистанд, балки ҳамеша дар ҳаракат ва ҳолати тағйир мебошанд ва манбаи асосии қувваҳои асосии организм ба шумор мераванд” [2].

Тибби мардумиро ҳамчун мероси таърихӣ фарҳанги инсоният ҳисобидан раво аст, ки дар инкишофи он халқу миллатҳои гуногун саҳми арзанда гузоштаанд. Чунин саҳм дар тибби мардумӣ ба тоҷикон бештар иртибот дорад, аз он пажӯҳишгарони дигар халқҳо низ изҳори ақида карда, хуш пазируфтаанд ва баҳои сазоворро лоиқ донистаанд.

Ҳамин тавр хулоса кардан мумкин аст, ки тибби мардумиро асос ва то андозае бунёди тибби анъанавӣ муосир номидан мумкин аст, ки натавонанд дар таҷрибаи кории шифокорони халқӣ, баъзан дар таҷрибаи кории табибони касбии муосир низ дучор меояд ва барои табобат ва пешгирии беморӣ васеъ истифода ва татбиқ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Абдулхамидпур Акрами Муҳаммадҷусуф. Асрори мизоч [Матн] / Абдулхамидпур А. – Душанбе, 1994. – 80 с.
2. Абу Али ибн Сино. Избранные произведения [Текст]. Т. 1-2. – Душанбе: Изд. АН Таджикской ССР, 1980.
3. Закон Республики Таджикистан от 9 декабря 2004 г., №73 "О народной медицине" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5723
4. Капранов В. Мудрость веков. Древняя таджикская медицина о сохранении здоровья). 5-ое изд. доп. и перераб. Душанбе, «Ирфон», 1989. – 304 с.
5. Мультановский, М.П. История медицины [Текст] / М.П. Мультановский. – М.: Медицина, 1967. – 272 с.
6. Нуралиев, Ю.Н. Медицина эпохи Саманидов [Текст] / Ю.Н. Нуралиев. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 200 с.
7. Народная педиатрия у таджиков. традиция и современность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: О.В. Старостина https://www.kunstkamera.ru/files/journal_kunstkamera/2019_02/starostina.pdf 658].
8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tajikta.tj/ru/news/narodnyy-tselitel-iz-tadzhikistana-podelilsya-opytom-na-forume-v-ekaterinburge>
9. Хрестоматия по истории медицины [Текст] / Сост. Э.Д. Грибанов; под ред. и примеч. П.Е. Заблудовского. – М., 1968. – 359 с.
10. Цельс, А.К. О медицине [Текст] / А.К. Цельс; пер. с лат., под ред. В.Н.Терновского, Ю.Ф.Шульца. – М., 1959. – 407 с.
11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://tg.wikipedia.org/wiki/Мизоч_\(равоншиносӣ\)](https://tg.wikipedia.org/wiki/Мизоч_(равоншиносӣ)).
12. Komili A.Sh. On the history and origin of the academy and academic of sciences. In: Science, technology and innovative technologies in the prosperous epoch of the powerful state. - Ashgabat: Ylim, 2014. - P. 229-232.
13. Longrigg, J. Greek Rational Medicine: Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians [Text] / J. Longrigg. – Routledge, 1993. – 296 p.
14. Matveyev, K. Medicine in Babylonia [Text] / K. Matveyev // The International magazine of Arab culture. – L., 1965.
15. Mez, A. Die renaissance der Islams [Text] / A. Mez. – Heidelberg, 1922. – 494 p.
16. Needham, J. Science and civilisation in China [Text] / J. Needham. – Cambridge, 1956. – Vol.2. History of scientific thoughts. – 722 p.
17. Oppenheim, A.L. Mesopotamian Medicine [Text] / A.L. Oppenheim // Bull. Hist. Med. – 1962. – Vol.XXXVI. – P.103.
18. Reisner, G.A. The Hearst Medical papyrus [Text] / G.A. Reisner. – Leipzig, 1905. – 48 p.
19. Sigerist, H.E. A History of Medicine [Text] / H.E. Sigerist. – New York: Oxford, 1951. – V.I.: Primitive and archaic medicine. – 564 p.
20. Sigerist, N.E. The History of Medicine [Text] / N.E. Sigerist. – New York, 1960.

ТИББИ МАРДУМИ - МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГИИ ИНСОНИЯТ

Табобати мардумӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар омӯзиши тиб ва татбиқи он дар соҳаи тандурустии инсон аз қадидулайём ба шумор меравад. Тоҷикон яке аз қадимтарин халқҳои ҷаҳон ба шумор мераванд, ки роҳҳои табобат ва пешгирии ҳар гуна бемориҳоро ба ғайр аз навиштаҷоти қадима, аз қабилҳои маълумоти Авесто ва осори донишмандони мактаби илмии Гандишопур бо роҳи табобати мардумӣ низ амалӣ мекарданд.

Муаллифи мақола қайд менамояд, ки тибби тоҷикон воқеан решаи қадима дошта, баъзе унсурҳои табобатии халқӣ то имрӯз дар баробари тибби анъанавӣ васеъ истифода мешавад. Насли калонсол барои табобат ба таҷрибаи ҳазорсолаи ниёгон –

тибби мардумӣ рӯ оварда, барои табобат ва баъзан барои пешгири ба истифодаи гизоҳо ва гиёҳҳои шифобахш рӯ меоранд ва ба ҷавонон онро тавсия намуда, аз он фаровон истифода мекунанд.

Ба ақидаи муаллиф тибби мардумии тоҷик, ба ғайр аз табобати баъзе бемориҳо, ки бидуни кӯмаки табиби касбӣ аз ҷониби шифокорон ва шахсони пуртаҷриба табобат карданаш имконпазир бошад ва ҳамчунин пешгирии онҳо, инчунин ба муайянкунии, ба истилоҳ “диагностикаи халқӣ” низ аҳамияти калон меоданд.

Муаллиф мутмаин аст, ки системаи дониш дар бораи нигоҳубин ва табобати кӯдакон, ки дар Тоҷикистон дар доираи тибби мардумӣ ташаккул ёфтааст, ба принципҳои муосири илми педиатрия мувофиқат мекунанд. Дар ин система фаҳмиши возеҳ дар бораи робитаҳои сабабии беморӣ ва аломатҳои он ташаккул ёфтааст, ки дар баъзе ҳолатҳо барои ҳаёт ва саломатии кӯдак бомуваффақият татбиқ карда мешавад.

Муаллифи мақола тибби мардумиро мероси таърихӣ фарҳанги инсоният меҳисобад чунки, ки дар инкишофи он халқу миллатҳои гуногун саҳми арзанда гузоштаанд. Чунин саҳм дар тибби мардуми ба тоҷикон бештар иртибот дорад, аз он пажӯҳишгарони дигар халқҳо низ изҳори ақида карда, хуш пазируфтаанд ва баҳои сазоворро лоиқ доништаанд.

Калидвожаҳо: маълумот, тандурустӣ, халқ, тибб, мерос, табобат, фарҳанг, омӯзиш, инсон, донишмандон, анъанавӣ, таҷриба.

НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА –ИСТОРИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Народная медицина с древнейших времен является одним из важнейших проблем изучения медицины и ее применения в области здравоохранения. Таджики считаются одним из древнейших народов мира, которые, помимо древних писаний, таких как сведения Авесто и труды ученых научной школы Гандишопура, внедрили способы лечения и профилактики всевозможных болезней, заболевания средствами народной медицины.

Автор статьи отмечает, что таджикская медицина действительно имеет древние корни, а некоторые элементы народной медицины и сегодня широко используются наряду с народной медициной. Для лечения старшее поколение обращаются к тысячелетнему опыту предков - народной медицине, обращаются к использованию лечебных продуктов и трав для лечения, а иногда и для профилактики, рекомендуют это и молодежи и широко применяют.

По мнению автора, таджикская народная медицина, помимо лечения некоторых болезней, которые лечат врачи и опытные люди без помощи профессионального врача, а также их профилактики, большое значение придавала выявлению так называемой «народной диагностики».

Автор уверен, что система знаний об уходе и лечении детей, сформированная в Таджикистане в рамках народной медицины, соответствует современным принципам педиатрической науки. В этой системе формируется четкое представление о причинно-следственных связях болезни и ее симптомов, которое в ряде случаев может быть успешно применено к жизни и здоровью ребенка.

Автор статьи считает народную медицину историко-культурным достоянием человечества, так как в ее развитие внесли значительный вклад разные народы и нации. Такой вклад в народную медицину в большей степени принадлежит таджикскому народу, по этому поводу высказали свое мнение исследователи других народов, они приветствовали их и дали им достойную оценку.

Ключевые слова: сведения, здравоохранение, народ, медицина, наследие, лечение, культура, изучение, человек, учёные, традиционная, опыт.

FOLK MEDICINE – HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF HUMANITY

Traditional medicine has been one of the most important problems in the study of medicine and its application in the field of human health since ancient times. Tajiks are considered one of the oldest peoples in the world, who, in addition to ancient scriptures, such as the Avesta and the works of scientists from the scientific school of Gandishopura, introduced methods of treating and preventing all kinds of diseases, diseases using traditional medicine.

The author of the article notes that Tajik medicine really has ancient roots, and some elements of traditional medicine are still widely used today along with traditional medicine. For treatment, the older generation turn to the thousand-year experience of their ancestors - folk medicine, turn to the use of medicinal products and herbs for treatment, and sometimes for prevention, recommend this to young people and widely use it.

According to the author, Tajik traditional medicine, in addition to the treatment of certain diseases that are treated by doctors and experienced people without the help of a professional doctor, as well as their prevention, attached great importance to the identification of the so-called "folk diagnostics".

The author is sure that the system of knowledge about the care and treatment of children, formed in Tajikistan within the framework of traditional medicine, corresponds to the modern principles of pediatric science. This system forms a clear idea of the cause-and-effect relationships of the disease and its symptoms, which in some cases can be successfully applied to the life and health of the child.

The author of the article considers traditional medicine to be a historical and cultural heritage of mankind, since different peoples and nations have made a significant contribution to its development. Such a contribution to traditional medicine belongs to the Tajik people to a greater extent, researchers of other nations expressed their opinion on this matter, they welcomed them and gave them a worthy assessment.

Keywords: information, health care, people, medicine, heritage, treatment, culture, study, person, scientists, traditional, experience.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Ҷумахон Шамс - номзади илмҳои таърих, саромӯзгори Муассисаи давлатии таълими "Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз" 735360, ҶТ, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кч. А. Абдурахмонов 7.

Сведения об авторе: Назарзода Джумахон Шамс - кандидат исторических наук, старший преподаватель Государственного учреждения образования «Медицинский колледж города Куляба имени Раҳмонзода Раҳматулло Азиз» 735360, РТ, Хатлонская область, г. Куляб, ул. А. Абдурахманова 7.

Information about the author: Nazarzoda Jumakhon Shams - candidate of historical sciences, senior lecturer at State educational institution "Medical college of the city of Kulob named after Rahmonzoda Rahmatullo Aziz" 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, st. A. Abdurakhmanov 7.

ТДУ:78.1 (2-точ)

ТКТ:78+01 (2-точ)

М-29

ТАЪСИРИ ТАҲДИДҲОИ МУОСИРИ ҶАҲОНИ БА ҶАВОНОН

Марҷонаи А., дотсент, Меҳрубони Ҷ., дотсент
МДТ Коллеҷи милитсияи ш. Кӯлоб

Имрӯз тамоми қудратҳои динию сиёсӣ меҳоҳанд аз зехн, андеша ва тафаккури ҷавонон истифода кунанд. Маҳз роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳаминро ба инобат гирифта, ҷавонро ба зиндагии шоиста ва ғаёлияти оқилона роҳнамоӣ

намуда истодааст, то ки дар чома сахми муносиб дошта бошанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт аксарияти ҷавонон ба таври кулӣ ҷонибдори сиёсати пешгирифтаи роҳбари давлат ҳастанд. Чунин ғамхориҳои Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавонро водор месозад, ки бо ҳисси баланди ифтихормандӣ аз Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли ҳеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва хушёру зирак бошанд.

27-уми июни соли ҷорӣ аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии Тоҷикистон 26 сол пур мешавад. Ба шарофати ин созишномаи тақдирсоз мо тавонистем он муноқишаҳои дохилӣ ва муқовимати мусаллаҳонае, ки риштаи ҷони ҳазорон нафарро гусаст, хотима бахшем.

Бояд зикр намуд, ки низоъҳои сиёсии соли 1992 Ватани моро ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонд. Мардуми бесарусомон хонадони худро гузошта, ҳар тараф пош хӯрданд. Тарсу ваҳм ва даҳшат қалби ҳар як тоҷикистониро фаро гирифта, дигар умед ба зиндагӣ намонда буд. Дар ҳама ғушаву канори кишвари азизу маҳбубамон мардуми бесарпаноҳ паноҳ меҷустанд. Қисме ба Афғонистон фирорӣ шуда, қисми дигаре ба хориҷаи дуру наздик рафта, сафар бастанд. Дар он рӯзҳо, гуруснагӣ ва бесарпаноҳӣ низоми рӯзгор шуда буд. Касе ҳам гуфта наметавонист, ки фардо чӣ мешавад, зеро ба оянда умед бастан душвор буд. Рӯзгоре буд, ки тифлаконаш «**Нон**», занонаш «**Номус**» ва мардонаш «**Начот**» меғуфтанд.

Фикри аз нав якҷо кардани халқи парешонгашта дар фикру андешаи ҳар як халқи ватандӯст, соҳибхирад ва солимфикр чарх мезад. Ҳалли ин масъала ба дӯши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон афтода буд, ки ӯ бо саъю талоши зиёде бомуваффақият аз уҳдаи ин баромада тавонист. Ӯ барои миллат ва манфиатҳои миллий, тамоми усулу воситаҳои кориро истифода намуда, кӯшиш ба ҳарч дод, то мардумро муттаҳид намуда, ба ваҳдати миллий оварда расонад, ки дар воқеъ ҳам чунин шуд.

Ба даст овардани сулҳу салоҳ махсусан, ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ба хотири ризоияти миллий, ки 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Маскав бо унвони «**Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон**» муаррифӣ гардида буд, барои Ваҳдати миллий заминаи босазое гузошт. Ва ин санаи таърихӣ оғози давраи нави боҳам омадани миллати тоҷикро муаррифӣ менамояд, ки метавон гуфт ин дастовард бузургтарин дастоварди миллати тоҷик дар қарни ХХ маҳсуб меёбад.

Маврид ба зикр аст, ки маҳз бо шарофати Ваҳдати миллий соли 2017 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Соли ҷавонон эълон гардид, ки мо ҷавонон бояд тамоми саъю кӯшиши худро барои таҳкими ин неъматӣ бебаҳо равона сохта, дар пешрафту шукуфоии меҳани азиз сахми арзанда гузорем.

Бо эълон намудани соли ҷавонон метавон гуфт як марҳалаи комиле дар худкифоии маънавӣ ва сиёсӣ боз шуд, зеро иқтидор ва нерумандии ҷавонон асли асосие мебошад, ки ташаккул ва тақомули ояндаи фарҳанги миллий, ормони миллий, иқтисоди миллий ва ҳар навъ барномаҳои дигари миллиро боло хоҳанд бурд. Яъне, имрӯз ҳисси баланди миллий ва ҳештаншиносии ҷавонон зери осмони софи бегубори Ваҳдати миллий ба он ҳадде расидааст, ки ҳеч қувва ва бозуе наметавонад ба он ҳалал ворид созад.

Вобаста ба соли ҷавонон эълон гардидан месазад бигӯем, ки соли ҷавонон барои насли ҷавони тоҷик паёмест ба ояндаи нек ва гомест дар роҳи ваҳдати ногусастанӣ тақвият бахшидан. Инчунин, фазоест баҳри ҷавонони пазиранда, ки ҳар як ҷавон вобаста ба савияи дониш ва малакаи худ натавонанд дар муассисаҳои фарҳангӣ, балки дар муассисаҳои сиёсӣ ва хориҷӣ низ тавони фаъолият дорад. Яъне имрӯз фазое барои ҷавонони шоиста ва сазовор боз шудааст, ки ҳар як ҷавон ба мизони шоистагии шахсии худ наметавонад аз он бархурдор гардад.

Боиси ифтихор аст, ки Пешвои миллат дар ҳама суҳанрониҳои худ ба ояндасозу парчамбардори миллат будани ҷавонон таъкид намуда, таваҷҷуҳи тамоми сохторҳоро дар робита ба тарбия ва дастгирии ин қишри ҷомеа таъкид менамоянд. Аз ҷумла, ӯ дар Паёми навбатӣ таъкид намуд, ки аксарияти аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки онҳо давомдиҳандаи қору ғаёлияти насли калонсол, неруи созанда ва иқтисодии воқеии пешрафти ҷомеа, ҳулоса, ояндаи миллат ва давлат мебошанд.

Оре, дар тамоми вақту замон ҷавонон дар ҷомеаи башарӣ як неруи ғаёл буданд ва ҳастанд. Имрӯз тамоми қудратҳои динию сиёсӣ меҷаҳанд аз зехн, андеша ва тафаккури ҷавонон истифода кунанд. Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳаминро ба инобат гирифта, маҳз ҷавонро ба зиндагии шоиста ва ғаёлияти оқилона роҳнамоӣ намуда истодааст, то дар ҷомеа саҳми муносиб дошта бошанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт аксарияти ҷавонон ба таври қуллӣ ҷонибдори сиёсати пешгирифтаи роҳбари давлат ҳастанд. Чунин ғамхориҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавонро водор месозад, ки бо ҳисси баланди ифтихормандӣ аз Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли хеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва хушёру зирак бошанд. Чунки имрӯзҳо хатарҳои зиёде дар раванди ҷаҳонишавӣ арзи ҳастӣ дорад, ки ба тафаккури шуури ҷавонон ва давлати миллӣ, алаҳқусус ба Тоҷикистон таҳдид менамоянд. Ба ин навъи хатарҳо, терроризму экстремизм, коррупсия, хатарҳои экологӣ, гардиши маводи муҳаддир, масъалаи қашшоқӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки хатари қиддиеро барои нумуи Тоҷикистон ва рушди ҷавонон пеш меоранд.

Тоҷикистон, ки узви ҷомеаи ҷаҳонист, аз хатари таҳдидҳои навини ҷаҳонӣ дур буда наметавонад. Дар давоми 31 соли Истиклолият амалҳои зиёди террористие ба вучуд омадаанд, ки амнияти кишварро халалдор намудаанд. Сӯиқасд ба ҷони сарвари давлат дар шаҳри Хучанд, балвои Маҳмуд Худойбердиев, фирори маҳбусони 25 нафара дар шаҳри Душанбе (23-август соли 2010), тарқиши шуъбаи 6-уми шаҳри Хучанд (3-юми сентябри соли 2010), тарқонидани 25 нафар сарбоз ва мошини вазорати мудодфия дар Дараи Камароб (19 сентябри 2010) далели ин гуфтаҳост [10].

Таҳдиди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир низ Тоҷикистонро фаро гирифтааст. 9-10 декабри соли 2010 дар шаҳри Москва сарони давлатҳои узви ИДМ нишастии навбатӣ гузарониданд, ки масъалаҳои зиёде дар онҳо баррасӣ гардид. Дар ҷаласаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъсиррасонии таҳдидҳои ҷаҳониро қайд намуда, аз ҷумла мушқилоти гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддирро чунин баён намуд, ки тули 10 соли охир (солҳои 2000-2010) аз тарафи мақомоти дахлдори кишвар 68 тонна маводҳои муҳаддир мусодира гардидааст, ки 30-тоннаи он героин мебошад. Дар Тоҷикистон зиёда аз 8000 нафар истеъмолкунандаи маводҳои муҳаддир мебошанд. Тибқи маълумоти маркази миллии таҳлилӣ-иттилоотии Ҷумҳурии Ўзбекистон, аз тарафи органҳои ҳифзи ҳуқуқи давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ соли 1998 барои гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир 381 шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир шудаанд, соли 1999 бошад, 497 шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир шудааст. Баъди он дар тули 11-моҳи дигар давлатҳои ИДМ 786 шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир шудаанд (дар Русия-427, Ўзбекистон-262, Қазоқистон-80, Қирғизистон-28 ва дар Туркманистон-14 нафар) [4, с. 72].

Таҳдиди коррупсия низ Тоҷикистонро сол то сол ба коми худ фуру мекашад. Сабабҳои асосии коррупсия дар Тоҷикистон кам будани маоши қорамдон ва безътибории мардум дар мубориза ба он мебошад. 15%-и амалҳои коррупсионӣ дар БДА (бозрасии давлатии автомобилӣ) ба хоҷагии бекор қардани қарима ва 13% аз ҷониби қорамдони расмӣ баҳри насупоридани андоз аз мардум пул гирифта мешавад, ба амал меояд. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки маънои «коррупсия»-ро ифода мекунанд: сафедии даст, қойпулӣ, додани ҳақ, ҳадя, шапкапулӣ, тағопулӣ ва ғайра. Дар байни кишварҳои гирифтори коррупсия Тоҷикистон қои 11-умро ишғол менамояд [2, с. 19].

Моҳи ноябри соли 2010 дар дастгоҳи иҷроия лоиҳаеро мавриди баррасӣ қарор доданд, ки тибқи он бояд созмони ҷамъияти бо номи Шурои миллии муқовимат бо коррупсия дар назди Президент таъсис ёбад. Ин ҳам дар ҳолат, ки Агентии давлатии назоратии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия аз соли 2007 фаъолият дорад. Бархе аз таҳлилгарон мегӯянд, Ҳукумат маҳз ба хоҳири заъфи агентии мубориза бар зидди коррупсия ниҳоди нави ҷамъиятиро ташкил кардааст.

Коррупсия ҳатто мақомоти судиро низ фаро гирифтааст. Тавре ки сарвари давлат баён кардааст, кирдорҳои коррупсионӣ аз ҷониби мақомоти судӣ, низомӣ ва прокуратура низ ба амал меоянд, ки ин омил эътибори мақомоти давлатиро коҳиш медиҳад.

Таҳдиди дигаре, ки ба Тоҷикистон таъсир расонидааст, ин масъалаи қашшоқӣ мебошад. Кишваре, ки зиёда аз 70% маоши моҳонаашро дар эҳтиёҷоти рӯзгораш сарф мекунад, пас он кишварро метавон қашшоқ номид. Аммо Тоҷикистон аз ин ҳам зиёдтар аст. Яъне, таҳдиди қашшоқӣ Тоҷикистонро пурра фаро гирифтааст. Ба замми ин, бӯҳрони молиявӣ солҳои охир, вазъияти бади муҳоҷирон дар Русия мушкилоти қашшоқиро дар Тоҷикистон афзун намудааст. Маоши мардум ба ҳисоби миёна агар аз 400 то 600 сомонӣ бошад, пас барои ду талабаи мактабхон ва ё як донишҷӯ нокифоя аст.

Ҳамин аст, ки Тоҷикистон ба қатори 10 кишвари қашшоқтарини ҷаҳон дохил шудааст [7, с. 12].

Таҳдиди экологӣ низ ба пуррагӣ аён аст. Тағйирёбии иқлим, камшавии заминҳои кишт (дар натиҷаи ботлоқшавӣ ва шӯразор гардидани замин дар ҷумҳурӣ 4000-5000 гектар замини пурқимати обёршаванда бекор хобидааст), пешгӯии хатари ояндаи кули Сарез далели ин гуфтаҳост. Кули Сарез, ки 17 кубокилометр об дорад ҳар лаҳза метавонад, хатари худро амалӣ кунад. Айнан ҳамин 17 миллиард кубометр об ҳамон «Бомбаи Мурғоб» аст, ки бо қудрати он ягон яроқи қатли оми аз тарафи одам сохташуда баробар шуда наметавонад [6, с. 4].

Кандашавии кули Сарез аз дохил сурат мегирад ва тавассути канале, ки дар поёни кул воқеъ аст, ба пеш ҳаракат мекунад. Дар 5 дақиқаи аввали кандашавӣ, мавҷи 500-метраи об тавассути нуқтаҳои аҳолинишин бо суръати 300км/с ҳаракат намуда, он мавзехоро ба пуррагӣ хароб месозад. Дар 10 соати бавучудоии ин хатар оби кӯл миллиардҳо тонна сангу кумрезахоро бо худ якҷоя карда ба пеш ҳаракат мекунад.

Худудҳое, ки аз ин «Бомбаи Мурғоб» зарар мебинанд инҳоянд: Мӯъминобод, Кӯлоб, Шӯробод, Восеъ, Ҷамадонӣ, Фархор, Панҷ, Колхозобод, қисмати Вахш ва Шаҳритӯз. Ба ғайр аз ин, дар натиҷаи ин хатар тақрибан 5 миллион нафар ҷони худро аз даст медиҳад.

Таҳдиди дигари ҷаҳоние, ки ба Тоҷикистон сар даровардааст, ин бемории ВИЧ/СПИД мебошад. Агар дар соли 1991 Вазорати Тандурустии Тоҷикистон ҳамагӣ 2 нафар сироятшудаи ВИЧ/СПИД-ро ба қайд гирифта бошад, пас ин рақам дар соли 2001 ба 34, соли 2003 ба 119 ва соли 2004 ба 317 нафар расидааст. 185 нафари онҳо аз ҳисоби нашъамандӣ ба ин беморӣ гирифта шудаанд. Дар соли 2007 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 710 нафар гирифтори ин беморӣ ба қайд гирифта шудааст. Ин танҳо он нафаронанд, ки ба табибон муроҷиат кардаанд. Аз ин рақамҳо 63% бо роҳи сӯзандору, 24% бо роҳи алоқаи ҷинсӣ ва боқӣ бо роҳи хунгузаронӣ ва ҳомилагӣ гирифта шудаанд. Ҷамчун хатар ба Тоҷикистон қайд гардидани ин беморӣ аз он аст, ки бо вучуди табобати душвор доштани, рӯз то рӯз сафӣ ин беморон зиёд мегардад. Тибқи маълумоти Вазорати Тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011 дар ҷумҳурӣ 3031 нафари гирифтори бемории СПИД ба қайд гирифта шудааст [9].

Аз гуфтаҳои боло хулоса кардан зарур аст, ки таҳдидҳои ҷаҳонӣ аллакай таъсири худро ба Тоҷикистон расонидаанд.

Тоҷикистон дар роҳи мубориза бо таҳдидҳои навини ҷаҳонӣ қарор дорад. Мубориза бар зидди терроризм яке аз ҳадафҳои асосии Тоҷикистон мебошад. Ба хоҳири ин ҳадафҳо, Тоҷикистон аз ташкилотҳо ва давлатҳои хориҷӣ кумаки пулӣ мегирад. ИМА, Бонки тараққиёти Осие ва Аврупо, давлатҳои хориҷии алоҳида бештар маблағгузори мекунад. Дар соли 2002 онҳо дар муқоиса ба 51 миллион доллари

амрикоии дар тамоми соли 2001 кумакшуда, дар худуди 322 миллион доллар ба Тоҷикистон кумак кардаанд [4, с. 74]. Асосҳои ҳуқуқии мубориза бар зидди терроризм, қонун «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» мебошад. Мувофиқи қонуни мазкур мақоматҳои зерин мақсадҳои давлатро дар мубориза бар зидди терроризм амалӣ менамоянд:

-Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва муҳофизати граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [3, с. 5].

Инчунин, дар моддаи 7-уми лоиҳаи қонун дар бораи масъулияти падару модар фурӯши киноҳои хусусияти террористию экстремистидошта ва фаъолияти марказҳои компютерӣ (бумерҳо), ки қӯдакнорро ба осонӣ дар роҳи қуштору бераҳмӣ ва амалҳои террористӣ тарбия менамоянд, маҳдуд карда шуда, волидайн уҳдадор аст, ки қӯдаки ноқобилро аз ин фаъолиятҳо боздорад. Яъне, чунин тасмимгирӣ яке аз усулҳои пешгирии рушди терроризм аст.

Тоҷикистон бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир низ мубориза мебарад. 26-уми январи соли 2000-ум Шурои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти раёсати Президент барномаи нави мубориза бо маводи нашъадорро қабул кард. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди чораҳои бетаъхир дар бобати таҳкими мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир» ва таъсиси Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати тафтиши маводи нашъаовар (апрели 1996), ки соли 1999 ба агентии назорат аз болои маводи нашъаовар дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи васоити нашъаовар, васоити психотропӣ ва прекурсорҳо (декабри 1999), қабули нақшаҳои давлатӣ ва миллий, ки стратегияи Тоҷикистонро дар мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, васоити психотропӣ, прекурсорҳо ва зиёда аз 30 мушоҳидаи дучониба ва бисёрҷониба бо кишварҳо ва давлатҳои гуногуни сайёра. Дар қонфронси байналмилалӣ дар шаҳри Душанбе, «Тоҷикистон бар зидди маводи нашъаовар» (моҳи январи 1999) сарвари давлат бо ибтиқоре оиди муттаҳид кардани қӯшишҳои кишварҳои иттиҳоди ҷаҳонӣ дар ҳалли масоили наркотизм дар минтақаи Осиёи Марказӣ баромад кард. Даъват дар бораи зарурати муттаҳидкунии қувваҳои иттиҳоди ҷаҳонӣ дар ҳалли бӯҳрони дохилии афғонҳо бо мақсади барҳам додани таҳдиди нашъамандӣ аз Афғонистон сармезадаи бевосита бо ҷинояткории трансмиллӣ ва гурӯҳҳои байналмилалӣ террористӣ, ҳамчунин ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тааллуқ дорад.

Мубориза бар зидди коррупсия яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии махсус барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашуда инҳоянд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (аз 25-уми июли соли 2005), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои иловагии пурзӯр кардани мубориза бо ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва коррупсия» (аз 21-уми июли 1999), Фармон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани агентии мубориза бар зидди коррупсия ва ҷиноятҳои иқтисодии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 10-уми январи соли 2007) [8, с. 33].

Бо назардошти ноговории сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ 30-юми ноябри соли 2006 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия» таъсис дода шуда, 10-уми феввали соли 2007 Низомномаи он ба тасвиб расид. 30-юми июли соли 2007 ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» иловаю тағйирот ворид шудаанд [8, с. 12].

Паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва қашшоқӣ низ яке аз мақсадҳои асосии Тоҷикистон аст. Охири моҳи сентябр дар шаҳри Нью-Йорк Амрико нишастии сарони давлатҳо бахшида ба чараҳои татбиқи «Барномаи Рушди Ҳазорсола» баргузор гардид, ки муддати се рӯз давом кард. Дар нишаст Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳузур доштанд ва суҳанронӣ намуданд. Дар нишастии мазкур проблемаҳои умумичаҳонии гуруснагӣ, қашшоқӣ, хатари экологӣ, мубориза бар зидди ВИЧ/СПИД ва дигар масъалаҳо баррасӣ гардиданд. Дар суҳанронииаш (дар ин ҷаласа) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оиди бартаарафнамоии мушкилиҳои сиёсати иҷтимоии давлат суҳан карда, эълон дошт, ки дар кишвар сатҳи камбизоатӣ аз 72,4% дар соли 2003 то 46,7% расонида мешавад (дар соли 2010-2011). Инчунин таъкид кард, ки «интизор меравад сатҳи ин нишондиҳанда соли 2012 ба 41,1% расад. Дар натиҷа 1 миллион одам аз камбизоатӣ берун хоҳанд шуд». Сарвари давлати Тоҷикистон бо ишора ба поёнравии сатҳи камбизоатӣ дар кишвар таъкид кард, ки стратегияи миллии рушд ва стратегияи поён бурдани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2010-2012 дар Тоҷикистон, ки дар асоси Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола таҳия гаштаанд, дар стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2010-2012 тавсияи ислоҳоти идораи давлатӣ, рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва тақвияти нақши неруи инсонӣ ба ҳайси самтҳои афзалиятноки рушд муайян шудаанд ва барои татбиқи ин ҳадафҳо бояд қариб 11 миллиард доллари амрикоӣ равона карда шавад. Ин дар ҳолат, ки мувофиқи маълумоти СММ Тоҷикистон яке аз 20 давлати қашшоқтарини ҷаҳон ба шумор меравад, ки 80-85%-и аҳоли дар сатҳи қашшоқӣ зиндагӣ доранд [1, с. 134].

Муборизаи Тоҷикистон баҳри аз байн бурдани хатари экологӣ ва кам кардани таъсири ин таҳдиди ҷаҳонӣ дар кишвар доим ба назар мерасад. Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, зимни суҳанронии хеш дар шаҳри Нью-Йорк оиди татбиқи Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола (охири моҳи сентябри 2010) ба он ишора кард, ки «афзун намудани ҳиссаи манбаъҳои энергияи барқароршаванда чун гидроэнергетика ва неруи обу офтоб на танҳо имкониятҳоро барои дастрасӣ ба энергия бештар мегардонад, балки бо хеле кам кардани партовҳои зарарнок ба ҳаво мусоидат менамояд, ки аз роҳҳои самарабахши пешгирӣ аз гармшавии иқлими сайёра аст». Инчунин, дар нишастии мазкур Президенти кишвар баён кард, ки Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи партови газҳо дар дунё дар ҷои 105-ум ва дар Осиёи Марказӣ ҷои охириро ишғол менамояд, ки ин ба шарофати истифодаи манбаи барқароршавандаи энергия - об аст. Ва маҳз ба ҳамин ҳадафҳо Тоҷикистон барои сохтмони неругоҳҳо даст ба ин иқдом задааст.

Сарвари давлат ба ин бовар аст, ки «Тавсияҳои Конфронси байналмилалӣ об», ки моҳи июни соли 2010 дар шаҳри Душанбе аз ҷониби намояндагони 75 мамлақати ҷаҳон дастгирӣ ёфтанд, барои амалӣ сохтани нақшаи тадбирҳои расидан ба «ҳадафҳои рушди ҳазорсола» то соли 2015 саҳми арзанда хоҳанд дошт.

Шасу Кан- муовини дабири кулли СММ бо ташаббусҳои ҷаҳонии Президенти мамлақат Эмомалӣ Раҳмон оид ба масоили об ўро «Чемпиони ҷаҳон дар ҳалли масоили глобалӣ вобаста ба об» эълон кард.

Оиди мубориза бо таҳдидҳои навини ҷаҳонӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳоиаш дар СММ, ИДМ ва дар Паёмҳои ҳарсолаи худ суҳанронӣ мекунад. Аз ҷумла, дар Паёми соли 2011 чунин суҳанронӣ намуд: «... ҷаҳонӣ шудани зухуроти хатарнок, аз қабилҳои терроризму экстремизм, радикализм, қочоқи маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ, инчунин мушкилоти умумисайёравии технологӣ, аз қабилҳои тағйирёбии иқлим ва ғайра вазъиятро печида ва мураккаб гардониданд... Бори дигар таъкид месозам, ки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, суд ва прокуратура бояд, пеш аз ҳама, ба таъмини амнияти миллӣ, волияти қонун, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, терроризм, экстремизм, коррупсия, хариду фурӯши одамон ва таҳкими сулҳу суботи ҷомеа равона карда шавад» [5, с. 8]

Аз ин қатор таҳдидҳо ба давлат бар меояд, ки миллати тоҷик ва алаҳусус ҷавонон зиракию хушёрӣ сиёсиро аз даст навода, дар раванди ҷаҳонишавии худро аз

хар гуна хатарҳо эмин нигоҳ доранд. Ва ҳамеша аз иқдомҳои созандаи Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати ҷумҳурӣ пайравӣ намуда ба мақсадҳои неки созандаи худ бирасанд.

Адабиёт:

1. Зокиров Г.Н., Абдулҳақов М.М. Манфиатҳои миллӣ – омили меҳвари рушди давлатдорӣ. –/ Душанбе, 2008. –С. 171.
2. Коррупсия дар Тоҷикистон. Андешаҳои чома. –/ Душанбе, 2006. – 19 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / –Душанбе, 1999. № 11
4. Маҳмадов А.Н. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ. / А.Н. Маҳмадов, Ш.А. Раҷабов. / Душанбе, 2007. – 104 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 20-апрели 2011.
6. Тоҷикистон-сирҳои марговар: ҳукми қатл дар қонун ва зиндагӣ. / –Лондон, 2002. – 4 с.
7. Расулиён Қ. Чаҳоншиносӣ. / Қ. Расулиён, –Душанбе, 2008. – 60 с.
8. Ризоева С.К. Мубориза бар зидди коррупсия.// маводи илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯён бахшида ба 80-солагии шаҳри Душанбе «Душанбе-рамзи сулҳ, илм ва маърифат». / С.К. Ризоева, –Душанбе, 2004. – 47 с.
9. WWW/ imruznews/ tj
10. WWW/ Google. kg

ТАЪСИРИ ТАҲДИДҲОИ МУОСИРИ ҶАҲОНӢ БА ҶАВОНОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиш намудаанд, ки ба яке аз масъалаҳои мубрами рӯз хатарҳое, ки имрӯзҳо чомаи ҷаҳониро фаро гирифтаанд ва онҳо чӣ таъсире ба давлатҳои гуногуни олам доранд, мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Гарчанде вобаста ба мавзӯи мазкур китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ зиёде навишта шуда бошанд ҳам, коркарди дубора ва илова намудани маълумоти нав ба онҳо аз аҳамият ҳолӣ нест. Дар оғози мақола муаллифон оиди хатарҳое, ки имрӯз натавонанд давлатҳои рӯ ба инкишофро, балки чомаи ҷаҳониро ба ташвиш меорад ва хатари онҳо қони ҳазорҳо нафарро аз байн мебарад, то андозае муайян намудаанд. Инчунин, дар мақола муаллифон то қадри имкон роҳҳои ҳалӣ ин проблемаҳоро нишон додаанд. Дар мақола нуқтаҳои назари гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, ҳангоми муайян намудани шумораи қурбониён аз маводи муҳаддир, терроризму экстремизм, қашшоқӣ, проблемаҳои экологӣ ақидаҳои мухталиф истифода шудааст.

Калидвожаҳо: хатар, терроризм, экстремизм, хатарҳои экологӣ, қашшоқӣ, маводи муҳаддир, коррупсия, бенавоӣ.

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ НА МОЛОДЕЖЬ

В данной статье авторы попытались обсудить одну из актуальных проблем современности, опасности, охватившие сегодня мировое сообщество, и какое влияние они оказывают на разные страны мира. Хотя по этой теме написано множество книг, монографий и научных статей, их переработка и добавление новой информации не лишены значения. В начале статьи авторы в определенной степени определили опасность, которая сегодня грозит мировому сообществу. Они разрушают жизнь тысячи людей. Также в статье авторы показали как можно больше способов решения данных проблем. В статье обсуждаются разные точки зрения. В частности, при определении количества жертв наркотиков, терроризма и экстремизма, бедности, экологических проблем использовались разные мнения.

Ключевые слова: опасность, терроризм, экстремизм, экологические риски, бедность, наркотики, коррупция, бедность.

IMPACT OF MODERN GLOBAL THREATS ON YOUTH

In this article, the authors tried to discuss one of the pressing problems of our time, the dangers that have gripped the world community today, and what impact they have on different countries of the world. Although many books, monographs and scientific articles have been written on this topic, reworking them and adding new information is not without value. At the beginning of the article, the authors to a certain extent identified the dangers that today concern not only developing countries, but also the world community, and their danger destroys the lives of thousands of people. Also in the article, the authors showed as many ways as possible to solve these problems. The article discusses different points of view. In particular, different opinions were used when determining the number of victims of drugs, terrorism and extremism, poverty, and environmental problems.

Keywords: danger, terrorism, extremism, environmental threats, poverty, drugs, corruption, poverty.

Маълумот дарбори муаллифони: Марҷонаи Амон дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ ва забонҳои Муассисаи давлатии таълимии Коллеҷи милитсияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қароргоҳ дар шаҳри Кӯлоб, капитани милитсия. Суроға: 735360 ш. Кӯлоб, кӯчаи Абдурахмонов Аҳмад, тел: факс: (83322) 2-30-93, факс: 2-30-98 e-mail: kolledzhvkd.kulob@mail.ru

Меҳрубони Ҷумъа дотсенти кафедраи фанҳои умумитахассусии Муассисаи давлатии таълимии Коллеҷи милитсияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қароргоҳ дар шаҳри Кӯлоб, лейтенанти калони милитсия. Суроға: 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи Абдурахмонов Аҳмад, тел: факс: (83322) 2-30-93, факс: 2-30-98.

Сведения об авторах: Марҷона Амон – доцент кафедри социальних наук и языков Государственного образовательного учреждения Колледжа милиции МВД Республики Таджикистан со штаб-квартирой в городе Кулябе, капитан милиции. Адрес: 735360, г. Куляб, улица Абдурахмонова Ахмада, тел.: факс: (83322) 2-30-93, факс: 2-30-98 e-mail: kolledzhvkd.kulob@mail.ru

Меҳрубон Ҷумъа – доцент кафедри общеспециальных предметов Государственного образовательного учреждения Колледжа милиции МВД Республики Таджикистан со штаб-квартирой в городе Кулябе, старший лейтенант милиции. Адрес: 735360, г. Куляб, улица Абдурахмонова Ахмада, тел.: факс: (83322) 2-30-93, факс: 2-30-98.

Information about the authors: Marjona Amon – Associate Professor of the Department of Social Sciences and Languages of the State Educational Institution of the Police College of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan with headquarters in the city of Kulyab, police captain. Address: 735360, Kulob, Abdurakhmonov Akhmad street, tel.: fax: (83322) 2-30-93, fax: 2-30-98 e-mail: kolledzhvkd.kulob@mail.ru

Mehruban Juma is an associate professor of the department of general special subjects at the State educational institution of the Police College of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, headquartered in the city of Kulyab, and a senior police lieutenant. Address: 735360, Kulob, Abdurakhmonov Akhmad street, tel.: fax: (83322) 2-30-93, fax: 2-30-98.

ТДУ:341 (574.3)

ТКТ:67 (2-тоҷ)

P-61

НАҚШИ ОМИЛҶОИ АСОСИИ БОЗДОШТАНИ ҶОМЕА АЗ РУШДУ ТАРАҚҚӢ

Раҳмонов С.Д., унвонҷӯ

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муҳаққиқони осор ва афкори Аҳмад Маҳдуми Дониш қафомонда будани аморати Бухороро шарҳ дода, зимни пажӯҳиши густурда ба хулосае меоянд, ки агар оқиле дар дарбори умарои манғит фаъолият кардааст, пас ӯ Аҳмади Носируддин аст, ки

сабабҳои пасмондагии давлатро дар сатҳи паст қарор доштани ҷаҳонбинии мансабдорони амири манғит мебинанд. Илова бар он, низоме ки дар аморат ҳукумат мекард, бадтар аз беназмӣ буду ҳеҷ шабоҳат ба назму анъанаи сиёсӣ надошт ва ҳадафи он низ созгор будан ба талаботи шахсии амиру риддақояш маҳсуб мешуд. Аз ин хотир, дар Бухоро манофеи давлатӣ ҳамеша ва ҳар вақте дар рафтори амалдорон поймол гардида, ақидаҳои хурофотии мансуб ба ислом тарвиҷ меёфтанд. Илму ақл дар чунин муҳити носозгор реҳлат карда ва ҷои пажӯҳишу баррасиро таассубу ҳушунат ва мутлақбаёнӣ гирифта. Тибқи андешаи мутафаккир, дар ҳар анҷумане агар ширкат кунед, ҳама сухани хешро бо “Қола Абуҳанифа” ифтиҳо намуда ва надониста аз китобҳои муқаддас ёдоварӣ мекунанд. Амир бошад, ғайри фароғат ва дилхушиҳо дигар қореро анҷом наметад, ки ба вазифаву уҳдадорихояш ҷавобгӯ бошанд. Чунин авзоъ ва аҳволи муслиминро таърих надида буд ва ин гуна боздошти рушду тараққӣ дар ҳеҷ ғӯшаи дунё роҳандозӣ нашудааст. Бинобар ин, аморат дар миёнаҳои садаи XIX аз ақибмондатарин давлатҳо буд, ки вазӣ онро Аҳмади Дониш дар осори хеш ошкор менамояд. Аммо дар чунин вазӣ нобахангом, ки пасрафтро дар ҳамаи самтҳо тарвиҷ менамуд, мутафаккир дар кадом андеша қарор дошт? Ба ин суол муаррихи шинохта З. Раҷабов посух додааст. Номбурда менависад: “Аҳмади Дониш боварӣ ҳосил мекунад, ки амирон бе парво, аблаҳ ва ҷохил мебошанд, вай нағз мефаҳмад, ки давлатдории амир ҷабру зулм аст. Вале ҳамаи инро Аҳмади Дониш рӯи рост гуфта наметавонист, чунки ғазаби амир мудҳиш буд. Дониш нағз медонад, ки барои сахлакак изҳор кардани озодфикрӣ одамро дар бозорҷойҳои Бухоро ғӯсфандвор сар мезананд, аз манораҳои баланд мепартоянд” [13, с. 97].

Омилҳои гуногуни боздоштани ҷомеа аз рушду тараққӣ Аҳмади Донишро водор сохтааст, ки барномаи низомиро таҳти унвони “маорифпарварӣ” ба ёдгор бигзорад. Агар ҷомеа дар рушду тараққӣ қарор медашт, дар ҳеҷ сурат афроде чун Аҳмади Носируддин ба ислоҳи анъанаҳо ва русуми дарбори хонадони Манғития намекушид. Ба ибораи дигар, тарзи нодурусти идораи давлат ва дар харобӣ қарор доштани аморат мутафаккиро водор кардааст, ки низоми муайяни ислоҳоти давлатиро дар “Рисола дар назми тамаддун ва таовун” иншо намояд. Ин рисола аввал дар шакли ҷудогона ва пас аз таълифи “Наводир-ул-вақоеъ” ба он ворид шудааст ва дар китоби дувуми “Наводир-ул-вақоеъ” мунташир мегардад. Феълан, рисола дар китоби мазкур ҷустуҷӯ мекунем, ки яке аз пажӯҳишҳои нодиртарин дар умури давлатдорӣ маҳсуб мешавад. Аммо ба таҳқиқи “Наводир-ул-вақоеъ” дар боби минбаъда мепардозем ва ҳамакунун кӯшиш ба харҷ хоҳем дод, ки дар осори дигари мутафаккир оид ба масоили таҳия ва татбиқи барҷомандагӣ ҷӣ ибтиқоре аз ҷониби умарои манғит роҳандозӣ шудаанд. Чун сарнавишти ҷомеа аз амир вобаста буд, таҳияи сиёсати нодуруст аз ҷониби ӯ имкон фароҳам меовард, ки ҳар шахрванде дар алоҳидагӣ аз рушду такомул боздошта шавад. Мутафаккир зимни баррасии ҳукумати амир Насруллоҳ иллати пастравиро дар ин мебинанд, ки ашхоси дунпарвар ба раёсат расиданд, дар ҳоле ки аз раёсат чизе наметавонистанд. Мавсуф дар ин маврид менависад: “Лочарам, умури миллативу давлатӣ ихтилофи кулӣ ёфта, осудагӣ аз миёни сипоҳу фуқаро қарона гирифт, ҳол он ки басту фусҳати мамлакат мавқуфи фатонату матонати раъӣ вазир аст. Агар вазир бетадбир бошад, дар он мулку давлат бояд гирифт” [6, с. 37].

Дар лашкар парокандагӣ ҳукмрон буд ва тибқи андешаи мутафаккир, бо пароканда лашкар ҳифзи манофеи давлатӣ номумкин аст. Номбурда, ҳаводиси бархурди асокираи амиро бо сипоҳи Русия тасвир намуда, бар ҳоли онҳо ва ҷаҳонбинии онон тамасхур мекард, ки бо чунин лашкар амире то кунун аз марзи давлати хеш дифоъ нанамудааст. Мавсуф менависад: “Ваҷҳи ин парокандагӣ он аст, ки русои лашкар ҳама ғуломон буданд, ки бо амир ҳаммақтаб буданд... Ва аз ҷиҳати беабтӣ урдабозори муайян набуд, ки арзони қушунро мазбут дорад, ҳама аҷнос гаранбаҳо ва ин мавочиби кифояи ҳоли баҳодурон намекард” [6, с. 46]. Дар ин бобат Аҳмади Дониш аз аскарӣ бонизом ва ҷанги низомӣ ҳарф мезанад ва ҳадафи муаллиф аз ин ибора артишу ҷанги муосир аст, ки давлатҳои рушдкарда дар таҳияи артиши

бонизом сахткӯшанд. Яке аз кишварҳое, ки артиши бонизом дошт, Русияи подшоҳӣ буд, аммо амир дар муқобили ин артиш аскарҳоеро вогузошт, ки аз низоми ҳарбӣ хабар надоштанд. Сипоҳи амир аз тоифае иборат буд, ки ба тохтутозу қатли ом одат карда буданд, аммо ҷангу муқоробаҳои муосирро наметонистанд. Бинобар ин, мутафаккир ба ҷанги бонизом омода набудани асокираи аморатро пас аз бетадбирии амир омили дувуми истило шудани мулк доништа, дар ноухдабароии чунин артиш чунин менависад: “Узбакҳо (аксар асокира аз тоифаи узбак буданд – С. Р) риши гов доштанд, ки замини Самарқанд бисёр шикастдор аст, агар урус ояд, ўро дар он чоҳо ба муфт баргиранд, ки диёре ҷон ба саломат набарад. Зеро ки пастиву баландии ин мавзеъро наметонанд ва мо ўро дар хамаи ҷариҳо гирифта, ба ҷари ҷаханнам мекашем” [6, с. 51]. Чунин тасаввуроти номақбул ва ғайрикасибӣ боис шуд, ки аҷнабӣ бидуни мамониат Самарқандро оғуштаи хун сохт. Аҳмади Дониш аз камхирадиву беҳабарӣ аз аносири муомилоти дипломатӣ ҳарф зада, ҳама харобиву таназзули аморатро дар беақлии амалдорони амир изҳор мекунад. Номбурда аз ин ки масъулини дарбор тибқи шуниданҳо амал мекунанду онро мавриди баррасӣ дар тарозуи ақл намегузоранд, ба рикқат омада, бархурди аҳли тучқорро аз қамоли бетадбирӣ медонад: “Пас агар нек тааммуқ кунӣ, ин ҳама таназзулу харобӣ дар ин давлат аз беақлию беиктидорӣ (подшоҳу) вазир рӯй дод, ки (агар подшоҳро ақле мебуд, чунин сафехеро дар маснади вазорат ҷой намедод ва агар вазирро) иқтидору тадбир будӣ, аввалан, он ҷамоаи тучқорро ба маҳбас накашидӣ ба гуфтори тучқор” [6, с. 69].

Муаррих З. Раҷабов Аҳмади Донишро чун мунаққиди аморати Бухоро тасвир намудааст. Номбурда, на ҳамаи ақидаҳои мутафаккирро қобили қабул медонад, аммо дар ин фикр эътимод дорад, ки ҳамаи бадбахтиҳои давлат ба амир итлоқ мешаванд: “...барои тамоми фалокатҳои давлат ва мамлакат худи амир Музаффар гунаҳкор мебошад. Руҳи асосии тамоми навиштаҳои Аҳмади Дониш дар бораи амир Музаффар ва аҳди вай аз ҳамин иборат аст. Аҳмади Дониш навишта буд, ки дар давраи подшоҳии амир Музаффар дар қорҳои Бухоро “чунин безабтӣ ва бенасақие, ки дар ин давлат зоҳир шуд, дар ҳеч асру замон кас нишон намедихад”... Амир Музаффар, ба қавли Аҳмади Дониш, на сояи Худост дар рӯйи замин, балки писари беномуси падараш, хунхор, золим, садри амалдорони дузд аст” [13, с. 142]. Вазъи дар ҷаҳлу торикӣ ғуттавар ва нигоҳи кӯдакона дар идораи умури кишвардорӣ аморати Бухоро дар садаи XIX ба ақибмонӣ ва инҳитоти маънавӣ оварда расонид. Чунин авзоъ ва аҳволи бисе нигаронкунандаи аҳолӣ боиси пайдоиши асарҳои ислохталабона гардиданд. Дар миёни ин осор аз ҳама шухратёфта асарҳои мутафаккири маорифпарвар Аҳмади Дониш маҳсуб мешаванд. Маҳсусан, “Рисола дар назми тамаддун ва таовун”, ки баъдан пас аз таълифи китоби “Наводир-ул-вақоъ” ба он ҳамроҳ шудааст, бештар масоили давлатдориро фаро гирифта, ҳамаи барномаи ислохоти Аҳмад Махдум он ҷо баррасӣ мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки ислохоти давлатӣ аз нигоҳи Аҳмади Дониш аз пешниҳодҳои дигар маорифпарварони Шарқ мутафовит аст. Бинобар ин, Аҳмади Дониш нахустин мутафаккири маорифпарвар маҳсуб мешавад, ки алорағми дигарон андешаи миллӣ дошта, тарзи тафаккури дунявӣ дар осораш мавқеи ҷолибро соҳибанд.

Абдулғанӣ Мирзоев дар мақолае, ки ба низоми обёрии заминҳо бахшида шудааст, дар анҷом роҳандозӣ нашудани таклифҳои Махдуми Бухориро дар белаёқатии ду амири охири силсилаи Манғития медонад: “...тамоми кӯшиш ва ҳаракате, ки Аҳмад Махдуми Дониш барои обёрии мамлакат дар замони ҳукмронии амир Музаффар ва амир Абдулаҳад карда буд, бинобар белаёқатӣ ва ҳамоқати ин ду амир ба амал татбиқ нашуд ва масъалаи оби Бухоро ва истифода бурда шудани оби Ому ҳал нашуда, то Революсияи Кабири Сотсиолистии Октябр маътал монд” [12, с. 141].

Аликул Девонакулов, ки ҷопи аввали “Наводир-ул-вақоъ” бо тасхеҳи ӯ анҷом пазируфтааст, зимни баррасии афкори мутафаккир мутазаққир мешавад, ки андешаҳои ӯ тамоили моддигароӣ доранд. Бинобар ин, ба чунин хулоса меояд: “Ҷаҳонбинӣ ва фикрҳои иҷтимоӣ-сиёсии ин марди наҷибро танҳо дар он вақт саҳеҳ муайян намудан

муяссар мегардад, ки агар тамоми чузъиёти воқеа ва саргузашти мусофирати ӯ ба Русия (1857, 1869, 1874) мавриди тадқиқу таҳқиқ қарор гирад” [1, с. 12].

Аҳмади Дониш дар “Наводир-ул-вақоъ” аз таҳқиқи мафкураи уламо оғоз намуда, онҳоро дар дуализми афкор ва матраҳсозии он айбдор менамояд: “Уламо чихати майли раёсат ҳақиқати дину диёнатро ба таъвил мепӯшанд, аз аломати ислом ҳамин амомаҳо бар сар аст ва аз шиори имон ҳамон азон бар манора ва бар забонҳо “Қола Абуҳанифа” чорист. Аммо дар кирдор ва атвор тафовути фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надорад” [1, с. 31]. Яъне, донишмандони дин аз хоҳири раёсатталабӣ ҳақиқати динро пӯшида медоранд ва нишонаҳои ин дин дар Бухоро ин аст, ки агар касе фикре изҳор бинмояд, ҳатман онро бо Абуҳанифа ибни Нуъмон ибни Собит пайванд медиҳад. Ин ҳарф гувоҳӣ медиҳад, ки уламои дарбор мисли амирони манғит беҳабароне ҳастанд, ки тибқи гуфтори дигарон амал менамоянд ва аз авомили боздоштани ҷомеа аз рушду тараққӣ пас аз ҳокимон, уламо маҳсуб мешаванд. Ҳамин муҳит ва ҳамин садринишон, ки дар Бухоро ҳукумат доштанд, ҷомеаи шахрвандиро аз рушду тараққӣ бозмедоштанд ва маҳз ҳамин муҳити маънавӣ сабаб гардид, ки “Наводир-ул-вақоъ” навишта шуда, дар он бештари масоили дунявӣ мавриди баррасӣ қарор бигирад. Масалан, Аҳмади Дониш бо таъя ба амр ба маъруфи донишмандони муосир ба худ тафовути дину дунёро шарҳ дода, оқибат хулоса мекунад, ки истилоҳи “тарки дунё” маҳсули тафаккури сомӣ буда, ба аҳкоми исломӣ дахле надорад, аммо муслимини аморат аз эътибори ноҳудоғоҳии шадиду фоҳише андешаи раҳбониро тавассути уламо ба ислом низ ворид намуданд. Ба қавли мутафаккир, онҳое ки ин калидвожаро эҷод намудаанд, саҳеҳият дар ақли онон мушоҳида намешавад, чунки ба дунё ҷамъ ихтисос мешавад ба охират тарк. Азбаски ин афрод байни дунёву охират тафовуте намебинанд, вижагиҳои якero бо номи дигарӣ итлоқ намудаанд, ки камоли нодонӣ мебошад. Дар ин маврид, мусаннифи “Наводир-ул-вақоъ” менависад: “Ҷавоиди ҷамъ алалиҷмол он аст, ки мард некӯ бихӯрад, хуш бипӯшад ва ба ҳар кӣ хоҳад бидиҳад ва бихӯронад ва танокуҳ ва таносул орад ва айши софӣ таҳсил кунад ва некӯ иморат кунад ва зироату тичорат намояд. Ва ҳамаи ин маонӣ дар тарк мафқуд бувад, балки маъқус, ки давом гурусна бошад ва пашмина ва дурушт пӯшад ва ба касе додан натавонад, балки то тавонад бигирад ва кам бихуспад ва кам бихӯрад ва бе зану фарзанд бошад ва узлат гирад ва дар харобаҳо муқим бувад. Ва ин ду муқаддима ба ҳамдигар зиддонанд, ки ҳеч нафс ҷое, ки ҷамъ бувад, таркро интиҳоб накунад” [1, с. 71]. Ба қавли Маҳдуми Бухорӣ, ҳубби шахват, ҳубби раёсат ва ба таври нодуруст матраҳсозии масоили муҳталиф ҷомеаи Бухоро ба садсолаҳо ақиб бурда, тафовути ҷомеаро чихати рушду тараққӣ зиёд намуд. Ин мавзӯро идома дода, мутафаккир дунёро дар амал муаррифӣ мекунад ва бо итминони комил мегӯяд, ки авомили бадгӯии дунё фақат ранҷ аст: “Ва ин дунё дори амал аст ва амал бе ранҷ ба даст наояд” [1, с. 272]. Агар тарзи матраҳшавии андешаро дар осори мутафаккир мушоҳида кунем, бегуфтугӯ ба хулосае меоем, ки диндорӣ аҳолии аморат низ яке аз омилҳои боздоштани ҷомеаи Бухоро аз рушду тараққӣ мебошад. Чунки ҳамаи ҷомеаҳои рушдкарда чандон ба дин мутаваҷҷеҳ нестанд ва дар ҳаёти рӯзмарраи онҳо ташхису татбиқи масоили дунявӣ нақши боризе мегузорад. Ин андеша Аҳмади Донишро мутмаин сохтааст, ки бихишту дӯзахро дар ҳамин дунё баррасӣ карда, вучуди дунёе дигарро мункир шавад. Шояд бархе аз муҳаққиқони осори ӯ маҳз дар ҳамин замина ба Аҳмади Дониш унвони моддигаро додаанд. Тавачҷух мекунем ба ин ақида: “Олами охират ғайри ин олам набувад ва чунонки арш пеш аз вучуди самовот қоим ба зоти воҷибулвучуд буд, ҳамчунин баъд аз рафъи самовот низ қоим ба зоти ӯ бувад” [2, с. 275].

Алиқул Девонакулов дар пешгуфтори китоби дувуми “Наводир-ул-вақоъ” бобати эътибор додани муаллиф ба дунё чунин мегӯяд: “Аҳмади Дониш ҷомеъро дӯст медорад. Вай барои зисти осоиштаву беҳбудии аҳволи моддиву маънавии ҳар фарди ҷамъиятӣ ғамхорӣ зоҳир менамояд” [2, с. 8]. Ин баҳогузорӣ хуб аст, аммо тавачҷух кунед ба мутафаккир, ки дар ин боб чӣ мегӯяд? Инак, он андеша: “Дар диёри мо аҳли хунарро сағиру кабир душман медоранд” [2, с. 31]. Шояд ҳамин омил мутафаккиро

водор кардааст, ки чиҳати мусоидат доштани мусалмонӣ бо ислом шак оварда, таъсири пасмондагиरो дар диндорӣ арзёбӣ кунанд: “Ва агар ҳақиқати дину диёнат ботини шариат аст, чӣ шуд, ки ҳеч як аҳволи уламо ва машоихуно дар он мувофиқ нест. Набояд, ки кулли халқ гумроҳ бошанд ва ба иттифоқ ғалат кунанд” [2, с. 53]. Бинобар ин, мутафаккири маорифпарвар сабаби номусоид афтодани муҳит ва авомили кишвардорию дар аморат дар он мебинад, ки назми давлатдории хонадони манғит аз рӯйи нишондоди Чингиз аст, ки дар таърихи башар ғайр аз куштани сӯзонидан дигар коре надостааст. Агар соддатар бигӯем, Аҳмади Дониш авомили боздоштани ҷомеаро аз рушду таракқӣ дар ғафлате мебинад, ки ба он хурду бузург ва сағиру кабир гирифтормоадаанд. Ба ибораи дигар, пас аз сафарҳои ба Русия доштааш Аҳмади Дониш ба хулосае меояд, ки дар вазъи нобаҳангому бисе нигаронкунандаи бухориён на танҳо амирону мансабдорони тикимағз, балки худи онҳо низ шариканд, чунки мисолҳо ва ҳикоятҳои, ки мутафаккир аз сафари Русия овардааст, голибан баррасии авзоъ ва аҳволи мардуми ин кишвар низ мебошад. Аҳмади Дониш ин вижагиҳои хос ба фарҳанги русро мушоҳида карду оқибат натиҷагирӣ низ намуд, ки шаҳрвандони императорӣ ба дарди раёсатталабӣ гирифторместанд ва вазифаро чун уҳдадорӣ мепиндоранд. Дар “Рисола дар назми тамаддун ва таовун” бобати ҳамоҳангии омиву орифи миллат ин ибораро овардааст, ки ҳикмате дар умури сиёсӣ маҳсуб мешавад: “Ва асл он, ки ҳар чи бар худ раво надорад, бар ғайр ҷоиз нашуморад” [8, с. 13].

Аҳмади Дониш дар моварои тоҷику мусалмон ва дар васати дину дунё мекалаванд. Шояд агар ин калавиш дар осори фалсафии мутафаккири маорифпарвар намебуд, ўро чун ҳазорон нафар, ки ба кифру зиндиқа гунаҳкор доништа, ҳамарӯза ба дор меовехтанд, дар як турфатулайне мекуштанд ва осорашро месӯзониданд. Чунин буд муҳите, ки дар он мутафаккир ба камол расида, худро маърифат намуд ва осоре барҷоманда ба ёдгор гузошт, ки дар он фикри милли бар андешаи аҷнабӣ голиб моадааст. Аввалан, донишманд аз таърихи бисе қадим мисол оварда, исбот менамояд, ки дар Бухоро инсонҳои ғайримукаррарӣ салтанат рондаанд. Сониян, усули кишвардории манғитияро ӯ қабул надорад ва ягона назми давлатдории хонадонҳои Сомонӣ ва Саффориро дар “Наводир-ул-вақоеъ” тавсиф менамояд. Мулоҳизаҳои, ки Аҳмади Дониш дар ин бахш матраҳ месозад, моро ба хулосе вомедоранд, ки ўро аввал тоҷик, баъдан мусалмон гӯем. Дигар тарзи тафаккур ва сатҳи ҷаҳонбинии мутафаккир бо дарназардошти баррасии дину дунё моро ҳамчун муҳаққиқ ба ин андеша вомедорад, ки мутафаккири маорифпарвар беш аз пеш бо ҷаҳонбинии илмӣ мусаллаҳ гашта, тафаккури дунявиро аз ақидаи динӣ муқаддам мепиндорад. Ин вижагиҳои осор моро водор мекунанд, ки Аҳмади Қалларо дар муқобили мактабҳои баррасӣ кунем, ки асли пайдоиши онҳо панисломизм маҳсуб мешавад. Ё худ макотибе, ки ҳазорсолаҳо муқаддам ягона роҳи начотро дар “тарк аз дунё” муаррифӣ карда, ба иблӯғи “ишқи марг” пардохта буданд. Масалан, роҳибони яҳуд, ки дар Байтулмуқаддас зиста, дунёро маҳрум аз арзиш арзёбӣ менамуданд ва омода буданд бо дунё падруд гӯянд. Вазъи руҳбонорро Носири Хусрав дар “Сафарнома” инъикос менамояд. Ё худ маслакҳои, ки дар тасаввуфи исломӣ вижагиҳои радикалӣ доштанд чун “маломатия” ва “қаландария” ва ғайра. Аммо Аҳмади Дониш, ки аз ҳамаи маслакҳои қадиму ҷадид воқиф буд, дин ва аносири онро дар дунё матраҳ намуда, мутмаин аст, ки инсон бихишту дӯзахро дар овони зинда будан барои хеш омода месозад. Гузашта аз ин, мутафаккир зимни суҳбат ва мӯҷодалаву муқоламаҳои судманде бо марди фарангӣ бахши масоили инҳирофиро дар мутуни муқаддас ёдоварӣ карда, бо рамзу ҳарфҳои пардапӯшона аз забони фарангӣ менависад: Бале, китобҳои, ки масеҳиён онҳоро муқаддас медонанд, дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз ҷониби афроди мухталиф таҳриф шудаанд, аммо магар китобе, ки мусалмонон ба он бовар доранд, таҳриф наёфтааст? Ин мувоҳиса далели муосир аст, ки кутуби муқаддас фақат дар зоҳир мавриди эҳтироми диндорон аст, аммо дар воқеият мо мебинем, ки афроди бо чунин китобҳо мусаллаҳшуда амалҳои анҷом медиҳанд, ки дар онҳо бидъат доништа мешаванд.

Афкори дунявӣ Аҳмади Дониш саршор аз ҷаҳду кӯшиш аст ва ин андеша ўро дар зиндагӣ муборизтарин аҳли Бухоро сохтааст. Дар рисолае, ки он ба назм овардани

кишвар баҳшида мешавад, Аҳмади Дониш ақлу хирадро пояи аслии кишвардорӣ муаррифӣ мекунад. Масалан, дар шарти нуҳум аз зумраи даҳ шарти татбиқи адл дар давлат бобати ақл иктифо карда, чунин менигорад: “Ва билҷумла то ғазабу шахват мусаххари ақл набошад, адл сурат набандад. Ва адл аз камоли ақл хезаду камоли ақл он бувад, ки ғаври корҳо чунончи ҳаст, бидонаду бибинад ва ҳақиқату ботини он дарёбад ва ба зоҳири он ғарра нашавад... Ҳар кӣ оқил нест, одил нест ва он ки одил нест, ҷояш дӯзах бошад ва аз ин ҷиҳат сари ҳама саодатҳо ақл аст” [8, с. 31].

Идомаи баҳси Аҳмади Калла ҷиҳати дунявият масоили марбут ба об аст ва мутафаккир обро яке аз авомили рушду тараққӣ мебинад. Ин масъаларо донишманд зимни сафари ҳиндуе ба Бухоро мавриди арзёбӣ қарор дода, маҳрумии Бухороро аз об исбот менамояд ва ҳамчунин, гӯшзад менамояд, ки дар ҳеҷ сурат ба умеди оби Самарқанд набояд шуд. Гузашта аз ин, зимни сафари Русия номбурда ба элчӣ ҳамеша ёдоварӣ мекард, ки ба губернатор ҳатман мушкили обро матраҳ намояд, аммо элчӣ бар худ муносиб надид, ки хорич аз дастурҳои амир бо губернатор суҳбат кунад. Ҳатто дар “Меъёр-ут-тадайюн” низ масъалаи обёрӣ шудани заминҳои гирду атрофи шаҳри Бухоро баррасӣ шудаанд. Аҳмади Дониш роҳи ҳалли камобии Бухороро аз забони ҳиндуе, ки ба Бухоро сафари хидматӣ дошт, чунин матраҳ менамояд: “Агар инчунин аст, ин сухан дуруст аст ва илло ин шаҳр дар канори Омӯя боист ё аз Омӯя об бояд кашид, то ин имороту зироотро эътимоде бошад” [8, с. 37]. Ғайр аз ин, бобати таҳқиқи дунё таваккуф намуда, молро мадори зиндагии дунявӣ меномад ва доштани молро аз некуаҳволии афрод дар ҷомеаи шаҳрвандӣ талаққӣ додааст: “Мадори зиндагонии дунё бар мол аст ва мардум ҳама аз шоҳу гадо косибанд ва касб ба муатталӣ сурат набандад ва тамоми аҳли олам ҳар гуна ҷидду ҷаҳде, ки доранд, барои мол аст ва ҳамин қадар беш нест, ки тариқи иктисобро ҳар яке даре алоҳида ниҳодаанд ва муктасибро наме алоҳида” [8, с. 43].

Бояд мутазақкир шуд, ки ҷанг аз нигоҳи мутафаккир ва дар равиши фалсафии Аҳмади Дониш ҷаҳлу торикӣ аст, аммо ҷиҳати ҳифзи мулк бояд артиши доимии касбӣ таҳия кард ва онро бо маош ва нафақа таъмин намуд. Номбурда ҷангро ба ҷавони ҷоҳиле шабеҳ медонад, ки хашму ҷаҳлу хушунат дар ӯ ғолиб аст: “Ва раёю тадбир аз пири ҷаҳондида таваккуъ дорад ва ва ҷанг аз ҷавони ҷоҳил” [8, с. 58]. Бо тақя ба ин ҳикмат, Аҳмади Дониш муқовимати амири манғитро бо артиши Русия аз камоли нодонӣ пиндошта, таносуби ҳарб қарданро дар меъёру андозае мебинад, ки бо қавитар аз хеш бархурд накарда ва бо заифтар аз худ низ ҷабрро сазовор набинад, аммо ҳақиқати аморат баръакси гуфтаҳои ӯст, вагарна ғасби аморат аз ҷониби артиши Русия сурати дигар мегирифт ва дар Самарқанд қатли ом роҳандозӣ намешуд. Афкори иртиҷой ва нодонию таассуб амири манғитро ба донотарошӣ бурда, ғалабаи артиши аҷнабиро таъмин намуд. Пас амир, ки муваззаф дар ҳифзи яқпорчагии аморат аст, чаро дар айёми мушқилзо миллату Меҳанро ҳифз карда натавонист? Магар ғайри ӯ аҷнабӣ гунаҳкор аст, ки ин амири фосиқ бо дарбори бисе ғафлатзада аморатро ҳини бархурдҳои сиёсии байни давлатҳо дар ихтиёр доштанд?

Лозим ба тазақкур аст, ки дар миёни муслимини дунё новобаста аз маҳалли иқомат тоифае нуфуз доранд, ки ҳини пайдо шудани мушқил дар умури кишвардорӣ зуд аҷнабиро дастгирӣ мекунанд ва ин тоифа ҳамон руҳониёни дин ҳастанд, ки аз замони Сомониён то имрӯз маслаки хиёнатро пеша сохтаанд ва ҳеҷ касе ин ҳақиқатро ҳатто шундан намехоҳад. Дониш дар ин маврид пешгом аст ва руҳониёни бесаводро ҷандон мазаммат намудааст, ки мутолиакунанда фикр мекунад, ки манфуртарин кишри ҷомеа маҳз онҳо ҳастанд. Агар ба ҳолу аҳволшон бингаред ва рафторҳои эшонро бо гуфторашон дар тарозу баркашед, пас яқин ҳосил хоҳед кард, ки ин тоифа ҳар он чӣ мегӯянд, амалан ғайри онро татбиқ месозанд. Гузашта аз ин, тоифаи мазкур ягона кишрест, ки бо сӯиистифода аз ислом зиндагӣ мекунанд ва бидуни касбу коре бо дарназардошти фиреби омма зиндагиашонро такмил додаанд. Аҳмади Дониш ҳамаро яқсон мебинад ва барои касе бартариро иқро накардааст: “Дар зиндагонӣ саъй кун, ки то беҳ аз дигарон бошӣ ба феълӯ салоҳу қарам, ки дар мурдагӣ гадоёну подшоҳон

яксонанд: агар мадфани султоне ё сагбоне боз кунанд, аз эшон фарқ натавон кард” [8, с. 82].

Аҳмади Дониш байни ду чиз тафовутро мебинад: яке кишвардорӣ дар ғояти ҳифзи давлат ва дигар бими халъи аморат. Амирони манғит ҳамеша бимнок буданд, ки давлат аз дасташон наравад ва бо ин хотир, аксар афроди муътабарро меовехтанд то салтанат ба ғайри онҳо наравад. Ҳамин омил буд, ки онҳоро дар назди артиши Русия мутақаббир сохт ва чун дар муҳориба мағлуб омаданд, ба ночорӣ назди император элчӣ мефиристонданд ва ҳатто дар яке аз сафарҳои расмӣ амир Музаффар писараш Абдулаҳадро ба ҳайати сафорат шомил сохт то тавассути он алоқаро бо русҳо таҷдид намояд. Набудани назми муайян дар дарбори салотини Манғития монанд ба беназмӣ буд ва маҳз ин беназмӣ боиси дар ҷаҳлу торикӣ қарор доштани Бухорост. Мутафаккири маорифпарвар инчунин назмро дар хотимаи “Рисола дар назми тамаддун ва таовун” ин гуна баррасӣ менамояд: “Ва низ чун зоҳири ин назм ба шавкату маҳобат орошта аст, аксари корҳо ба воситаву васила аз пеш меравад. Аз ин ҷиҳат мулозамати дарбори султон бағоят ба душворӣ кашида ва ба сабаби манъу заҷри сарҳангон, ки “ҳон ин ҷо маист” ва “ин ҷо манишин” ва “ин арз макун”, ки ба султон малол ояд ва “ин вақт вақти духул нест”, ки амир фароғат дорад ва ё “ин ҷо бинишин” ва “аз ин ҷо марав, ки мабод туро биталабанд” ва се рӯз бигузарад, кас вайро наталабад” [8, с. 95].

Аҳмади Носируддин зимни баррасии масоили кишвардорӣ ба ботини муносибот менигарад ва талош меварад, ки он чӣ нодиданист, ифшо созад. Аз ин хотир, осори ӯ диққати бештаре аз уламоро ба худ ҷалб намудааст. Агар гӯем, ки мавсуф чун муосиронаш фарде аз рӯшанфикрон буд, иштибоҳ мекунем, чунки андеша дар осори мутафаккир чунонки оммаро аст, нест ва ҳар як ақида дорои ҳикмате мебошанд, ки онҳоро бояд аз диди муосир баррасӣ намуд. Масалан, сабаб чист, ки инсонҳо пеши амир аз гуфтани сухани ҳақ метарсанд? Аҳмади Дониш ба ин пурсиш чунин посух додааст: “...онон, ки аз гуфтани сухани ҳақ пеши салотин метарсанд, аз ҷанд сабаб аст: яке он ки аз заволи ҷоҳ ва эътибор андешанд, дигар он ки аз ҳабс ва қайд битарсанд, дигар аз қатл, дигар аз гуруснагӣ. Ва мабнои ин андешаҳо аз сустии эътиқод ва яқин аст, ки умури қазову қадарро ба султон нисбат медиҳанд ва султонро илоҳуларз эътиқод карда” [8, с. 130].

Хулосаи мо дар ин бахш бад-ин минвол аст: новобаста аз чигунагии муҳит Аҳмади Дониш дар баёни андеша озод буда, ҳеҷ гуна вобастагӣ аз ғайри худро эҳсос накардааст. Ҳамчунин, сазовори таъкид аст, ки номбурда зимни баррасии масоили мухталиф нигоҳи хешро дошта, ҳар бахше аз онҳоро бо сабки воқеингорӣ арз менамояд. Гузашта аз ин, мавсуф ба иблӯғи чизе ё касе саргарм нест ва он чи навиштааст, ҳифзи манофеи давлату миллат аст. Бинобар ин, андешаҳои ӯ билкул аз муосиронаш мутафовит аст ва ҳатто агар гӯем, ки алорағми муосирин гуфтааст, иштибоҳ нахоҳем кард. Масалан, муколамаҳои марди бухорӣ бо фарангӣ натиҷаи тафаккур ва тағйирёбии сатҳи ҷаҳонбинии сиёсии мутафаккир аст, чунки ӯ он андешаҳоеро аз номи хеш баён кардан нахостааст ва маълум аст, ки ин рафтор аз хоҳири ҳифзи амнияти шахсӣ сурат пазируфтааст. Аммо муаллифи рисолаҳо зимни баррасии авзоъ тавассути муколама мушкили ҷомеаи Бухороро меҳаҳад ошкор карда, барои рафъи онҳо мусоидат намудааст. Ин фикрро насли дигари бухориён исбот мекунанд, ки осори нависанда онҳоро бедор карда, водор намудааст, ки аз андешаҳои мутафаккир пайравӣ намоянд. Инро мо дар мисоли Шамсиддин Шохин, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё ва пеш аз ҳама дар гуфтори Садриддин Айнӣ мушоҳида мекунем. Анбӯҳи бузурге аз сокинони шаҳри Бухоро худро пайрави Аҳмади Дониш пиндоштаанд ва дар зехни онҳо мутафаккири маорифпарвар таъсиргузор будааст ва ин анбӯҳ андешаҳои ӯро пазируфтаанд, вале тоторҳои Крим, ки ангеаи усули ҷадиди таълиму тадрисро дар даҳсолаи аввали садаи ХХ роҳандозӣ намуданд, на фақат дар ақида, балки дар сатҳи ҷаҳонбинӣ низ аз Аҳмади Калла мутафовит буданд, чунки нигоҳи Дониш пешрафт буд, аммо ҷавонбухориён ба пасрафт мусоидат доштанд. Масалан муколамае, ки байни фарангӣ ва марди бухорӣ дар Аҳмади Дониш аст, ҷавонбухориҳои дар афкори пантуркизм гуттавар бо исми

Абдурауфи Фитрат бо унвони “Мунозара” рисола сохта, ба он тобишҳои диниву туркгириро сайқал додааст. Ба ибораи дигар, чавонбухориён фикри Аҳмади Донишро барои иблӯи андешаҳои динии хеш сӯиистифода кардаанд, аммо ин дарюзагӣ мартабаи мутафаккиро зиён нарасонидааст. Баръакс нуфузи ақида бо дарназардошти чоп гардидани рисолаҳои донишманд боз ҳам чаҳонгир гардид. Бояд мутазаққир шуд, ки дар кишварҳои исломӣ низоми ақидати Аҳмади Дониш бинобар таассуб паҳн нагардид, аммо новобаста аз интишори осор ин донишманд аҳамияти оламшумули сатҳи чаҳониро соҳиб мебошад.

Адабиёт:

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ, Китоби I, Душанбе: “Дониш”, - 1988, 287 с.
2. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ, Китоби II, Душанбе: “Дониш”, - 1989, 334 с.
3. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ, Китоби I, - Душанбе: “Дониш”, 2017, - 462 с.
4. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ, Китоби II, - Душанбе: “Дониш”, 2017, - 496 с.
5. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития, Душанбе: “Сарват”, - 1992, 99 с.
6. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития, - Душанбе: “Дониш”, 2010, - 180 с.
7. Аҳмади Дониш. Меёр-ут-тадайн, Душанбе: “Эр-граф”, - 2010, 308 с.
8. Аҳмади Дониш. Рисола дар назми тамаддун ва таовун, - Душанбе: “Сайрон”, 2020, - 160 с.
9. Бертельс Е.Э. Рукописи произведений Ахмада Каллэ//Труды таджикистанской базы АН СССР, - М.-Л.: т. 3, 1936, - С. 9-28.
10. Брагинский И.С. О природе среднеазиатского джадидизма в свете литературной деятельности джадидов//История СССР, - М.: Наука, 1965, №6, - С. 26-38.
11. Мирзоев А. Шарҳи ҳоли Дониш ба қалами ҳудаш // Ёдномаи академик Абдулганӣ Мирзоев, Душанбе: Дониш, 2008, - С. 9-38.
12. Мирзоев А. Аҳмади Дониш ва гузориши масъалаи истифода бурдани оби дарёи Аму // Шарҳи Сурх, 1962, №5, - С. 137-141.
13. Раҷабов З. Маорифпарвар Аҳмади Дониш, - Душанбе, Ирфон, 1964, - 308 с.

НАҚШИ ОМИЛҲОИ АСОСИИ БОЗДОШТАНИ ҶОМЕА АЗ РУШДУ ТАРАҚҚӢ

Дар ин пажӯҳиш муаллиф авомили боздошта шудани ҷомеаи Бухороро аз рушду тараққӣ аз нигоҳи мутафаккири маорифпарвар Аҳмади Дониш мавриди баррасӣ қарор дода, зимни баррасӣ сабъӣ намудааст баъзе аз афкори фалсафии донишманро, ки аз пажӯҳиши муҳаққикони осораш нопадид шудаанд, таҳлил намуда, фарқияти равиши фалсафии ӯро аз дигар макотиби фалсафии муосир ба ӯ нишон диҳад. Аз ҳамин хотир, таҳқиқоти мазкур бештар ба барномаи ислоҳотии Аҳмади Дониш иртибот дошта, дар он роҳҳои рафъи мушкил дар низоми кишвардорӣ баррасӣ мешаванд. Гузашта аз ин, бобати иртиботи дину дунё ва раияту дарбори аморат андешаҳои фалсафии Аҳмади Дониш мавриди арзёбӣ қарор гирифта, хулосаи муҳаққиқ ҷиҳати муқоламаҳои дар рисолаҳо ҷойдошта аз диди муосир баҳогузорӣ шудааст.

Калидвожаҳо: маорифпарвар, чавонбухориён, пантуркизм, амири кӯдакманиш, раёсатталабӣ, муқолама, мунозара, таҳрифи матнҳои муқаддас, тадрис бо усули ҷадид

РОЛЬ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ В УДЕРЖИВАНИИ ОБЩЕСТВА ОТ РАЗВИТИЯ

В данном исследовании автор рассмотрел причины отстранения бухарского общества от развития с точки зрения просветителя Ахмади Дониша, а в ходе дискуссии попытался проанализировать некоторые философские мысли ученого, исчезнувшие из исследований его трудов, и отличие его философского подхода от др. показать ему современные философские школы. По этой причине данное исследование больше связано с программой реформ Ахмади Дониша, в которой обсуждаются пути решения проблемы в системе страны. Кроме того, в отношении взаимоотношений между

религией и миром, подданными и судом эмирата были оценены философские размышления Ахмади Дониша, а также с современной точки зрения оценен вывод исследователя относительно диалогов в трактатах.

Ключевые слова: просветитель, младобухарцы, пантюркизм, ребячливый эмир, лидерство, диалог, дебаты, искажение священных текстов, обучение по новой методике.

THE ROLE OF THE MAIN FACTORS IN KEEPING SOCIETY FROM DEVELOPMENT

In this study, the author examined the reasons for the exclusion of the Bukhara society from development from the point of view of the educator Ahmadi Donish, and during the discussion tried to analyze some of the philosophical thoughts of the scientist, his works that disappeared from the studies, and the difference between his philosophical approach and others. Show him modern philosophical schools. For this reason, this study is more related to the reform program of Ahmadi Donish, which discusses ways to solve the problem in the country's system. In addition, regarding the relationship between religion and the world, the subjects and the court of the emirate, the philosophical reflections of Ahmadi Donish were evaluated, and the conclusion of the researcher regarding the dialogues in the treatises was also evaluated from a modern point of view.

Key words: educator, young Bukharians, pan-Turkism, childish emir, leadership, dialogue, debates, distortion of sacred texts, teaching according to a new method.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Самандар Давлаталиевич- унвонҷӯи шуъбаи таърихи фалсафаи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Суроға. Ҷумҳурии Тоҷикистон. шаҳри Душанбе, хиёбони А. Рӯдакӣ 33. Samandar@mail.ru тел:987 45 55 52

Сведения об авторе: Раҳмонов Самандар Давлаталиевич – соискатель кафедры истории философии Института философии, политологии и права имени А. Баҳоваддинова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан. Город Душанбе, пр. А. Рудаки 33. Samandar@mail.ru тел: 987 45 55 52

Information about the author: Rakhmonov Samandar Davlatalievich - applicant for the Department of History of Philosophy at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan. Dushanbe city, A. Rudaki Ave. 33. Samandar@mail.ru tel: 987 45 55 52

ТДУ: 930 (575.3)

ТКТ: 63 (2-Точ)

М-65

ДИПЛОМАТИЯИ ИҚТИСОДӢ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДҲОИ ОМУӢЗИШ

Маҳмадсаид М.С., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар тули таърихи ҷаҳонӣ сиёсати кишварҳоро нисбат ба ҳамсоҷа ва давлату қаламравҳои бурунмарзӣ асосан манфиатҳои иқтисодӣ муайян мекарданд. Дар навбати худ, забт намудани заминҳои нав, барқарор намудани ҳукмронӣ бар давлатҳои ҳамсоҷа ҳамеша ба зиёд намудани сарвати миллии ва васеъ намудани моликият, майдони сармоягузори асосӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ барои шаҳрвандони кишвари худ нигаронида шуда буд. Дар ин маврид сухан дар бораи ба даст овардани манфиатҳои иқтисодӣ бо усулҳои муборизаи сиёсӣ ва аксар вақт ба кор бурдани қувваи ҳарбӣ меравад.

Дар баробари ин, дар бораи майлу хоҳиши шукуфоии иқтисодӣ бо истифода аз усулҳои начиб ва инсонпарварона сухан ронда, бояд равобитӣ байни сиёсат ва

иктисодиётро равшан пай бурд: маҳз мавқеъҳои мустаҳками иқтисодӣ бартариҳои сиёсӣ ва қобилияти ба таври анъанавиро таъмин намуда аз рӯи масъалаҳои тартиботи ҷаҳонӣ шартҳои худро қорӣ мекарданд. Азбаски шакли аслии ва маъмултарини ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ тиҷорати байналмилалӣ буд, табиист, ки дипломатияи иқтисодӣ дар ибтидо дипломатияи тиҷоратӣ буд [7, с. 31, 10, с. 15–29]. Бо инкишофи муносибатҳои байналхалқӣ иқтисодӣ доираи манфиатҳои истехсолкунандагон, ки қўшиши фатҳ намудани шумораи торафт зиёди бозорҳо, инчунин имконияти интиҳоби роҳҳои ба бозорҳои хориҷӣ дохил шуданро доштанд, васеъ гардид.

Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар як муддати муайян ба ҷамъият дарк намудани бефоида будани усулҳои ҷарбӣ барои ба даст овардани бартариҳои иқтисодӣ ва ба ҳамин тариқ сиёсӣ хос буд. Усулҳо, воситаҳо ва созмонҳои нав пайдо шуданд, ки имкон медиҳанд, ки бо ёрии ба истилоҳ «неруи нарм» ба як ҳадаф ноил шаванд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ин мушкилот аҳамияти хоса пайдо карда, баҳси анъанавиро оид ба робитаи воситаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, сифат ва миқдори ташкилотҳо бо саволҳои нав оид ба ҳамкориҳои тиҷорат ва давлат дар татбиқи дипломатияи иқтисодӣ, мавҷудияти ангежа ва ташаббуси ибтидоӣ, инчунин ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳо ва созмонҳо дар сатҳи миллии ва байналмилалӣ ба миён овард. [5]

Дипломатияи иқтисодӣ аз рӯи таъриф бояд бо масъалаҳои сиёсати иқтисодии кишвар алоқаманд бошад. Дипломатҳое, ки дар ин соҳа кор мекунанд, мебоянд сиёсати иқтисодии кишварҳои шарикӣ хориҷӣ, инчунин системаи қабули қарорҳоро назорат ва таҳлил намуда, барои ҳукуматҳои худ оид ба ҷӣ тавр фаъолият бурдани бозорҳои хориҷӣ, таҳкими мавқеи иқтисодӣ ва сиёсии онҳо тавсияҳо таҳия кунанд. Ҳамчун воситаи дипломатияи иқтисодӣ, захираҳои молиявӣ аксар вақт ё ба ҳайси ташвиқ ё маҳдуд кардани ҳамкориҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххаси сиёсати хориҷӣ истифода бурда мешаванд. Баъзан чунин амалҳоро идоракунии иқтисодии давлат меноманд.

Дар адабиёти муосир [13, с. 26] оид ба ин масъала чор самти дипломатияи иқтисодӣ вучуд дорад:

- сиёсӣ ва меъёрӣ, аз ҷумла тартиб додани қоидаҳои байналхалқӣ ва бисёртарафаи танзими муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ;
- иттилоотию таҳлилий, яъне таҳлил ва пешгӯии вазъият дар бозорҳои байналмилалӣ ва миллии, аз ҷумла қоидаҳои танзим, инчунин тавзеҳ додани манфиатҳои иқтисодӣ аз иштирок дар ташкилотҳо ва блокҳои гуногуни байналхалқӣ;
- машваратую техникаӣ, яъне расондани кумаки техникаӣ ва кумак ба рушд.

Ҷаҳонишавии иқтисодӣ ба афзоиши аҳамияти дипломатияи иқтисодӣ ва нақши он ҳамчун омили муҳими ташаккули сиёсати хориҷӣ мусоидат кард. Дар баробари ин, табиати ҷаҳонишавӣ пайваста тағйир ёфта, ба мафҳуми дипломатия дар маҷмӯъ ва баҳусус ба дипломатияи иқтисодӣ таъсир мерасонад. Дар солҳои 80-ум ба ҷаҳонишавӣ фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ дар рушди сиёсати хориҷии давлатҳо нақши назаррас доштанд. Равандҳои фаъоли ҷаҳонишавӣ нишон доданд, ки бо тамоми таъсири мусбат ҷаҳонишавии иқтисодӣ ҷаҳонӣ хатарҳои навро ба вучуд меорад. Дар ҷаҳони ба ҳам алоқаманд таъсири бӯҳронҳои миқёси калони молиявӣ иқтисодӣ меафзояд, таҳдиди амиқтар шудани номутаносибии рушди минтақаҳои гуногуни ҷаҳон бинобар нобаробарии мавқеъҳои ибтидоӣ ва иқтидорҳои дохилӣ ба миён меояд.

Пеш аз ҳама, дипломатияи иқтисодӣ ба густариши робитаҳо бо кишварҳои хориҷӣ ва пешбурди манфиатҳои тиҷорати миллии дар бозорҳои хориҷӣ нигаронида шудааст. Дарачаи баланди вобастагии байниҳамдигарии кишварҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ тақмили пайвастаи усулҳои танзими таъсири омилҳои беруна ва тавсеаи салоҳияти ниҳодҳои ҷаҳонӣ ва бисёрҷонибаро, ки масъалаҳои асосии ташаккули муҳити тиҷорати байналмиллалиро ҳал мекунанд, муайян мекунад.

Илова бар ин, дар ин маврид усулҳои дипломатияи иқтисодиро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

- 1) дастгирии манфиатҳои ширкатҳо ё соҳаҳои алоҳида;
- 2) дастгирӣ ва пешбурди манфиатҳои умумимиллӣ. [9, с. 50-53]

Дар асоси таҳлилҳо, се гурӯҳи равишҳо оид ба моҳияти дипломатияи иқтисодӣ вучуд доранд.

Гурӯҳи аввал дипломатияи иқтисодиро маҷмуи воситаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ медонанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ истифода мешаванд;

Гурӯҳи дуюми равишҳо истифодаи воситаҳои иқтисодиро барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ дар назар дорад;

Гурӯҳи сеюм бо воситаҳои сиёсӣ ба даст овардани мақсадҳои иқтисодиро дар назар дорад.

Дар замони муосир дипломатияи иқтисодӣ ҳамчун падидаи табиист, ки бартариҳои омилҳои иқтисодӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Инро рушди ғаёлонаи чунин падидаҳои ҷаҳонӣ, ба мисли ҷаҳонишавӣ, ки қувваи асосии пешбарандаи он маҳз иқтисод мебошад, тасдиқ мекунад.

Дипломатияи иқтисодӣ дар ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии худ тавсифи мукамалтарини муносибатҳои сиёсат ва иқтисодиётро дар муносибатҳои байналмилалӣ медиҳад. Ин навъи дипломатия вобаста ба вижагиҳои низоми ҷаҳонии имрӯза ҳамчун ҷузъи асосии сиёсати хориҷии давлат мегардад.

Дар воқеияти имрӯза ҳуди мафҳуми дипломатияи иқтисодӣ аз рӯи мақсадҳо, доираи масъалаҳои ҳалшаванда ва дар натиҷа воситаю усулҳои он васеътар шарҳ дода мешавад.

Дар ин замина мафҳумҳои дипломатияи иқтисодиро баррасӣ кардан бамаврид аст, ки аз ҷониби баъзе муҳаққиқони аврупоӣ таҳия шудаанд.

Барои дипломат ва иқтисоддони фаронсавӣ Г.Каррон де ла Каррьер [2], дипломатияи иқтисодӣ ин «ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ тавассути воситаҳои дипломатӣ, новобаста аз он, ки барои ноил шудан ба онҳо воситаҳои иқтисодӣ истифода мешаванд ё не» ба ҳисоб меравад.

Олимони бритониёӣ Н. Бэйн ва С. Вулкок бар он назаранд, ки дипломатияи иқтисодӣ «на аз рӯи воситаҳои истифодашаванда, балки аз рӯи масъалаҳои иқтисодие, ки моҳияти онро ташкил медиҳанд» [1] муайян карда мешавад. Дар ин ҷо суҳан на танҳо дар бораи ҷузъи тичоратии дипломатияи иқтисодӣ, балки дар бораи сиёсати саноатӣ, ҳаракати молҳо, хизматрасониҳо, сармоягузорӣ ва ғайра меравад.

Таҳқиқотчи франсуз М.К. Кесслер [4] дипломатияи иқтисодиро «амалӣ намудани сиёсате бо мақсади тичоратӣ ё молиявӣ барои таъмини шукуфоии иқтисодии кишвар тавассути манфиатҳои гурӯҳҳои тичоратӣ, иҷтимоӣ ва касбии он ва шахрвандон» мешуморад.

Дар робита ба соҳаи иқтисод ин маънои онро дорад, ки дипломатияи иқтисодӣ василаест, ки давлатҳо манфиатҳои миллии худро пеш мебаранд.

Дипломати словак П. Баранай [8] дар дипломатияи иқтисодӣ «воситаи татбиқи сиёсати иқтисодии хориҷии давлат ва ғаёлияти расмиро оид ба татбиқи мақсадҳои ин сиёсат бо назардошти манфиатҳои иқтисодии давлат, корхонаҳо ва соҳибкдороне мебинанд, ки дар робитаҳои иқтисодии берунӣ иштирок мекунанд».

Муҳаққиқи хорватӣ Д. Дубравко [3] бар ин назар аст, ки дипломатияи иқтисодӣ «давлатро дар муносибатҳои байналмилалӣ дар сатҳи дучониба барои пешбурди молҳо ва ҳадамот, афзоиши содирот, кумак ба бренди кишвар ва рушду пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ замина мегузорад».

Дар маҷмуъ, таърифҳои пешниҳодшудаи дипломатияи иқтисодӣ бинобар хусусияти бисёрҷанба ва бисёрсатҳаи ин падида аз универсалӣ дуранд. Бо вучуди ин, онҳо ба ҳамдигар муҳолиф нестанд. Ҳангоми муқоисаи онҳо тавачҷух ба мавҷудияти як чизи умумӣ - нақши давлат ҳамчун омилҳои асосӣ дар дипломатияи иқтисодӣ ҷалб карда мешавад.

Баробари рушди равандҳои ҷаҳонишавии истехсолот ва пайдоиши иштирокчиёни нави ғайридавлатии муносибатҳои байналхалқӣ, дипломатияи иқтисодӣ тағйироти амиқро аз сар мегузаронад. Шумораи субъектҳои муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ва роҳи воситаҳои муносибатҳои мутақобилаи онҳо меафзояд, табиати ҳуди дипломатияи иқтисодӣ дигаргун мешавад.

Дипломатияи иқтисодӣ фаъолияти муштаракӣ давлат, доираҳои корӣ ва ҷамъиятӣ барои мусоидат ба ширкатҳои алоҳидаи ватанӣ дар соҳаи иқтисоди хориҷӣ (дипломатияи микроиқтисодӣ) ва ҳамчунин пешбурди манфиатҳои иқтисодии умумимиллӣ дар арсаи байналхалқӣ тариқи иштирок дар гуфтушунидҳои байналхалқии иқтисодӣ (дипломатияи макроиқтисодӣ) бо таъҷиб ба воситаи сохторҳои институтсионалии дипломатияи муосир ва комплекси иқтисоди хориҷӣ мебошад.

Дипломатияи иқтисодӣ маҷмуи воситаҳо ва амалҳои ташкилию ҳуқуқӣ дар соҳаи иқтисоди хориҷӣ мебошад, ки дар асоси манфиатҳои миллӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ бо мақсади таъмини рушди устувори кишвар ва амнияти иқтисодии он дар шароити ҷаҳонишавӣ асос ёфтааст.

Дипломатияи иқтисодӣ ин ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ бо роҳи дипломатия аст, новобаста аз он ки барои ноил шудан ба онҳо аз фишангҳои иқтисодӣ истифода мебаранд ё на.

Дипломатияи иқтисодӣ омезиши иқтисод ва сиёсат аст, ки ба сатҳи қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ оварда шудааст. Ҳамчунин, ба воситаи он ҳамкорӣ ва рақобат дар ҷаҳони ҳозира ба амал бароварда мешавад, шакли усулҳои инкишоф ва тақмили иқтисодӣ бозорро муайян мекунад, ки омили муҳими тараққиёти ҷамъият ва ҳалли проблемаҳои асосии рушди иқтисодию иҷтимоӣ мегардад.

Таърифҳои дар боло зикршуда унсурҳои муайяни мафҳуми мавриди таҳқиқшавандаро маълум намуда, ба субъект, объект ё механизмҳои ташкилию ҳуқуқӣ таъкид мекунанд. Дар натиҷа соҳаи дипломатияи иқтисодӣ ҳалли вазифаҳои зеринро дарбар мегирад:

1. Муҳайё намудани шароити беҳтар ва судманд барои иштироки иқтисодӣ миллӣ дар иқтисодӣ ҷаҳон, аз ҷумла бо мақсади зиёд намудани ҳиссаи ҳифзи он дар иқтисоди ҷаҳон, махсусан бо роҳи пешбурди соҳаҳои иқтисодӣ дар асоси технологияҳои навтарин ва мутаносибан мустаҳкам намудани қобилияти таъмини таъсири самарабахши мамлакати худ ба муносибатҳои байналхалқӣ.

2. Ёрмандии сиёсӣ ба тичорати ватанӣ дар фаъолияти он дар хориҷа бо мақсади баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии он, ҳуқуқи дастрасӣ ба захираҳо ва бозорҳои мавҷуда ва эҳтимолӣ.

3. Муҳайё намудани шароити беҳтар барои рушди неруи инсонии кишвари худ, болоравии бахшҳои зехнии сарвати миллӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ, таъмини пешрафттарин стандартҳои иҷтимоӣ.

4. Иштирок дар ҳалли проблемаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, зеро бозор ва иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла дар ифодаи байналмилалӣ худ на танҳо воситаи рушди иқтисодӣ дар ҳама сатҳҳо, балки сарчашмаи бисёр проблемаҳо низ гардидааст (ашёи хом, озуқаворӣ ва ғ.). Дар ин бобат беҳтар истифода бурдани захираҳо, инкишоф додан ва тақмили додани иқтидори миллиро таъмин кардан зарур аст. [11, с. 65-72]

Дар илми муосир донишмандон ҳангоми таҳлил мафҳуми дипломатияи иқтисодиро шарҳ ба се гурӯҳ ҷудо менамоянд:

1. Шарҳи васеъ. Мутобиқи он, дипломатияи иқтисодӣ (воситаҳои иқтисодӣ ва дипломатӣ (сиёсӣ) ҳамчун роҳи василаи расидан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ фаҳмида мешавад. Ҷонибдорони ҷунин шарҳ — И.А. Орнатский, В.Д. Шегинин, И.Д. Иванов ва дигарон мебошанд. Ҳанӯз дар солҳои 80-уми асри гузашта муҳаққиқи рус И.А. Орнатский мафҳуми дипломатияи иқтисодиро чун «истифодаи усулҳои дипломатӣ ва воситаҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлатҳо (расонидани кумакҳои иқтисодӣ, додани қарзҳои молиявӣ, таъмини дастрасӣ ба технологияҳо, содасозӣ ва ё мураккабсозии шартҳои тичорат ва ғайра) дар асоси муносибатҳои дучонибаи бисёрҷониба барои мусоидат ба рушди иқтисодӣ миллӣ, таъмини манфиатҳои иқтисоди хориҷӣ ва расидан ба ҳадафҳои муайяни сиёсӣ», шарҳ дода буд.

2. Шарҳи маҳдуди яқум. Тибқи он дипломатияи иқтисодӣ ҳамчун воситаҳои иқтисодӣ барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ дар арсаи байналхалқӣ, яъне таҳримҳои иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Шарҳи мазкур ба донишманди нидерландӣ П. ван Бергейк,

тааллук дорад. Аксари муҳаққиқон бо ин гуна тафсири маҳдуд розӣ нестанд, чунки барои он дигар мафҳум — фишангҳои иқтисодии идораи давлатӣ мавҷуд аст.

3. Шарҳи маҳдуди дувум. Мутобиқи он, дипломатияи иқтисодӣ чун воситаҳои дипломатӣ (сиёсӣ) барои расидан ба ҳадафҳои иқтисодӣ дар арсаи байналхалқӣ дарк карда мешавад. Солҳои охир бештари муҳаққиқон маҳз ҳамин шарҳро ҷонибдорӣ мекунанд. Аз зумраи онҳо А.Е. Лихачев, А.В. Ветров ва ҳамчунин Г.К. де ла Каррер, Н. Бейн ва С. Вулкок мебошанд.

Дипломатияи иқтисодӣ маҷмуи воситаҳои, ки манфиатҳои иқтисодии давлатро дар хориҷа таъмин мекунанд (масалан, кушодани бозорҳои хориҷӣ барои молҳо ва хидматҳои кишвар, таъсис, нигоҳдорӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва марбут ба субъектҳои хориҷӣ).

Мафҳуми умумии дипломатияи иқтисодӣ як қатор ҷузъҳои таркибии нисбатан маҳдуди «соҳавӣ»-ро дар бар мегирад — «дипломатияи доллар», дипломатияи озуқа, дипломатияи энергетикӣ, дипломатияи имичи иқтисодӣ, дипломатияи сармоягузорӣ ва ғайра.

Тибқи ин мантиқ дипломатияи иқтисодӣ бо маънои васеаш воситаи амалигардонии сиёсати иқтисодии хориҷии давлат мебошад. Ин истилоҳ аксар мавридҳо маҳз бо ҳамин шарҳи васеаш истифода мешавад. Ҳамзамон, бояд дар назар дошт, ки дар ташаккул ва амалигардонии сиёсати иқтисодии хориҷӣ на танҳо мақомоти давлатӣ, балки ҳамчунин намоёндагони доираҳои соҳибкорӣ ва ҷамъиятӣ низ ширкат меварзанд.

Бо дарназардошти ҳама гуфтаҳои боло ва бо мақсади дуруст ҷудо кардани микро ва макросатҳҳои дипломатияи иқтисодӣ, ки барояшон механизмҳои гуногуни амалигардонӣ ҳосанд, муаллифон истилоҳи дипломатияи иқтисодиро чунин шарҳ медиҳанд: маҷмуи сохторҳои институтсионалӣ дар амалигардонии масоили дипломатияи иқтисодӣ, низоми дипломатияи иқтисодӣ, ҳамчунин мафҳуми низоми амалигардонии дипломатияи иқтисодӣ ба кор бурда мешаванд.

Ба сохторҳои институтсионалии дипломатияи иқтисодӣ мақомоти идораҳои давлатӣ, шабакаи муассисаҳои бурунмарзии онҳо мансубанд, ки бо масъалаҳои иқтисодии сиёсати хориҷӣ саруқордоранд. Намоёндагони доираҳои корӣ, ташкилотҳои махсусгардонидашудаи нимадавлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ доранд ва дар ташкилу гузаронидани гуфтушунидҳои байналхалқии иқтисодӣ ширкат мекунанд, ҳамчунин механизмҳои миллии мусоидат ба рушди байналхалқӣ, ки ба пешбурди манфиатҳои миллии тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ дар бозорҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ мусоидат мекунанд, ба сохтори дипломатияи иқтисодӣ мансубанд.

Воситаҳои дипломатияи иқтисодӣ ҳам механизмҳои дипломатияи анъанавӣ ва ҳам унсурҳои амалияи тиҷоратиро дар бар мегиранд. Методҳои асосии дипломатияи анъанавӣ сафарҳои расмӣ ва гуфтушунидҳо дар сатҳи баланд, конфронсҳои дипломатӣ, маҷлису вохӯриҳо, омодакунӣ ва бастанӣ қарордодҳои ду ва бисёрҷониба ва дигар ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ширкат дар қори созмонҳои байналхалқӣ ва мақомоти онҳо, намоёндагиҳои давлат дар хориҷа, мукотиботи дипломатӣ, нашри ҳуҷҷатҳои дипломатиро дар бар мегирад.

Нахустин нишонаҳои дипломатияи иқтисодӣ дар шакли дипломатияи тиҷоратӣ пайдо шудааст. Зеро тиҷорати байналхалқӣ ин шакли аввалини муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ мебошад. Дипломатияи иқтисодӣ дар шакли ибтидоии он ҳанӯз дар Шарқи қадим — дар Мисри қадим, Бобулистони қадим, Форси қадим, Ҳиндустони қадим ва Хитойи қадим пайдо шудааст. Бо ба вуҷуд омадани нахустин давлатҳо дар Шарқ, тиҷорат асоси муносибатҳои байнидавлатӣ гардид. Тоҷирон дар доираи сафоратҳо ва намоёндагиҳои хориҷӣ аз манфиатҳои давлатҳо ва шохон Ҳимоя менамуданд. Дар таърихи Шарқи қадим роҳи Лочувард ва Нифрат, баъдан Шохроҳи абрешим, ки Осийи Марказӣ ва Хитойи қадимро бо Аврупо мепайваст ба сифати шаклҳои нахустини дипломатияи иқтисодии аҷдодони мо муаррифӣ мегарданд. Марҳалаи баъдии ташаккул ва рушди дипломатияи иқтисодӣ ба Аврупо тааллуқ дорад.

Дипломатияи нахустини аврупоӣ аз дипломатияи Шарқ, ки хислати хушкӣ дошт, бо он фарқ мекард, ки баҳрӣ буд. Дипломатияи иқтисодӣ дар шаҳр-давлатҳои Италияи Шимолӣ (Венетсия, Генуя, Пиза), Иттифоқи Ганзей ва ҳамчунин Франция, Испания, Англия ташаккул ёфт. Он замонҳо тоҷирон қурбони таҳдиду хатар ба ҷонашон мегардиданд ва онҳоро аз ғоратгарону роҳзанони баҳрӣ ҳифз кардан зарур буд. [12, с. 31-32]

Ҳамин тариқ, дипломатияи иқтисодӣ маҷмуи системаи қабули қарорҳо, таблиғи сиёсӣ ва пешбурди манфиатҳои тижорати миллии мебошад. Бо назардошти хусусияти мураккаби он метавон гуфт, ки татбиқи он таҷрибаи техникиро талаб мекунад, ки имкон медиҳад то таъсири нишондиҳандаҳои рушди иқтисоди миллии ва мавқеи кишвар дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва тижорати байналмилалӣ ба фазои сиёсӣ ва қобилияти ҳифзи манфиатҳои иқтисодии он дар бозорҳои хориҷӣ арзёбӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Bayne N., Woolcock S. The New Economic Diplomacy: Decision-making and Negotiation in International Economic Relations. Hampshire: Ashgate, 2003
2. Carron de la Carrière G. La diplomatie économique: Le diplomate et le marché. Paris. 1998.
3. Dubravko Duby Zirovcic. Theoretical Principles of Economic Diplomacy. Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=2710671>
4. Kessler M-Ch. La Politique étrangère de la France. Acteurs et processus. Paris, Presses de Sciences Po. 1999
5. Lee D., Hudson D. The old and new significance of political economy in diplomacy. Review of International Studies, 2004, no. 30, pp. 343–360. Available at: <http://discovery.ucl.ac.uk/12044/1/12044.pdf> (санаи муроҷиат: 01.05.2023)
6. Арыстанкулова Г.М. Некоторые аспекты экономической дипломатии // Россия и Европа: связь культуры и экономики: Материалы XVII международной научно-практической конференции (28 февраля 2017 года). – Отв. редактор Уварина Н.В. – Прага, Чешская Республика: Изд-во WORLD PRESS s.r.o., 2017. – 479 с., с.281-284
7. Бабин Э. П., Исаченко Т. М. Внешнеэкономическая политика. М: Экономика, 2006. 454 с.
8. Баранай П. Современная экономическая дипломатия. Актуальные проблемы экономики. Ре-жим доступа: http://www.dec.lv/mi/Baranay_Pavol.pdf
9. Исаченко Т. М., Экономическая дипломатия в условиях политического кризиса // Вестник СПбГУ. Сер. 5. 2015. Вып. 3,
10. Исаченко Т. М. Проблемы использования инструментов государственного регулирования внешнеэкономической деятельности на современном этапе // Государственный аудит. Право. Экономика. 2013. № 3. С. 15–29.
11. Лапин А.А. Экономическая дипломатия как вид дипломатической деятельности // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета, №3. 2019. с. 65-72
12. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р., Дипломатияи иқтисодӣ. Китоби дарсӣ / Р.Ш Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. -Душанбе, 2020. – 258 с
13. Экономическая дипломатия в условиях глобализации / под ред Л. М. Капицы. М.: МГИМО, 2010. 623 с.

ДИПЛОМАТИЯ И ИҚТИСОДИ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДҲОИ ОМУЌИШ

Дар мақола масъалаи хусусиятҳои хоси дипломатияи иқтисодӣ, назария ва методҳои омӯзиш дар шароити гузаштаву ҳозира баррасӣ шудааст. Маълум аст, ки дар шароити мураккаби муносибатҳои байналхалқӣ баробари рушди равандҳои ҷаҳонишавии истеҳсолот ва пайдоиши иштирокчиёни нави ғайридавлатии муносибатҳои байналхалқӣ, дипломатияи иқтисодӣ тағйироти амиқро аз сармегузаронад, зеро шумораи субъектҳои муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ бо роҳи воситаҳои муносибатҳои мутақобилаи онҳо меафзояд, табиати ҳуди дипломатияи иқтисодӣ дигаргун мешавад.

Инсоният дар ибтидои асри XXI дар марҳалаи ташаккулёбӣ, яъне гузариши бунёди аз як зина ба зинаи сифатан нав қарор дорад. Яке аз хусусиятҳои он зери шубҳа қарор гирифтани назарияҳо, андешаҳо ва методҳои омӯзиш мебошад, ки тайи солҳо чун қонунмандӣ амал мекард.

Ба ҳамагон маълум аст, нахустин нишонаҳои дипломатияи иқтисодӣ дар шакли дипломатияи тичоратӣ пайдо шудааст. Зеро тичорати байналхалқӣ ин шакли аввалини муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ мебошад. Дипломатияи иқтисодӣ дар шакли ибтидоии он ҳанӯз дар Шарқи қадим — дар Мисри қадим, Бобулистони қадим, Форси қадим, Ҳиндустони қадим ва Хитойи қадим пайдо шудааст.

Калидвожаҳо: дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи доллар, Шарқи қадим, Ҳиндустони қадим, қонунҳои ману, дипломатияи тичоратӣ, конфутсӣ, трансформатсионӣ, назарияҳо.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ: ТЕОРИЯ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматриваются особенности экономической дипломатии, теории и методов исследования в прошлых и современных условиях. Известно, что в сложных условиях международных отношений, наряду с развитием процессов глобализации производства и появлением новых негосударственных участников международных отношений, экономическая дипломатия претерпевает глубокие изменения, поскольку количество субъектов международных экономических отношений возрастает вместе со способами и средствами их взаимных отношений, меняется и характер самой экономической дипломатии.

В начале XXI века человечество находится в стадии становления, то есть принципиального перехода с одного уровня на качественно новый уровень. Одной из его особенностей является сомнение в теориях, идеях и методах обучения, которые годами действуют как закон.

Всем известно, что первые признаки экономической дипломатии появились в форме торговой дипломатии. Потому что международная торговля является первой формой международных экономических отношений. Экономическая дипломатия в своем первоначальном виде встречалась в Древнем Востоке — в Древнем Египте, Древнем Вавилоне, Древней Персии, Древней Индии и Древнем Китае.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, долларовая дипломатия, Древний Восток, Древняя Индия, законы Ману, коммерческая дипломатия, конфуцианство, трансформация, теории.

ECONOMIC DIPLOMACY: THEORY AND RESEARCH METHODS

The article discusses the features of economic diplomacy, theory and research methods in past and present conditions. It is known that in the difficult conditions of international relations, along with the development of the processes of globalization of production and the emergence of new non-state participants in international relations, economic diplomacy is undergoing profound changes, since the number of subjects of international economic relations is growing along with the methods and means of their mutual relations, the nature of economic diplomacy itself is changing. diplomacy.

At the beginning of the 21st century, humanity is in its infancy, that is, a fundamental transition from one level to a qualitatively new level. One of its features is the questioning of theories, ideas and teaching methods that have been operating as a law for years.

Everyone knows that the first signs of economic diplomacy appeared in the form of commercial diplomacy. Because international trade is the first form of international economic relations. Economic diplomacy in its original form was found in the Ancient East - in Ancient Egypt, Ancient Babylon, Ancient Persia, Ancient India and Ancient China.

Key words: economic diplomacy, dollar diplomacy, ancient east, ancient India, laws of Manu, ancient India, commercial diplomacy, Confucianism, transformation, theories.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадсаид Мирвалии Сайвалӣ ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к.С.Сафаров-16. Тел: 981-08-57-88

Сведения об авторе: Махмадсаид Мирвали Сайвали – ассистент кафедры права и международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел: 981-08-57-88

Information about the author: Mahmadsaid Mirvali Sayvali - Assistant of the Department of Law and International Relations, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova-16. Tel: 981-08-57-88

ТДУ: 930.85 + 32 (575.3)
ТКТ; 2 (точик-5.3)

ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ЭҲӢГАРИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРПАЗИРИИ ҶОМЕАИ ТОҶИКИСТОНӢ

Валиева Ф.Б., Анбиева Р.Р., ассистентони кафедраи рӯзноманигорӣ
Донишгоҳи давлатии Данғара

Баъд аз пош хӯрдани давлати абаркудрати Шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти давлатии худро ба даст овард. Истиқлолияти давлатӣ барои миллати тоҷик як дастоварди бузург ба шумор мерафт. Аммо, на ҳамаи шахрвандони кишвар ин дастовардро дуруст дарк менамуданд. Танҳо моҳияти истиқлолиятро аҳли зиё, олимону донишмандон, сиёсатмадорону равшанфикрон дарк мекардаанд, ки истиқлолият ин дастоварди бузург барои миллат ҳисобида мешавад. Зеро, ки истиқлолият ба маънии озодшавӣ аз зери султаи бегонагон ва рушди ҳамаҷонибаи давлатдорӣ дар асоси арзишҳои миллӣ мебошад, ки ин хушбахтӣ ва саодати миллати тоҷик ҳисобида мешуд. Аммо, ин хушбахтиву хушҳолии миллати тоҷик дер давом накарда, бо даҳолати кишварҳои муайяни хоричӣ ва душманони дохилӣ дар кишвар ҷанги шахрвандии бародаркуш ба вуқӯ пайваст. Ин ҷанг монеи рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ гардид ва истиқлолияти давлатии Тоҷикистон зери суол мерафт ва эҳтимоли аз байн рафтани давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон ба миён омада буд. Дар ин вақт шахсияте лозим буд, ки кишварро аз нестшавӣ, миллатро аз парокандагӣ ва фарҳангу забонро аз махлутшавӣ наҷот диҳад. Яъне роҳбаре лозим буд, ки бар ивази ҷонаш агар лозим мешуд, барои хифзи давлату сарзамин ва миллату фарҳангаш талош мекард.

Дар ин раванд офтобе бар рӯи миллати тоҷик нурпошӣ намуда, ба сари ин миллат роҳбаре аз табори озодагон, ки руҳи миллӣ, фарҳанги миллӣ, давлати миллӣ ва забони миллии тоҷиконро умри дубора бахшида аз нестшавӣ наҷот меод, ин шахсият Эмомалӣ Раҳмон буд.

Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданаш ба масъалаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла баргардонидани гурезагони иҷборӣ, барқарор намудани сулҳу субот, таъмини амнияти давлат ва ҷамъият, эҳёи фарҳанг, арҷгузорӣ ба мероси гаронбаҳои миллат, таъмини зиндагонии шоистаи мардум, саодату хушбахтӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар диққати аввалиндараҷа равон намудаанд.

Бо доштани ҳисси баланди худшиносиву худогоҳии миллӣ сарвари давлат аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон ба фарҳанг ва арзишҳои миллӣ рӯ оварда, чихати эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ аз тамоми имкониятҳо самаранок истифода намудаанд. Дар ин муддат тавонистанд, миллати тоҷикро ба ҷаҳониён ҳамчун миллати дорои фарҳанги бою куҳан муаррифӣ намуда, дар маркази тавачҷух сиёсати фарҳангпарваронаро қарор доданд.

Дастовардҳо дар соҳаи фарҳанг ва маънавиёт дар 31 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, бе муболиға, бесобиқа ва бениҳоят бузург мебошанд. Эҳёи анъана ва фарҳанги миллии тоҷикон, эътирофи воқеии забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ, муаррифии мероси адабӣ, таърихӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик дар сатҳи байналмилалӣ, эътироми доимии шахсиятҳои бонуфузи миллати тоҷик ва таърихи қадимаи халқи тоҷик дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла шомил шудани Саразм (с. 2010), Боғи миллии Тоҷикистон (с. 2013) ба Феҳристи мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО, «Шашмақом» (с. 2008), иди Наврӯз (с. 2010), «Оши палав» (2016) ва «Чакан» (с. 2018) ба рӯйхати мероси фарҳангии ғайримоддии башарият ва ғайра аз зумраи чунин дастовардҳо ба шумор мераванд [6].

Пешвои муаззами миллат ҳамчун шахсияти фарҳангдӯст ва фарҳангпарвар дар зарфи 31 соли соҳибистиклолӣ чихати эҳёи ҳамаҷонибаи унсурҳои фарҳанги миллӣ кӯшиш намуда, ба фарзонафарзандони миллат, ки дар замони ҳокимияти Шуравӣ ёде аз онҳоро касе намекард, дубора арҷгузори намудаанд.

Таҷлили бузургдошти воқеаҳои муҳимми таърихӣ-фарҳангӣ аз қабилӣ 1100-солагии давлати Сомониён (1999), 680 ва 700-солагии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ (1995 ва 2015), 675-солагии Камоли Хучандӣ (1996), 2700 — солагии китоби муқаддаси “Авесто” (2001), 2500-солагии Истаравшан (2002), 1000-солагии Носири Хусрави Қубодиёнӣ (2004), 1125-солагии Абуалӣ ибни Сино (2005), «Соли тамаддуни ориёӣ» (2006), 2700-солагии Кӯлоб (2006), 800-солагии Муҳаммад Ҷалололидини Балхӣ (2007), 1150-солагии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (2008), 950-солагии Имом Ғазолӣ (2008), 100-солагии Бобочон Ғафуров (2009), 1310-солагии Имоми Аъзам-Абуҳанифа (2009), 3000-солагии Ҳисор (2009), 110-солагии Саидалӣ Вализода (2010), 100-солагии Мирзо Турсунзода (2011), 130-солагии Ҳочӣ Ҳусейни Хатлонӣ (2012), 100-солагии Зиёдулло Шаҳидӣ (2014), 600-солагии Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ (2014), 150-солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (2015), 1150-солагии Абӯбакр Закариёи Розӣ (2016), 100-солагии Ғаффор Валаматзода (2016) ва ғайра дар сатҳи байналмилалию ҷумҳурӣ таҷлил карда шуд, ки дар инкишофи тафаккури миллӣ ва худшиносиву худогоҳии миллии насли наврасу ҷавон заминаи асосиро фароҳам меоварад [8, с. 26].

Таъсиси ниҳодҳои муҳимми илмӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ, аз қабилӣ Консерваторияи миллии Тоҷикистон, Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайн, Пажӯишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии фарҳанг, Коллеҷи хореографӣ, Театри драмавӣ-музиқии Данғара, Театри драмавӣ-музиқии ба номи Маҳмудҷон Воҳидов дар ноҳияи Ашт, Академияи миллии Тоҷикистон, чандин дастаҳои хунарӣ, бунёди Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва ғайра.

Бояд гуфт, ки тибқи нақшаи «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» дар ду марҳила корҳои тармиму барқароркунии 25 қалъа, 7 мақбара, 5 мадраса. 3 масҷиди таърихӣ, 3 маъбади қабл аз исломӣ чихати таъмиру тармим ба нақша гирифта шудааст.

Маврид ба зикр аст, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ новобаста аз мушкилоти сиёсӣ иқтисодӣ роҳбарияти олии кишвар ба соҳаи фарҳанг тавачҷухи махсус зоҳир намуда, рушди ҳамаҷонибаи фарҳанги миллиро дар маркази тавачҷухи хеш қарор додаанд. Давра ба давра чихати густариши фарҳанги миллӣ гомҳои устуворро ниҳода, дар ин самт муваффақ гардидаанд. Хизматҳои таърихӣ Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмонро ба хотири рушди фарҳанги миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ дар як мақола ғунҷонидан ё баррасӣ намудан кори сахлу осон нест ва имкон низ надорад [1, с. 31]. Аммо мо муҳимтарин хизматҳои ин шахсияти фарҳангдӯсту фарҳангпарварро, ки барои миллати тоҷик анҷом додааст барои хонанда ёдрас менамоем:

- Аз хатари нобудшавӣ наҷот додани Тоҷикистон;
- Хомӯш намудани ҷанги шаҳрвандӣ;
- Таъмини сулҳи сартосарӣ ва расидан ба Ваҳдати миллӣ;
- Оғози бунёди давлати миллии Тоҷикистон дар асоси арзишҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ;
- Муайян намудани ҳадафҳои стратегии миллӣ – баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва ноил гардидан ба унсурҳои асосии ин ҳадафҳо;
- Эҳёи расму оин ва фарҳанги миллии тоҷикон, ба ҳайси забони давлатӣ эътибори воқеӣ пайдо кардани забони тоҷикӣ, муаррифии мероси адабӣ, таърихӣ ва фарҳангии ҳалқи тоҷик дар сатҳи байналмилалӣ, бузургдошти доимии чехраҳои мондагор ва фарзонафарзандони миллат ва таърихи қадимаи миллати тоҷик дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ;
- Ба Феҳристи Мероси фарҳангии умумибашарии ЮНЕСКО ворид намудани Саразм (соли 2010), Боғи миллии Тоҷикистон (соли 2013), ба рӯйхати мероси фарҳангии ғайримоддӣ башарият шомил гардидани «Шашмақом» (соли 2008), Наврӯз (соли 2010), “Оши палав” (2016) ва “Чакан” (соли 2018), бо қарорҳои ЮНЕСКО арҷгузорӣ намудани як қатор шахсиятҳои фарҳангии тоҷикон ва рӯйдодҳои таърихии миллат ва дигар ёдгориҳои дастовардҳои фарҳанги миллӣ;
- Бунёди мактабҳо ва таъмиру тармими онҳо, баланд бардоштани хизматрасонӣ дар соҳаи таълиму тарбияи насли наврасу ҷавон;
- Бунёди донишгоҳу донишқадаҳо (аз 13 адади то замони истиқлол ба 48 адад) расонидани онҳо;
- Бунёди Қасрҳои фарҳангӣ, боғҳои фарҳангу фароғатӣ, китобхонаҳо ва дигар муассисаҳои фарҳанг дар миқёси ҷумҳурӣ.

Маврид ба ёдоварист, ки муҳимтарин унсури фарҳангӣ ин забон мебошад, сарвари давлат аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба масъалаи ҳифз ва густариши забони тоҷикӣ аҳамияти хоса дода, барои густариши ин унсури фарҳанги миллӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» забони тоҷикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони давлатӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯз забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ тамоми унсурҳои заруриро соҳиб аст, яъне дар тамоми қаламрави Тоҷикистон васеъ истифода мешавад, ҳамчун забони давлатии коргузорӣ аз тарафи тамоми вазорату идораҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятию ғайридавлатӣ ва дар муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди қарорҳои фаъол қарор дорад. Яъне, агар ҳуҷҷаҳои кардагӯем, тибқи гуфтаҳои Пешвои миллат “...забони тоҷикӣ ё ин ки забони модарии мо дар паноҳи давлат қарор дорад”. Бисёр як ибораи машҳур аст, ки «Забон дар паноҳи давлат аст», ё худ «Давлат дар паноҳи забон аст», ки ин аз гуфтаҳои Пешвои миллат сарчашма гирифта, сарвари давлат ҳамчун вориси ин забон худро муҳофизати забони тоҷикӣ нишон дода, аз минбарҳои баланди сатҳи ҷаҳонӣ бо забони тоҷикӣ суханронӣ менамоянд, ки ин аз эҳтироми баланд нисбат ба забон ва эътирофи забони тоҷикӣ дар арсаи ҷаҳонӣ доништа мешавад [7].

Дар Тоҷикистон баҳри таҳкими пояҳои давлатии забони тоҷикӣ корҳои зиёде анҷом дода шудааст. Агар аз нуқтаи назари таърихӣ нигарем, танҳо даврони Истиқлол мо забони тоҷикиро ба ҳаде мустаҳкам намудем, ки имрӯз забони тоҷикӣ тамоми рукҳои истифодаи забони давлатиро доро гардидааст, яъне забони фаъол, забони пуё ва забони зоё аст. Имрӯз забони мо ба асли худ баргашта истодааст ва тамоми унсурҳои дигаре, ки дар забони миллии мо аз даврони пешин то имрӯз вучуд доштанд, ба таври васеъ, фаъол истифода мешаванд ва ҳуди ҳамин сели хурӯшонӣ вожаҳову истилоҳоте, ки имрӯз ба забони тоҷикӣ ворид гаштаву мавриди истифода қарор доранд, шояди возеҳи гуфтаҳои болост. Забони тоҷикӣ тадриҷан ба забони илм табдил шуда истодааст. Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шуроҳои химоя дар ҷумҳурӣ таъсис меёбад ва коршиносон, забоншиносон, мутахассисони соҳаҳои

гуногуни хочагии халки мо метавонанд ба забони тоҷикӣ рисолаҳои худро ҳимоя намоянд, ки ин заминаи устуворест баҳри забони илм гардидани забони давлатии мо.

Ба хотири рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанг дар солҳои соҳибистиклолӣ як қатор тадбирҳои мушаххас андешида шудаанд. Қабул шудани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи таъбу нашр», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи нусхаҳои ҳатмии ҳуҷҷатҳо», «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи давлатии рушди саноати полиграфӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2002-2006», «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхтисоси соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр барои солҳои 2007-2010», «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015», «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои давлатии нашриявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2013», таъсиси мағозаҳои китобфурӯшӣ дар маркази шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, баргузориҳои намоишгоҳҳои байналмилалӣ китоб, таҷлили ҳамасолаи “Рӯзи китоб”, аз ҷумлаи чунин тадбирҳо мебошанд. Ин иқдомҳои наҷиб барои ба марҳилаи нави рушд ворид шудани муассисаҳои таъбу нашр, полиграфия ва савдои китоб шароитҳои мусоид фароҳам оварда, дар амалигардонии сиёсати фарҳангии давлат мусоидат намуданд.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар сиёсати фарҳангии давлат, қабл аз ҳама, ба омӯзиши таҳқиқи мероси гаронбаҳои ниёгон, ҳифзу гиромидошти арзишҳои миллӣ, зиндаву ҷовидгардонии хотираи таърихӣ, эҳёву азнавсозии ёдгориҳои беназири фарҳангӣ ва муаррифии таъриху фарҳанг ва тамаддуни оламшумули тоҷикон дар арсаи байналмилалӣ равона шуда буд. Ҳамзамон, олимону муҳаққикон дар ин давра ба нашр расонидани осори илмӣ ва таҳқиқоти худ бо забони давлатӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонида, нашриётҳои давлатӣ ба нашр ва чопи китобҳои бузургони илму адаб амалан машғул гардида, ба воситаи нашри китобҳо ва осори гаронбаҳои миллат аҳамияти Истиклолиятро фаҳмонида, ба ҷаҳониён симои воқеии давлати нави тоҷикон, таъриху фарҳанг, ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, илмиву фарҳангӣ ва нақшаву ҳадафҳои онро дар бунёди ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ муаррифӣ намояд [5, с. 106]. Баҳри татбиқи нақшаву барномаҳои тарҳрезӣшуда, дар радифи дигар муассисаҳои интишоротӣ, масъулини нашриёти «Ирфон» сараввал чопи китобҳои марбут ба таъриху тамаддуни миллати тоҷик, ки сарчашмаи бозғатимоди ҳештаншиносиву ҳудогоҳии миллӣ маҳсуб меёбанд, ба роҳ монд. Дар ин росто, бо сифати баланд ва ороиши хуби бадеӣ-полиграфӣ чоп шудани китобҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон: «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Тоҷикистон дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин», «Бунёдкорони ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол», «Роҳи мо ба сӯйи ҷомеаи ҳуқуқбунёд», «Ҷавонон ояндаи миллат», «Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост», «Тоҷикистон: ҷаҳор соли истиқлол ва худшиносӣ», «Бо роҳи ваҳдат ва бунёдкорӣ», «Ваҳдати миллӣ мароми мост», «Душанбе – шаҳри дӯстӣ ва бародарӣ», «Волоияти қонун ва интизом – тақозои замон», «Масъулият дар назди замон», «Масъулият барои фардои миллат», «Ориёиҳо ва шиноҳти тамаддуни ориёӣ», «Сарнавишти миллати соҳибтамаддун», «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ» (иборат аз 3 ҷилд), «Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» (иборат аз 11 ҷилд ба забони тоҷикӣ ва 8 ҷилд ба забони русӣ) чиҳати худшиносиву ҳудогоҳӣ ва огоҳӣ ёфтган аз мероси гаронбаҳои миллат мусоидат намудаанд. Ҳамзамон, дар ин робита китобҳои «Омӯзиши таърих ва тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ» (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ), «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров ва ба ҳар як оилаи тоҷикистонӣ тақдим намудани он, «Давлати тоҷикбунёди Сомониён»-и Н. Неъматов, «Давлатдорӣ тоҷикон»-и Ҷ. Тағоев, «Тоҷикшинос»-и Ю. Яъқубшоҳ, «Таърихи тоҷикони ҷаҳон»-и М. Бобохонов, силсилаи “Ахтарони адаб”, “Шоҳнома” – и Абулқосим Фирдавсӣ ва садҳо адад китобҳои дигар ба таъб расиданд [5, с. 102].

Дар даврони истиқлол барои ошноии ҳарчи бехтару бештари аҳли ҷомеа бо осори мутафаккирони барҷастаи тоҷик ва дар ниҳоди онҳо парваридани фазилатҳои

сутудаи инсонӣ, гиромидошти анъанаҳои ибратбахши ниёгон, китобҳои «Андарзнома»-и Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Абуалӣ Балъамӣ, «Насихат-ул-мулук»-и Муҳаммад Ғазолӣ, «Осори мунтахаб» ва «Таълиқот»-и Абуалӣ ибни Сино, «Рубоӣёт»-и Умари Хайём, «Ҳазор андарз»-и Муҳаммад Ҳичозӣ, «Мунтахаботи ғазалҳо»-и Ҳофизи Шерозӣ, «Осори мунтахаб»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, «Маснавии Маънавӣ» - Ҷалолиддини Балхӣ, «Фикҳи акбар»-и Имоми Аъзам, «Куллиёт»-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ва намунаи ашъори гаронбаҳои Саъдии Шерозӣ, Мирзо Абулқодири Бедил, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, Нақибхони Туғрал зери унвони ягонаи «Саду як ғазал» интишор ёфтанд. Бо мақсади шинос намудани аҳли ҷомеа бо мероси таърихиву фарҳангӣ, бахусус суннатҳои қадимаи фарҳанги моддиву ғайримоддии миллати тоҷик, нашриёти «Ирфон» китобҳои «Чашни Наврӯз», «Этнографияи Тоҷикистон», «Мероси таърихии Хучанд», «Наврӯзи хучастапай», «Наврӯз – иди байналмилалӣ», «Ду чашни бузурги миллӣ», «Ёдгориҳои меъморӣ ва ҳунарии мардуми Кӯлоб», «Ёдгориҳои тамаддуни ориёӣ», «Ёдгориҳои таърихӣю фарҳангӣ»-ро (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) нашр намуд [4, с. 35]. Сарфи назар аз душвориҳои молиявӣю иқтисодӣ ба нашриёти «Ирфон» муяссар гардид, ки дар доираи имконоти хеш ба нашри китобҳои илмӣ низ бештар тавачҷух зоҳир намояд. Аз ҷумла, рисолаҳои илмӣ «Аз таърихи афкори фалсафии тоҷик» (муаллиф М. Раҷабов), «Панду андарзи «Шоҳнома» (муаллифон К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ), «Аз Кушон то Ёвон» (Р. Мусулмонӣён), «Рисолаи саргузашти Ибни Сино» (муаллиф М. Султонов), «Меҳрномаи Сино» (муаллиф М. Олимов), «Фахриддини Розӣ» (муаллиф Н. Арабзода), «Ҷалолиддини Балхӣ» (муаллиф Р. Ҳодизода), «Фалсафаи иҷтимоии Алии Ҳамадонӣ» (муаллиф М. Султонов), «Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва мақоми ӯ дар фарҳанги Шарқ» (муаллиф Х. Асоев), «Таърихи афкори педагогикаи халқи тоҷик» (муаллиф К. Қодиров), «Таърихи матбуоти тоҷик» (муаллифон И. Усмонов, Д. Давронов), «Турон» (муаллиф Р. Шарофзода), «Академик Бобоҷон Ғафуров» (муаллиф А. Мухторов) [3, с. 434]. ва осори дастаҷамъонаи олимони тоҷик: «Сомониён ва эҳёи тамаддуни эронӣ», «Пажӯҳиш дар тамаддуни ориёӣ», «Осори таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон», «Рӯдакӣ ва инкишофи фарҳанги форсу тоҷик», «Академик Бобоҷон Ғафуров муҳаққиқи таърих ва тамаддуни Осиёи Марказӣ» интишор ёфтанд, ки барои шинохти воқеии таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати тоҷик ҳамчун сарчашмаи омӯзишӣ мусоидат намуданд.

Боиси хушнудист, ки тайи се соли охир бо ибтикор ва таҳти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор озмунҳои маърифатӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ роҳандозӣ карда шудааст, ки тавачҷухи наврасону ҷавонон ва умуман тамоми кишрҳои ҷамъиятро ба худ ҷалб намуда, сафи китобхонҳо ба маротиб зиёд гардида истодааст. Ин озмунҳо «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм фурӯғи маърифат», «Тоҷикистон ватани азизи ман», ««Тоҷикон»-оинаи таърихи миллат» буда, ҳадафи ниҳоияшон тарбияи зеҳнии наврасону ҷавонон дар руҳияи илмомӯзӣ, ташаккули худшиносиву ҳудогоҳӣ, ба камол расонидани насли худшиносу ҳудогоҳ, гиромидошт ва арҷгузорӣ ба китобу китобхонӣ мебошад. Ин озмунҳо ҷанбаи умумимиллӣ дошта, дар он новобаста аз касбу ҳунар, сатҳи донишу ҷаҳонбинии илмию оммавӣ аксари кулли аҳолии кишвар ширкат варзида метавонанд. Ҳамзамон, барои расидан ба ормонҳои ҳазорсолаи миллӣ, яъне бунёди давлати миллӣ дар асоси арзишҳои миллии бунёдӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан сарвари давлат бо ҳамаи созмонҳои байналмилалӣю минтақавӣ ҳамкориҳои судманди дучониба ва бисёрҷонибаро дар соҳаҳои гуногун аз ҷумла фарҳанг ба роҳ монда, дар роҳи расидан ба рушди фарҳанги миллӣ ин ҳамкориҳо мусоидат намуда истодаанд. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилоти махсуси Созмони Миллалӣ Муттаҳид – оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО) ҳамкорӣ мекунад ва дар сиёсати хориҷии худ дар ҳамкорӣ бо ин ташкилот ба чунин муваффақиятҳо ноил гаштааст:

– Дар натиҷаи барқарор намудани сулҳи сартосарӣ ва Ваҳдати миллӣ соли 2002 пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ба ҳайси “Шаҳри сулҳ” сазовори ҷоиҳои ЮНЕСКО гардид;

– Бо ташаббус ва дастгирии Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбарони чанд кишвари дигар 23-юми феввали соли 2010 Маҷмааи умумии Созмони Милали Муттаҳид дар иҷлосияи навбатии 64-уми худ, таҳти унвони «Фарҳанги ҷаҳон» бо аксарияти овозҳо рӯзи 21- мартро «Рӯзи байналмилалии Наврӯз» эълон кард;

– Соли 2003 “Шашмақом” ҳамчун шакли санъати миллии тоҷикон бо ташаббуси Тоҷикистон ва Ўзбекистон ба ҳайси шоҳкориҳои шифоӣ ва фарҳангии мероси ғайримоддии башарият ба феҳристи ЮНЕСКО ворид карда шуд;

– Соли 2010 бо қарори 34-умин ҷаласаи Кумитаи мероси умумичаҳонии ЮНЕСКО шаҳраки қадимаи «Саразм» ба феҳристи мусаввараҳои мероси фарҳангии умумичаҳонии ЮНЕСКО ворид карда шуд [2, с. 22];

– Соли 2013 бо қарори 36-умин ҷаласаи Кумитаи мероси умумичаҳонии ЮНЕСКО “Боғи миллии Тоҷикистон – Кӯҳҳои Помир” ба феҳристи Мероси табиӣ умумичаҳонии ЮНЕСКО шомил гардид;

– Соли 2013 дар шаҳри Париж дар қароргоҳи ЮНЕСКО муаррифии китоби «Меъмори сулҳ», ки ба саҳми пурарзиши Президенти Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи расидан ба сулҳу суботи комил дар кишвар бахшида шуда буд, баргузор гашт;

– Соли 2013 бо эътирофи пайравии пайваста ба ҳадафҳои ташаккули сулҳи пойдор ва пешбурди рушди устувор, аз ҷумла тавассути ташаббусҳо оид ба пешбурди ҳамкорӣ ва муколамаи байналмилалӣ дар соҳаи об, табодули донишҳои илмӣ ва мусоидат ба пешрафт дар самти татбиқи Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола ва ҳадафҳои рушди дар сатҳи байналмилалӣ ҳамоҳангшуда, Созмони ЮНЕСКО Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бо Медали ҷашнии “60-солагии ЮНЕСКО” сарфароз гардонид;

– Соли 2013 дар ш. Париж дар рафти 37-умин иҷлоси Конфронси генералии ЮНЕСКО ҷашнҳои 3000-солагии Ҳисор, 700-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (дар ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Ислонд Эрон) ва 600-солагии Абдураҳмони Ҷомӣ ба феҳристи ҷашнҳои, ки бо иштироки ЮНЕСКО дар солҳои 2014-2015 таҷлил мешаванд, ворид гардиданд;

– Соли 2018 бо қарори Ассамблеяи генералии ЮНЕСКО яке аз намунаҳои беҳтарини ҳунароҳои мардумии мо – чакан ба Феҳристи мероси фарҳанги ғайримоддии башарӣ шомил гардид;

– 21 декабри соли 2021 номинатсияи “Фалак” ба Феҳристи мероси фарҳангии ғайримоддии башарият ворид гардид [4, с. 339];

– Солҳои оянда ёдгории таърихӣ Ҳулбук ва ҷашнҳои Меҳргону Сада низ ба ин созмони бонуфузи байналмилалӣ пешниҳод карда шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар 31 соли Истиқлолияти давлатӣ, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан соҳаи фарҳанг пешравӣҳои назаррасе дар кишвар ба вуҷуд омад, ки дар рушд ва инкишофи соҳаҳои фарҳанг ва махсусан эҳёи фарҳанги миллии тоҷикон баъд аз 1000 соли ғуруб бо ташаббуси сарвари фарҳангдӯсту фарҳангофар Эмомалӣ Раҳмон ҷаҳиши бузург ба вуҷуд омад, ки меъмори ин роҳи рушд ва эҳёи фарҳанги миллии миллати тоҷик дар шахсияти Эмомалӣ Раҳмон дида мешавад. Пешвои миллат худро ҳамчун вориси эҳёкунандаи фарҳанги ориёӣ, фарҳанги асримиёнагии миллати фарҳангофари тоҷик ҳисобида, дар ин росто хизматҳои бузург намуда, руҳи равоии сиёсатмадорону олимону, фарҳангшиносону, файласуфону ва паҳлавонону қаҳрамонони миллати тоҷик чун Зардушту, Фаридун, Коваи оҳангару, Спитамен, Маздаку Монӣ, Сомониву Ҷайхунӣ, Балъамиву Рӯдакӣ, Абумансуру Фирдавсӣ, Ҷомиву Хайём, Синову Восеъ ва Айниву садҳо абармардони фарҳангофару ҳимоятгари миллатро баъд аз ҳазор соли ғуруб шод намуда, имрӯз он ҳама хизматҳои кардаи фарзонагони миллатро пос дошта, фарҳанги миллии тоҷикиро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуда истодааст. Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар зарфи 30 соли роҳбарияшон таъриху тамаддуни миллати тоҷикро, ки ба ҳукми фаромӯшӣ рафта буд аз умқи асрҳо берун бароварда, чун Фирдавсии бузургу садҳо фарзандони фарзонаи

дигар фарҳанги миллии тоҷикро дубора эҳё намуда, ба ҷаҳониён аз фарҳангсолор ва фарҳангофар будани миллати тоҷик дарак медиҳад.

Адабиёт:

1. Аҳмадҷон Ализода. Сарвари ӯро 2300 сол интизор будем. Қурғонтеппа, - 2014.
2. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006. – 24 с.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-1994, моддаи 41.
4. Маршак.Б.И. Ҳунарҳои Суғди бостон. “Дониш”- и АМИТ. Ш.Душанбе, 2020.
5. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди II фасли 4.
6. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди III фасли 3.
7. Маърифати иҷтимоии ваҳдати миллии: масъалаҳо, ҳолат ва дурнамо. Ҷилди XV, китоби 2. – Душанбе: Дониш, 2012.
8. Саидов А.С. Дстовардҳои беназири даврони истиқлоли давлатӣ пойдевори рушди ҷомеаи муосири Тоҷикистонӣ [Манбаи электронӣ санаи боргири 16.01.2023] <https://anrt.tj/tj/khabar-o/1827-dastovard-oi-benaziri-davroni-isti-loli-davlat-pojdevori-rushdi-omeai-muosiri-to-ikiston>
9. Сайфиддин Назарзода. Раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳифзи фарҳанги миллии. [Манбаи электронӣ санаи боргири 16.01.2023] <http://sns.tj/node/174>
10. Шохӣён Н.Н. Мактаби сиёсӣ ва саҳми беназири пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар рушди илму маориф дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 30 солагии Истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон, 5-6 октябри соли 2021, н.Данғара. С.26.

ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ЭҲӢГАРИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРПАЗИРИИ ҶОМЕАИ ТОҶИКИСТОНӢ

Фарҳанги ҳар як халқу миллат дорои атрибути хоси худ мебошад, ки он дар робита бо инсон ба вучуд омада, дар раванди рушди шууру маънавиёти ӯ такомул ёфтааст. Фарҳанги миллии ҳар як миллат дорои махсусиятҳои хоси худ буда, аз фарҳанги халқу миллатҳои дигар бо хосиятҳои худ тафовут дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири асри бистум баъд аз ҳазор соли ғуруб ва бедавлативу зери султаи бегонагон қарор доштаниш, дубора соҳиби истиқлолият ва давлати миллии худ гардид.

Ҳамин тариқ, дар мақола муаллиф аз фарҳангдӯстиву фарҳангпарварии Пешвои миллат ёдовар гардида, ҷиҳати рушд ва муаррифии он дар арсаи байналмилалӣ мавқеи ин шахсиятро беназир доништа, хизматҳои абармарди таърих Эмомалӣ Раҳмонро баробар ба фарзонафарзандони миллат чун Сомониву Балъамӣ, Фирдавсиву даҳҳо сарсупурдагони миллат унвон намудааст.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, ЮНЕСКО, фарҳанги миллии, арзишҳои миллии, анъана, урфу одат, истиқлолият, давлат, давлатдорӣ, халқ, миллат, умумимиллӣ, худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, маънавиёт, шохон, паҳлавонон, равшанфикрон.

ЛИДЕР НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМАН – ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ИЗМЕНЯЮЩИХСЯ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Культура каждого народа и нации имеет свой атрибут, который создавался в связи с человеком и совершенствовался в процессе развития его сознания и духовности. Национальная культура каждого народа имеет свои особенности и отличается от культуры других народов и наций своими особенностями.

В конце XX века Республика Таджикистан вновь обрела свою независимость и национальное государство после тысячелетнего упадка и безгосударственности и пребывания под властью иностранцев.

Так, в статье автор упоминает культурулюбие и культурное воспитание лидера нации, считая положение этой личности уникальным с точки зрения его развития и представления на международной арене, и называет заслуги великого человека истории, Эмомали Рахмон, равный прародителям нации, таким как Сомони и Балаами, Фирдавси и десяткам лидеров нации.

Ключевые слова: Лидер нации, ЮНЕСКО, национальная культура, национальные ценности, традиции, обычаи, независимость, государство, государственность, народ, нация, национальное, самосознание, благочестие, духовность, короли, борцы, интеллигенция.

LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON – REVIVAL OF THE NATIONAL CULTURE IN THE CHANGING CONDITIONS OF TAJIKISTAN SOCIETY

The culture of every people and nation has its own attribute, which was created in connection with a person and improved in the process of developing his consciousness and spirituality. The national culture of each people has its own characteristics and differs from the culture of other peoples and nations in its own characteristics.

At the end of the 20th century, the Republic of Tajikistan regained its independence and national state after a thousand years of decline and statelessness and being ruled by foreigners.

Thus, in the article, the author mentions the cultural love and cultural education of the leader of the nation, considering the position of this person unique in terms of his development and representation in the international arena, and names the merits of the great man of history, Emomali Rahmon, equal to the progenitors of the nation, such as Somoni and Balaami, Firdavsi and dozens of leaders of the nation.

Key words: Leader of the nation, UNESCO, national culture, national values, traditions, customs, independence, state, statehood, people, nation, national, self-consciousness, piety, spirituality, kings, fighters, intelligentsia.

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиева Фирӯза Бахромовна – ассистенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара: Суроға: н.Данғара, деҳаи “Чорсада”. Тел: (+992) 908777512.

Анбиева Райҳона Раҳматовна - ассистенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара: Суроға: н.Данғара, кӯчаи Турсунзода 61. Тел: (+992) 908449890.

Сведения об авторах: Валиева Фируза Бахромовна – ассистент кафедры журналистики Дангаринского государственного университета: Адрес: п. Дангара, село «Чорсада». Тел.: (+992) 908777512.

Анбиева Райхона Рахматовна - ассистент кафедры журналистики Дангаринского государственного университета: Адрес: п. Дангара, улица Турсунзода 61. Тел: (+992) 908449890.

Information about authors: Valieva Firuza Bahromovna - Assistant of the Department of Journalism, Dangara State University: Address: Dangara village, Chorsada village. Tel.: (+992) 908777512.

Anbieva Raikhona Rakhmatovna - Assistant of the Department of Journalism, Dangara State University: Address: Dangara village, Tursunzoda street 61. Tel: (+992) 908449890.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. Зулфиев Г.Н. Масъалаҳои ҳаратери иҷтимоӣ дар романи «Дар орзуи падар» - и Кароматуллоҳи Мирзо	5
2. Усмоиён Н.У. Чигунагии истифодаи вожаҳо ва ибораҳои таркибҳо дар ашъори Меҳринисо Бобобекова.....	10
3. Рахимов М.С. Глагольные словосочетания в таджикском, английском и русском языках.....	17
4. Нуров Н., Гуфронов Р. Баррасии ҷанбаҳои мавзуии ашъори Ғании Кашмирӣ	23
5. Холикзода А. Порядка слов в таджикском и английском языках	31
6. Асоева К. Изучение фразеологии русского языка в национальных группах педвузов.....	38
7. Олимиён С.Ш. Гузориши масъала ва тарзи баррасии он дар жанри мақола.....	43
8. Шарипов С.И. Мушкилоти омода намудани мутахассисони ВАО.....	51
9. Олимиён С.Ш. Раванди ҷаҳонишавӣ – вусъати баҳамназдикшавии фарҳангҳо ва инъикоси он дар матбуоти даврӣ (дар мисоли нашрияти Ҷавонони Тоҷикистон)	57
10. Тоиров Ш.К. Мавқеи иқтибосоти арабӣ дар фарҳанги забони тоҷикӣ ҷ 1-2	65
11. Рачабова Г.К. Тасниф ва таҳлили мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар «Зайн-ул-ахбор» - и Абусаид Абдулҳайи Гардезӣ	72
12. Умедаи Ҷ. Ҷойгоҳи жанри мусоҳиба дар рӯзномаи «Насими Терай» - и ноҳияи Шамсиддин Шохин.....	80

ПЕДАГОГИКА

1. Мирализода А.М., Ҷумъахон А., Сафарзода М.В. Таълими калонсолон ва истифодаи методҳои инноватсионӣ анъанавӣ дар таҳсилот	86
2. Ниёзов Ҷ., Самариддинова З.Н. Татбиқи методи тафриқа дар омӯзиши мавзуи «кушодани қавсҳо»	90
3. Курбонова У.Т., Орифов О.О. Истифодаи нармафзорҳои компютерӣ ҳангоми назорат ва арзёбии натиҷаҳои таълими забони англисӣ.....	95
4. Пириева Д.С. Моҳияти мафҳуми «шавқи маърифатӣ» дар шароити таълими тафриқа.....	100
5. Ҳотамзода С.Ҳ. Таълими технологияи иттилоотӣ бо зеҳни сунъӣ дар соҳаи маориф имкониятҳо, мушкилот ва барномаҳои муҳимтарин	108
6. Юнусова Ш.А. Роль интернетта в образовании, преимущество и способы использования компьютера в СООУ и ВУЗ-ах современного мира	115
7. Юнусова Н.М., Абдуллоева М. Мушкилоти иҷтимоӣ-психологӣ ва педагогии оилаи ҷавони муосир	122
8. Мирзоева М.С. Таҳсилоти фосолавӣ, самаранокии таълим ва татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	130
9. Асоев М. Салоҳияти компютери омӯзгор роҳҳо ва усулҳои ташаккули он	137

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. Исоев С.К. Вклад академика С.У. Умарова в восстановление и развитие ядерной физики в Республике Таджикистан	142
2. Назарзода Ҷ.Ш. Тибби мардуми - мероси таърихию фарҳангии инсоният.....	147
3. Марҷонаи А., Меҳрубони Ҷ. Таъсири таҳдидҳои муосири ҷаҳонӣ ба ҷавонон	157
4. Раҳмонов С.Д. Нақши омилҳои асосии боздоштани ҷомеа аз рушду тараққӣ	164
5. Маҳмадсаид М.С. Дипломатияи иқтисодӣ назария ва методҳои омӯзиш	172
6. Валиева Ф.Б., Анбиева Р.Р. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон эҳғари фарҳанги миллӣ дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи тоҷикистонӣ.....	179

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкиқ кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбии мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
4-1 (33) 2023**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 50 экз. Уч. изд. л.189, усл. п.л. 11,81.
Подписано в печать 27.11.2023. Заказ №2023/11-16